



## Πανεπιστήμιο Κρήτης

Σχολή Κοινωνικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης

Ρέθυμνο, 2018

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών  
«Πολιτική Θεωρία και Πολιτική Ανάλυση»

Διπλωματική Εργασία Ειδίκευσης

Θεματική:

«Σύνταγμα και Κοινωνικά Δικαιώματα στην Ελλάδα της  
Οικονομικής Κρίσης»

Εκπόνηση:

Τσιριγώτης Σ. Αντώνης (Α.Μ. 407)

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Μαυρομούστακου Αγγελική (Ηβη)

Ρέθυμνο, 2018

Στην γιαγιά μου και την οικογένειά μου,  
που επί 25 χρόνια στηρίζει κάθε μου επιλογή υλικά, ηθικά και ψυχικά.

«Η ανθρώπινη ζωή ποτέ δεν είχε αντιμετωπιστεί σε τόσο ευρεία κλίμακα  
ως ευτελές και αναλώσιμο αγαθό όσο στην εποχή μας<sup>1</sup>»,

Gabriel Marcel

---

<sup>1</sup> Δουζινάς Κ., Το τέλος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, 2006, σελ. 16.

## Περιεχόμενα

<b>Εισαγωγή .....</b>	<b>5</b>
<b>Κεφάλαιο 1<sup>ο</sup> Ανθρώπινα και Κοινωνικά Δικαιώματα στην Ευρώπη και τον Κόσμο .....</b>	<b>8</b>
1.1 Η διεθνοποίηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων .....	8
1.2 Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών.....	14
1.3 Η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε περιφερειακό/ευρωπαϊκό επίπεδο .....	27
<b>Κεφάλαιο 2<sup>ο</sup> Η Συνταγματική προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων.....</b>	<b>48</b>
2.1 Η έννοια του συνταγματικού δικαιώματος .....	48
2.2 Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα στο Ελληνικό Σύνταγμα .....	49
<b>Κεφάλαιο 3<sup>ο</sup> Οικονομική Κρίση: Τα αίτια, τα χαρακτηριστικά και οι επιπτώσεις σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο.....</b>	<b>68</b>
3.1 Ορισμός και χαρακτηριστικά της οικονομικής κρίσης.....	68
3.2 Το χρονικό της Διεθνούς Χρηματοοικονομικής Κρίσης και οι επιπτώσεις της σε παγκόσμιο επίπεδο .....	70
3.3 Η οικονομική κρίσης και οι επιπτώσεις της στον ευρωπαϊκό χώρο .....	77
<b>Κεφάλαιο 4<sup>ο</sup> Η εξέλιξη της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα και τα μέτρα λιτότητας.....</b>	<b>80</b>
4.1 Η χρονική περίοδο 2007-2010 .....	80
4.2 Η χρονική περίοδος από το 2010 έως το 2018 .....	85
<b>Κεφάλαιο 5<sup>ο</sup> Τα κοινωνικά δικαιώματα υπό καθεστώς λιτότητας .....</b>	<b>129</b>
5.1 Δικαιώματα ή οικονομική σταθερότητα .....	129
5.2 Το δικαίωμα στην εργασία.....	130
5.3 Το δικαίωμα στην παιδεία .....	133
5.4 Το δικαίωμα στην υγεία.....	134
5.5 Το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση .....	136

5.6 Το δικαίωμα στην στέγαση .....	137
5.7 Το δικαίωμα στην αξιοπρεπή διαβίωση.....	138
<b>Κεφάλαιο 6° Η (αντί)συνταγματικότητα των μέτρων λιτότητας .....</b>	<b>141</b>
6.1 Η νομική φύση των μνημονίων των μέτρων λιτότητας.....	141
6.2 Οι οπτικές των συνταγματολόγων περί (αντί)συνταγματικότητας.....	151
6.3 Οι δικαστικές αποφάσεις για τα μνημόνια.....	159
6.4 Νομική αποτίμηση της φύσης του μνημονίου .....	176
<b>Επίλογος.....</b>	<b>177</b>
<b>Βιβλιογραφία .....</b>	<b>185</b>

## Εισαγωγή

Η σημερινή κατάσταση της οικονομίας την οποία βιώνουμε αποδόθηκε με τον όρο Χρηματοπιστωτική κρίση και ξεκίνησε από τις ΗΠΑ το 2008. Κατόπιν εξελίχθηκε μέσω της παγκοσμιοποίησης σε μια κρίση πολλαπλών κλάδων της οικονομίας διεθνώς με αποτέλεσμα να κάνουμε λόγο πλέον για τη μεγαλύτερη και πιο έντονη οικονομική κρίση της μεταπολεμικής περιόδου<sup>2</sup>. Η οικονομική κρίση μεταφέρθηκε και στην Ευρώπη στη δίνη της οποίας έχουν παρασυρθεί και βουλιάξει πλήθος κρατών μελών της Ε.Ε., όπως η Ελλάδα, η Ιρλανδία, η Πορτογαλία, η Ισπανία, και η Ιταλία, τα τελευταία χρόνια.

Σε περιόδους κρίσεων τέτοιας δυναμικής όμως οι συνέπειες δεν εκδηλώνονται μόνο στο επίπεδο της οικονομίας αλλά παράλληλα επέρχεται η υπονόμηση ή και η αναίρεση ενός φαινομενικά ισχυρού συστήματος προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αναιρώντας με αυτό τον τρόπο τα επιτεύγματα των μαζικών κινημάτων και των εξεγέρσεων των εργαζομένων, που απεγνωσμένα επιδίωκαν την κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους με σκοπό να ανατραπεί το τοπίο που επικρατούσε πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Τα ανθρώπινα δικαιώματα, για τα οποία οι άνθρωποι αγωνίστηκαν για να μπορέσουν να ξεφύγουν από την τυραννία και την καταδυνάστευση, αλλοιώνονται στο πέρασμα της κρίσης της σημερινής εποχής<sup>3</sup>. Η Ελλάδα, όντας μια από τις χώρες που χτυπήθηκε σκληρά από την κρίση και υπό τον ενδεχόμενο κίνδυνο χρεωκοπίας ή πτώχευσης, αναγκάστηκε να λάβει πολλαπλά και σκληρά μέτρα λιτότητας καταφεύγοντας στην υπογραφή μνημονίων.

Τα μέτρα λιτότητας, αν και επιδιώκουν την οικονομική πειθάρχηση των Κρατών Μελών, ώστε να μειωθεί το δημόσιο έλλειμμα και το χρέος να καταστεί βιώσιμο, ωστόσο επηρεάζουν αρνητικά την λειτουργία του Κράτους, καθώς αυτό χρειάζεται να μειώσει τις δημόσιες δαπάνες του. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα τα κράτη να

---

<sup>2</sup> Καραϊσκού Α., Μαλλιάρου Μ., Σαράφης Π. Οικονομική κρίση: Επίδραση στην υγεία των πολιτών και επιπτώσεις στα Συστήματα Υγείας. Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.inhealthcare.gr/manuscript/oikonomiki-krisi-epidراسi-stin-ugeia-ton-politon-kai-epiptoseis-sta-sustimata-ugeias>.

<sup>3</sup> Δουζινάς Κ., Το τέλος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, 2006, σελ. 15.

μην μπορούν να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους ως προς τους πολίτες, αλλά και κατά συνέπεια, να αθετούν την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η υπογραφή των μνημονίων στην Ελλάδα, σήμανε την έναρξη μιας σειράς σημαντικών προβληματισμών ως προς τη δομή των εξουσιών όπως αυτές καθορίζονται από το Σύνταγμα, ως προς τα όρια της εθνικής κυριαρχίας, ως προς τη συνταγματικότητα των νόμων αλλά και ως προς την προστασία κοινωνικών κεκτημένων και θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Οι όροι χρηματοδότησης των διεθνών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, όπως του Δ.Ν.Τ, ή άλλων (ευρωπαϊκών ή διεθνών) μηχανισμών, δεν μπορούν όμως να παρακάμπτουν την υποχρέωση σεβασμού των κανόνων του διεθνούς και ευρωπαϊκού δικαίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ιδίως όταν τα Κράτη Μέλη έχουν δεσμευτεί με αυτούς. Επίσης δεν θα πρέπει να θίγουν τον ελάχιστο κανονιστικό πυρήνα των κοινωνικών δικαιωμάτων, δηλαδή το ελάχιστο εγγυημένο επίπεδο επιβίωσης.

Ο πυρήνας των κοινωνικών δικαιωμάτων αφορά την μη παραβίαση του κοινωνικού κεκτημένου αλλά και την διασφάλιση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, μέσω ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης. Αυτός θα πρέπει να είναι ο στόχος ενός Κράτους, η διασφάλιση ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης ακόμα και σε περίοδο κρίσης, χωρίς να υπονομεύεται η ανθρώπινη ανάπτυξη.

Η παρούσα μελέτη, έχοντας ως θέμα ένα ζήτημα ιδιαίτερα σημαντικό και επίκαιρο, αποτελεί μια προσπάθεια καταγραφής των πολιτικοκοινωνικών επιπτώσεων της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης όπως την βιώνουμε στην Ελλάδα του σήμερα, έχοντας ως βασικό της σκοπό να αποδείξει το κατά πόσο αυτές οι επιπτώσεις καταπατούν θεμελιώδη ανθρώπινα και κοινωνικά δικαιώματα καθώς και αν είναι σύμφωνες με το Σύνταγμα αλλά και τις Διεθνείς συμβάσεις στις οποίες συμμετέχει η χώρα μας.

Η παρούσα διπλωματική έχει δομηθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να υπάρχει μια συνεχόμενη ροή, προσπαθώντας να προσεγγίσω ένα περίπλοκο θέμα όπως αυτό της οικονομικής κρίσης με σκοπό να γίνει όσο τον δυνατό πιο αντιληπτό. Αρχικά στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια παρουσίαση της έννοιας των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά και μια σύντομη ιστορική διαδρομή για το πως απέκτησαν οικουμενικό χαρακτήρα, καθώς επίσης και μια εκτενής αναφορά των διεθνών και ευρωπαϊκών πράξεων που προστατεύουν τα δικαιώματα του ανθρώπου, ώστε να γίνει αντιληπτό στον αναγνώστη το ευρύ και σύνθετο πλαίσιο του συστήματος προστασίας των ανθρωπίνων

δικαιωμάτων, τόσο σε διεθνές όσο και σε περιφερειακό-ευρωπαϊκό επίπεδο. Στο δεύτερο κεφάλαιο θα γίνει αναφορά στην ελληνική συνταγματική προστασία των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, δίνοντας έμφαση στα δικαιώματα εκείνα που επλήγησαν περισσότερο από την οικονομική κρίση στη χώρα μας. Κατόπιν, στο τρίτο κεφάλαιο, θα παρουσιαστεί η εξέλιξη της παγκόσμιας χρηματοοικονομική κρίση, τα αίτια, τα χαρακτηριστικά και οι επιπτώσεις της στις Η.Π.Α. και την Ευρώπη. Εν συνεχεία στο τέταρτο κεφάλαιο πραγματοποιείται μια εκτενής ανάλυση της εξέλιξης της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, του ελληνικού δημοσίου χρέους και των μέτρων λιτότητας που έλαβαν οι εκάστοτε ελληνικές κυβερνήσεις κατά την χρονική περίοδο 2009-2018, έχοντας ως βασικούς άξονες τα μνημόνια συνεννόησης και τα μεσοπρόθεσμα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής. Ακολούθως, στο κεφάλαιο πέντε, θα αναδειχθεί ο τρόπος με τον οποίο αυτά τα μέτρα λιτότητας που ελήφθησαν επηρεάζουν συγκεκριμένα δικαιώματα του ανθρώπου στην χώρα μας. Τέλος στο 6ο κεφάλαιο εξετάζεται η νομική φύση των μνημονίων το κατά πόσο έχουν κριθεί συνταγματικά ή μη. Επιπλέον θα γίνει ανάλυση των αποφάσεων και πορισμάτων από ανώτατα δικαστήρια της χώρας. Στο έβδομο κεφάλαιο θα παρουσιαστούν τα τελικά συμπεράσματα της παρούσας διπλωματικής εργασίας.



## Κεφάλαιο 1<sup>ο</sup>

### Ανθρώπινα και Κοινωνικά Δικαιώματα στην Ευρώπη και τον Κόσμο

#### 1.1 Η διεθνοποίηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Όλοι οι άνθρωποι έχουν ορισμένα θεμελιώδη<sup>4</sup> δικαιώματα<sup>5</sup> από τη φύση τους, δηλαδή απλά και μόνο επειδή ανήκουν στο ανθρώπινο γένος (*homo sapiens*). Αυτά τα δικαιώματα ονομάζονται ανθρώπινα δικαιώματα και αποτελούν ηθικές αρχές<sup>6</sup> που θέτουν συγκεκριμένα πρότυπα ανθρώπινης συμπεριφοράς<sup>7</sup> και συνήθως προστατεύονται ως νόμιμα δικαιώματα κατά το εθνικό και διεθνές δίκαιο<sup>8</sup>. Συνολικά θεωρούνται ως κοινώς αντιλαμβανόμενα αναπαλλοτρίωτα θεμελιώδη δικαιώματα που κάθε άτομο δικαιούται από τη στιγμή της γέννησής του, απλώς και μόνο επειδή είναι ανθρώπινο ον. Σε αυτά περιλαμβάνονται, επίσης, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στην εργασία, το δικαίωμα στην υγεία, το

---

<sup>4</sup> Ο όρος «θεμελιώδη δικαιώματα» (*grundrechte*) καθιερώθηκε στο γερμανικό δημόσιο δίκαιο. Τον όρο περιέλαβε το ισχύον Σύνταγμά μας στη διάταξη του άρθρου 25 παρ. 2 Σ, δηλαδή στο τελευταίο άρθρο του δεύτερου μέρους του που έχει τον τίτλο «ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα».

Ανθρώπινα ή θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου είναι όσα αναφέρονται στο συνταγματικό δίκαιο ως ατομικά (π.χ. το δικαίωμα στη ζωή), πολιτικά (π.χ. το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι) και κοινωνικά δικαιώματα (π.χ. το δικαίωμα για κοινωνική πρόνοια και ασφάλιση). Τα θεμελιώδη δικαιώματα αποτελούν μία κατηγορία των δημοσίων δικαιωμάτων, δηλαδή των δικαιωμάτων που ρυθμίζονται από το δημόσιο δίκαιο. Ειδικότερα, ως θεμελιώδη δικαιώματα θεωρούνται εκείνα που κατοχυρώνονται από κείμενα αυξημένης τυπικής ισχύος και ιδίως από το Σύνταγμα και τα οποία έτσι δεσμεύουν και τις τρεις συντεταγμένες εξουσίες (νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική).

<sup>5</sup> Δικαίωμα είναι η εξουσία που απονέμει το δίκαιο σε ένα φυσικό ή νομικό πρόσωπο για να προβαίνει σε πράξη ή παράλειψη ή για να απαιτεί πράξη ή παράλειψη από άλλα φυσικά ή νομικά πρόσωπα (όπως είναι και το κράτος), με σκοπό την ικανοποίηση ορισμένου (έννομου) συμφέροντός του. Βλ. σχετικά: Σατλάνης Χ., Εισαγωγή στο Δίκαιο της Διεθνούς Προστασίας των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 2003, σελ. 19.

<sup>6</sup> Ο όρος «δικαίωμα» αναφέρεται γενικά είτε σε ηθικό δικαίωμα, το οποίο θεμελιώνεται σε ηθικές αρχές, είτε σε νομικό δικαίωμα, το οποίο κατοχυρώνεται από το νόμο. Ωστόσο, το ερώτημα τι συνιστά «δικαίωμα» είναι από μόνο του αμφιλεγόμενο και αποτελεί αντικείμενο συνεχιζόμενης φιλοσοφικής διαμάχης.

<sup>7</sup> Τα ανθρώπινα δικαιώματα βασίζονται στην αρχή του σεβασμού του ατόμου. Η βασική θεώρησή τους είναι ότι κάθε άτομο είναι ένα ηθικό και λογικό ον που αξίζει να του φέρονται με αξιοπρέπεια.

<sup>8</sup> Το δόγμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έχει επηρεάσει καταφανώς το διεθνές δίκαιο καθώς και τα εθνικά συντάγματα, τις πολιτικές των κρατών και τη δράση μη-κυβερνητικών οργανισμών κι αποτελούν τον ακρογωνιαίο λίθο της δημόσιας τάξης ανά τον κόσμο.

δικαίωμα στην τροφή, το δικαίωμα στην κατοικία, την ιατρική περίθαλψη, την εκπαίδευση και το δικαίωμα συμμετοχής στον πολιτισμό<sup>9</sup>.

Τα δικαιώματα του ανθρώπου<sup>10</sup> έχουν ως στόχο να προστατεύσουν τα ανθρώπινα όντα από τις αυθαιρεσίες της εξουσίας. Έτσι τα δικαιώματα του ανθρώπου αφορούν τις σχέσεις μεταξύ του ατόμου με το εκάστοτε κράτος, όπως αυτές ορίζονται από τις

---

<sup>9</sup> Τα ανθρώπινα δικαιώματα περιλαμβάνουν τα ατομικά, οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά και πολιτιστικά δικαιώματα. Υπάρχουν δύο κατηγορίες δικαιωμάτων: η πρώτη αναφέρεται στα ατομικά και πολιτικά, ενώ η δεύτερη στα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά. Η ύπαρξη δύο Διεθνών Συμφώνων, το Διεθνές Σύμφωνο στα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα και το Διεθνές Σύμφωνο των Ατομικών και Κοινωνικών Δικαιωμάτων αναδείκνυε την ιεράρχηση των δικαιωμάτων κατά την διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Η Διακήρυξη της Τεχεράνης επισήμαινε την αδιαιρετότητα των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών. Όλα τα δικαιώματα είναι εξίσου σημαντικά για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ανθρώπου και την ευημερία του. Νάσκου-Περράκη Π., Δικαιώματα του Ανθρώπου: Ερωτήσεις και Απαντήσεις, 2012, σελ.47-49. Βλ. σχετικά την ηλεκτρονική έκδοση του βιβλίου:

<http://www.naskouperraki.gr/%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CE%BD%CE%B8%CF%81%CF%8E%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%B5%CF%81%CF%89%CF%84%CE%AE%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CE%BA%CE%B1/>.

<sup>10</sup> Σύμφωνα με τη θεωρία του Τσέχου νομικού και καθηγητή Karel Vasak (Vasak K., *le droit international des droits de l'home, Recueil des Courts de l'Academie de Droit International, La Haye 1974*), τα ανθρώπινα δικαιώματα διακρίνονται σε τρεις γενεές, διάκριση η οποία αποδεικνύεται χρήσιμη σε ό,τι αφορά την ουσιαστικότερη κατανόηση τόσο των προβλημάτων όσο και των μεθόδων προστασίας που προκύπτουν μέσα από την εφαρμογή των δικαιωμάτων, χωρίς φυσικά να ξεχνά κανείς την παραδοσιακή διάκριση μεταξύ ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, αλλά και την ενίοτε ανακύπτουσα θεωρία του αδιαιρέτου των δικαιωμάτων (Indivisibility). Η βασική διάκριση σε γενεές, κάνει λόγο για τρεις: α) την πρώτη γενεά δηλ. ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, β) τη δεύτερη γενεά δηλ. οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα και γ) την Τρίτη γενεά δηλ. δικαιώματα αλληλεγγύης. Αναλυτικότερα:

Πρώτη γενεά: Ατομικά και πολιτικά δικαιώματα

Τα ατομικά δικαιώματα (civil rights) κινούνται γύρω από τις βασικές αξίες της προστασίας της προσωπικότητας, του ιδιωτικού και οικογενειακού βίου, της ιδιοκτησίας, της κατοικίας, της ελευθερίας της σκέψης, συνείδησης και θρησκείας, της επικοινωνίας και γενικά καλύπτουν τον ιδιωτικό βίο. Πολλά ατομικά δικαιώματα θεωρούνται ότι ανήκουν και στη δημόσια εκδήλωση του βίου και συνδέονται με τις ελευθερίες της συνειδήσεως, της θρησκείας, της εκφράσεως, του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι.

Τα πολιτικά δικαιώματα (political rights), όταν το διεθνές δίκαιο αναφέρεται σ' αυτά, καλύπτουν κυρίως τα δικαιώματα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι, τη συμμετοχή στη δημόσια υπηρεσία και εγγυάται τη δυνατότητα συμμετοχής του πολίτη στη διαχείριση των κοινών. Ισχύουν, πλην μερικών εξαιρέσεων, υπέρ των πολιτών και 'όχι υπέρ των αλλοδαπών.

Δεύτερη γενεά: Οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα (Economic, Social and Cultural Rights)

Για την εξασφάλιση αυτών των δικαιωμάτων το κράτος οφείλει να παρεμβαίνει στον κοινωνικό βίο συστηματικά και αποτελεσματικά, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για ανάπτυξη, πρόσβαση στην εργασία, ίση αμοιβή, άσκηση των συνδικαλιστικών ελευθεριών, κοινωνική ασφάλιση, αποτελεσματικό βιοτικό επίπεδο, υγεία, εκπαίδευση, πολιτιστική ζωή και συμμετοχή στην επιστήμη. Άρχισαν να κατοχυρώνονται τον 20ο αι, ιδίως μετά τον α' παγκόσμιο πόλεμο.

Τρίτη γενεά: Δικαιώματα αλληλεγγύης (Rights of Solidarity)

Εδώ εντάσσονται τα συλλογικά εκείνα δικαιώματα που έχουν για κίνητρο την αλληλεγγύη και αντιμετωπίζουν τον άνθρωπο ως σημείο αναφοράς σ' όλο τον πλανήτη. Πρόκειται για δικαιώματα στο καθαρό περιβάλλον, την ανάπτυξη, την ειρήνη.

διεθνείς πράξεις που καθορίζουν το νομικό πλαίσιο και όπως αυτές ενσωματώνονται στην έννομη τάξη των κρατών<sup>11</sup>.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν ήταν όμως ανέκαθεν αναγνωρισμένα. Ο ορισμός και η εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μπορεί να διαιρεθεί σε τρεις φάσεις: η προέλευσή τους από τη φιλοσοφία<sup>12</sup>, η πολιτική τους εφαρμογή στο πλαίσιο των εθνικών κρατών και η οικουμενική ισχύ τους σε ένα παγκοσμιοποιημένο κόσμο μέσα από έναν παγκόσμιο οργανισμό. Από τα αρχικά δικαιώματα του πολίτη της αρχαιότητας μέχρι τη διακήρυξη των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ατόμου στα συντάγματα των επιμέρους κρατών και στο Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών το 1945, η ανθρωπότητα διάνυσε μεγάλες ιστορικές και διαδοχικές περιόδους πολέμων και ειρήνης, που οδήγησαν στη σημερινή εποχή.

Τόσο οι κυριότερες έννοιες όσο και το περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως αυτά γίνονται αντιληπτά σήμερα, εμφανίζονται με ποικίλες μορφές ήδη από την αρχαιότητα. Ωστόσο η νομική κατοχύρωση και διαμόρφωσή τους φαίνεται να επήλθε για πρώτη φορά τον 13ο αιώνα. Πιο συγκεκριμένα, το 1215 διαμορφώνεται «Ο Μεγάλος Χάρτης των Ελευθεριών» (Magna Carta libertatum) που περιέχει 63 άρθρα, με τα οποία αναγνωρίζονται ορισμένα δικαιώματα στους «ελεύθερους ανθρώπους» του βασιλείου της Αγγλίας<sup>13</sup>. Η Μάγκνα Κάρτα θεωρείται γενικώς ως ένα από τα πλέον

---

<sup>11</sup> Περράκης Σ., Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Προς ένα jus universalis, 2013, σελ.24-29.

<sup>12</sup> Η γένεση της ιδέας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μπορεί να αναχθεί στην αρχαιότητα. Η ιστορία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ξεκινά από την αρχαία ελληνική φιλοσοφία. Οι πρώτες προσπάθειες βρίσκονται στην ιδέα του φυσικού δικαίου για ισότητα όλων των ανθρώπων, η οποία προήλθε από την παραδοχή της στωικής φιλοσοφίας ότι όλοι οι άνθρωποι συμμετέχουν ισότιμα στον παγκόσμιο λόγο. Στον ρωμαϊκό κόσμο ο Κικέρωνας από την πνευματική άποψη των φιλοσόφων ανέπτυξε το naturae lex, τον νόμο σύμφωνα με τον οποίο όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι από τη φύση τους και ενώπιον του Θεού, ένα θέμα της πολιτικής και της δικαιοσύνης που διατήρησε την επιρροή του έως και τη σύγχρονη εποχή. Αν και η αρχαιότητα και ο μεσαίωνας εκπορεύονταν από τα φυσικά δικαιώματα των ανθρώπων, αυτά δεν έγιναν αντιληπτά ως ένας ουσιαστικός τομέας των ατομικών ελευθεριών, τις οποίες το κράτος δεν δικαιούται να περιορίσει. Μόνο με τη διαμόρφωση της εξουσίας του απολυταρχικού κράτους κατά τον 17ο αιώνα και στην πολιτική φιλοσοφία του Διαφωτισμού απέκτησε συνταγματική σημασία η ιδέα ότι ο άνθρωπος από τη φύση του έχει αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα. Ο John Locke προώθησε την ιδέα των αναφαίρετων ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Για τον Locke η ζωή, η ελευθερία και η ιδιοκτησία αποτελούν αναλλοίωτα, έμφυτα, ανθρώπινα δικαιώματα και σκοπός ενός κράτους είναι η προστασία αυτών των φυσικών, ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το επόμενο βήμα στην εξέλιξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ήταν η υιοθέτηση και η πολιτική εφαρμογή τους στους νόμους των εθνικών κρατών.

<sup>13</sup> Το 1215, αφότου ο βασιλιάς της Αγγλίας Ιωάννης παραβίασε πολλούς από τους αρχαίους νόμους και έθιμα βάσει των οποίων κυβερνούσαν η Αγγλία, οι υπήκοοί του τον ανάγκασαν να υπογράψει τη Μάγκνα Κάρτα, στην οποία απαριθμούνται αυτά που αργότερα θεωρήθηκαν ως ανθρώπινα δικαιώματα. Μεταξύ αυτών ήταν το δικαίωμα της εκκλησίας να μην υφίσταται κυβερνητικές επεμβάσεις και τα

σημαντικά νομικά έγγραφα στην εξέλιξη της σύγχρονης δημοκρατίας και αποτέλεσε ένα κρίσιμο σημείο καμπής στη μάχη για τη θεμελίωση της ελευθερίας.

Το επόμενο καταγεγραμμένο ορόσημο στην ανάπτυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ήταν το 1628, όπου δημιουργείται από το αγγλικό κοινοβούλιο η «Αναφορά ή Αίτηση περί δικαίωματος» (Petition of Right) και υποβάλλεται στον βασιλιά Κάρολο τον Α΄<sup>14</sup>. Κοινό χαρακτηριστικό των παραπάνω κειμένων του 17ου αιώνα αποτελεί η διάθεση για προστασία των συμφερόντων διαφόρων τάξεων από αυθαιρεσίες της βασιλικές εξουσίες.

Η πρώτη συνταγματική κατοχύρωση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έρχεται από την άλλη όχθη του Ατλαντικού, όπου ο αγώνας των αποίκων της Αμερικής για ελευθερία και ανεξαρτησία από τη μητρόπολη, οδήγησε στις διακηρύξεις της πολιτείας της Βιργίνιας το 1776 (Bill of Rights), ακολουθούμενη και από άλλες πολιτείες και καταλήγοντας τελικά στη συνταγματοποίηση των ατομικών ελευθεριών στο Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών του έτους 1787<sup>15</sup>.

Το αγγλικό Bill of Rights, οι αμερικανικές διακηρύξεις καθώς και οι διδασκαλίες του Locke και του Rousseau επηρέασαν τη Γαλλική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (Declaration des Droits del’Homme et du Citoyen 1789) η οποία αποτέλεσε και πρότυπο για τα άλλα ευρωπαϊκά κράτη<sup>16</sup>.

---

δικαιώματα όλων των ελεύθερων πολιτών να κατέχουν και να κληρονομούν περιουσία και να προστατεύονται από υπέρμετρη φορολογία. Εδραίωσε το δικαίωμα στις χήρες που είχαν περιουσία να επιλέγουν να μην ξαναπαντρεύονται, και εγκαθίδρυσε αρχές νόμιμων διαδικασιών και ισότητα ενώπιον του νόμου. Περιείχε επίσης προβλέψεις για την απαγόρευση της δωροδοκίας και τις παραβάσεις καθήκοντος των αξιωματούχων. Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://gr.humanrights.com/what-are-human-rights/brief-history/magna-carta.html>.

<sup>14</sup> Η Έκκληση για Δικαίωμα δημιουργήθηκε από τον Σερ Έντουαρντ Κόουκ, στηριζόταν σε προηγούμενα θεσπίσματα και καταστατικούς χάρτες και αποτελείται από τέσσερις αρχές: (1) Δεν πρέπει να επιβάλλονται φόροι χωρίς τη συναίνεση του Κοινοβουλίου, (2) Κανένας υπήκοος δεν μπορεί να φυλακίζεται χωρίς αποδείξεις (επαναβεβαίωση της αρχής του habeas corpus), (3) Κανένας στρατιώτης δεν μπορεί να στρατωνίζεται από πολίτη και (4) Ο Στρατιωτικός Νόμος δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί εν καιρώ ειρήνης. Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://gr.humanrights.com/what-are-human-rights/brief-history/magna-carta.html>

<sup>15</sup> Βουδούρη Ιωαν., Διεθνής Προστασία Συνταγματικών Δικαιωμάτων (Άρθρα 4-25 Συντάγματος), Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://greeklaws.com/pubs/uploads/2171.pdf>, σελ. 11.

<sup>16</sup> Στη Γαλλία, με τη Γαλλική Επανάσταση του 1789 και με το σύνθημά της «liberte, egalite, fraternite», η ιδέα της συνταγματικής κατοχύρωσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων απέκτησε τεράστιο αντίκτυπο. Στις 26 Αυγούστου 1789, υιοθετήθηκε η γαλλική «Διακήρυξη των Ανθρωπίνων και Πολιτικών Δικαιωμάτων». Σε αυτήν ενυπάρχει η προσπάθεια να τονιστεί η οικουμενική ισχύς των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Το 1789 ο λαός της Γαλλίας επέφερε την κατάργηση της απόλυτης μοναρχίας και δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την εγκαθίδρυση της πρώτης Γαλλικής Δημοκρατίας. Έξι μόλις εβδομάδες μετά την κατάληψη της Βαστίλης και τρεις εβδομάδες μετά την κατάργηση της φεουδαρχίας, η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη υιοθετήθηκε από την Εθνική Συνταγματική Συνέλευση ως το πρώτο βήμα για τη σύνταξη του συντάγματος της Γαλλικής Δημοκρατίας<sup>17</sup>. Η γαλλική διακήρυξη του 1789 και το γαλλικό Σύνταγμα του 1791 συντέλεσαν στη δημιουργία του κλασικού καταλόγου των ατομικών δικαιωμάτων, ο οποίος μεταξύ άλλων περιλαμβάνει την ισότητα, την προσωπική ασφάλεια και ελευθερία, το άσυλο της κατοικίας, την ελευθερία του τύπου, τη θρησκευτική ελευθερία, την ελευθερία στην εκπαίδευση, την ελευθερία του συνέρχεσθαι, το δικαίωμα του αναφέρεσθαι προς τις αρχές, την οικονομική ελευθερία, το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, κατάλογος στον οποίο αργότερα προστέθηκε και το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι<sup>18</sup>.

Συνεχίζοντας την ιστορική αναδρομή<sup>19</sup>, αξίζει να σημειώσουμε πως μια πρώτη προσπάθεια διεθνοποίησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έγινε στο Συνέδριο της Βιέννης το 1815<sup>20</sup>. Με το πέρας της βιομηχανικής επανάστασης και των κοινωνικό - οικονομικών αλλαγών που αυτή επέφερε, η οικονομική ελευθερία και η ιδιωτική περιουσία και ιδιοκτησία ήρθαν στο προσκήνιο. Μέχρι τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο, αποτελεί παγκόσμια αντίληψη ότι η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι εσωτερική υπόθεση του κράτους και όχι των ατόμων. Το 1929, το Ινστιτούτο Διεθνούς

---

<sup>17</sup> Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://gr.humanrights.com/what-are-human-rights/brief-history/declaration-of-human-rights.html>.

<sup>18</sup> Βουδούρη Ιωαν., Διεθνής Προστασία Συνταγματικών Δικαιωμάτων (Άρθρα 4-25 Συντάγματος), Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://greeklaws.com/pubs/uploads/2171.pdf>, σελ. 12

<sup>19</sup> Για την ιστορική αναδρομή της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, βλ. επίσης και Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη Κατερίνα, η Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 1986, σελ. 55-56.

<sup>20</sup> Το Συνέδριο της Βιέννης αποτελεί ένα γεγονός – σταθμό στην ευρωπαϊκή ιστορία, καθώς και μία κρίσιμη τομή στην ιστορία των διεθνών σχέσεων. το Συνέδριο της Βιέννης ασχολήθηκε με ένα τόσο ευρύ φάσμα ζητημάτων, από τη συνολική εγγύηση των συμφωνηθέντων μέχρι και το συνταγματικό καθεστώς των Επτανήσων ή την αντιμετώπιση του δουλεμπορίου.

Δικαίου (Institut de Droit International)<sup>21</sup> υιοθέτησε τη «Διακήρυξη των Διεθνών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου»<sup>22</sup>.

Πολλές από τις βασικές ιδέες που πυροδότησαν το κίνημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, διαμορφώθηκαν ως επακόλουθο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου<sup>23</sup> και των θηριωδιών του Ολοκαυτώματος. Κατά την περίοδο εκείνη κατέστη φανερό στη διεθνή κοινότητα πως οι φρικαλεότητες των ολοκληρωτικών καθεστώτων προς τα άτομα έπρεπε να αποτελέσουν παρελθόν και ότι πλέον ήταν ανάγκη να οδηγηθούμε σε μια εποχή ειρήνης, ελευθερίας και δικαιοσύνης, στην οποία έπρεπε να δοθεί έμφαση στην προστασία των ατόμων<sup>24</sup>. Αυτά ήταν τα θεμέλια από τα οποία εκπορεύθηκαν, κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, τα σύγχρονα επιχειρήματα περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων όπου επιδιώκεται μέσω της προστασίας του ατόμου η ανάπτυξη της προσωπικότητάς του, η διασφάλιση του δικαιώματος στην αξιοπρέπεια και η ευημερία των ατόμων<sup>25</sup>.

Η οικουμενική προστασία<sup>26</sup> των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όμως δεν ήταν καθόλου εύκολη υπόθεση.

---

<sup>21</sup> Το Ινστιτούτο Διεθνούς Δικαίου ιδρύθηκε στις 8 Σεπτεμβρίου του 1873 στο Βέλγιο, μετά από απόφαση έντεκα διεθνών δικηγόρων να ενωθούν και να δημιουργήσουν έναν οργανισμό ανεξάρτητο από οποιαδήποτε κυβερνητική επιρροή, που θα μπορούσε να συνεισφέρει στην ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου και να προβεί σε πράξεις προκειμένου αυτό να εφαρμοστεί.

<sup>22</sup> Βουδούρη Ιωάν., Διεθνής Προστασία Συνταγματικών Δικαιωμάτων (Άρθρα 4-25 Συντάγματος), Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://greeklaws.com/pubs/uploads/2171.pdf>, σελ. 12.

<sup>23</sup> Τα Ηνωμένα Έθνη ιδρύθηκαν το 1945, λίγο μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου.

<sup>24</sup> Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, στις 14 Αυγούστου του 1941, στο άρθρο 6 του Χάρτη του Ατλαντικού, διακηρύσσεται ότι «μετά τη νίκη, οι άνθρωποι θα πρέπει να ζουν ελεύθεροι φόβου, ανάγκης ή ένδειας», ενώ ήδη με το διάγγελμα της 6ης Ιανουαρίου του 1941, ο Αμερικανός πρόεδρος Roosevelt διακήρυττε τις «τέσσερις ελευθερίες» όπου θα έπρεπε να βασιστεί η μεταπολεμική διεθνής τάξη, οι οποίες ήταν η ελευθερία του λόγου και έκφρασης της γνώμης, η θρησκευτική ελευθερία, η ελευθερία από φόβο και η ελευθερία από ανάγκη. Βουδούρη Ιωάν., Διεθνής Προστασία Συνταγματικών Δικαιωμάτων (Άρθρα 4-25 Συντάγματος), Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://greeklaws.com/pubs/uploads/2171.pdf>, σελ. 12-13.

<sup>25</sup> Περράκης Σ., Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Προς ένα jus universalis, 2013, σελ.67.

<sup>26</sup> Ο όρος διεθνής (ή οικουμενική) προστασία είναι δισυπόστατος, καθώς μπορεί να σημαίνει την ύπαρξη και λειτουργία διεθνών κανόνων, αντικείμενο των οποίων είναι η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ελευθεριών αλλά ταυτόχρονα και λειτουργία διεθνών μηχανισμών ελέγχου από διεθνή όργανα, τα οποία μπορεί είτε να υπάγονται σε διεθνείς οργανισμούς αλλά μπορεί και να είναι ανεξάρτητα. Ορισμένα παραδείγματα είναι η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών ή οι Επιτροπές Ελέγχου της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας ή εάν μιλάμε για όργανα που δεν υπάγονται απευθείας σε διεθνείς οργανισμούς, οι Επιτροπές των Δύο



Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ακολούθησαν μια σειρά κειμένων<sup>27</sup>, συμβάσεων, διακηρύξεων, χαρτών, διεθνών πράξεων συμβατικών και μη, οι οποίες συνέθεσαν ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο νομικό πλαίσιο που άλλαξε καθοριστικά τα δεδομένα στις εθνικές κοινωνίες και τη θέση του ατόμου και ομάδων σ' αυτές τόσο σε διεθνές επίπεδο στο πλαίσιο του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, αλλά και σε περιφερειακό επίπεδο, όπως για παράδειγμα στην Ευρωπαϊκή Ένωση ή στο Συμβούλιο της Ευρώπης, τα οποία θα εξετασθούν εκτενέστερα τη συνέχεια, ως σημαντική παράμετρος της εργασίας αυτής<sup>28</sup>.

Σε συμβατικό επίπεδο η οργάνωση ενός συστήματος διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου – και μάλιστα σε παγκόσμιο επίπεδο – είναι συνδεδεμένη με την ίδρυση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών<sup>29</sup> στις 24 Οκτωβρίου 1945 και διαμορφώνεται στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του οργανισμού<sup>30</sup>.

## 1.2 Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

Μετά την αποτυχία της Κοινωνίας των Εθνών λόγω της πολιτικής συγκυρίας της

---

Διεθνών Συμφώνων των Ηνωμένων Εθνών, η Επιτροπή κατά των φυλετικών διακρίσεων, η Επιτροπή κατά των βασανιστηρίων, η Επιτροπή για το παιδί, η Επιτροπή για την κατάργηση των διακρίσεων κατά των γυναικών, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η Διαμερικανική Επιτροπή και το Διαμερικανικό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, η Αφρικανική Επιτροπή κλπ.

<sup>27</sup> Το πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι εξαιρετικά ευρύ, πράγμα που μπορεί πολύ εύκολα να διαπιστωθεί εάν λάβει κανείς υπόψιν τον αριθμό των συμβατικών κειμένων που ισχύουν σήμερα, ο οποίος ανέρχεται σε μερικές εκατοντάδες. Τα κείμενα αυτά, ανεξαρτήτως ονομασιών (συμβάσεις, συνθήκες, σύμφωνα, πρωτόκολλα κλπ.), διαμορφώθηκαν έπειτα από μακροχρόνια επεξεργασία από διάφορους διεθνείς οργανισμούς. Βλ. σχετικά «Διεθνείς Συμβάσεις Δικαιωμάτων του Ανθρώπου που δεσμεύουν την Ελλάδα», ΙΜΔΑ, Νομική Βιβλιοθήκη 2003.

<sup>28</sup> Περράκης Σ., Δίκαιο, Πολιτικές και Ιδεολογία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στη Διεθνή Δικαιοταξία σήμερα, 2016 (α' τόμος).

<sup>29</sup> Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) είναι ένας διεθνής οργανισμός παγκόσμιας εμβέλειας μεταξύ των κρατών του κόσμου με σκοπό τη συνεργασία στο Διεθνές Δίκαιο, την ασφάλεια, την οικονομική ανάπτυξη και την πολιτική ισότητα. Πρόδρομός του θεωρείται η Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ) που αποτέλεσε απαίτηση των Εθνών για τη διεθνή ειρήνη μετά από τις θηριωδίες του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Ιδρύθηκε το 1945 και αρχικά είχε 51 μέλη.

<sup>30</sup> Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και συγκεκριμένα στις 24 Οκτώβρη του 1945, δημιουργήθηκε ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών ως ένα σύστημα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Ο οργανισμός αυτός σχηματίστηκε με σκοπό να αποφευχθούν τυχόν παραβάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως αυτές που συνέβαιναν σε περιόδους πολέμου.

εποχής της<sup>31</sup>, κατά τη διάρκεια και ιδίως μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, οι νικητρίες δυνάμεις διατύπωσαν την επιθυμία τους να θεμελιώσουν μετά το τέλος του πολέμου μια ειρηνική και δημοκρατική διεθνή κοινότητα. Η κοινότητα των κρατών, που μόλις είχε ανακάμψει από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ήταν σύμφωνη για την αναγκαιότητα μιας εντελώς νέας εκκίνησης στο Διεθνές Δίκαιο, προκειμένου να οδηγηθεί η αποτυχημένη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από το εσωτερικό δίκαιο σε ένα νέο δικαϊκά κανονιστικό επίπεδο, απουσίαζε, όμως, αρχικά η απαραίτητη επιρροή σε αυτό το θέμα.

Οι θηριωδίες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ανάγκασαν την ανθρωπότητα στην αναζήτηση ενός τρόπου, προκειμένου τα ανθρώπινα δικαιώματα να αποκτήσουν οικουμενική ισχύ. Όλοι οι άνθρωποι στον κόσμο όφειλαν να έχουν βασικά δικαιώματα και θεμελιώδεις ελευθερίες. Αυτή ήταν μια από τις βασικές αιτίες που οδήγησαν στην ίδρυση των Ηνωμένων Εθνών. Μέσα από την ένωση όλων των κρατών θα έπρεπε τα ανθρώπινα δικαιώματα να μην αποτελούν ζήτημα ενός μεμονωμένου κράτους αλλά της διεθνούς κοινότητας<sup>32</sup>.

Ο ΟΗΕ ιδρύθηκε από 51 χώρες, οι οποίες δεσμεύτηκαν να διατηρήσουν την ειρήνη μέσα από τη διεθνή συνεργασία και τη συλλογική ασφάλεια. Σήμερα, μετά την προσχώρηση του νεότερου κράτους, του Νοτίου Σουδάν το 2011, ο Ο.Η.Ε. αριθμεί 193 κράτη μέλη<sup>33</sup>, δηλαδή σχεδόν όλα τα διεθνώς αναγνωρισμένα ανεξάρτητα έθνη. Η

---

<sup>31</sup> Η Κοινωνία των Εθνών (League of Nations) ήταν Διεθνής Οργανισμός - Σύνδεσμος που ιδρύθηκε το 1919, αμέσως μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, στο Παρίσι. Ιδρύθηκε ως αποτέλεσμα της Συνθήκης των Βερσαλλιών κατόπιν αμερικανικής πρωτοβουλίας και σημείωσε σταθμό στην εξέλιξη των διεθνών σχέσεων, καθώς υπήρξε η πρώτη προσπάθεια για συνεννόηση όλων των κρατών πάνω στα προβλήματα που απασχολούν την ανθρωπότητα. Στο απόγειό του, μεταξύ 28 Σεπτεμβρίου 1934 και έως τις 23 Φεβρουαρίου 1935, είχε 58 χώρες-μέλη. Οι στόχοι του Συνδέσμου περιλάμβαναν τον αφοπλισμό, την πρόληψη του πολέμου μέσω της συλλογικής ασφάλειας, τη διευθέτηση των διαφορών μεταξύ των χωρών μέσω των διαπραγματεύσεων και της διπλωματίας και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής παγκόσμια. Μετά από μια σειρά από αξιοσημείωτες επιτυχίες αλλά και ορισμένες αποτυχίες στις αρχές της δεκαετίας του 1920, ο Σύνδεσμος τελικά αποδείχθηκε ανίκανος να εμποδίσει την επιθετικότητα των Δυνάμεων του Άξονα κατά τη δεκαετία του 1930. Η έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου απέδειξε ότι ο Σύνδεσμος είχε αποτύχει στον πρωταρχικό σκοπό του, που ήταν η αποφυγή κάθε Παγκόσμιου Πολέμου στο μέλλον. Μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ο Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) θα αντικαταστήσει τον Σύνδεσμο της Κοινωνίας των Εθνών, που καταργήθηκε επίσημα το 1946, και θα κληρονομήσει μια σειρά από φορείς και οργανισμούς που ιδρύθηκαν από τον Σύνδεσμο.

<sup>32</sup> Χ. ο., Ανθρώπινα δικαιώματα και διακρίσεις, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/1630/1/07\\_chapter\\_7.pdf](https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/1630/1/07_chapter_7.pdf), σελ. 100-101.

<sup>33</sup> Αρχικά, μετά το τέλος του ΒΠΠ, 51 χώρες δεσμεύτηκαν να διατηρήσουν την ειρήνη και να συνεργαστούν μεταξύ τους ώστε να διαμορφωθούν συνθήκες συλλογικής ασφάλειας. Σήμερα ο οργανισμός αυτός περιλαμβάνει 193 χώρες. Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:



εμφάνιση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών στη διεθνή έννομη τάξη χάραξε μια νέα εποχή για τα δικαιώματα του ανθρώπου.

### 1.2.1 Ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών

Μετά από μια σειρά συνδιασκέψεων, οι συνομιλίες είχαν ως αποτέλεσμα την τελική συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών στο San Francisco από τον Απρίλιο μέχρι τον Ιούνιο του 1945<sup>34</sup>, όπου συμμετείχαν 52 κράτη, τα οποία απέληξαν στη διατύπωση του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών<sup>35</sup>, ο οποίος υπεγράφη στις 26 Ιουνίου 1945 και τέθηκε σε ισχύ στις 24 Οκτωβρίου του ίδιου χρόνου.

Ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών, αποτελεί μια διεθνής συνθήκη με δεσμευτικό χαρακτήρα<sup>36</sup> η οποία ενίσχυσε τη σημασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Σκοπός των Ηνωμένων Εθνών, όπως αναφέρεται στο προοίμιο του Χάρτη, ήταν οι λαοί που το απαρτίζουν να «διακηρύξουν και πάλι την πίστη τους στα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, στην αξιοπρέπεια και την αξία του ανθρώπου, στα ίσα δικαιώματα ανδρών και γυναικών και στα έθνη»<sup>37</sup>. Επιπλέον στο άρθρο 1 του Χάρτη, καθορίζονται οι σκοποί του Οργανισμού σε τρεις κύκλους από δραστηριότητες:

α. Διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, είτε με τη λήψη αποτελεσματικών συλλογικών μέτρων για την πρόληψη και την απομάκρυνση κάθε απειλής κατά της ειρήνης, είτε με την καταστολή κάθε επιθετικής ενέργειας ή κάθε μορφής παραβίασεως της ειρήνης, είτε με την επίτευξη με ειρηνικά μέσα και σύμφωνα με τις αρχές της

---

[http://www.unric.org/el/index.php?option=com\\_content&view=article&id=16&Itemid=10](http://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=16&Itemid=10).

<sup>34</sup> Ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών υπογράφηκε στις 26 Ιουνίου 1945, στον Άγιο Φραγκίσκο, στο τέλος της Συνδιασκέψεως των Ηνωμένων Εθνών για τη Διεθνή Οργάνωση, και άρχισε να ισχύει στις 24 Οκτωβρίου 1945. Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.unric.org/el/index.php?option=com\\_content&view=article&id=14](https://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=14).

<sup>35</sup> Ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών επικυρώθηκε με τον α.ν. 585/1945.

<sup>36</sup> Όταν τα κράτη γίνονται Μέλη του ΟΗΕ, συμφωνούν να αποδεχθούν τις υποχρεώσεις που προβλέπονται από τον Καταστατικό Χάρτη του ΟΗΕ, τη διεθνή δηλαδή σύμβαση που περιγράφει τις βασικές αρχές των διεθνών σχέσεων.

<sup>37</sup> Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: United Nations, Charter of the United Nations, Preamble, <http://www.un.org/en/sections/un-charter/preamble/index.html>.

δικαιοσύνης και του διεθνούς δικαίου, της διευθετήσεως των διεθνών διαφορών ή καταστάσεων που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε διατάραξη της ειρήνης.

β. Ανάπτυξη φιλικών σχέσεων ανάμεσα στα έθνη, που βασίζονται στο σεβασμό της αρχής των ίσων δικαιωμάτων και της αυτοδιάθεσης των λαών.

γ. Διεθνής συνεργασία για την επίλυση των διεθνών προβλημάτων οικονομικής, κοινωνικής, πολιτιστικής και ανθρωπιστικής φύσεως και για την ανάπτυξη του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών για όλους τους λαούς χωρίς διάκριση φυλής, φύλου, γλώσσας ή θρησκείας.

Ο Χάρτης του Παγκόσμιου Οργανισμού αποτελεί και το ιδεολογικό αποκρυστάλλωμα των αρχών που διέπουν τις διεθνείς σχέσεις στη μεταπολεμική διεθνή κοινωνία, επιχειρεί επί της ουσίας την πρώτη, επίσημη, ρητή είσοδο των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο διεθνές δίκαιο. Ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών ενσωματώνει μια σειρά διατάξεων αναφορικά με τα δικαιώματα του ανθρώπου<sup>38</sup> οι οποίες εκφράζουν την επιθυμία των Ηνωμένων Εθνών να ευνοήσουν το σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου, καθώς και τη φροντίδα τους για την αναγνώριση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας σε όλες τις χώρες<sup>39</sup>.

Παρ' όλα αυτά στα θέματα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ο Χάρτης περιέχει μόνο γενικότητες, αφορμές για διάσκεψη και συνεργασία μεταξύ των κρατών. Αν και ο

---

<sup>38</sup> Στα άρθρα 55 και 56 του Χάρτη, τα Ηνωμένα Έθνη επικεντρώνονται στην προώθηση και ανύψωση του βιοτικού επιπέδου, την εργασία για όλους και τη δημιουργία συνθηκών οικονομικής και κοινωνικής προόδου και αναπτύξεως, τη λύση προβλημάτων διεθνούς ενδιαφέροντος στον οικονομικό, τον κοινωνικό, τον υγειονομικό και άλλους τομείς, τη διεθνή πολιτιστική και οικονομική συνεργασία και τον παγκόσμιο και αποτελεσματικό σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

<sup>39</sup> Κουρουτσίδα Α., Γκουντινάκη Φ., Η διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:  
[http://nestor.teipel.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/12227/SDO\\_DMYP\\_00177\\_Medium.pdf?sequence=1](http://nestor.teipel.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/12227/SDO_DMYP_00177_Medium.pdf?sequence=1), σελ. 66.

Χάρτης έθεσε την αρχή της διεθνούς προστασίας<sup>40</sup> των δικαιωμάτων του ανθρώπου, δεν είναι «εξοπλισμένος» και με τις αναγκαίες προς τούτο νομικές δεσμεύσεις<sup>41</sup>.

Παραδείγματος χάρη στο άρθρο 1 παρ. 3, όπου αναφέρεται ρητά προαγωγή «του σεβασμού προς τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες για όλους, χωρίς διάκριση φυλής, φύλου, γλώσσας ή θρησκείας», περιεχόμενο σημαντικό μεν, αλλά μη δεσμευτικό για τα κράτη-μέλη, παρά μόνο για τον ίδιο τον Οργανισμό, που οφείλει να προωθεί τα ανθρώπινα δικαιώματα στους σκοπούς τους. Χαράσσεται έτσι μια γενική κατευθυντήρια γραμμή, χωρίς ωστόσο να γίνεται ρητή αναφορά στο περιεχόμενο του όρου «ανθρώπινα δικαιώματα» και «θεμελιώδεις ελευθερίες». Περιέχει, με άλλα λόγια, γενικότητες, αφορμές για διάσκεψη και συνεργασία μεταξύ των κρατών, χωρίς να περικλείει ωστόσο διατάξεις αυτοδύναμης εφαρμογής.

Η συνεχιζόμενη, έκτοτε και έως σήμερα, παραγωγή νέων κειμένων, διεθνών πράξεων, κανόνων και οργάνων στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έχουν κατά ένα μεγάλο μέρος, καλύψει το κενό που άφηνε η ασαφής και γενικόλογη διατύπωση του Χάρτη.

### 1.2.2 Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Η ιδέα ορισμένων αντιπροσωπειών στη διάσκεψη του San Francisco να ενσωματωθεί στο Χάρτη ΟΗΕ και μια διακήρυξη δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν μπόρεσε να πραγματοποιηθεί. Το έργο της κατάρτισης μιας τέτοιας διακηρύξεως ανέλαβε, τελικά,

---

<sup>40</sup> Με τον όρο διεθνής προστασία εννοείται, ότι υπάρχουν διεθνείς κανόνες που προνοούν για την αναγνώριση συγκεκριμένων δικαιωμάτων και ελευθεριών και ότι ενδεχομένως λειτουργούν διεθνείς μηχανισμοί ελέγχου, είτε από όργανα διεθνών οργανισμών, είτε από διεθνή όργανα που δεν υπάγονται απευθείας σε διεθνείς οργανισμούς αλλά αποτελούν αυτοτελείς οργανισμούς συνδεδεμένους με τα συμβατικά εκείνα κείμενα που κατοχυρώνουν ουσιαστικά δικαιώματα. Η ύπαρξη διεθνούς προστασίας δε σημαίνει ότι απαραίτητα αυτή είναι αυτοτελής και πλήρης. Αφού οι διεθνείς κανόνες με συνταγματικές προβλέψεις εντάσσονται στο εθνικό δίκαιο, τα κρατικά όργανα επαγρυπνούν για την εφαρμογή τους. Τα διεθνή όργανα παρεμβαίνουν διαρθρωτικά, αν διαπιστωθεί εσφαλμένη εφαρμογή κάποιων κανόνων, απροθυμία ή ανικανότητα των κρατικών οργάνων. Σατλάνης Χρ., Εισαγωγή στο Δίκαιο της Διεθνούς Προστασίας των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 2003, σελ. 9-10.

<sup>41</sup> Το άρθρο 13 αναφέρει ότι, η Γενική Συνέλευση προβαίνει σε συστάσεις με σκοπό «να προάγει τη διεθνή συνεργασία στον οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό, εκπαιδευτικό και υγειονομικό τομέα, και να διευκολύνει για όλους χωρίς διάκριση φυλής, φύλου, γλώσσας ή θρησκείας, την απολαβή των δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών». Οι συστάσεις αυτές όμως δεν έχουν καμία νομική ισχύ, ωστόσο στην πράξη έχουν ιδιαίτερη σημασία, καθώς οι κινήσεις και πράξεις ενός κράτους, ιδίως όταν πρόκειται για ένα πεδίο τόσο ευαίσθητο, όπως είναι τα ανθρώπινα δικαιώματα, μπορούν να διαμορφώσουν τη διεθνή εικόνα του, ακόμα και αν αυτές οι συστάσεις καθίστανται υποχρεωτικές για αυτό μόνο αν το ίδιο αποφασίσει να δεσμευτεί από αυτές.

το 1947, η Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Η Επιτροπή κατέληξε σε ένα κείμενο με βάση το οποίο η Τρίτη Σύνοδος της Γενικής Συνελεύσεως του ΟΗΕ υιοθέτησε, στις 10 Δεκεμβρίου 1948, χωρίς αρνητική ψήφο<sup>42</sup>, την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ)<sup>43</sup> ως σύνολο αξιών («ως το κοινό ιδανικό που πρέπει να επιδιώκεται από όλους τους λαούς και όλα τα Έθνη...»), τις οποίες θα πρέπει να σέβονται όλα τα έθνη και οι λαοί.

Η Οικουμενική Διακήρυξη κλήθηκε να καλύψει τα κενά που είχε αφήσει ο Χάρτης ως προς τα διεθνώς αναγνωρισμένα ανθρώπινα δικαιώματα και παρόλο που είναι μια μη δεσμευτική πράξη<sup>44</sup>, τα κράτη οφείλουν ανεξάρτητα από τα πολιτικά, οικονομικά και πολιτιστικά τους συστήματα να προωθούν και να προστατεύουν όλα τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις θεμελιώδεις ελευθερίες. Τα Κράτη Μέλη του ΟΗΕ υποσχέθηκαν να συνεργαστούν για την προώθηση των τριάντα Άρθρων για τα ανθρώπινα δικαιώματα που, για πρώτη φορά στην ιστορία, συγκεντρώθηκαν και κωδικοποιήθηκαν σε ένα και μόνο έγγραφο<sup>45</sup>.

Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αποτελεί λοιπόν το πρώτο σημαντικό επίτευγμα της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών<sup>46</sup> και συνιστά έναν κατάλογο θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών, μέσω

---

<sup>42</sup> Επτά χώρες απείχαν (ΕΣΣΔ, Γιουγκοσλαβία, Ουγγαρία, Ουκρανία, Μογγολία, Πολωνία, Λευκορωσία), ενώ δύο (Ν. Αφρική, Σαουδική Αραβία), δεν συμμετείχαν στην ψηφοφορία.

<sup>43</sup> Βλ. το κείμενο της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=grk>.

<sup>44</sup> Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου δεν είναι νομικά δεσμευτική για τα Κράτη-Μέλη του ΟΗΕ διότι δεν προβλέπει την κύρωσή της από αυτά. Επίσης δεν προνοεί μέτρα που μπορούν να ληφθούν, σε περιπτώσεις παραβιάσεως των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κάποιου Κράτους, έναντι αυτού του Κράτους. Ωστόσο, το παγκόσμιο κύρος της είναι αδιαμφισβήτητο.

<sup>45</sup> Το περιεχόμενο της Διακήρυξης έχει ως εξής :

Στα άρθρα 1 και 2 αναφέρεται ότι «όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ίσοι και ελεύθεροι και ότι δικαιούνται να επικαλούνται όλα τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που προκηρύσσει η παρούσα Διακήρυξη χωρίς καμία απολύτως διάκριση ειδικότερα ως προς τη φυλή, το χρώμα, το φύλο, τη γλώσσα, τις θρησκείες, τις πολιτικές ή οποιοσδήποτε άλλες πεποιθήσεις, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, την περιουσία, τη γέννηση ή οποιαδήποτε άλλη κατάσταση».

Στα άρθρα 3 – 21 προστατεύονται τα αστικά και πολιτικά δικαιώματα (ζωή, ασφάλεια, ισότητα απέναντι στο Νόμο, γάμου, κυκλοφορίας κτλ.).

Στα άρθρα 22 – 27 διακηρύσσονται τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα (συνδικαλισμού, εκπαίδευσης κτλ.).

Στα τελευταία τρία άρθρα διακηρύσσεται το δικαίωμα όλων να επικρατούν οι κατάλληλες συνθήκες ώστε να γίνονται σεβαστά τα δικαιώματα αυτά. Βλ. σχετικά Σατλάνης Χρ., Εισαγωγή στο Δίκαιο της Διεθνούς Προστασίας των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 2003, σελ. 58-61.

<sup>46</sup> Η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Η.Ε. αφιέρωσε 81 συνεδρίες για τη διαμόρφωση του κειμένου της Οικουμενικής Διακήρυξης καθώς αντιμετώπισε δύο βασικές δυσκολίες: αφενός, την τελική

του οποίου γίνεται προσπάθεια να διασφαλιστεί μια κοινωνική και διεθνής τάξη, στο πλαίσιο της οποίας θα προάγονται όλα τα δικαιώματα. Στο προοίμιό της και στο Άρθρο 1, η Διακήρυξη δηλώνει κατηγορηματικά τα εγγενή δικαιώματα όλων των ανθρωπίνων όντων: «Η αδιαφορία και περιφρόνηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων οδήγησαν σε πράξεις βαρβαρότητας που εξεγείρουν την ανθρωπινή συνείδηση, και η προοπτική ενός κόσμου όπου οι άνθρωποι θα είναι ελεύθεροι να μιλούν και να πιστεύουν, λυτρωμένοι από τον τρόμο και την αθλιότητα, έχει διακηρυχθεί ως η πιο υψηλή επιδίωξη του ανθρώπου. Όλοι οι άνθρωποι γεννήθηκαν ελεύθεροι και ίσοι όσον αφορά την αξιοπρέπεια και τα δικαιώματά τους»<sup>47</sup>.

Σε ό, τι αφορά το περιεχόμενο της ΟΔΔΑ, εύκολα διαπιστώνει κανείς πως αυτό εστιάζεται αφενός μεν σε ατομικά και πολιτικά δικαιώματα<sup>48</sup>, αφετέρου δε σε οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα<sup>49</sup>. Αναφορικά με τα κοινωνικά,

---

μορφή της (διεθνής σύμβαση ή διακήρυξη), αφετέρου, το περιεχόμενό της, δηλαδή ποια δικαιώματα θα περιελάμβανε). Τελικά, στις 10 Δεκεμβρίου 1948, ύστερα από 168 τροπολογίες και 1500 ψηφοφορίες, η Οικουμενική Διακήρυξη υιοθετήθηκε από τα λιγιστά τότε κράτη των Ηνωμένων Εθνών με ψήφους 48 υπέρ στις οποίες περιλαμβάνονταν και η Ελλάδα, 7 αποχές (ΕΣΣΔ, Λευκορωσία, Ουκρανία, Μογγολία, Πολωνία, Γιουγκοσλαβία, Ουγγαρία) και 2 μη συμμετοχές (Νότια Αφρική, Σαουδική Αραβία). Βλ. σχετικά Ρούκουνας Εμμ., Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 1995, σελ. 70-71.

<sup>47</sup> Βλέπε σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

[https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR\\_Translations/grk.pdf](https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/grk.pdf)

<sup>48</sup> Αναφορικά με αυτή την κατηγορία, αυτή βρίσκει κάλυψη στα άρθρα 1-21, όπου γίνεται λόγος για: προστασία της αξιοπρέπειας του ανθρώπου (άρθρο 1), απαγόρευση διακρίσεων λόγω φυλής, φύλου, γλώσσας, χρώματος, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής καταγωγής, περιουσίας, γεννήσεως (άρθρο 2), δικαίωμα στη ζωή, προσωπικά ελευθερία και ασφάλεια (άρθρο 3), μια σειρά δικαιωμάτων που διασφαλίζουν την αδιάκριτη και δίκαιη απονομή δικαιοσύνης και ισότητα απέναντι στο νόμο (άρθρα 9-11), προστασία από αυθαίρετες επεμβάσεις στην ιδιωτική ζωή, την οικογένεια, κατοικία, αλληλογραφία (άρθρο 12), πολιτικό άσυλο (άρθρο 14), δικαίωμα στην ατομική ιδιοκτησία (άρθρο 17) ελευθερία σκέψεως, θρησκείας και συνειδήσεως (άρθρο 18), ελευθερία γνώμης και εκφράσεως (άρθρο 19) ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι (άρθρο 20) και δικαίωμα συμμετοχής στη διακυβέρνηση της χώρας με ελεύθερες εκλογές και προσβάσεως στη δημόσια υπηρεσία (άρθρο 21). Τα παραπάνω δικαιώματα έχουν τύχει μεταγενέστερων εξειδικεύσεων από πολυάριθμα διεθνή συμβατικά κείμενα.

<sup>49</sup> Ο κατάλογος που ορίζεται στη Διακήρυξη περιλαμβάνει δικαιώματα ελευθερίας και προστασίας, πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα, καθώς και δικαιώματα συμμετοχής. Εκτείνεται από τη Διακήρυξη των αρχών της ελευθερίας, της ισότητας και της αδελφοσύνης (άρθρο 1), απαγόρευση διακρίσεων λόγω φυλής, φύλου, γλώσσας, χρώματος, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής καταγωγής, περιουσίας, γεννήσεως (άρθρο 2), το δικαίωμα της ζωής, της ελευθερίας και της ασφάλειας του ατόμου (άρθρο 3), την αναγνώριση της νομικής προσωπικότητας (άρθρο 6), την ισότητα ενώπιον του νόμου (άρθρο 7), την προστασία από τη σύλληψη και την απέλαση (άρθρο 10), καθώς και την ελεύθερη διακίνηση και την ελευθερία της μετανάστευσης (άρθρο 13), το δικαίωμα ασύλου (άρθρο 14), την ελευθερία της σύναψης γάμου και την προστασία της οικογένειας (άρθρο 16), τη θρησκευτική ελευθερία (ανεξιθρησκία), την ελευθερία της γνώμης και της έκφρασης και την ελευθερία να συνέρχεσαι και να συνεταιρίζεσαι (άρθρα 18-20). Τα δικαιώματα συμμετοχής ξεκινούν με το γενικό και ίσο για όλους δικαίωμα του εκλέγειν και

οικονομικά και πολιτιστικά δικαιώματα, οι διατάξεις είναι περισσότερο χαλαρές συγκριτικά με αυτές των πολιτικών και ατομικών δικαιωμάτων. Σε ό,τι αφορά τα δικαιώματα των άρθρων αυτών, η Διακήρυξη είναι μάλλον περισσότερο ασαφής και προγραμματική, τάση που έως και σήμερα δεν έχει αλλάξει δραματικά. Τα άρθρα 22-27 αναφέρονται διαδοχικά στην κοινωνική προστασία ανάλογα με την οργάνωση και τις οικονομικές δυνατότητες κάθε κράτους (άρθρο 22), δικαίωμα του καθενός να εργάζεται (χωρίς αυτό όμως να κατοχυρώνει και την υποχρέωση του κράτους για εξασφάλιση εργασίας) (άρθρο 23), άρθρα σχετικά με την εκπαίδευση (άρθρο 26) κλπ.

Είναι, σε κάθε περίπτωση, εύκολο να παρατηρηθεί πως η πλειοψηφία των δικαιωμάτων όπως καταγράφονται στην ΟΔΔΑ, είναι αυτά ακριβώς που περιέχονται είναι αυτά ακριβώς που περιέχονται και στο ελληνικό Σύνταγμα και κατοχυρώνονται στο κεφάλαιο περί ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, κάτι που κάνει αρκετά σαφές το ζήτημα της διεθνούς κατοχύρωσης των συνταγματικών δικαιωμάτων σε κείμενα σημασίας και βαρύτητας όπως εδώ η ΟΔΔΑ.

### 1.2.3 Τα Διεθνή Σύμφωνα των Ηνωμένων Εθνών του 1966

Η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων αποτέλεσε και αποτελεί ακόμη ένα διεθνές ιδανικό πρότυπο για όλες τις χώρες του κόσμου αλλά δεν έχει ισχύ νόμου, ενώ ως αποτέλεσμα διαπραγματεύσεων και παραχωρήσεων σε διεθνές επίπεδο, έχει ελλείψεις, αβεβαιότητες και ασάφειες. Για τον λόγο αυτό, από το 1948 μέχρι το 1966, κύριος στόχος της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα ήταν να δημιουργήσει μια διεθνή νομοθεσία για τα ανθρώπινα δικαιώματα

---

εκλέγεσθαι (άρθρο 21), συνεχίζονται με τα αιτήματα για ισότητα, εργασία και ίση αμοιβή, καθώς και για ελευθερία του συνασπίζεσθαι, για ανάπαυση και ελεύθερο χρόνο, κοινωνική πρόνοια, μόρφωση και διασφάλιση του γονεϊκού δικαιώματος (άρθρα 22-26), συμπεριλαμβάνουν και το δικαίωμα για ανεμπόδιστη άσκηση πολιτιστικών και επιστημονικών δραστηριοτήτων (άρθρο 27), καθώς και για μια αποδεκτή κοινωνική τάξη εντός και μεταξύ των μεμονωμένων κρατών (άρθρο 28). Η Διακήρυξη ορίζει επιπλέον στις τελευταίες της παραγράφους βασικές υποχρεώσεις, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται πρωτίστως η παράλειψη κάθε πράξης που θα στόχευε στην κατάργηση των προαναφερθέντων δικαιωμάτων και ελευθεριών (άρθρα 29-30). Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, 10 Δεκεμβρίου 1948, <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=grk>.



με βάση τη Διακήρυξη και να εγκαθιδρύσει τους απαραίτητους μηχανισμούς για την εφαρμογή και τη χρήση της<sup>50</sup>.

Η Επιτροπή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα εν τέλει κατέληξε στην υιοθέτηση δύο βασικών εγγράφων που περιλαμβάνουν τα περισσότερα δικαιώματα της Οικουμενικής Διακήρυξης, τα οποία συγκεκριμενοποιούνται ως προς το περιεχόμενό τους, και προβλέπουν τη δυνατότητα περιορισμού των δικαιωμάτων από το νόμο για λόγους προστασίας των δικαιωμάτων τρίτων ή για λόγους εθνικής ασφάλειας και δημόσιας τάξης και υπό τον όρο ότι οι περιορισμοί αυτοί είναι αναγκαίοι σε μια δημοκρατική κοινωνία.

Τα δύο αυτά κείμενα ήταν α) το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα<sup>51</sup> (ICCPR) και β) το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα<sup>52</sup> (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights-ICESCR)<sup>53</sup>. Το περιεχόμενό τους δεν διαφέρει πολύ από εκείνο της ΟΔΔΑ, απλώς στα δύο αυτά σύμφωνα, συγκεκριμενοποιούνται ως προς το περιεχόμενό τους. Έτσι το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα επικεντρώνεται σε θέματα όπως το δικαίωμα στη ζωή, η ελευθερία του λόγου, η θρησκευτική ελευθερία και το δικαίωμα ψήφου, ενώ το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα επικεντρώνεται στην τροφή, στην εκπαίδευση, στην υγεία και στη στέγη. Και τα δύο Σύμφωνα διακηρύσσουν αυτά τα δικαιώματα για όλους τους ανθρώπους απαγορεύοντας τις οποιουδήποτε είδους διακρίσεις και έγιναν αμφότερα διεθνείς νόμοι το 1976<sup>54</sup>.

---

<sup>50</sup> Βλ. σχετικά Παραράς Π., Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Διεθνή κείμενα για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, 2001, σελ. 129.

<sup>51</sup> Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:  
[https://www.unric.org/el/index.php?option=com\\_content&view=article&id=26230&Itemid=33](https://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=26230&Itemid=33).

<sup>52</sup> Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:  
[https://www.unric.org/el/index.php?option=com\\_content&view=article&id=26231&Itemid=33](https://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=26231&Itemid=33).

<sup>53</sup> Το 1966, το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR) και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (ICESCR) υιοθετήθηκαν από τα Ηνωμένα Έθνη, μετατρέποντας τα δικαιώματα που εμπεριέχονται στην σύμβαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε δεσμευτικά για όλα τα κράτη που έχουν υπογράψει την σύμβαση, δημιουργώντας το δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

<sup>54</sup> Από τότε πολλές άλλες συμβάσεις (νομοθετήματα) έχουν προταθεί σε διεθνές επίπεδο. Είναι ευρέως γνωστές ως διακηρύξεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Μερικές από τις πιο σημαντικές, γνωστές και ως (συμπεριλαμβανομένων και των ICCPR και ICESCR) «οι επτά θεμελιώδεις συνθήκες», είναι:

Λίγο πιο αναλυτικά:

ι) Το Διεθνές Σύμφωνο Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων (ΔΣΑΠ)

Το εν λόγω Σύμφωνο, όπως και το δίδυμο του για τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα, χρειάστηκε 10 χρόνια για να τεθεί σε ισχύ (23 Μαρτίου 1976) και περιλαμβάνει το προοίμιο και 53 άρθρα<sup>55</sup>. Μέχρι σήμερα έχει επικυρωθεί από 167 κράτη συμπεριλαμβανομένης και της χώρας μας, η οποία το επικύρωσε μαζί με τα δύο Προαιρετικά Πρωτόκολλα<sup>56</sup> του στις 5 Αυγούστου 1997 (Ν. 2462/97).

Πρόκειται για εξαιρετικής σημασίας συμβατικό κείμενο προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Πρώτον γιατί, με οικουμενική εμβέλεια εγγυάται έναν ευρύ κατάλογο ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων, επιχειρώντας να προωθήσει σ' όλες τις χώρες-μέλη του ΟΗΕ τα βασικά πρότυπα δικαιωμάτων του ανθρώπου και την εφαρμογή τους. Μερικά από τα δικαιώματα που προστατεύει το παρών Σύμφωνο είναι: το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 6), την απαγόρευση της δουλείας και της αναγκαστικής εργασίας (άρθρο 8), την απαγόρευση φυλάκισης για ιδιωτικά χρέη (άρθρο 11), το δικαίωμα στην

---

α) Σύμβαση υπέρ της εξάλειψης όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών (CEDAW, υιοθετήθηκε το 1979, έναρξη ισχύος: 1981, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.unric.org/el/index.php?option=com\\_content&view=article&id=26233&Itemid=33](https://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=26233&Itemid=33)).

β) Σύμβαση υπέρ της εξάλειψης όλων των μορφών φυλετικής διάκρισης (CERD, υιοθετήθηκε το 1965, έναρξη ισχύος: 1969, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx>).

γ) Σύμβαση των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία (CRPD, υιοθετήθηκε το 2006, έναρξη ισχύος: 2008, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.unric.org/el/index.php?option=com\\_content&view=article&id=46&Itemid=33](https://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=46&Itemid=33))

δ) Σύμβαση των δικαιωμάτων του παιδιού (CRC, υιοθετήθηκε το 1989, έναρξη ισχύος: 1989 βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.unicef.gr/to-πλήρες-κείμενο-της-σύμβασης-για-τα-δικαιώματα-του-παιδιού/a4-366-22>). Είναι ο πρώτος παγκόσμιος, νομικά δεσμευτικός, κώδικας δικαιωμάτων των παιδιών στην ιστορία.

ε) Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών ενάντια στα βασανιστήρια (CAT, υιοθετήθηκε το 1984, έναρξη ισχύος: 1987 βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.unhcr.org/gr/no\\_cache/prostasia/nomiki-prostasia/diethneis-kai-perifereiakes-symbaseis.html?L=0%252F&cid=709&did=747&sechash=a722f375](http://www.unhcr.org/gr/no_cache/prostasia/nomiki-prostasia/diethneis-kai-perifereiakes-symbaseis.html?L=0%252F&cid=709&did=747&sechash=a722f375)).

στ) Διεθνής σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων των Μεταναστών Εργατών και των Μελών των Οικογενειών τους (ICRMW ή πιο συχνά MWC, υιοθετήθηκε το 1990, έναρξη ισχύος: 2003, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.unhcr.gr/no\\_cache/prostasia/nomiki-prostasia/diethneis-kai-perifereiakes-symbaseis.html?L=xyzqzqgq&cid=709&did=745&sechash=d8546af8](http://www.unhcr.gr/no_cache/prostasia/nomiki-prostasia/diethneis-kai-perifereiakes-symbaseis.html?L=xyzqzqgq&cid=709&did=745&sechash=d8546af8)).

<sup>55</sup> Το Πρωτόκολλο υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στις 16 Δεκεμβρίου 1966 και τέθηκε σε ισχύ στις 23 Μαρτίου 1976.

<sup>56</sup> Το Σύμφωνο έχει δύο Προαιρετικά Πρωτόκολλα. Το πρώτο δημιουργεί ένα μηχανισμό ατομικής προσφυγής (ή ατομικής αναφοράς «Individual Communication»). Τα βουλεύματά του έχουν συντελέσει στη δημιουργία της πιο περίπλοκης νομικής κατάρτισης και συστήματος νομομάθειας που εξετάζονται από την Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Το δεύτερο καταργεί τη θανατική ποινή.



προσωπικότητα (άρθρο 16), το δικαίωμα της συμμετοχής στα κοινά (άρθρο 25) κτλ.<sup>57</sup> Ωστόσο, αν και το ΔΣΑΠ είναι ευρύτερο και λεπτομερέστερο από την ΟΔΔΑ, δεν εξασφαλίζει το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, συνέπεια των ιστορικών συγκυριών κατά την περίοδο διαμόρφωσης του Συμφώνου, όπου φιλοξενούσαν μια σφοδρή αντιπαράθεση των θέσεων ως προς την ατομική ιδιοκτησία.

Δεύτερον, γιατί εγκαθιδρύει έναν διπολικό μηχανισμό ελέγχου του σεβασμού των δικαιωμάτων που κατοχυρώνει. Ο μηχανισμός αυτός έχει ιδιαίτερη σημασία, αφού κινείται σε οικουμενικό επίπεδο και επηρεάζει άμεσα και έμμεσα τα κράτη μέλη του Συμφώνου.

Επίσης στο κείμενο του Συμφώνου οι κάθε μορφής διακρίσεις καταδικάζονται πολύ εντονότερα απ' ό τι στην ΟΔΔΑ και αναγνωρίζονται στις εθνικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες το δικαίωμα της αναπτύξεως της δικής τους εκπαίδευσης, γλώσσας και θρησκείας.

ii) Το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (ΔΣΟΙΚΠ)

Το Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα (ΔΣΟΚΜΔ) είναι μια πολυμερής συνθήκη που υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στις 16 Δεκεμβρίου 1966, αλλά χρειάστηκε εξίσου 10 χρόνια για να τεθεί σε ισχύ και τελικά τέθηκε σε ισχύ στις 3 Ιανουαρίου 1976. Οι λόγοι που

---

<sup>57</sup> Αναλυτικότερα, στα διάφορα άρθρα του Συμφώνου προστατεύονται μεταξύ άλλων: το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των λαών (άρθρο 1), οι υποχρεώσεις των κρατών να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα και μέσα προστασίας και η αρχή της μη διάκρισης (άρθρο 2), η ισότητα των δύο φύλων (άρθρο 3). Το άρθρο 4 προβλέπει τις παρεκκλίσεις και τους θεμιτούς περιορισμούς των δικαιωμάτων. Στο άρθρο 5 απαγορεύεται η κατάχρηση δικαιώματος. Άλλες εξαιρετικά σημαντικές διατάξεις των Συμφώνων κατοχυρώνουν το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 6), την απαγόρευση των βασανιστηρίων, της σκληρής, απάνθρωπης και ταπεινωτικής μεταχείρισης (άρθρο 7), την απαγόρευση της δουλείας και της αναγκαστικής εργασίας (άρθρο 8), την προσωπική ελευθερία και ασφάλεια (άρθρο 9), τη ρύθμιση της καλής μεταχείρισης κρατουμένων (άρθρο 10), την απαγόρευση φυλακίσεως για ιδιωτικά χρέη (άρθρο 11), την ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων (άρθρο 12), την απαγόρευση αυθαίρετης απελάσεως αλλοδαπών (άρθρο 13), τη χρηστή απονομή δικαιοσύνης, το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη (άρθρο 14), την απαγόρευση αναδρομικής ισχύος των ποινικών νόμων (άρθρο 15), το δικαίωμα στην προσωπικότητα (άρθρο 16), τον ιδιωτικό βίο (άρθρο 17), την ελευθερία σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας (άρθρο 18), την ελευθερία γνώμης και εκφράσεως (άρθρο 19) την απαγόρευση πολεμικής προπαγάνδας και παρακινήσεως σε διακρίσεις, εχθρότητα και βία (άρθρο 20), δικαιώματα του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι (άρθρα 21,22), την οικογένεια (άρθρο 23), το όνομα (άρθρο 24), τη συμμετοχή στα κοινά (άρθρο 25), την ισότητα απέναντι στο νόμο και την απαγόρευση κάθε μορφής διακρίσεων (άρθρο 26), τα δικαιώματα προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες (άρθρο 27).

καθυστέρησαν την υιοθέτηση του Συμφώνου ήταν αφενός η αρχή του Ψυχρού Πολέμου και αφετέρου ο μηχανισμός ελέγχου της εφαρμογής του Συμφώνου.

Έχει επικυρωθεί από 160 Κράτη συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδος, η οποία το επικύρωσε στις 16 Αυγούστου 1985 (Ν. 1432/1985), και δεσμεύει αυτά τα κράτη- μέρη στο να εργασθούν από κοινού προς την κατεύθυνση της διασφάλισης οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων σε άτομα. Έγινε δεκτό ως μια συνθήκη ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεύτερης γενεάς, αναπτύσσοντας και αυτό ορισμένα σημεία της Οικουμενικής Διακήρυξης αλλά και του ΔΣΑΠ. Στην ουσία διευρύνει τις σχηματικές διατάξεις της ΟΔΔΑ στα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά ζητήματα. Περιλαμβάνει διατάξεις χαλαρού περιεχομένου ενώ για τα περαιτέρω, επαφίεται στον εσωτερικό νομοθέτη.

Το κείμενο του Συμφώνου περιέχει το προοίμιο και 31 άρθρα. Στο προοίμιο του Συμφώνου υπενθυμίζεται η υποχρέωση, που επιβάλλει ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών, στα Κράτη να προωθούν τον παγκόσμιο σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Μερικά από τα δικαιώματα που αναφέρονται στο Σύμφωνο είναι το δικαίωμα στην εργασία (άρθρο 6), οι δίκαιοι και ευνοϊκοί όροι εργασίας (άρθρο 7), το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση (άρθρο 9), η προστασία της οικογένειας και η ειδική μέριμνα για μητέρες και παιδιά (άρθρο 10), το δικαίωμα στην αξιοπρεπή διαβίωση (άρθρο 11), το δικαίωμα στην υγεία (άρθρο 12), το δικαίωμα στην εκπαίδευση (άρθρο 13-14) κτλ.

Το κύριο χαρακτηριστικό του Συμφώνου είναι ότι περιλαμβάνει διατάξεις γενικού περιεχομένου και επαφίεται στον εσωτερικό νομοθέτη για τα περαιτέρω. Συνεπώς δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί, παρά μόνο εφόσον δημιουργηθούν εκείνες οι προϋποθέσεις που θα επιτρέψουν στον καθένα ν' απολαμβάνει τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματά του καθώς και τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα.

Το Σύμφωνο θεσμοθετεί και ένα σύστημα ελέγχου<sup>58</sup> των μέτρων που λαμβάνουν τα Κράτη – μέρη για τη διασφάλιση του σεβασμού των δικαιωμάτων που εγγυάται.

---

<sup>58</sup> Η επίβλεψη της εφαρμογής του Διεθνές Συμφώνου γίνεται από την Επιτροπή για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, η οποία ιδρύθηκε από το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο το 1985. Το σύστημα αυτό, εμπνευσμένο από αντίστοιχους μηχανισμούς που εφαρμόζει το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο του ΟΗΕ και βέβαια η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας, βασίζεται σε εκθέσεις που υποβάλλουν τα κράτη μέρη στον Γενικό Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών.

Το Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα μπορεί να περιλαμβάνει δικαιώματα που δεν προστατεύονται κατ' αρχάς δικαστικά όπως τα άλλα ατομικά δικαιώματα, αλλά αυτό δεν μειώνει τη σημασία του. Μαζί με το «δίδυμο» του για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα επηρέασαν βαθιά, όχι μόνο το έργο των Ηνωμένων Εθνών, αλλά και τη δράση ατόμων, οργανισμών και κυβερνήσεων σ' όλον τον πλανήτη. Οι διατάξεις του αποτελούν τη βάση και την αιτιολογία μιας σειράς αποφάσεων που λήφθηκαν μέσα στο σύστημα των Ηνωμένων Εθνών, ή ενέπνευσαν τη θέσπιση μιας σειράς πράξεων για τα δικαιώματα του ανθρώπου και πέρα από τα όρια δράσης του ΟΗΕ, μέσα σ' άλλο θεσμικό σύνολο διακρατικής συνεργασίας σε περιφερειακό επίπεδο, αλλά ακόμη και στην κατάρτιση νομοθετικών κειμένων σε εθνικό επίπεδο.

Ωστόσο, ασχέτως του μεγάλου αριθμού των επικυρώσεων του Συμφώνου στις μέρες μας, ένα σημαντικό μέρος της διεθνούς κοινότητας παραμένει απόμακρο αναφορικά με τις διεθνείς δεσμεύσεις στο πεδίο της προστασίας και προαγωγής των κοινωνικών δικαιωμάτων. Συνεπώς σε αυτό τον τομέα πρέπει να ενισχυθούν οι προσπάθειες έτσι ώστε να απολαμβάνουν αυτών των δικαιωμάτων όσο το δυνατόν περισσότεροι άνθρωποι. Κάτι τέτοιο φαίνεται να επείγει ακόμη περισσότερο σε μια περίοδο όπου μια κρίση οικονομική, κοινωνική και νομισματική δοκιμάζουν τις αντοχές λαών και χωρών ανά την Ευρώπη και τον κόσμο.

Αυτά τα δύο Σύμφωνα μαζί με την Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων αποτελούν το «Διεθνές Νομοσχέδιο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα»<sup>59</sup>. Σήμερα υπάρχουν 192 μέλη κράτη του ΟΗΕ, που το καθένα ξεχωριστά έχει υπογράψει ότι συμφωνεί με την Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Η

---

Η Επιτροπή παρουσιάζει στο Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο κάθε χρόνο τις εκθέσεις των κρατών. Οι εκθέσεις περιέχουν τα μέτρα που υιοθέτησαν τα συμβαλλόμενα μέρη, την πρόοδο που διετέλεσαν, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν ως προς την εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους που απορρέουν από το Σύμφωνο.

<sup>59</sup> Εκτός από τα σύμφωνα του Διεθνούς Νομοσχεδίου για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, τα Ηνωμένα Έθνη έχουν υιοθετήσει περισσότερες από είκοσι κύριες συνθήκες, οι οποίες αναφέρονται λεπτομερώς στο θέμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Σ' αυτές περιλαμβάνονται συνθήκες που προλαμβάνουν και απαγορεύουν συγκεκριμένες παραβιάσεις, όπως τα βασανιστήρια και οι γενοκτονίες και προστατεύουν συγκεκριμένους ευάλωτους πληθυσμούς, όπως τους πρόσφυγες (Συνθήκη σχετικά με την Κατάσταση των Προσφύγων, 1951), τις γυναίκες (Συνθήκη για την Εξάλειψη όλων των Μορφών Διάκρισης κατά των Γυναικών, 1979) και τα παιδιά (Συνθήκη σχετικά με τα Δικαιώματα των Παιδιών, 1989). Άλλες συνθήκες καλύπτουν τις φυλετικές διακρίσεις, την πρόληψη γενοκτονιών, τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών, την απαγόρευση της δουλείας και τα βασανιστήρια.

Ελλάδα ωστόσο, αν και ήταν ανάμεσα στις χώρες που ψήφισαν υπέρ της Διακήρυξης<sup>60</sup> και ενώ έχει αποδεχτεί αμφότερα τα δύο Σύμφωνα<sup>61</sup>, δεν τα έχει υπογράψει.

### 1.3 Η διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε Περιφερειακό/Ευρωπαϊκό επίπεδο

Μαζί με την οργάνωση της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου σε παγκόσμιο επίπεδο, ξεκίνησε και μια προσπάθεια θέσπισης ενός συστήματος προστασίας τους σε περιφερειακό επίπεδο<sup>62</sup>. Η οικουμενικότητα της αρχής του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου - υπό την έννοια του αδιαιρέτου τους, της αλληλεξάρτησής τους και της απόρριψης κάθε ιεραρχίας μεταξύ τους – καθώς και οι ρυθμίσεις που υιοθετήθηκαν από τα Ηνωμένα Έθνη για την πραγματοποίηση και εφαρμογή της δεν εμπόδισε τους διεθνείς περιφερειακούς οργανισμούς, που ιδρύθηκαν μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, να αναλάβουν να προωθήσουν ανάλογες προσπάθειες. Σε περιφερειακό επίπεδο, με λιγότερο έντονο το κλίμα πολιτικοποίησης των δικαιωμάτων του ανθρώπου, τη συνεκτικότητα και την πολυσχιδή συνεργασία των χωρών μελών των περιφερειακών οργανισμών, τα αποτελέσματα είναι ή διαγράφονται ήδη καλύτερα.

Τα περιφερειακά συστήματα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου ορίζονται από τέσσερα στοιχεία: τους υπόχρεους παροχής προστασίας (Κράτη), τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του ανθρώπου που προστατεύονται, τα υποκείμενα των δικαιωμάτων και ελευθεριών που προστατεύονται και από ένα διεθνή οργανισμό<sup>63</sup>. Τα περιφερειακά συστήματα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σήμερα, είναι πέντε, τα τρία από τα οποία καλύπτουν την Ευρώπη, ένα την Αμερική και ένα την Αφρική, ενώ είναι η αξιοπρόσεκτη η απουσία τέτοιου συστήματος στην Ασία. Έτσι υιοθετήθηκαν τόσο

---

<sup>60</sup> Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://web.archive.org/web/20130927221000/http://unyearbook.un.org/1948-49YUN/1948-49\\_P1\\_CH5.pdf](https://web.archive.org/web/20130927221000/http://unyearbook.un.org/1948-49YUN/1948-49_P1_CH5.pdf).

<sup>61</sup> Το International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights στις 16 Μαΐου 1985 και το International Covenant on Civil and Political Rights στις 5 Μαΐου 1997 (έναρξη ισχύος 5 Αυγούστου 1997).

<sup>62</sup> Κασσιμάτης Γ., Το Σύνταγμα της Ελλάδας και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 2001, σελ. 131.

<sup>63</sup> Salmon J., Ανθρώπινα Δικαιώματα στην Ευρώπη και την Αφρική, 1992, σελ. 35-38.

στην Ευρώπη και την Αμερική<sup>64</sup>, όσο και στην Αφρική<sup>65</sup> και την Ασία<sup>66</sup> σειρά πράξεων και συμβάσεων, γενικού ή ειδικού χαρακτήρα, που αφορούν τα δικαιώματα του ανθρώπου.

---

<sup>64</sup> Η περιφερειακή προστασία των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων επεκτείνεται και στην αμερικανική ήπειρο, όπου οι προσπάθειες για συλλογική προστασία ανάγονται στο 19ο αιώνα και στις πρωτοβουλίες του Simon Bolivar. Το 1948, ιδρύθηκε ο Οργανισμός των Αμερικανικών Κρατών (Organization of American States). Το γεγονός αυτό μαζί με το Χάρτη της Bogotà οδήγησε στη διαμόρφωση της «Αμερικανικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων και Υποχρεώσεων του Ανθρώπου» που αποτέλεσε το πρώτο διεθνές όργανο ανθρωπίνων δικαιωμάτων γενικής φύσεως.

Ο Οργανισμός Αμερικανικών Κρατών στην προσπάθεια εγκυρότερης προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων προχώρησε στη σύναψη ειδικής σύμβασης με διπλό σκοπό: την ανάληψη υποχρεώσεων από τα κράτη μέλη για την προστασία μιας σειράς δικαιωμάτων και τη δημιουργία ενός συστήματος ελέγχου της προστασίας των δικαιωμάτων αυτών.

Στο πρώτο κεφάλαιο της Διακήρυξης προωθεί έναν κατάλογο ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων που θα απολαμβάνονται από τους πολίτες των κρατών μερών, μαζί με μελλοντικά επιπρόσθετα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα. Ως απόρροια αυτού, στο δεύτερο κεφάλαιο περιέχεται μια λίστα με αντίστοιχες υποχρεώσεις. Το 1959 δημιουργήθηκε Διαμερικανική Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων που επεξεργάστηκε την Αμερικανική Σύμβαση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Η Σύμβαση αυτή (γνωστή και ως Pact of San Jose) υιοθετήθηκε στο San Jose της Costa Rica το 1969 και ισχύει από το 1978 μεταξύ 25 Αμερικανικών κρατών. Η Αμερικανική Σύμβαση προστατεύει ευρύτερο από την Ευρωπαϊκή κύκλο δικαιωμάτων. Η Σύμβαση αυτή στην ουσία προβαίνει στην ανάληψη μιας σειράς υποχρεώσεων από τα κράτη μέλη για την προστασία μιας σειράς δικαιωμάτων και στη συνέχεια δημιουργείται ένα σύστημα προστασίας αυτών. Επεκτείνεται πέρα από τα ατομικά και πολιτικά, στα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα. Η κάπως επιφανειακή προσέγγιση στα τελευταία προχώρησε σε μεγαλύτερο βάθος περίπου δέκα χρόνια αργότερα με το Πρωτόκολλο του San Salvador (1988). Το τελευταίο τέθηκε σε ισχύ το 1999. Το δεύτερο Πρόσθετο Πρωτόκολλο για την κατάργηση της θανατικής ποινής υιοθετήθηκε το Asuncion στις 8 Ιουνίου 1990. Βλ. σχετικά Περράκης Στ., Η διεθνής προστασία δικαιωμάτων του ανθρώπου- περιφερειακά θεσμικά συστήματα, 1984, σελ. 227.

<sup>65</sup> Στην Αφρική το 1981 ο Οργανισμός Αφρικανικής Ενότητας (Organization of African Unity) υιοθέτησε μια «Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των Δικαιωμάτων των Λαών» (Χάρτης της Banjul). Ο Χάρτης, τον οποίο έχουν επικυρώσει 40 χώρες, τέθηκε σε ισχύ στις 21 Οκτωβρίου 1986. Στο προοίμιο του αφρικανικού αυτού χάρτη τα κράτη μέλη δηλώνουν την προσχώρησή τους στις αρχές του Χάρτη των Η.Ε. και της Οικουμενικής Διακήρυξης. Διατυπώνει πίνακα «συλλογικών» δικαιωμάτων, κατά τις αντιλήψεις των ηγεσιών των αφρικανικών κρατών. Ακόμη, θεσμοθετεί περιφερειακή διαδικασία προστασίας με την ίδρυση ειδικού οργάνου, της Αφρικανικής Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (1993). Οι παραδοσιακές τοπικές αντιλήψεις έχουν ως αποτέλεσμα αναπάντεχα περιορισμένη αναφορά στα ανθρώπινα δικαιώματα, ενώ αντιθέτως δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στα δικαιώματα των λαών. Στο κείμενό του αναφέρεται πως «η ελευθερία, η ισότητα, η δικαιοσύνη και η αξιοπρέπεια είναι οι βασικοί στόχοι για την πραγματοποίηση των νόμιμων προσδοκιών των αφρικανικών λαών. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ο Χάρτης της Κοινής Οργανώσεως Αφρικής – Μαδαγασκάρης (OCAM) καθώς και ο Χάρτης της Ενώσεως Κρατών Κεντρικής Αφρικής που περιέχουν ανάλογη διάταξη. Περράκης Σ., Θεσμικές και άλλες όψεις της διεθνούς προαγωγής και προστασίας των δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην Ευρώπη και στην Αφρική, 1984, σελ. 34.

<sup>66</sup> Στην περιοχή της Ασίας δεν έχει κατοχυρωθεί ακόμα ένα πλήρες σύστημα προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Μπορούν ωστόσο να αναφερθούν η Συνθήκη Συλλογικής Άμυνας Νοτιοδυτικής Ασίας καθώς και ο Χάρτης του Ειρηνικού. Και τα δύο κείμενα παραμένουν πιστά στο πνεύμα και τις αρχές του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών που αφορούν στα δικαιώματα των ανθρώπων. Λόγος αξίζει να γίνει και για τη Διαρκή Αραβική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου που ιδρύθηκε στις 3 Σεπτεμβρίου 1968 από τον Αραβικό Σύνδεσμο (Arab League), με αρμοδιότητες, κυρίως, προαγωγής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον αραβικό κόσμο. Ωστόσο, είναι αμφίβολο αν συνιστά σύστημα προστασίας. Αποτελεί, παρόλα αυτά, πολύ θετική ένδειξη η σύσταση και υιοθέτηση από τον Αραβικό Σύνδεσμο του Αραβικού Χάρτη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Arab Charter on Human

Στη παρούσα μελέτη θα αναφερθούμε συνοπτικά μόνο στο ευρωπαϊκό περιφερειακό σύστημα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

### 1.3.1 Το Συμβούλιο της Ευρώπης

Υπάρχουν κάποιοι περιφερειακοί οργανισμοί, οι οποίοι στοχεύουν στην προστασία των δικαιωμάτων των ανθρώπων. Έτσι, όπως υπάρχουν ο Οργανισμός Αμερικανικών Κρατών<sup>67</sup>, ο Οργανισμός Αραβικών Κρατών, στον ευρωπαϊκό χώρο η προσπάθεια για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εκδηλώθηκε κυρίως στα πλαίσια του Συμβουλίου της Ευρώπης, που ιδρύθηκε από κράτη της Δυτικής Ευρώπης και το οποίο τώρα περιλαμβάνει και τα νέα δημοκρατικά (πρώην σοσιαλιστικά) κράτη της Ανατολικής Ευρώπης.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης (Conseil de l' Europe) ιδρύθηκε την 5η Μαΐου 1949 με τη Συνθήκη του Λονδίνου από 10 κράτη<sup>68</sup> και σήμερα τα μέλη του Συμβουλίου ανέρχονται στα 47<sup>69</sup>, από τα οποία τα 28 είναι μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης<sup>70</sup>, με τελευταίο το Μαυροβούνιο στις 11 Μαΐου 2007.

---

Rights) του 1994. Τσάτσος Δ., Συνταγματικό Δίκαιο Θεμελιώδη Δικαιώματα, 1988 (γ' τόμος), σελ. 87 & 283.

<sup>67</sup> Εκτός από τα ευρωπαϊκά πλαίσια, η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων προβλέπεται και σε άλλα κείμενα, εκτός Ευρώπης. Συγκεκριμένα, στην περιοχή της Αμερικής αναφέρεται ο Χάρτης του Οργανισμού Αμερικανικών Κρατών, στα πλαίσια του οποίου τα Κράτη μέλη « αναγνωρίζουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και θεωρούν την προστασία του ατόμου ως τον ουσιαστικό τους σκοπό», καθώς και ανακηρύσσουν τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου χωρίς διάκριση φυλής, εθνικότητας, θρησκείας ή φύλου. Επίσης την Αμερικανική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων και Υποχρεώσεων του Ανθρώπου του 1948 και την Αμερικανική Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1969. Βλ. σχετικά Τσάτσος, Συνταγματικό Δίκαιο Θεμελιώδη Δικαιώματα, 1988 (γ' τόμος), σελ. 28-29.

<sup>68</sup> Η Συνθήκη του Λονδίνου ή αλλιώς το Καταστατικό του Συμβουλίου της Ευρώπης, υπεγράφη στο Λονδίνο την ημέρα εκείνη από δέκα μέλη: Βέλγιο, Δανία, Γαλλία, Ιρλανδία, Ιταλία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Νορβηγία, Σουηδία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Πολλά άλλα κράτη ακολούθησαν, ειδικά μετά τις δημοκρατικές μεταβάσεις στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, ενώ το Συμβούλιο της Ευρώπης περιλαμβάνει τώρα όλα τα ευρωπαϊκά κράτη εκτός της Λευκορωσίας, του Καζακστάν, της Πόλης του Βατικανού και των ευρωπαϊκών κρατών με περιορισμένη αναγνώριση.

<sup>69</sup> Το Συμβούλιο της Ευρώπης είναι διεθνής οργανισμός στον οποίο συμμετέχουν 47 κράτη της Ευρώπης και της ανατολικής περιφέρειάς της. Συμμετέχουν επίσης 5 κράτη ως παρατηρητές του Συμβουλίου και 3 ως παρατηρητές της συνέλευσής του.

<sup>70</sup> Στο Συμβούλιο της Ευρώπης ανήκουν τα περισσότερα κράτη της Ευρώπης με εξαίρεση το Βατικανό (το Βατικανό δεδομένου ότι είναι θεοκρατικό κράτος δεν είναι μέλος του Συμβουλίου, αλλά έχει υπογράψει ως παρατηρητής), το Καζακστάν (το Καζακστάν είναι διηπειρωτική χώρα με ένα μικρό μέρος του να εκτείνεται στην Ανατολική Ευρώπη· έχει εκφράσει το ενδιαφέρον για υποψηφιότητα αλλά



Είναι ο παλαιότερος οργανισμός ο οποίος έχει ως σκοπό την ευρωπαϊκή ενοποίηση, με ιδιαίτερη έμφαση στα νομικά πρότυπα και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τη δημοκρατική ανάπτυξη και τη ρύθμιση των νομοθεσιών, καθώς και την πολιτισμική συνεργασία στην Ευρώπη. Το φάσμα των αρμοδιοτήτων του οργανισμού είναι ευρύ<sup>71</sup> αλλά βασικός στόχος της ίδρυσής του ήταν η προάσπιση και η ανάπτυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών. Το άρθρο 1 του Καταστατικού του Συμβουλίου της Ευρώπης, που υπογράφηκε στις 5 Μαΐου 1949, θεωρεί ως σκοπό αυτού την πραγματοποίηση στενότερης ενώσεως μεταξύ των μελών του για τη διαφύλαξη και προώθηση «των ιδεωδών και των αρχών οι οποίες είναι κοινό κτήμα τους», και για την προαγωγή της οικονομικής προόδου τους. Ένα από τα μέσα για την επίτευξη αυτού του σκοπού είναι «η διαφύλαξη και ανάπτυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών»<sup>72</sup>. Το άρθρο 3 αυτού προβλέπει ότι καθένα από τα κράτη μέλη αναγνωρίζει την αρχή της προτεραιότητας του δικαίου και την αρχή σύμφωνα με την οποία κάθε άτομο που ανήκει στη δικαιοδοσία του πρέπει να απολαμβάνει των δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών<sup>73</sup>.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης προβαίνει και σε υιοθέτηση συμβάσεων με σκοπό την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στα πλαίσια του Συμβουλίου της Ευρώπης έχει συναφθεί μια σειρά σημαντικών συμβάσεων που κατοχυρώνουν τα δικαιώματα του ανθρώπου:

- Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (1950)

---

απαιτείται περαιτέρω ανάπτυξη στα ανθρώπινα δικαιώματα των κατοίκων της χώρας), την Λευκορωσία η οποία είναι υποψήφιο μέλος και κράτη με περιορισμένη αναγνώριση.

<sup>71</sup> Άλλους σκοπούς και στόχους του Συμβουλίου της Ευρώπης αποτελούν η προώθηση της συνειδητοποίησης και της επίγνωσης, καθώς και η ανάπτυξη της ευρωπαϊκής πολιτιστικής διαφορετικότητας. Ακόμη, η εξεύρεση κοινών λύσεων στις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η ευρωπαϊκή κοινωνία, όπως για παράδειγμα η διάκριση απέναντι στις μειονότητες, η ξενοφοβία, η έλλειψη ανεκτικότητας, η βιοηθική και η κλωνοποίηση, η τρομοκρατία, η εμπορία ανθρώπων, το οργανωμένο έγκλημα και η διαφθορά, το ηλεκτρονικό έγκλημα, η βία κατά των παιδιών. Τέλος η εδραίωση της δημοκρατικής σταθερότητας στην Ευρώπη μέσω της υποστήριξης πολιτικής, νομικής και συνταγματικής μεταρρύθμισης. Βλ. σχετικά Council of Europe, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [www.coe.int](http://www.coe.int).

<sup>72</sup> Βλ. σχετικά Σατλάνης Χρ., Εισαγωγή στο Δίκαιο της Διεθνούς Προστασίας των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 2003, σελ. 27-28.

<sup>73</sup> Βλ. Ρούκουνας Εμμ., Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 1995, σελ. 131.

- Ευρωπαϊκή Σύμβαση Εκδόσεως (1957)
- Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (1961)
- Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί προλήψεως των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης ή ποινής (1987)<sup>74</sup>

Για την εξασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ιδρύθηκε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Παράλληλα υπεγράφησαν, από τα μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, δυο σημαντικές συμβάσεις: η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (1950) και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (1961), οι οποίες προσδιορίζουν το ευρωπαϊκό κεκτημένο των θεμελιωδών δικαιωμάτων και αποτελούν τα σπουδαιότερα επιτεύγματα του Συμβουλίου στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων<sup>75</sup>.

### 1.3.2 Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ)

Ίσως το σπουδαιότερο από τα επιτεύγματα του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, τη σύνταξή της οποίας ανέλαβε να διεκπεραιώσει η Νομική Επιτροπή της Συμβουλευτικής Συνελεύσεως. Κατά τη σύνταξή της η Νομική αυτή Επιτροπή επηρεάστηκε από την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Η Σύμβαση υπογράφηκε στις 4 Νοεμβρίου 1950 στη Ρώμη (γι' αυτό και είναι γνωστή ως Σύμβαση της Ρώμης) και άρχισε να ισχύει στις 3 Σεπτεμβρίου 1953<sup>76</sup>. Η Ελλάδα επικύρωσε τη Σύμβαση με το

---

<sup>74</sup> Τσάτσος Δ., Συνταγματικό δίκαιο, Θεμελιώδη δικαιώματα, 1988 (γ' τόμος), σελ. 30- 34.

<sup>75</sup> Ο.π., σελ. 80.

<sup>76</sup> Αναγνωστοπούλου Θεοδ., Διεθνής προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW169/%CE%94%CE%B9%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%AE%CF%82%20%CE%A0%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%AF%CE%B1%20%CF%84%CF%89%CE%BD%20%CE%98%CE%B5%CE%BC%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CF%89%CE%B4%CF%8E%CE%BD%20%CE%94%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%89%CE%BC%CE%AC%CF%84%CF%89%CE%BD%20%281773%29%20-%20%CE%91%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%BD%CF%89%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%80%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CF%85%20%CE%98%CE%B5%CE%BF%CE%B4%CF%8E%CF%81%CE%B1.pdf>, σελ. 49.



Ν. 2329/1953 και για δεύτερη φορά , μετά την αποκατάσταση της δημοκρατικής νομιμότητας και την επανένταξή της στο Συμβούλιο της Ευρώπης, με το ν.δ. 53/1974<sup>77</sup>.

Τα κύρια χαρακτηριστικά της ΕΣΔΑ είναι κατ' αρχάς ότι προβαίνει στην εξαγγελία δικαιωμάτων της πρώτης γενεάς<sup>78</sup> και εν συνεχεία ότι τα δικαιώματα αυτά προστατεύονται νομικά με μηχανισμούς διεθνούς ελέγχου και με δυνατότητες ατομικής προσφυγής. Η ΕΣΔΑ προστατεύει δηλαδή μέσω των άρθρων της δικαιώματα πολιτικά και ατομικά, και ελάχιστα οικονομικά και κοινωνικά<sup>79</sup>.

Η ΕΣΔΑ αποτελεί ένα κείμενο όχι απλώς θεμελιώδες αλλά καταστατικό για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο χώρο της Ευρώπης. Περιλαμβάνει 59 άρθρα και συμπληρώνεται από 14 Πρωτόκολλα που υπογράφηκαν διαδοχικά κατά τα έτη που ακολούθησαν μεταξύ 1953 και 2004<sup>80</sup>.

---

<sup>77</sup> Καρατζά Λ., 4 Κώδικες συν 6, Νομική Βιβλιοθήκη, 2003, σελ. 1160-1177.

<sup>78</sup> Τα δικαιώματα διακρίνονται σε τρεις γενεές: α) την πρώτη γενεά δηλ. τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, β) τη δεύτερη γενεά δηλ. τα οικονομικά , κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα και γ) την Τρίτη γενεά δηλ. τα δικαιώματα αλληλεγγύης (για αναλυτικότερα ανέτρεξε στην παραπομπή 14). Βλ. σχετικά Ρούκουνας Εμμ., Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 1995, σελ.15-19.

<sup>79</sup> Αυτό οφείλεται κυρίως στην ένταση της ιδεολογικής αντίθεσης μεταξύ αστικού και σοσιαλιστικού κόσμου πάνω στο ζήτημα του καθορισμού των δικαιωμάτων που θα έπρεπε να προστατευτούν.

<sup>80</sup> Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου συμπληρώνεται συνολικά από 14 Πρωτόκολλα. Αυτά μπορούν να χωριστούν σε δύο κύριες ομάδες: αυτά που μεταβάλλουν τους μηχανισμούς της Σύμβασης και εκείνα που συμπληρώνουν πρόσθετα δικαιώματα σε εκείνα που ήδη προστατεύονται από τη Σύμβαση. Τα πρώτα απαιτούν ομόφωνη επικύρωση προκειμένου να τεθούν σε ισχύ ενώ τα τελευταία είναι Προαιρετικά Πρωτόκολλα που τίθενται σε ισχύ μεταξύ κρατών μελών που τα επικυρώνουν. Συγκεκριμένα:

-Το Πρόσθετο Πρωτόκολλο κατοχυρώνει την ιδιοκτησία, την ελευθερία της εκπαίδευσης, τις ελεύθερες εκλογές.

-Τα Πρωτόκολλα 2,3,5,8 αναφέρονται σε εσωτερικά διαδικαστικά θέματα λειτουργίας των οργάνων της Συμβάσεως.

-Το Πρωτόκολλο 4 απαγορεύει τη φυλάκιση για ιδιωτικά χρέη, κατοχυρώνει την ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων στο έδαφος του κράτους, νομιμότητα απελάσεων αλλοδαπών, απαγόρευση μαζικών απελάσεων.

-Το Πρωτόκολλο 6 αφορά τον περιορισμό της θανατικής ποινής.

-Το Πρωτόκολλο 7 εγγυάται ένδικα μέσα υπέρ των απελευνομένων αλλοδαπών, δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας σε ποινικές υποθέσεις, αποζημίωση για δικαστική πλάνη, νομιμότητα των ποινών και μη αναδρομικότητα των ποινικών νόμων, ισότητα αστικού δικαίου μεταξύ συζύγων.

-Το Πρωτόκολλο 9 καθιερώνει την ευθεία ατομική προσφυγή στο ΕΔΔΑ.

-Το Πρωτόκολλο 10 καθορίζει τις πλειοψηφίες στην Επιτροπή των Υπουργών.

-Το Πρωτόκολλο 11 προβαίνει στην αναδιάρθρωση του διεθνούς μηχανισμού προστασίας.

- Το Πρωτόκολλο 12 αφορά τις διακρίσεις

- Το Πρωτόκολλο 13 καταργεί τη θανατική ποινή.

Τροποποιητικά της Σύμβασης Πρωτόκολλα αποτελούν τα 2,3,5,8, 9,10 και 14. Οι αλλαγές αυτές δεν έχουν επηρεάσει το ουσιαστικό περιεχόμενο των δικαιωμάτων. Με εξαίρεση το 2ο Πρωτόκολλο, τα υπόλοιπα έχουν αλλάξει το κείμενο της Συμβάσεως. Η Ελλάδα έχει επικυρώσει το Πρόσθετο Πρωτόκολλο και τα Πρωτόκολλα 2, 3, 5, 7, 8. Υπέγραψε αλλά δεν επικύρωσε το Πρωτόκολλο 6.

Τα δικαιώματα που προστατεύονται μπορούν συνοπτικά να διακριθούν σε τέσσερις θεματικές ενότητες βάσει του περιεχομένου τους: Η πρώτη αναφέρεται σε προσωπικές ελευθερίες όπως είναι το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 2), η προσωπική ασφάλεια (άρθρο 5), η προστασία της ιδιωτικής ζωής (άρθρο 2, Πρωτόκολλο 4) κτλ. Η δεύτερη αναφέρεται στις δικαστικές εγγυήσεις, για παράδειγμα η δημοσιότητα της δίκης και η χρηστή απονομή δικαιοσύνης γενικότερα (άρθρο 6). Η τρίτη αφορά στα δικαιώματα του ανθρώπου ως μέλους του κοινωνικού συνόλου π.χ. ελευθερία γνώμης, έκφρασης και πληροφόρησης (άρθρο 10) και η τέταρτη περιλαμβάνει τα περιουσιακά δικαιώματα και ιδίως το δικαίωμα της ιδιοκτησίας (άρθρο 1 Πρόσθετο Πρωτόκολλο)<sup>81</sup>.

Η ΕΣΔΑ χαρακτηρίζεται από την πρωτοτυπία της και η πρωτοτυπία της αυτή συνίσταται στο γεγονός ότι θέτει θεσμικές εγγυήσεις για την τήρησή της. Θεσπίζεται μ' αυτόν τον τρόπο, για πρώτη φορά σε διεθνές επίπεδο, ένας δικαστικός μηχανισμός προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ο οποίος λειτουργεί βασισμένος σε δύο όργανα: την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (η οποία καταργήθηκε με το 11ο Πρωτόκολλο την 1η Νοεμβρίου 1998) και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το οποίο αποτελεί και το κατ' εξοχήν όργανο της Συμβάσεως.

Το εκάστοτε κράτος, με την προσχώρησή του στην ΕΣΔΑ, αποδεχόταν έμπρακτα ότι θα σέβεται και ταυτόχρονα θα προστατεύει τα προβλεπόμενα από τη Σύμβαση δικαιώματα κάθε μεμονωμένου ατόμου. Συνεπώς, κάθε πρόσωπο που ανήκει σε ένα κράτος-μέλος της ΕΣΔΑ δύναται να απολαμβάνει προστασίας των δικαιωμάτων του από τις εθνικές αρχές και τα δικαστήρια του κράτους στο οποίο ανήκει. Σε περίπτωση παραβίασης των διατάξεων της ΕΣΔΑ από ένα συμβαλλόμενο μέρος, οποιοδήποτε κράτος μέρος της Σύμβασης δικαιούται να εισάγει την παραβίαση αυτή ενώπιον της Επιτροπής (άρθρο 24). Πρόκειται για τη διακρατική προσφυγή. Ωστόσο στην Επιτροπή δικαιούται να προσφύγει και ένα φυσικό πρόσωπο ή μια ομάδα ατόμων ή μια μη κυβερνητική οργάνωση, που διατείνεται ότι είναι θύμα της παραβίασης αυτής (άρθρο 25).

Αντίστοιχα με τις δικές μας συνταγματικές προβλέψεις του άρθρου 28 παρ. 1 του Συντάγματος, έτσι και στην εσωτερική έννομη τάξη άλλων κρατών μελών, η ΕΣΔΑ

---

<sup>81</sup> Βλ. σχετικά Τσάτσος, Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Γ', Θεμελιώδη Δικαιώματα, 1988, σελ. 80-82.

μετά την κύρωσή της ισχύει ως εσωτερικό δίκαιο, με υπερνομοθετική ισχύ. Μετά την εξάντληση όλων, καταρχήν, των ενδίκων μέσων που προβλέπονται στο εσωτερικό δίκαιο, εφόσον το άτομο δεν ικανοποιήθηκε από την τελική δικαστική απόφαση, μπορεί να ασκήσει ενώπιον του ΕΔΔΑ ατομική προσφυγή, κατά το άρθρο 34 της ΕΣΔΑ. Επιτρέπεται έτσι για πρώτη φορά η πρόσβαση του ατόμου σε διεθνή δικαιοδοτικό μηχανισμό<sup>82</sup>.

Η Σύμβαση επίσης παρέχει το δικαίωμα στα κράτη – μέρη να επιβάλουν περιορισμούς στην έκταση ορισμένων δικαιωμάτων που προστατεύονται από αυτήν, και κατά συνέπεια να μειώνουν τις υποχρεώσεις τους που απορρέουν από αυτήν για λόγους δημοσίου συμφέροντος (δηλ. εθνική ασφάλεια, δημόσια ασφάλεια, προστασία της δημόσιας τάξης, πρόληψη των εγκλημάτων ή ποινικών παραβάσεων, προστασία της υγείας και των ηθών, οικονομική ευημερία της χώρας, σεβασμός των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων). Τέλος, επιτρέπεται και η αναστολή των δικαιωμάτων όχι μόνο σε περίπτωση πολέμου αλλά και άλλου δημοσίου κινδύνου που απειλεί τη ζωή του Έθνους<sup>83</sup>.

### 1.3.3 Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης

Στο Τορίνο, στις 18 Οκτωβρίου 1961 υιοθετήθηκε από τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης για την προστασία των κοινωνικών

---

<sup>82</sup> Βουδούρη Ιωάν., Διεθνής Προστασία Συνταγματικών Δικαιωμάτων (Άρθρα 4-25 Συντάγματος), βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW169/%CE%94%CE%B9%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%AE%CF%82%20%CE%A0%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%AF%CE%B1%20%CE%A3%CF%85%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD%20%CE%94%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%89%CE%BC%CE%AC%CF%84%CF%89%CE%BD%20%282171%29%20-%20%CE%92%CE%BF%CF%85%CE%B4%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%B7%20%CE%99%CF%89%CE%AC%CE%BD%CE%BD%CE%B1.pdf>, σελ. 29.

<sup>83</sup> Μπούρα Άννα, Η διεθνής προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW169/%CE%97%20%CE%94%CE%B9%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%AE%CF%82%20%CE%A0%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%AF%CE%B1%20%CF%84%CF%89%CE%BD%20%CE%98%CE%B5%CE%BC%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CF%89%CE%B4%CF%8E%CE%BD%20%CE%94%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%89%CE%BC%CE%AC%CF%84%CF%89%CE%BD%20%281138%29%20%20%CE%9C%CF%80%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%B1%20%CE%86%CE%BD%CE%BD%CE%B1.pdf>, σελ. 17-18.

δικαιωμάτων<sup>84</sup>. Ο Χάρτης προηγήθηκε πέντε χρόνια από το Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, αποτελώντας το πρώτο περιεκτικό κείμενο καταγραφής των κοινωνικών δικαιωμάτων, και τέθηκε σε ισχύ στις 26 Φεβρουαρίου 1965.

Ο ΕΚΧ προβλέπει την χωρίς διακρίσεις απόλαυση πολυάριθμων κοινωνικών δικαιωμάτων και αποτελείται από επτά ενότητες, οι οποίες είναι: α) το Προοίμιο, β) τα Μέρη Ι – V και γ) το Παράρτημα<sup>85</sup>.

Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης απαριθμεί δεκαεννιά «δικαιώματα ή αρχές»<sup>86</sup> που αποτελούν τους στόχους, τους οποίους τα συμβαλλόμενα κράτη θα επιδιώξουν να πραγματοποιήσουν στην κοινωνική τους πολιτική. Η προστασία αυτών από το Χάρτη είναι σε τρεις κυρίως τομείς: στον χώρο εργασίας, εκτός του χώρου εργασία, για ευάλωτες κατηγορίες προσώπων και στον κοινωνικοασφαλιστικό χώρο.

Στον χώρο εργασίας κατατάσσονται τα δικαιώματα των άρθρων 1-10 και 18, όπου γίνεται λόγος μεταξύ άλλων για το δικαίωμα στην εργασία (άρθρο 1), το συνδικαλιστικό δικαίωμα (άρθρο 5) κ.α. Ακόμα κατατάσσονται τα 24-29, όπως προστέθηκαν με την αναθεώρηση του Χάρτη το 1996, που προβλέπουν δικαίωμα για προστασία σε περίπτωση απόλυσης (άρθρο 24), δικαίωμα για ενημέρωση και διαβούλευση σε διαδικασίες ομαδικών απολύσεων (άρθρο 29) κ.α. Τέλος προστίθενται τρία άρθρα από το Πρόσθετο Πρωτόκολλο του 1988 (άρθρα 1, 2 και 3) για ίσες ευκαιρίες κ.α.

Εκτός του χώρου εργασίας, για ευάλωτες κατηγορίες προσώπων, είναι τα άρθρα 15, 16, 17 και 19, που καταγράφουν τα δικαιώματα της οικογένειας για κοινωνική, νομική και οικονομική προστασία (άρθρο 16) ή των μεταναστών εργαζομένων και των

---

<sup>84</sup> Σε αντιστοιχία με την ΕΣΔΑ, η οποία κατοχυρώνει τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης κατοχυρώνει τα κοινωνικά δικαιώματα.

<sup>85</sup> Το Παράρτημα κατά το άρθρο 38 αποτελεί οργανικό τμήμα του Ε.Κ.Χ.

<sup>86</sup> Το Μέρος Ι αναφέρεται σε δεκαεννέα συγκεκριμένες αρχές και δικαιώματα τις οποίες τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναγνωρίζουν ως αντικειμενικό σκοπό της πολιτικής τους. Τα δικαιώματα και οι αρχές αυτές απευθύνονται στους τομείς της εκπαίδευσης, της κοινωνικής προστασίας και της απασχόλησης. Το Μέρος ΙΙ, που αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα Μέρη του Ε.Κ.Χ. συγκεκριμενοποιεί σε δεκαεννέα άρθρα τις υποχρεώσεις των Συμβαλλόμενων Μερών, των δικαιωμάτων δηλαδή και αρχών, του Μέρους Ι (κάθε άρθρο αντιστοιχεί σε ένα δικαίωμα - αρχή). Βλ. σχετικά Μαθίας Σ., Κτιστάκης Γ., Σταυρίτη Λ., Στεφανάκη Κ., Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ευρώπη, 2006, σελ. 242-244.

οικογενειών τους για προστασία και αντίληψη (άρθρο 19). Το Πρόσθετο Πρωτόκολλο προσέθεσε το άρθρο 4 στην κατηγορία αυτή, για το δικαίωμα των ηλικιωμένων ατόμων για κοινωνική προστασία.

Στον κοινωνικοασφαλιστικό χώρο, τα άρθρα 11-14 για την προστασία της υγείας (άρθρο 11) για κοινωνική ασφάλεια (άρθρο 12) και με την Αναθεώρηση προστέθηκαν τα άρθρα 30 και 31, δηλαδή το δικαίωμα για προστασία ενάντια στη φτώχεια (άρθρο 30) και δικαίωμα για στέγαση (άρθρο 31)<sup>87</sup>.

Πρόκειται, με άλλα λόγια, για τον πληρέστερο κατάλογο κοινωνικών δικαιωμάτων στον κόσμο. Η έλλειψη όμως ενός μηχανισμού που θα ελέγχει την εφαρμογή του χάρτη από τα κράτη καθώς και ο μη σαφής καθορισμός των δικαιωμάτων οδήγησαν σε τροποποιήσεις το 1991 καθώς και στην αναθεώρηση του το 1996. Το αρχικό κείμενο συμπληρώθηκε σημαντικά το 1988 και αναθεωρήθηκε σε βάθος το 1996. Η Ελλάδα ήταν ανάμεσα στις πρώτες χώρες που υπέγραψαν το αρχικό κείμενο του Ε.Κ.Χ., αλλά τον κύρωσε πολύ αργότερα με τον ν. 1426/1984, στον οποίο αναγράφεται ολόκληρο το κείμενο του. Μαζί με τα τρία Πρόσθετα Πρωτόκολλα, που σταδιακά κύρωσε η Ελλάδα<sup>88</sup>, με εξαίρεση των άρθρων 5 και 6<sup>89</sup> που δεν αποδέχθηκε, ο Ε.Κ.Χ. συνιστά Διεθνή Συνθήκη που έχει επικυρωθεί με νόμο και σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 28 παρ. 1 του Συντάγματος υπερισχύει κάθε άλλης αντίθετης διάταξης νόμου<sup>90</sup>. Τούτο σημαίνει ότι όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη άσκηση των δικαιωμάτων που ρυθμίζει ο Ε.Κ.Χ.

Ο Ε.Κ.Χ. αναθεωρήθηκε με σκοπό τον εκσυγχρονισμό του ώστε να μπορεί να ανταποκρίνεται στις νέες κοινωνικές ανάγκες και αντιλήψεις. Συμπληρώθηκε με 11 σημαντικά δικαιώματα<sup>91</sup> και τέθηκε προς υπογραφή στις 3 Μαΐου 1996 στο

---

<sup>87</sup> Σατλάνης Χ., Εισαγωγή στο Δίκαιο της Διεθνούς Προστασίας των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 2003, σελ. 204-205.

<sup>88</sup> Το Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο κυρώθηκε με το ν. 2595/1998, με το οποίο εισάγονται τέσσερα νέα δικαιώματα: ισότητα των φύλων στην απασχόληση, το δικαίωμα των εργαζομένων στην ενημέρωση και στις διαβουλεύσεις, το δικαίωμα συμμετοχής στη βελτίωση των συνθηκών και του περιβάλλοντος εργασίας και το δικαίωμα των ηλικιωμένων στη κοινωνική προστασία, καθώς και το Πρόσθετο Πρωτόκολλο για τις συλλογικές προσφυγές. Με το ν. 2422/1996 κυρώθηκε το Τροποποιητικό Πρωτόκολλο με το οποίο βελτιώθηκε ο ελεγκτικός μηχανισμός.

<sup>89</sup> Αφορούν στη συνδικαλιστική ελευθερία και τις συλλογικές διαπραγματεύσεις.

<sup>90</sup> Στάγκος Π., «Η Ελλάδα στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη», βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://eergd.gr/teuxos/3/72>, σελ. 130.

<sup>91</sup> Γαβαλάς Ν., Τα νέα κοινωνικά δικαιώματα του αναθεωρημένου Χάρτη, 2005, σελ. 105.

Στρασβούργο, και μέχρι σήμερα έχει υπογραφεί από τα περισσότερα Συμβαλλόμενα Μέρη του Ε.Κ.Χ<sup>92</sup>, ανάμεσά τους και η Ελλάδα.

Ο Αναθεωρημένος Χάρτης προσδιορίζει, περισσότερο, το ευρωπαϊκό κοινωνικό κράτος, ήτοι την προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων που αποτελούν υποχρέωση και δέσμευση των κρατών που τον υπογράφουν να εφαρμόζουν με τις κυβερνητικές τους πολιτικές<sup>93</sup>. Με τον αναθεωρημένο χάρτη προστατεύονται έντεκα ακόμα κοινωνικά δικαιώματα τα οποία δεν περιλαμβάνονταν στις προστατευτικές διατάξεις του Χάρτη του 1961<sup>94</sup>.

Η Ελλάδα υπέγραψε τον Α.Ε.Κ.Χ. στις 3 Μαΐου 1996, αλλά δεν τον κύρωσε αμέσως. Το έτος 2010 συντάχθηκε σχέδιο νόμου για την κύρωσή του πλην όμως δεν προχώρησε<sup>95</sup>. Πέντε χρόνια αργότερα και σε συνθήκες δραματικής οικονομικής και κοινωνικής ύφεσης, στις 13 Αυγούστου 2015, τέθηκε σε διαβούλευση νομοσχέδιο του Υπουργείου Εργασίας για τη κύρωση του Αναθεωρημένου Χάρτη<sup>96</sup> και τελικώς

---

<sup>92</sup> Το 2015 από τα 43 κράτη-μέλη του Ε.Κ.Χ. τα 32 έχουν κυρώσει τον αναθεωρημένο Χάρτη.

<sup>93</sup> Μανίκας Γ., Οικονομική Κρίση και Σεβασμός των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://entha.euc.ac.cy/index.php/entha/article/view/34/30>, σελ. 25.

<sup>94</sup> Πιο συγκεκριμένα: Άρθρο 20 (Το δικαίωμα σε ίσες ευκαιρίες και ίση μεταχείριση σε θέματα απασχόλησης και επαγγέλματος χωρίς διάκριση που να βασίζεται στο φύλο), Άρθρο 21 (Το δικαίωμα στην ενημέρωση και τη διαβούλευση), Άρθρο 22 (Το δικαίωμα στη συμμετοχή στον καθορισμό και τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας και του εργασιακού περιβάλλοντος), Άρθρο 23 (Το δικαίωμα των ηλικιωμένων ατόμων στην κοινωνική προστασία), Άρθρο 24 (Το δικαίωμα στην προστασία σε περιπτώσεις λύσης της εργασιακής σχέσης), Άρθρο 25 (Το δικαίωμα των εργαζομένων στην προστασία των διεκδικήσεών τους στην περίπτωση αφερεγγυότητας του εργοδότη τους), Άρθρο 26 (Το δικαίωμα στην αξιοπρέπεια κατά την εργασία), Άρθρο 27 (Το δικαίωμα των εργαζομένων με οικογενειακές υποχρεώσεις στην ισότητα ευκαιριών και την ίση μεταχείριση), Άρθρο 28 (Το δικαίωμα των εκπροσώπων των εργαζομένων στην προστασία μέσα στην επιχείρηση και στις διευκολύνσεις που τους παρέχονται), Άρθρο 29 (Το δικαίωμα στην ενημέρωση και τη διαβούλευση σε διαδικασίες ομαδικών απολύσεων), Άρθρο 30 (Το δικαίωμα στην προστασία από τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό), Άρθρο 31 (Το δικαίωμα στη στέγαση).

<sup>95</sup> Επιχειρήθηκε προηγουμένως, κατ' επανάληψη, από φορείς και επιστήμονες διεθνούς κύρους, η προώθηση της κύρωσης από την Ελλάδα του Α.Ε.Κ.Χ., όπως ήταν το σεμινάριο που διοργανώθηκε το 2000 στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης με πρωτοβουλία του Καθηγητή και Αντιπροέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων, Ν. Αλιπράντη και τη συμμετοχή του Διευθυντή του Ε.Κ.Χ. Regis Brillat, το ευρωπαϊκό συνέδριο στην Αθήνα το 2004 με θέμα «Για μία διεύρυνση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Ένα πρότυπο: Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης» (βλ. πρακτικά εκδ. Παπαζήση, 2005), το διεθνές συνέδριο με θέμα: «Τα κοινωνικά δικαιώματα σε υπερεθνικό επίπεδο ανά τον κόσμο. Προκλήσεις και προοπτικές» (εκδ. Παπαζήση, 2008), καθώς και το συνέδριο στον Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών, όλα με πρωτοβουλία του Καθηγητή Ν. Αλιπράντη.

<sup>96</sup> «Με νομοσχέδιο του Υπουργείου Εργασίας που τίθεται σήμερα σε διαβούλευση κυρώνεται ο αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης, η πληρέστερη διεθνής σύμβαση για την προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων», δήλωσε ο υπουργός Εργασίας, Κοινωνικής



ψηφίστηκε από τη Βουλή στις 14 Ιανουαρίου του 2016<sup>97</sup>. Η σημασία της κύρωσης του Αναθεωρημένου Χάρτη, και μάλιστα στη δεδομένη χρονική στιγμή της οικονομικής κρίσης, συνιστά ζήτημα με κεφαλαιώδη σημασία για την προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων στην Ελλάδα. Ο Α.Ε.Κ.Χ., όπως προαναφέρεται, προστατεύει και εγγυάται πολλά εργασιακά δικαιώματα θεμελιώδους χαρακτήρα<sup>98</sup>, τα οποία εν μέσω της κρίσης που διέρχεται η χώρα, οδηγούνται στην αποδόμηση. Μία τέτοια εξέλιξη και πλήρη αποδιοργάνωση του κοινωνικού κράτους, μπορεί να εμποδιστεί σε μεγάλο βαθμό με τη κύρωση του Α.Ε.Κ.Χ. και την ουσιαστική εφαρμογή του στο εσωτερικό και στη νομολογία των δικαστηρίων. Τούτο, καθόσον ο Α.Ε.Κ.Χ. από κοινού με την Ε.Σ.Δ.Α., αποτελούν νομικώς δεσμευτικά κείμενα<sup>99</sup> με υπερεθνική ισχύ<sup>100</sup> για την προστασία των ενιαίων και αλληλεξαρτώμενων ανθρωπίνων δικαιωμάτων (ατομικών, πολιτικών, οικονομικών, εργασιακών, κοινωνικών, πολιτιστικών) και παράγουν αγωγήμα δικαιώματα, όχι μόνο στις σχέσεις κράτους - πολίτη, αλλά και μεταξύ ιδιωτών.

Πρέπει, βέβαια, να σημειωθεί ότι η ελληνική έννομη τάξη προστατεύει νομικά τα βασικά κοινωνικά δικαιώματα με τις διατάξεις του Συντάγματος (άρθρα 4 έως 25, αλλά ιδίως άρθ. 21, 22 και 23) και με τη νομοθεσία, ιδίως το εργατικό δίκαιο και το δίκαιο

---

Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Γ. Κατρούγκαλος. Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.opengov.gr/minlab/>.

<sup>97</sup> Βουλή των Ελλήνων, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/AnazitisiNomothetikouErgou?law\\_id=c6edba6-1032-491e-b21b-a55b012fe205](https://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/AnazitisiNomothetikouErgou?law_id=c6edba6-1032-491e-b21b-a55b012fe205).

<sup>98</sup> Ιδίως τα άρθρα 30 και 31, που προβλέπουν ρητά αφενός δικαιώματα προστασίας κατά της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και αφετέρου το δικαίωμα της στέγασης, καθώς και το άρθρο 23 που προβλέπει το δικαίωμα των ηλικιωμένων για κοινωνική προστασία.

<sup>99</sup> Εντάσσονται στις διατάξεις των παραγράφων 1 και 2 του άρθρου 25 του Συντάγματος που ορίζει ότι: «1. Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιση και αποτελεσματική άσκησή τους. Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν. Οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας.

2. Η αναγνώριση και η προστασία των θεμελιωδών και απαράγραπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου από την Πολιτεία αποβλέπει στην πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου μέσα σε ελευθερία και δικαιοσύνη.»

<sup>100</sup> Άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος: «1. Οι γενικά παραδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου, καθώς και οι διεθνείς συμβάσεις, από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους καθεμιάς, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερισχύουν από κάθε άλλη αντίθετη διάταξη νόμου.»

κοινωνικής ασφάλισης. Οι γενικές ρυθμίσεις του Ε.Κ.Χ. που είχαν ήδη κυρωθεί νομοθετικά με τον ν. 1426/1984 και οι αναθεωρημένες ρυθμίσεις του Α.Ε.Κ.Χ. επικαλύπτονται ουσιαστικά από το ισχύον δίκαιο με περιορισμένες αποκλίσεις. Παρ' όλα αυτά, η κύρωση του Α.Ε.Κ.Χ. για την προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων αποτελεί θετικό βήμα κοινωνικής προόδου, αποτρέπει περαιτέρω υποβάθμιση του κοινωνικού κράτους και διασφαλίζει τη συνεκτικότητα της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων.

Η αναθεώρηση του Χάρτη και η έναρξη ισχύος του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου για τα Συλλογικά Παράπονα (1998)<sup>101</sup> είχαν ως αποτέλεσμα την απόκτηση αυξανόμενης σημασίας του Ε.Κ.Χ.

#### 1.3.4 Η τελική Πράξη του Ελσίνκι και Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ)

Η συγκρότηση του ΟΑΣΕ το 1995 ήταν το απόσταγμα μια επίπονης πολυετούς διεργασίας. Απαρχή τους ήταν η διαδικασία ύφεσης της δεκαετίας του 1970 στις σχέσεις μεταξύ του ΝΑΤΟ και του Συμφώνου της Βαρσοβίας, η οποία οδήγησε το 1975 στη διαμόρφωση μιας διακήρυξης από τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και τη Σοβιετική Ένωση και τους συμμάχους εκατέρωθεν και έμελλε να έχει βαρύνουσα σημασία σε διεθνές διπλωματικό επίπεδο. Το κείμενο της διακήρυξης αυτής έγινε γνωστό ως η Τελική Πράξη (του Ελσίνκι) της Διασκέψεως για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΔΑΣΕ) που υπεγράφη στο Ελσίνκι της Φινλανδίας το 1975 από 33 ευρωπαϊκά κράτη, τις Η.Π.Α και τον Καναδά<sup>102</sup>.

---

<sup>101</sup> Το Πρόσθετο Πρωτόκολλο στο Χάρτη, το οποίο προβλέπει μηχανισμό συλλογικών προσφυγών, τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιουλίου 1998 και σκοπεύει να μειώσει τη σημασία των πληροφοριών που περιέχονται στις κρατικές εκθέσεις και να ενθαρρύνει τους κοινωνικούς εταίρους του Συμβουλίου της Ευρώπης και τις Διεθνείς Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις που έχουν συμβουλευτικό καθεστώς στο Συμβούλιο της Ευρώπης να καταγγέλλουν απευθείας τις παραβιάσεις του Χάρτη στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων, υποβάλλοντας προσφυγές, πρωτοπόρος μηχανισμός συλλογικών προσφυγών στον κοινωνικό χώρο.

<sup>102</sup> Σε μια εποχή λοιπόν που χαρακτηριζόταν από δυσπιστία και βαθιά ιδεολογική σύγκρουση, η «Τελική Πράξη του Ελσίνκι» αποτέλεσε ένα σημαντικό επίτευγμα, που κατάφερε να φέρει στο ίδιο τραπέζι τριανταπέντε ηγέτες με διαφορετικές πολιτικές προσεγγίσεις και ιδεολογικές πεποιθήσεις, προαναγγέλλοντας μια νέα προσέγγιση στις σχέσεις Ανατολής και Δύσης.



Στόχος της Τελικής Πράξης, ήταν η δημιουργία διαύλων επικοινωνίας μεταξύ των δύο μεγάλων συνασπισμών αλλά και η εξομάλυνση πολλών εδαφικών και πολιτικών προβλημάτων τα οποία εκκρεμούσαν ήδη από τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ελλείψει ειρηνευτικής συνθήκης με τη Γερμανία.

Η Τελική Πράξη του Ελσίνκι αναπτύχθηκε λοιπόν γύρω από τρεις βασικούς άξονες:

- α) Αντιμετώπιση προβλημάτων ασφάλειας στην Ευρώπη.
- β) Συνεργασία στα πεδία της οικονομίας, της επιστήμης, της τεχνολογίας και του περιβάλλοντος.
- γ) Συνεργασία στον τομέα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Αναφορικά με τον τρίτο άξονα, υπάρχουν πολλές ομοιότητες στο περιεχόμενό του με εκείνο των διεθνών συμφώνων του ΟΗΕ, σχετικά με τη λεπτομερή και προσεκτική καταγραφή της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η Τελική Πράξη δεν αποτελεί διεθνή συνθήκη αλλά πρόκειται κατά κύριο λόγο για κείμενο εξαγγελίας κατευθυντηρίων γραμμών προς τα κράτη. Συνεπώς από πλευράς παραδοσιακών προσεγγίσεων για το δίκαιο και τη νομική δεσμευτικότητα του ως διεθνούς οργάνου επίλυσης διαφορών είναι σαφές ότι η Τελική Πράξη του Ελσίνκι δεν είναι νομικό μέσο και ως τέτοιο δεν είναι τεχνικά δεσμευτικό και άρα γίνεται λόγος όχι για νομική αλλά για πολιτική δέσμευση των κρατών.

Προκειμένου να ανταποκριθεί στις μεταψυχροπολεμικές συνθήκες η ΔΑΣΕ προχώρησε σε τροποποιήσεις, συμπληρώσεις και ενισχύσεις των δομών και των θεσμών της, με νέα όργανα και διαδικασίες για τον χειρισμό, την πρόληψη και την επίλυση των διαφορών σε όλη την περιοχή δράσης της. Έτσι μετά τη μεταβολή του πολιτικού, κοινωνικού και οικονομικού σκηνικού στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, τα μετέχοντα στη ΔΑΣΕ κράτη, προχώρησαν τον Νοέμβριο του 1990 στην υπογραφή νέου, συμπληρωματικού της Τελικής Πράξεως κειμένου, με τον τίτλο «Χάρτα των Παρισίων για μια νέα Ευρώπη».

Το νέο κλίμα που επικράτησε όμως στις διεθνείς σχέσεις, μετά και από την κατάρρευση των καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης και τη δημιουργία των νέων ανεξαρτήτων κρατών από τη διάλυση της τότε Σοβιετικής Ένωσης, οδήγησαν στη μετατροπή της «Διάσκεψης» σε «Οργανισμό για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη

(ΟΑΣΕ)», ο οποίος αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους περιφερειακούς Οργανισμούς ασφαλείας που λειτουργεί στο πνεύμα του Κεφαλαίου VIII του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ με κύριο σκοπό την εδραίωση της συνεργατικής ασφάλειας μεταξύ των μελών του<sup>103</sup>.

Ο ΟΑΣΕ, είναι ένας Οργανισμός 57 χωρών που καλύπτει τη γεωγραφική περιοχή από το Βανκούβερ έως το Βλαδιβοστόκ και έχει έδρα τη Βιέννη. Εμπνέεται πάντα από τις Αρχές της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι και αποτελεί ένα forum πολιτικού διαλόγου σε θέματα που άπτονται τριών διαστάσεων της διεθνούς ασφάλειας: της πολιτικό-στρατιωτικής, της οικονομικής- περιβαλλοντικής και της ανθρώπινης διάστασης.

### 1.3.5. Οι Διακηρύξεις των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και ο Χάρτης των Θεμελιωδών

#### Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Οι Διακηρύξεις των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων περιλαμβάνονται σε δύο κείμενα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και συγκεκριμένα στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (Συνθήκη του Μάαστριχτ)<sup>104</sup> του 1992 και στον «Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης» του 2000.

Με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ<sup>105</sup> αναγνωρίστηκαν για πρώτη φορά τα ανθρώπινα δικαιώματα στο Ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο. Το 1994, το Συμβούλιο της Ευρώπης ζήτησε γνωμοδότηση σχετικά με τη νομιμότητα της προσχώρησης από την Ευρωπαϊκή Ένωση και, το 1996, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο ενημέρωσε ότι την (τότε) Ευρωπαϊκή

---

<sup>103</sup> Μόνιμη Αντιπροσωπεία της Ελλάδος στον ΟΑΣΕ, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.mfa.gr/missionsabroad/osce/greece-in-organization/oase.html>.

<sup>104</sup> Η Συνθήκη του Μάαστριχτ, επίσημα γνωστή ως Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, που έλαβε το όνομά της από την πόλη Μάαστριχτ στην οποία υπεγράφη στις 7 Φεβρουαρίου του 1992, αποτελεί την τρίτη κατά σειρά θεμελιώδη συνθήκη με την οποία ολοκληρώθηκε η Ευρωπαϊκή Ένωση ως σύγχρονος θεσμός, ύστερα από τη Συνθήκη της Ρώμης και την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (1986) και θεωρείται η σημαντικότερη και ιστορικότερη συνθήκη της Ευρωπαϊκής ηπείρου και η δεύτερη ομοίως σε παγκόσμια κλίμακα μετά εκείνης της ίδρυσης του ΟΗΕ.

<sup>105</sup> Συμβούλιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty\\_on\\_european\\_union\\_el.pdf](https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_on_european_union_el.pdf).

Κοινότητα ότι δεν είχε την αρμοδιότητα να προσχωρήσει στη Σύμβαση χωρίς ειδική τροποποίηση της Συνθήκης<sup>106</sup>.

Η Συνθήκη του Άμστερνταμ, που τροποποιεί τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, τις ιδρυτικές Συνθήκες των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και ορισμένες συναφείς πράξεις, υπογράφηκε στο Άμστερνταμ στις 2 Οκτωβρίου 1997 και τέθηκε σε ισχύ την 1η Μαΐου 1999. Η συνθήκη του Άμστερνταμ<sup>107</sup> ανέφερε τις ευρωπαϊκές «αρχές» στις οποίες βασίζεται η ΕΕ και δημιούργησε μια διαδικασία για την αναστολή των δικαιωμάτων που προβλέπονται από τις Συνθήκες σε περιπτώσεις σοβαρών και διαρκών παραβιάσεων των θεμελιωδών δικαιωμάτων από ένα κράτος μέλος<sup>108</sup>.

Η κατάρτιση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων μαζί με τη Συνθήκη της Λισαβόνας είναι οι τελευταίες εξελίξεις στη διαδικασία κωδικοποίησης που αποσκοπεί στη διασφάλιση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ΕΕ.

Στις 7 Δεκεμβρίου του 2000 διακηρύχθηκε<sup>109</sup> ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ στις συνεδριάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στη Νίκαια της Γαλλίας. Συνταχθείς από μία Συνέλευση 62 αντιπροσώπων των Κυβερνήσεων των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και των Εθνικών Κοινοβουλίων. Είναι σημαντικό ν' αναφερθεί πως την πλειοψηφία αποτελούσαν οι αντιπρόσωποι των Εθνικών Κοινοβουλίων και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, γεγονός που αυξάνει τη δημοκρατική νομιμοποίηση του

---

<sup>106</sup> Σύμφωνα με τη Συνθήκη για την Ε.Ε. ισχύουν δεσμευτικά τα εξής: α) η Ένωση βασίζεται στις αρχές της ελευθερίας, της δημοκρατίας, του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών και του κράτους δικαίου, αρχές οι οποίες είναι κοινές στα κράτη μέλη και β) η Ένωση σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα όπως κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ και όπως προκύπτουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, ως γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου.

<sup>107</sup> Ευρωπαϊκή Ένωση, Συνθήκη του Άμστερνταμ, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://europa.eu/european-union/sites/europaefiles/docs/body/treaty\\_of\\_amsterdam\\_el.pdf](https://europa.eu/european-union/sites/europaefiles/docs/body/treaty_of_amsterdam_el.pdf).

<sup>108</sup> Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Οι Συνθήκες του Μάαστριχτ και του Άμστερνταμ, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/3/%CE%BF%CE%B9-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B8%CE%B7%CE%BA%CE%B5%CF%82%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%B1%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B9%CF%87%CF%84-%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%B1%CE%BC%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%BC>

<sup>109</sup> Το 2007 διακηρύχθηκε ξανά μετά την τροποποίηση του

Χάρτη<sup>110</sup>. Ύστερα από την υιοθέτηση του Χάρτη το ζήτημα της διεθνούς προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων τίθεται σε νέα βάση.

Ο Χάρτης περιλαμβάνει μια πλήρη διακήρυξη των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Συγκεκριμένα ο Χάρτης περιλαμβάνει 50 δικαιώματα, τα οποία χωρίζονται σε έξι κατηγορίες-ενότητες. Οι τίτλοι των ενοτήτων αναφέρονται στις κοινές ευρωπαϊκές αξίες: την (ανθρώπινη) Αξιοπρέπεια, την Ελευθερία, την Ισότητα, την Αλληλεγγύη, τα Δικαιώματα των Πολιτών, και την Δικαιοσύνη<sup>111</sup>.

Η συνοπτική εξέταση των κεφαλαίων αυτών, οδηγεί στα εξής συμπεράσματα:

- Το πρώτο Κεφάλαιο αναφέρεται στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, το οποίο περιλαμβάνει και το δικαίωμα στη ζωή, το δικαίωμα στη ακεραιότητα του προσώπου και την απαγόρευση των βασανιστηρίων.
- Το δεύτερο Κεφάλαιο αναφέρεται στις ελευθερίες, τομέας ευρύς και περιεκτικός πλήθους δικαιωμάτων, όπως για παράδειγμα του δικαιώματος στην ελευθερία και ασφάλεια, του σεβασμού στη ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, της ελευθερίας σκέψης, συνείδησης και θρησκείας, της ελευθερίας έκφρασης και πληροφόρησης, του δικαιώματος εκπαίδευσης<sup>112</sup>, του δικαιώματος προς εργασία<sup>113</sup>, της επιχειρηματικής ελευθερίας, του δικαιώματος ιδιοκτησίας<sup>114</sup>, του δικαιώματος ασύλου κλπ.

---

<sup>110</sup> Δημητρόπουλος Α., Συνταγματικά δικαιώματα, 2005 (γ' τόμος), σελ. 11-12.

<sup>111</sup> Ο σαφώς οργανωμένος τρόπος παράθεσης των δικαιωμάτων στον Χάρτη αυτό, υπογραμμίζει τη σημασία του, καθώς βρίσκεται σε στενή σχέση τόσο με το κείμενο της ΕΣΔΑ όσο και των εθνικών Συνταγμάτων των κρατών μελών.

<sup>112</sup> Ειδικότερα στην ενότητα «Ελευθερία», στο άρθρο 14 (δικαίωμα στην εκπαίδευση) γίνεται αναφορά στον δωρεάν χαρακτήρα της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Έτσι κάθε άτομο έχει δικαίωμα πέρα από την παρακολούθηση της υποχρεωτικής, την πρόσβαση στην επαγγελματική και συνεχή κατάρτιση. Ακόμα στο δικαίωμα αυτό συμπεριλαμβάνεται και η ελευθερία της ίδρυσης εκπαιδευτικών ιδρυμάτων αλλά και το δικαίωμα των γονέων να επιλέγουν την εκπαίδευση των τέκνων τους σύμφωνα με τις πεποιθήσεις τους (θρησκευτικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές).

<sup>113</sup> Το άρθρο 15 αναφέρεται στην ελευθερία του επαγγέλματος και το δικαίωμα προς εργασία. Το κάθε άτομο έχει δικαίωμα να εργάζεται και είναι ελεύθερο να επιλέγει επάγγελμα.

<sup>114</sup> Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία συνδέεται με το δικαίωμα στη κοινωνική ασφάλεια λόγω της ιδιοκτησίας των εισφορών των εργαζομένων. Έτσι το άρθρο 17 του ίδιου χάρτη ορίζει, πως κάθε πρόσωπο είναι κύριος των νομίμως κτηθέντων αγαθών του. Ο μόνος λόγος για να στερηθεί κανείς την ιδιοκτησία του είναι λόγω δημόσιας ωφελείας (σε περιπτώσεις και υπό προϋποθέσεις που καθορίζονται από νόμο). Σε περίπτωση στέρησης της ιδιοκτησίας δίνεται αποζημίωση.

- Το τρίτο Κεφάλαιο αναφέρεται στην ισότητα, τόσο απέναντι στο νόμο, όσο και γενικότερη απαγόρευση διακρίσεων, πολιτική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία, ισότητα ανδρών και γυναικών, δικαιώματα του παιδιού και των ηλικιωμένων, ένταξη ατόμων με ειδικές ανάγκες.
- Το τέταρτο Κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην αλληλεγγύη και αφορά σε δικαιώματα τόσο κοινωνικά (δικαιώματα και προστασία των εργαζομένων, κοινωνική ασφάλιση, προστασία της υγείας) αλλά και άλλα, που θα κατατάσσονταν στην Τρίτη γενεά δικαιωμάτων (δικαιώματα αλληλεγγύης γαρ) όπως είναι η προστασία του περιβάλλοντος.
- Το πέμπτο Κεφάλαιο προστατεύει τα δικαιώματα των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως τέτοιων, για παράδειγμα το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές, δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα, δικαίωμα της αναφοράς, ελευθερία κυκλοφορίας και διαμονής, διπλωματική και προξενική προστασία).
- Το έκτο Κεφάλαιο αναφέρεται στη δικαιοσύνη. Ενδεικτικά αναφέρουμε το δικαίωμα δικαστικής προστασίας, το τεκμήριο αθωότητας και δικαιώματα της υπεράσπισης, αρχές της νομιμότητας και αναλογικότητας αξιοποιώνων πράξεων και ποινών, non bis in idem).
- Υπάρχει κι ένα έβδομο Κεφάλαιο το οποίο περιλαμβάνει γενικές διατάξεις - πεδίο εφαρμογής του Χάρτη και επίπεδο προστασίας των διασφαλιζομένων δικαιωμάτων, κατάχρηση δικαιώματος.

Κατά βάση ο Χάρτης επιχειρεί να ενσωματώσει συγκροτημένα και ενιαία τα δικαιώματα που είχαν ήδη περιληφθεί στις υφιστάμενες συνθήκες – τις Συμβάσεις του ΟΗΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης – ή αναγνωριστεί από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων<sup>115</sup>. Ο Χάρτης έχει «δανειστεί» περίπου τα μισά δικαιώματά που αναφέρει από την ΕΣΔΑ. Μια από τις γενικές διατάξεις του, άρθρο 52 παράγραφος 3, ορίζει ότι,

---

<sup>115</sup> Οι αρχές και τα δικαιώματα του νέου Χάρτη πηγάζουν από τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη του Συμβουλίου της Ευρώπης (1961 και 1996), τον Κοινοτικό Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων των εργαζομένων (1989), την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρώπινων Δικαιωμάτων και κάποιες κοινοτικές οδηγίες. Βενιέρης Δ., Ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική και κοινωνικά δικαιώματα : Το τέλος των ύμνων, 2013.

στο βαθμό που τα δικαιώματα του Χάρτη είναι δανεισμένα από τη Σύμβαση, πρέπει να έχουν το ίδιο νόημα και περιεχόμενο με αυτά που έχουν στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση. Η διατύπωση του Χάρτη δεν είναι ούτε πανομοιότυπη με εκείνη της ΕΣΔΑ, ούτε τα δικαιώματα που προστατεύονται σε αυτόν είναι τα ίδια<sup>116</sup>.

Επιπλέον, ο Χάρτης περιλαμβάνει οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα και αρχές, όπως είναι το δικαίωμα σε δίκαιες συνθήκες εργασίας, καθώς και τα δικαιώματα που δεν είχαν προβλεφθεί κατά τη διάρκεια της ΕΣΔΑ το 1950, όπως είναι αυτά που αφορούν την κλωνοποίηση και την προστασία των δεδομένων. Ο Χάρτης περιέχει επίσης ορισμένα δικαιώματα τρίτης γενιάς και παγκόσμιας σημασίας, όπως είναι το δικαίωμα για ένα καθαρό περιβάλλον.

Φορείς των δικαιωμάτων είναι άλλοτε το κάθε πρόσωπο και άλλοτε οι κοινοτικοί πολίτες, ενώ αποδέκτες του Χάρτη είναι τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τα όργανα των κρατών μελών, όταν τα τελευταία εφαρμόζουν το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων αποτελεί ενός είδους θεσμικό αποκρυστάλλωμα των ευρωπαϊκών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ενώ ταυτόχρονα φανέρωσε μια πολιτική στροφή της Ευρώπης προς ολοένα και κοινωνικότερες επιλογές.

### 1.3.6 Η Συνθήκη της Λισαβόνας

Στον Χάρτη δεν δόθηκε η απαραίτητη σημασία και κατά τα πρώτα εννέα χρόνια της ύπαρξής του καθώς τον υπονόμισαν τόσο η έλλειψη δεσμευτικού νομικού αποτελέσματος όσο και το γεγονός ότι το πρώτο εξάμηνο το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αρνήθηκε να τον αναφέρει ως αρχή στις αποφάσεις του, προτιμώντας αντίθετα να αναφέρεται στην ΕΣΔΑ.

Ο Χάρτης αποτελούσε μη δεσμευτικό κείμενο έως την θέσπιση της Συνθήκης της Λισαβόνας.

---

<sup>116</sup> Για παράδειγμα, στο άρθρο 6 του Συμβουλίου Εξωτερικών Υποθέσεων, το δικαίωμα στην ελευθερία και στην ασφάλεια του ατόμου εκφράζεται με μία ρήτρα, ενώ στο άρθρο 5 της ΕΣΔΑ εκφράζεται σε πέντε. Ωστόσο, στις επίσημες εξηγήσεις/ερμηνείες υπάρχει ένας κατάλογος αντίστοιχων δικαιωμάτων, ο οποίος, σύμφωνα με το άρθρο 52 παράγραφος 7 του Χάρτη, «λαμβάνεται δεόντως υπόψη από τα δικαστήρια της Ένωσης και τα κράτη μέλη» κατά την ερμηνεία του Χάρτη.

Η Συνθήκη της Λισσαβόνας (γνωστή και ως η Μεταρρυθμιστική Συνθήκη) υπογράφηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2007 στη σύνοδο κορυφής της Λισσαβόνας, στην οποία συμμετείχαν οι πολιτικοί αρχηγοί και οι υπουργοί εξωτερικών των κρατών μελών ΕΕ, με έναρξη ισχύος την 1η Δεκεμβρίου 2009.

Η Συνθήκη της Λισσαβόνας, εκτός από το ότι τροποποιεί τις ιδρυτικές συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εισάγει σημαντικές νομοθετικές αλλαγές όσον αφορά το νομικό πλαίσιο της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι πιο σημαντικές από τις αλλαγές αυτές αφορούν τη ρητή αναγνώριση της δεσμευτικής νομικής ισχύος του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, την εισαγωγή του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ στο πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ και την καθιέρωση της δυνατότητας της ΕΕ να τηρήσει την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. Ειδικότερα, το άρθρο 6 (παρ.1) της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως τροποποιήθηκε, ορίζει πως «η Ένωση αναγνωρίζει τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις αρχές που περιέχονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης [...], ο οποίος θα έχει το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες»<sup>117</sup>.

Κατά συνέπεια, μετά την έναρξη ισχύος του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, από την 1η Δεκεμβρίου 2009, όλα τα θεσμικά όργανα και οργανισμοί της ΕΕ, καθώς και όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ, κατά την εφαρμογή της νομοθεσίας της ΕΕ, πρέπει να τηρούν και να εφαρμόζουν τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο πρέπει να σέβονται και να εφαρμόζουν τις διατάξεις των Συνθηκών της ΕΕ<sup>118</sup>. Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης άρχισε να εφαρμόζει τον Χάρτη πιο συχνά από τη στιγμή που κατέστη δεσμευτικός με τη Συνθήκη της Λισσαβόνας.

Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ έχει τη δυνατότητα να επηρεάζει κάθε πεδίο της νομοθεσίας της ΕΕ, επειδή τα νομοθετικά όργανα της ΕΕ υποχρεούνται να συμμορφώνονται με τον Χάρτη της ΕΕ κατά τη

---

<sup>117</sup> EUR-Lex Access to European Union Law, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=uriserv:OJ.C\\_.2007.306.01.0001.01.ELL&toc=OJ:C:2007:306:TOC#a-006](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2007.306.01.0001.01.ELL&toc=OJ:C:2007:306:TOC#a-006).

<sup>118</sup> Η Συνθήκη της Λισσαβόνας τροποποίησε το άρθρο 6 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την αναγνώριση του Χάρτη και ενώ το κείμενο του Χάρτη δεν ενσωματώθηκε στη Συνθήκη της Λισσαβόνας, το άρθρο 6 προβλέπει τώρα ότι θα έχει την ίδια νομική αξία με τις Συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ότι είναι νομικά δεσμευτικό.



θέσπιση νομοθεσίας. Παρά το γεγονός ότι η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων αυξήθηκε σημαντικά στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η έναρξη της ισχύος του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων περιέπλεξε περισσότερο το ήδη πολυεπίπεδο σύστημα προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση προσθέτοντας ένα νέο επίπεδο προστασίας<sup>119</sup>.

---

<sup>119</sup> Η Συνθήκη της Λισαβόνας αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο στην αναγωγή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε καίριο στοιχείο του ενωσιακού δικαίου, με την ενσωμάτωσή τους στο δίκαιο της ΕΕ και την αναγνώριση της ίσης νομικής αξίας τους με αυτή των Συνθηκών. Με τη θέση σε εφαρμογή της ΣΛΕΕ, τα ανθρώπινα δικαιώματα ενσωματώθηκαν ρητά στο πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ, ώστε να καθίσταται εφικτή η ουσιαστική προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ. Ενόψει αυτών των εξελίξεων, τα τελευταία χρόνια, η έννομη σχέση μεταξύ του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ έχει προσελκύσει όλο και περισσότερη προσοχή. Το εν λόγω ζήτημα έχει οδηγήσει σε μια συζήτηση σχετικά με την επικάλυψη της δικαιοδοσίας ή ακόμη και διαμάχες μεταξύ αυτών των δικαστηρίων. Επί του παρόντος, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα δεν είναι συμβαλλόμενο μέρος στην ΕΣΔΑ και ως εκ τούτου δεν δεσμεύεται άμεσα από αυτήν.

## Κεφάλαιο 2<sup>ο</sup>

### Η συνταγματική προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων στην Ελλάδα

#### 2.1 Η έννοια του συνταγματικού δικαιώματος

Το Σύνταγμα, ως νομικό κείμενο αποτελεί τον θεμελιώδη νόμο μιας κρατικά οργανωμένης κοινωνικής συμβίωσης, το οποίο έχει αυξημένη τυπική ισχύ και ρυθμίζει τη μορφή του πολιτεύματος, τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, την οργάνωση και την άσκηση των τριών λειτουργιών της πολιτείας (νομοθετικής, δικαστικής, εκτελεστικής), καθώς και τις αρμοδιότητες και τις ευθύνες των βασικών οργάνων άσκησης της κρατικής εξουσίας. Συνεπώς τα στο Σύνταγμα κατοχυρωμένα και προστατευόμενα δικαιώματα είναι τα παρεχόμενα στα άτομα και ως μέλη του κοινωνικού συνόλου θεμελιώδη, πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα, τα οποία αποτελούν τις, κατά την αντίληψη του συντακτικού νομοθέτη, βασικές εξειδικεύσεις της ανθρώπινης αξίας και των οποίων το αμυντικό περιεχόμενο στρέφεται κατά της κρατικής και κάθε άλλης εξουσίας και αντιπροσωπεύουν θεμελιώδεις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές αξίες, πρωτίστως για το κάθε άτομο αλλά και για την κοινωνία στο σύνολό της.

Συμπεραίνουμε λοιπόν πως η έννοια του συνταγματικού δικαιώματος δεν διαφέρει ιδιαίτερα από την έννοια του κοινού δικαιώματος, του παρεχόμενου με την κοινή νομοθεσία<sup>120</sup>. Η βασική διαφοροποίηση έγκειται στη συνταγματική αναγνώριση, στο ότι δηλαδή τα συνταγματικά δικαιώματα παρέχονται στους πολίτες κατευθείαν από το Σύνταγμα. Η κατοχύρωσή τους από τον κάτοχο της «κορυφής του οικοδομήματος της ελληνικής έννομης τάξης», όπως χαρακτηρίζεται το Σύνταγμα, διασφαλίζει θεμελιώδεις αρχές του ανθρώπου, θέτοντας δικλείδες ασφαλείας αναφορικά τόσο με τη δυνατότητα προς τροποποίηση όσο και κατάργησή τους.

Μολονότι δεν αποκλείεται η θέσπιση ατομικού δικαιώματος με διάταξη τυπικού νόμου, συνήθως η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων γίνεται με διατάξεις του Συντάγματος. Η συνταγματική προστασία προκρίνεται έναντι κάθε άλλης διαδικασίας

---

<sup>120</sup> Κοντραφούρη Ε., Τα Συνταγματικά δικαιώματα στις συναλλακτικές σχέσεις, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.greeklaws.com/pubs/uploads/1870.doc.pdf>, σελ. 3.

που έχει τη δυνατότητα να ακολουθήσει ο εθνικός νομοθέτης, διότι τα ατομικά δικαιώματα προστατεύονται πλαγίως και σταθερώς, αφού ο κοινός νομοθέτης δεν μπορεί να μεταβάλει τη διάταξη του Συντάγματος.

Ωστόσο η συνταγματική κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και συνεπαγόμενη διασφάλισή τους σε επίπεδο Συντάγματος, δεν σημαίνουν την προστασία τους με τρόπο απόλυτο. Συνήθως τα θεμελιώδη δικαιώματα κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα υπό την επιφύλαξη νόμου. Οι νόμοι αυτοί λέγονται εκτελεστικοί νόμοι του Συντάγματος, καθώς τίθενται κατ' επιταγή αυτού, προκειμένου να διασφαλίζουν την πληρέστερη εφαρμογή των σχετικών με τα θεμελιώδη δικαιώματα διατάξεων του Συντάγματος.

Η συνολική θεώρηση τόσο του Συντάγματος όσο και του Συνταγματικού δικαίου προάγει τον όρο του «συνταγματικού» δικαιώματος έναντι των άλλων παρεμφερών (ατομικά δικαιώματα, ανθρώπινα δικαιώματα, ατομικές, ανθρώπινες, θεμελιώδεις ή συνταγματικές ελευθερίες, δικαιώματα και ελευθερίες του ανθρώπου), είναι ωστόσο σαφές και ξεκάθαρο ότι περί τέτοιων πρόκειται, καθώς ως θεμελιώδη δικαιώματα θέτουν τις βάσεις στο σύστημα της προστασίας της ανθρώπινης ζωής και αξίας<sup>121</sup>.

## 2.2 Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα στο Ελληνικό Σύνταγμα

Τα περισσότερα από τα δικαιώματα που προστατεύονται μέσω των διεθνών συμβάσεων, που είδαμε παραπάνω, αποτελούν σήμερα, με διάφορες μορφές, συνταγματικούς νόμους πολλών δημοκρατικών κρατών. Άλλωστε παρά την ύπαρξη της διεθνούς προστασίας, τελικά η διασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εναπόκειται στο μεγαλύτερο τμήμα της στην εσωτερική δράση των κρατών, καθότι οι διεθνείς κανόνες εντάσσονται σύμφωνα με τις συνταγματικές προβλέψεις στο εσωτερικό δίκαιο (Αρ.28 Σ)<sup>122</sup>. Αυτό, όπως είναι αυτονόητο, σημαίνει πως η προστασία

---

<sup>121</sup> Βουδούρη Ιωάν., Διεθνής Προστασία Συνταγματικών Δικαιωμάτων (Άρθρα 4-25 Συντάγματος), βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW169/%CE%94%CE%B9%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%AE%CF%82%20%CE%A0%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%AF%CE%B1%20%CE%A3%CF%85%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD%20%CE%94%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%89%CE%BC%CE%AC%CF%84%CF%89%CE%BD%20%282171%29%20-%20%CE%92%CE%BF%CF%85%CE%B4%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%B7%20%CE%99%CF%89%CE%AC%CE%BD%CE%BD%CE%B1.pdf>, σελ., 3.

<sup>122</sup> Άρθρο 28 [Κανόνες του διεθνούς δικαίου και διεθνείς οργανισμοί]

μπορεί να απορρέει από διεθνείς συμφωνίες, αλλά τελικά καταλήγει να βασίζεται σε εθνικές δράσεις και ενέργειες και σε συνδρομή των κρατικών οργάνων. Η όποια διεθνής παρέμβαση λαμβάνει χώρα μόνο κατόπιν διαπιστευμένης απροθυμίας ή ανικανότητας των κρατών και έχει πάντοτε διορθωτικό χαρακτήρα. Η προστασία που παρέχουν τα διεθνή όργανα, είναι επικουρική.

Το ελληνικό Σύνταγμα, με τη σημερινή του μορφή, καλύπτει ένα ευρύτατο φάσμα ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, καθότι σήμερα πλέον η διασφάλιση αυτών αποτελεί κρατικό σκοπό. Στο ισχύον ελληνικό Σύνταγμα τα συνταγματικά δικαιώματα ρυθμίζονται στο δεύτερο μέρος που φέρει τον τίτλο «ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα» (Σ. άρθρα 4-25). Σε αυτό κατοχυρώνονται πολυάριθμες αρχές που βασίζονται στις πρωταρχικές ρυθμίσεις των συνταγματικών δικαιωμάτων ήδη από τα πρώτα ελληνικά Συντάγματα μέχρι και την πιο πρόσφατη αναθεώρηση του 2008.

Προτού παραθέσω τα συνταγματικά αυτά δικαιώματα κατ' άρθρο κρίνεται σκόπιμη η αναφορά του ύψιστου δικαιώματος του ανθρώπου, του δικαιώματος στην ανθρώπινη αξία (άρθρο 2 παρ. 1), που έχει αναχθεί μάλιστα σε καταστατική αρχή της έννομης τάξης και της σχέσης του με δύο άλλες σπουδαίες αρχές, την ισότητα και την ελευθερία. Οι τρεις αυτές αρχές (ανθρώπινη αξία, ισότητα, ελευθερία) αποτελούν τα μητρικά θεμελιώδη δικαιώματα<sup>123</sup>.

Στο ισχύον Σύνταγμα λοιπόν προτάσσεται η αρχή της ισότητας (άρθρο 4 παρ. 1,2) και η ιθαγένεια (άρθρο 4 παρ. 3) και ακολουθεί η κατοχύρωση της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (άρθρο 5 παρ. 1), του δικαιώματος στη ζωή (άρθρο 5 παρ. 2 και άρθρο 7 παρ. 3 εδ. β'), της προσωπικής ελευθερίας (άρθρο 5 παρ. 3,4), του δικαιώματος της υγείας και της γενετικής ταυτότητας (άρθρο 5 παρ. 5), και των δικαιωμάτων στην

---

«1. Οι γενικά παραδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου, καθώς και οι διεθνείς συμβάσεις, από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους καθεμιάς, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερισχύουν από κάθε άλλη αντίθετη διάταξη νόμου. Η εφαρμογή των κανόνων του διεθνούς δικαίου και των διεθνών συμβάσεων στους αλλοδαπούς τελεί πάντοτε υπό τον όρο της αμοιβαιότητας».

<sup>123</sup> Μεταξύ τους είναι άρρηκτα συνδεδεμένα, καθώς ισότητα χωρίς ελευθερία δεν νοείται, ούτε ελευθερία χωρίς ισότητα και η ισότητα και η ελευθερία μαζί αποτελούν συνταγματικοί προσδιορισμοί της ανθρώπινης αξίας. Ακόμη τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούν συνταγματικές εξειδικεύσεις της ανθρώπινης αξίας, η οποία αν και δεν αναφέρεται ρητά σε κάθε σχετικό άρθρο, εμπεριέχεται έστω νοερά σ' αυτά, προσδίδοντας έτσι πέρα από ουσιαστικό περιεχόμενο στις διατάξεις και το χαρακτηριστικό της συστηματικότητας. Πρόκειται επομένως για ένα οργανωμένο σύστημα θεμελιωδών δικαιωμάτων που υπηρετεί την αναμφισβήτητη, απαράγραπτη κι αναπαλλοτρίωτη αρχή της ανθρώπινης αξίας.

πληροφόρηση και στην συμμετοχή στην Κοινωνία της Πληροφορίας (άρθρο 5Α)<sup>124</sup>. Ρυθμίζονται η σύλληψη και το αυτόφωρο έγκλημα (άρθρο 6), κατοχυρώνεται η αρχή «ουδεμία ποινή άνευ νόμου» και απαγορεύονται τα βασανιστήρια και η γενική δήμευση (άρθρο 7). Κατοχυρώνονται επίσης η αρχή του νόμιμου ή φυσικού δικαστή (άρθρο 8), το άσυλο της κατοικίας και το απαραβίαστο της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής (άρθρο 9), το δικαίωμα προστασίας των προσωπικών δεδομένων (άρθρο 9Α), το δικαίωμα του αναφέρεσθαι (άρθρο 10), το δικαίωμα του συνέρχεσθαι (άρθρο 11), το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι (άρθρο 12), η θρησκευτική ελευθερία (άρθρο 13), η ελευθερία έκφρασης και η ελευθερία του τύπου (άρθρο 14), η ραδιοτηλεόραση (άρθρο 15), η τέχνη, η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία, η παιδεία (άρθρο 16), η ιδιοκτησία και η αναγκαστική απαλλοτρίωση (άρθρα 17 και 18), το απόρρητο των επιστολών (άρθρο 19), η παροχή έννομης προστασίας και το δικαίωμα ακροάσεως (άρθρο 20), ο γάμος και η οικογένεια (άρθρο 21), η εργασία (άρθρο 22), η συνδικαλιστική ελευθερία (άρθρο 23) και το περιβάλλον (άρθρο 24). Τα κράτη-μέλη που βρίσκονται στην Ευρωπαϊκή Ένωση έχουν την δυνατότητα να διατηρούν τα δικά τους Συντάγματα. Όμως, στην εποχή της κρίσης οι δανειακές συμβάσεις που υπογράφονται και πιο συγκεκριμένα οι εφαρμοστοί νόμοι των μεταρρυθμίσεων που προϋποτίθενται, πλήττουν την νομική αλλά και ουσιαστική ισχύ του βασικού αυτού κειμένου, καθώς πολλοί νόμοι του κράτους αλλά και πληθώρα δικαιωμάτων του ανθρώπου καταπατούνται. Για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας θα επικεντρωθούμε και θα αναφερθούμε εκτενέστερα σε τέσσερα θεμελιώδη δικαιώματα: το δικαίωμα στην εργασία, στην παιδεία, στην υγεία και στην ιδιοκτησία και την κοινωνική ασφάλιση.

### 2.2.1 Το δικαίωμα στην εργασία

Ο άνθρωπος αποτελεί ξεχωριστή ατομική οντότητα, αλλά ταυτόχρονα αποτελεί και μέρος του κοινωνικού συνόλου. Η πραγμάτωση των στόχων του ανθρώπου τόσο ως ατόμου όσο και ως μέλους της κοινωνίας στην οποία συμβιώνει επιτυγχάνεται σε σημαντικό βαθμό μέσα από την εργασία<sup>125</sup> του. Η εργασία προσφέρει στον άνθρωπο

---

<sup>124</sup> Επίσης στα άρθρα 4 παρ. 4 και 5 παρ. 1 κατοχυρώνονται και δύο πολιτικά δικαιώματα: το δικαίωμα της καταλήψεως δημοσίων αξιωμάτων και το δικαίωμα της συμμετοχής στην πολιτική ζωή της Χώρας αντιστοίχως.

<sup>125</sup> Εργασία είναι το σύνολο των ενεργειών του ανθρώπου που αποσκοπεί κατά κύριο λόγο στην παραγωγή οικονομικά αποτιμητού αποτελέσματος. Αποτελεί συνεπώς εργασία όχι οποιαδήποτε δραστηριότητα, αλλά μόνο η άμεσα ή έμμεσα αμειβόμενη ή κερδοσκοπική απασχόληση. Το είδος της

μια σειρά από σημαντικές ωφέλειες. Αρχικά η εργασία παρέχει στο άτομο τη δυνατότητα να εξασφαλίσει τα αναγκαία στοιχεία και αγαθά που θα συμβάλλουν στην επιβίωση του αλλά και σε ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης. Σχεδόν όλες οι βασικές του ανάγκες, όπως η τροφή, η ένδυση και η κατοικία, καλύπτονται μέσα από την εργασία. Παράλληλα συντελεί και στην πνευματική ανάπτυξη του ανθρώπου καθώς μέσω αυτής διευρύνονται οι γνωστικοί του ορίζοντες και οξύνεται η κριτική του ικανότητα. Επιπλέον η εργασία συνεισφέρει τόσο στην ανάπτυξη της κοινωνικότητας του ανθρώπου, όσο και στην ψυχική του ικανοποίηση και ως εκ τούτου έχει κεντρική σημασία για τη ζωή του ανθρώπου. Με βάση τα παραπάνω που αναφέραμε, μπορούμε με άνεση να κατανοήσουμε τη σπουδαιότητα της εργασίας και το γεγονός ότι αποτελεί τη βάση για την ανθρώπινη ανάπτυξη και συνεπώς καθίσταται αναφαίρετο δικαίωμα κάθε ανθρώπου να εργάζεται.

Το κοινωνικό δικαίωμα εργασίας έχει ως περιεχόμενο, πέραν της ελευθερίας εργασίας<sup>126</sup>, το καθήκον του Κράτους απέναντι στα άτομα για εξασφάλιση πρόσφορων όρων εργασίας για την ικανοποίηση του εργαζομένου και για την πρόοδο αυτού, την εξειδίκευση των δικαιωμάτων του εργαζομένου και την αναγνώριση του θεσμού των συλλογικών συμβάσεων εργασίας. Το δικαίωμα αυτό δε συνιστά αξίωση του καθενός να του εξασφαλίζει το κράτος συγκεκριμένη αμειβόμενη θέση εργασίας, αλλά μόνο μια υποχρέωση του για τη δημιουργία συνθηκών απασχόλησης για όσους μπορούν και θέλουν να εργασθούν. Το δικαίωμα εργασίας περιλαμβάνει μια σύνθεση εξουσιών, οι οποίες συνοψίζονται: α) στην αξίωση για εξασφάλιση μιας αμειβόμενης θέσης σε κάθε ικανό άτομο που επιθυμεί να εργασθεί (αρχή του βιοπορισμού)• για τη διασφάλιση της

---

εργασίας είναι αδιάφορο, μπορεί να είναι σωματική ή πνευματική, να συνίσταται σε ενέργεια θετική ή σε απλή παρουσία σε ένα τόπο. Επίσης η ετοιμότητα για παροχή εργασίας, η δέσμευση δηλαδή του χρόνου του εργαζομένου χωρίς εγρήγορση των πνευματικών ή σωματικών δυνάμεων του, μπορεί να είναι αντικείμενο σχέσεως εργασίας, όποτε νομικά εξομοιώνεται με την εργασία. Βλ. σχετικά Δημητρόπουλος Α., Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου ΙΙΙ, 2001, σελ. 1123.

<sup>126</sup> Η ελευθερία εργασίας εντάσσεται παραδοσιακά στις οικονομικές ελευθερίες, γιατί εκφράζει το δικαίωμα του καθενός για οικονομική αξιοποίηση των προσωπικών του δυνατοτήτων για εργασία. Η επιλογή και η άσκηση επαγγέλματος αποτελούν κορυφαίες στιγμές στη ζωή του ανθρώπου, αφού καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη μετέπειτα πορεία κι εξέλιξη του. Το δικαίωμα εργασίας ως ελευθερία εργασίας έχει ως περιεχόμενο την ελεύθερη από κρατικές παρεμβάσεις επιλογή και αλλαγή εργασίας, την ελεύθερη πρόσβαση στην επαγγελματική εκπαίδευση κι επιμόρφωση και την ελεύθερη κατά χρόνο, τόπο και τρόπο άσκησης επαγγέλματος. Η ελευθερία της εργασίας περιλαμβάνει και την ελευθερία παύσης της εργασίας, που στη συλλογική της μορφή συνδέεται με το δικαίωμα εργασίας, καθώς και την ελευθερία μη εργασίας, που σημαίνει την απαγόρευση κάθε μορφής αναγκαστικής εργασίας. Ωστόσο, μερικοί υποστηρίζουν ότι η ελευθερία εργασίας υπάγεται στο άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος και όχι στο άρθρο 22 παρ 1.

αξίωσης αυτής απαιτούνται εγγυήσεις για τη δυνατότητα απόκτησης μιας θέσης εργασίας και τη δυνατότητα διατήρησης της, β) στην αξίωση για εξασφάλιση θέσης ανάλογα με τις ικανότητες του ενδιαφερόμενου (αρχή της εξατομίκευσης), γ) στην αξίωση απασχόλησης με όρους και συνθήκες που διασφαλίζουν την αξιοπρέπεια των εργαζομένων· δε μπορεί να νοηθεί δικαίωμα απασχόλησης κατά τρόπο αφηρημένο για οποιαδήποτε απασχόληση με οποιεσδήποτε συνθήκες (αρχή της εξειδίκευσης) και δ) στην αξίωση του φορέα της εργασίας για προστασία του δικαιώματος εργασίας από προσβολή τρίτων και την εξασφάλιση σε αυτόν της εξουσίας για την προστασία των συνδεόμενων με την εργασία συμφερόντων<sup>127</sup>.

Το αίτημα για παροχή εργασίας συνδέεται με την κοινωνική πορεία κι εξέλιξη του ανθρώπου και αποτέλεσε πεδίο ευρύτατων συγκρούσεων ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές τάξεις μέχρι να φθάσουμε στη σημερινή κατάσταση, στα πλαίσια της οποίας το δικαίωμα εργασίας κατοχυρώνεται από όλα σχεδόν τα συντάγματα και από διεθνείς συμβάσεις<sup>128</sup>. Ως βασική εκδήλωση της ανθρώπινης προσωπικότητας λοιπόν, η εργασία αποτελεί θεμελιώδες<sup>129</sup> ανθρώπινο δικαίωμα που κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα στο άρθρο 22παρ 1. Συγκεκριμένα το άρθρο 22 του Συντάγματος αναφέρει:

<sup>127</sup> Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

[https://eclass.uoa.gr/main/login\\_form.php?next=%2Fmodules%2Fdocument%2Ffile.php%2FLAW169%2F%25CE%25A4o%2520%25CE%2594%25CE%25B9%25CE%25BA%25CE%25B1%25CE%25AF%25CF%2589%25CE%25BC%25CE%25B1%2520%25CE%2595%25CF%2581%25CE%25B3%25CE%25B1%25CF%2583%25CE%25AF%25CE%25B1%25CF%2582%2520%25CE%25BA%25CE%25B1%25CF%2584%25CE%25AC%2520%25CF%2584%25CE%25BF%2520%25CE%2586%25CF%2581%25CE%25B8%25CF%2581%25CE%25BF%252022%2520%25CF%2580%25CE%25B1%25CF%2581.%252014%2520%25CF%2584%25CE%25BF%25CF%2585%2520%25CE%25A3%25CF%2585%25CE%25BD%25CF%2584%25CE%25AC%25CE%25B3%25CE%25BC%25CE%25B1%25CF%2584%25CE%25BF%25CF%2582%2520%2528560%2529%2520%2520%25CE%25A0%25CE%25BF%25CE%25BB%25CE%25AF%25CF%2584%25CE%25B7%25CF%2582%2520%25CE%25A3%25CF%2580%25CF%258D%25CF%2581%25CE%25BF%25CF%2582.pdf](https://eclass.uoa.gr/main/login_form.php?next=%2Fmodules%2Fdocument%2Ffile.php%2FLAW169%2F%25CE%25A4o%2520%25CE%2594%25CE%25B9%25CE%25BA%25CE%25B1%25CE%25AF%25CF%2589%25CE%25BC%25CE%25B1%2520%25CE%2595%25CF%2581%25CE%25B3%25CE%25B1%25CF%2583%25CE%25AF%25CE%25B1%25CF%2582%2520%25CE%25BA%25CE%25B1%25CF%2584%25CE%25AC%2520%25CF%2584%25CE%25BF%2520%25CE%2586%25CF%2581%25CE%25B8%25CF%2581%25CE%25BF%252022%2520%25CF%2580%25CE%25B1%25CF%2581.%252014%2520%25CF%2584%25CE%25BF%25CF%2585%2520%25CE%25A3%25CF%2585%25CE%25BD%25CF%2584%25CE%25AC%25CE%25B3%25CE%25BC%25CE%25B1%25CF%2584%25CE%25BF%25CF%2582%2520%2528560%2529%2520%2520%25CE%25A0%25CE%25BF%25CE%25BB%25CE%25AF%25CF%2584%25CE%25B7%25CF%2582%2520%25CE%25A3%25CF%2580%25CF%258D%25CF%2581%25CE%25BF%25CF%2582.pdf), σελ, 7-8.

<sup>128</sup> Αξιομνημόνευτες από πλευράς διεθνούς δικαίου, όπως έχουμε ήδη προαναφέρει στα προηγούμενα κεφάλαια, είναι η Γενική διακήρυξη των Δικαιωμάτων του ανθρώπου, στα πλαίσια του Ο.Η.Ε (10/12/48), με την οποία αναγνωρίζεται το δικαίωμα εργασίας κι ελεύθερης επιλογής επαγγέλματος, καθώς και η λήψη μέτρων κατά της ανεργίας, ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης του 1961, η Διεθνής Συνθήκη για Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτικά Δικαιώματα του 1966. Στο άρθρο 15 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) καθορίζεται το δικαίωμα καθενός να απασχολείται σε εργασία την οποία είναι ελεύθερος να επιλέξει. Επιπλέον, κατοχυρώνεται για τους πολίτες της Ένωσης το δικαίωμα εργασίας, εγκατάστασης και παροχής υπηρεσιών σε όλα τα κράτη της Κοινότητας. Σημαντική είναι και η τρίτη παράγραφος του άρθρου 15 με την οποία καθιερώνεται το δικαίωμα αξιοπρεπούς εργασίας και για υπηκόους άλλων κρατών μέσα στο χώρο της Ένωσης. Η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση με τα άρθρα 39-43 και 49 εξασφαλίζει το δικαίωμα διακίνησης για τους εργαζομένους στα κράτη μέλη της Ένωσης και απαγορεύει περιορισμούς σχετικούς με την ελευθερία μετακίνησης εντός των συνόρων της Κοινότητας για εργασιακούς λόγους.

<sup>129</sup> Η θεμελιώδης σημασία της εργασίας για τον άνθρωπο διαφαίνεται και από το γεγονός ότι γύρω από την εργασία έχει αναπτυχθεί ολόκληρη επιστήμη, η επιστήμη του εργατικού δικαίου, βασικοί στόχοι του



1. « Η εργασία αποτελεί δικαίωμα και προστατεύεται από το κράτος, που μέριμνα για τη δημιουργία συνθηκών απασχόλησης όλων των πολιτών και για την ηθική και υλική εξύψωση του εργαζόμενου αγροτικού και αστικού πληθυσμού.

Όλοι οι εργαζόμενοι, ανεξάρτητα από φύλο ή άλλη διάκριση, έχουν δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας.

2. Με νόμο καθορίζονται οι γενικοί όροι εργασίας, που συμπληρώνονται από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας συναπτόμενες με ελεύθερες διαπραγματεύσεις και, αν αποτύχουν με τους κανόνες που θέτει η διαιτησία.
3. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη σύναψη των συλλογικών συμβάσεων εργασίας από τους δημοσίους υπαλλήλους και τους υπαλλήλους οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου.
4. Οποιαδήποτε μορφή αναγκαστικής εργασίας απαγορεύεται.<sup>130</sup>

Ειδικότερα το άρθρο 22 παρ.1 εδάφιο α' του Συντάγματος συνιστά καταρχάς διακήρυξη του συντακτικού νομοθέτη και κατευθυντήρια γραμμή προς τον κοινό νομοθέτη. Καλείται το κράτος σε πολιτική πλήρους απασχόλησης με μέτρα οποιασδήποτε μορφής, που μπορεί να συνδέονται είτε με τη γενικότερη οικονομική πολιτική ώστε να προσφέρονται ευκαιρίες απασχόλησης, είτε με την προστασία της θέσης των εργαζομένων. Συνεπώς, όσο αφορά το δικαίωμα στην εργασία το κράτος υποχρεώνεται να προστατεύει με θετικές ενέργειες και να προωθεί τη δημιουργία θέσεων εργασίας καθώς επίσης, και να βελτιώνει το επίπεδο διαβίωσης των εργαζομένων λαμβάνοντας μέτρα<sup>131</sup>. Ωστόσο, το δικαίωμα της εργασίας παρουσιάζει ένα μειονέκτημα, καθώς το κράτος δεν έχει την δυνατότητα να κατέχει εξολοκλήρου την οικονομία της αγοράς και συνεπώς δεν ελέγχει το σύνολο των θέσεων εργασίας.

Έτσι η μέριμνα του κράτους για την δημιουργία θέσεων απασχόλησης αποτελεί κατευθυντήρια γραμμή και η εφαρμογή νόμων αντίθετων ως προς το Σύνταγμα δεν θεωρείται παραβίαση αυτού. Υπάρχουν όμως και αγωγήμες αξιώσεις με γνήσιο

---

οποίου αποτελούν κατά πρώτους η διαφύλαξη των συμφερόντων των εργαζομένων, αλλά και των εργοδοτών και η εύρυθμη λειτουργία των εργασιακών σχέσεων.

<sup>130</sup> Βουλή των Ελλήνων, Σύνταγμα της Ελλάδας, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8c3e9046-78fb-48f4-bd82bbba28ca1ef5/SYNTAGMA.pdf>, σελ. 36-37.

<sup>131</sup> Κατρούγκαλος Γ., Τα Κοινωνικά Δικαιώματα, 2006, σελ.133-134.

υποκειμενικό δικαίωμα, όπως η αξίωση για ίση αμοιβή και ίση εργασία, αξίωση για δίκαιες, ασφαλείς και υγιεινές συνθήκες εργασίας και αξιώσεων υποκατάστατων της αδυναμίας διασφάλισης της πρωτογενούς αξίωσης για κατάληψη μιας θέσης εργασίας και συναφείς αξιώσεις σε περίπτωση αδικαιολόγητης βλάβης των εργαζομένων (όπως η χορήγηση επιδόματος ανεργίας που να είναι δυνατόν να εξασφαλίσει ένα ικανοποιητικό επίδομα ανεργίας)<sup>132</sup>. Επιπρόσθετα, η αξίωση για δίκαιες, ασφαλείς και υγιεινές συνθήκες εργασίας, σύμφωνα με το άρθρο 4 του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, ορίζουν ένα αξιοπρεπές μισθό και ένα λογικό ωράριο εργασίας. Στα πλαίσια αυτά μπορεί να οριστεί ένας «κατώτερος μισθός», ενώ με απόφαση του Άρειου Πάγου οι μισθοί των εργαζομένων τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα μπορούν να δεχτούν μείωση για λόγους δημοσίου συμφέροντος.

### 2.2.2 Το δικαίωμα στην παιδεία

Κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα στην εκπαίδευση. Η εκπαίδευση πρέπει να παρέχεται δωρεάν, τουλάχιστον στη στοιχειώδη και βασική της βαθμίδα, χωρίς καμιά διάκριση, μέσα σε πνεύμα διεθνούς κατανόησης, σεβασμού της αξιοπρέπειας και των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου. Επιπλέον πρέπει να προάγει την κατανόηση, την ανεκτικότητα και τη φιλία ανάμεσα σε όλα τα έθνη και σε όλες τις φυλές και τις θρησκευτικές ομάδες και να αποβλέπει στην πλήρη ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας.

Το δικαίωμα στην παιδεία προστατεύεται από μια σειρά διεθνών πράξεων, όπως για παράδειγμα στο άρθρο 26 της Παγκόσμιας Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1948, όπου αναφέρεται ότι η εκπαίδευση είναι δικαίωμα το οποίο διαθέτει κάθε πρόσωπο καθώς επίσης κι ότι αυτή πρέπει να αποβλέπει στην πλήρη ανάπτυξη της προσωπικότητας του ανθρώπου και στην ενίσχυση του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών<sup>133</sup>.

Η εκπαίδευση αποτελεί το μέσο για να προαχθεί η κατανόηση, η ανεκτικότητα και η φιλία μεταξύ όλων των εθνών και να αναπτυχθεί η δράση των Ηνωμένων Εθνών για την προάσπιση του αγαθού της ειρήνης.

---

<sup>132</sup> Ο.π., σελ.133-134.

<sup>133</sup> Οικουμενική διακήρυξη για τα ανθρώπινα δικαιώματα, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=grk>.

Στη χώρα μας ήδη από το 1911 στο ελληνικό Σύνταγμα (άρθρο 16 παρ. 2) αναφέρεται ότι η στοιχειώδης εκπαίδευση είναι υποχρεωτική και δωρεάν από το κράτος. Στην αναθεώρηση του Συντάγματος το 1975 προστίθενται ότι η εκπαίδευση είναι δωρεάν σε όλες τις βαθμίδες της, σύμφωνα με το οποίο η επιβολή διδάκτρων στην ανώτατη εκπαίδευση από κρατικά ιδρύματα θεωρείται αντισυνταγματική<sup>134</sup>.

Αναλυτικότερα το άρθρο 16, όπως ισχύει σήμερα μετά την συνταγματική αναθεώρηση του 2008, αναφέρει τα εξής:

«1. Η τέχνη και η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες η ανάπτυξη και η προαγωγή τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους. Η ακαδημαϊκή ελευθερία και η ελευθερία της διδασκαλίας δεν απαλλάσσουν από το καθήκον της υπακοής στο Σύνταγμα.

2. Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες.

4. Όλοι οι Έλληνες έχουν δικαίωμα δωρεάν παιδείας, σε όλες τις βαθμίδες της, στα κρατικά εκπαιδευτήρια. Το Κράτος ενισχύει τους σπουδαστές που διακρίνονται, καθώς και αυτούς που έχουν ανάγκη από βοήθεια ή ειδική προστασία, ανάλογα με τις ικανότητές τους.

5. Η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται αποκλειστικά από ιδρύματα που αποτελούν νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου με πλήρη αυτοδιοίκηση. Τα ιδρύματα αυτά

τελούν υπό την εποπτεία του Κράτους, έχουν δικαίωμα να ενισχύονται οικονομικά από αυτό και λειτουργούν σύμφωνα με τους νόμους που αφορούν τους οργανισμούς τους. Συγχώνευση ή κατάτμηση ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων μπορεί να γίνει και κατά παρέκκλιση από κάθε αντίθετη διάταξη, όπως νόμος ορίζει. Ειδικός νόμος ορίζει

---

<sup>134</sup> Ο.π., σελ. 216-224.

όσα αφορούν τους φοιτητικούς συλλόγους και τη συμμετοχή των σπουδαστών σε αυτούς»<sup>135</sup>.

Στα πρώτα Συντάγματα της Ελλάδας η παιδεία θεωρείτο σαν ένα ατομικό δικαίωμα, γεγονός το οποίο άλλαξε στο Σύνταγμα του 1975 όπου η παιδεία κατέστη πλέον ως κοινωνικό δικαίωμα. Επιπλέον μέχρι το Σύνταγμα του 1975 η δωρεάν παροχή παιδείας από το κράτος στα κρατικά εκπαιδευτήρια επεκτεινόταν αποκλειστικά στη στοιχειώδη εκπαίδευση. Η επέκταση σήμερα σε όλες τις βαθμίδες<sup>136</sup> παρουσιάζει μία μορφή κοινωνικού κράτους, που ζητά να κυριαρχήσει στο νέο πολίτευμα. Η άποψη αυτή ενισχύεται και εκ του ότι «το κράτος ενισχύει τους διακρινόμενους, καθώς και όσους σπουδαστές έχουν ανάγκη αρωγής ή ειδικής προστασίας» (άρθρο 16 παρ. 4).

Προς την ίδια κατεύθυνση λειτουργεί και το γεγονός ότι το κράτος παρέχει επαγγελματική και όποια άλλη ειδική εκπαίδευση, με σχολές ανώτερης βαθμίδας και για χρόνο όχι πάνω από τριετία, αφήνοντας στον κοινό νομοθέτη να τον ορίσει (άρθρο 16 παρ. 7). Επιπλέον τα ΑΕΙ δικαιούνται της οικονομικής ενισχύσεως του κράτους (άρθρο 16 παρ. 5), καθώς επίσης η ανάπτυξη και η προαγωγή της επιστήμης, της έρευνας και της διδασκαλίας αποτελεί υποχρέωση του κράτους (άρθρο 16 παρ. 1). Τέλος το ελληνικό Δημόσιο οφείλει να παρέχει τα αναγκαία οικονομικά μέσα για ίδρυση και πλήρωση των αναγκαίων θέσεων διδακτικού και διοικητικού προσωπικού στα ΑΕΙ, για κατασκευή κατάλληλων κτιριακών υποδομών και για τον εξοπλισμό εργαστηρίων και βιβλιοθηκών

Οι επιταγές αυτές προερχόμενες από κοινωνικοπολιτικές μεταβολές που με σταθερό ρυθμό πραγματώνονται και στην Ελλάδα, αποκαλύπτουν στοιχεία κοινωνικού κράτους στο πολίτευμά μας και ιδιαιτέρως οδηγούν άμεσα στην αναγνώριση της παιδείας, όχι μόνο ως ατομικού δικαιώματος, αλλά και ως κοινωνικού.

Χαρακτηριστικό είναι άλλωστε ότι περιλαμβάνονται στο τμήμα του Συντάγματος που τιτλοφορείται ως «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα».

---

<sup>135</sup> Βουλή των Ελλήνων, Σύνταγμα της Ελλάδας, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8c3e9046-78fb-48f4-bd82bbba28ca1ef5/SYNTAGMA.pdf>, σελ. 29-31.

<sup>136</sup> Οι βαθμίδες της παιδείας είναι: η στοιχειώδης, η μέση, η ανώτερη και η ανώτατη εκπαίδευση. Οι Έλληνες σε όλες αυτές τις βαθμίδες στα κρατικά εκπαιδευτήρια απολαμβάνουν το δικαίωμα της δωρεάν παιδείας.

### 2.2.3 Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία

Ένα από τα παλαιότερα φαινόμενα ανθρώπινης συμβιώσεως είναι η ιδιοκτησία κινητών πραγμάτων αρχικά (ενδυμάτων, όπλων, κοσμημάτων κλπ.) και ακινήτων αργότερα. Η βασική του οικονομική σημασία το τοποθέτησε στο κέντρο των πολιτικών και κοινωνικών αναστατώσεων και επαναστάσεων. Η ιδιοκτησία στην αρχική της μορφή ήταν κοινή, φυλετική ή οικογενειακή (κοινοκτημοσύνη). Η επικράτηση της ατομικής ιδιοκτησίας ήρθε όταν αναγνωρίστηκε η αυτοτελής αξία της ατομικής προσωπικότητας, δηλαδή σε μία περίοδο σχετικά υψηλής πολιτιστικής στάθμης<sup>137</sup>.

Σύμφωνα με τους οπαδούς του Φυσικού Δικαίου και κατά τον John Locke, το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, μαζί μ' εκείνα της ζωής και της ελευθερίας, συγκαταλέγεται μεταξύ των εμφύτων, αναπαλλοτριώτων και αιώνιων δικαιωμάτων του ανθρώπου, τα οποία προϋφίστανται του κράτους και του φυσικού δικαίου που πηγάζει απ' αυτό και συνεπώς επιβάλλουν το σεβασμό του<sup>138</sup>. Η κεντρική ιδέα ήταν πως κάθε άτομο ως ιδιοκτήτης του εαυτού του είναι και ιδιοκτήτης της εργασίας και του μόχθου του, έτσι ώστε οτιδήποτε το άτομο αναμειγνύει με την εργασία του, αυτομάτως γίνεται δικό του και παύει να είναι κοινό κτήμα όλων.

Πρώτο το Bill of Rights της Virginia (1776) υιοθέτησε το χαρακτηρισμό της ιδιοκτησίας κατά τη Σχολή του Φυσικού Δικαίου. Ακολούθησε η «Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη» (Declaration des droits de l' homme et du citoyen) της Γαλλικής Επανάστασης (1789) που κατήργησε τη φεουδαρχική ιδιοκτησία και αναγνώρισε την αστική ιδιοκτησία ως ένα από τα «φυσικά κι αναπαλλοτριώτα δικαιώματα των ανθρώπων» και τη διεκήρυξε ως «φυσικό, απαράγραπτο, απαραβίαστο και ιερό δικαίωμα». Για την ακρίβεια, το άρθρο 2 της Διακήρυξης ορίζει ότι: «Σκοπός

---

<sup>137</sup> Στις απαρχές της εξέλιξης του ανθρώπινου είδους η ιδιοκτησία έκανε την εμφάνιση της με τη μορφή της κοινοκτημοσύνης. Η κτήση κινητών πραγμάτων και ακινήτων μετέπειτα νοείτο σε οικογενειακά ή φυλετικά πλαίσια. Το άτομο αποκτούσε εξουσία επί των πραγμάτων ουσιαστικά μόνο κατά το στάδιο της κατανάλωσης τους. Η μετάβαση σε μια μορφή οικειότερη στη σημερινή ιδιοκτησία πραγματοποιήθηκε ταυτόχρονα με την άνοδο της πολιτισμικής στάθμης και της τεχνολογίας γενικότερα. Διότι η ανάπτυξη της «ατομικής ιδιοκτησίας» προϋπόθετε την καλλιέργεια και διαμόρφωση της ατομικής προσωπικότητας ως πρωταρχικής αξίας.

<sup>138</sup> Ιδιοκτησία κατά το Σύνταγμα και κατά την ΕΣΔΑ, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW169/%CE%95%CE%A1%CE%93%CE%91%CE%A3%CE%99%CE%91%20%CE%99%CE%94%CE%99%CE%9F%CE%9A%CE%A4%CE%97%CE%A3%CE%99%CE%91%20%CE%9A%CE%91%CE%A4%CE%91%20%CE%A4%CE%9F%20%CE%A3%CE%A5%CE%9D%CE%A4%CE%91%CE%93%CE%9C%CE%91%20%CE%9A%CE%91%CE%99%20%CE%9A%CE%91%CE%A4%CE%91%20%CE%A4%CE%97%CE%9D%20%CE%95%CE%A3%CE%94%CE%91.pdf>, σελ. 3.

κάθε πολιτικής κοινωνίας είναι η διατήρηση των φυσικών κι απαράγραπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου. Τα δικαιώματα αυτά είναι η ελευθερία, η ιδιοκτησία, η ασφάλεια και η αντίσταση στην τυραννία».

Στη συνέχεια, τόσο η 5η Τροπολογία του Συντάγματος των Ηνωμένων Πολιτειών όσο και το γαλλικό Σύνταγμα του 1791, καθώς και η νεότερη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων (1793) αναγνώρισαν το απαραβίαστο της ιδιοκτησίας. Τέλος, στο πλαίσιο της εξέλιξης των κοινωνικο-οικονομικών δεδομένων, η προστασία της ιδιοκτησίας κατέστη ελαστικότερη και υιοθετήθηκε από πολλά συντάγματα του 20ου αιώνα<sup>139</sup>.

Στην Ελλάδα, τα Συντάγματα της περιόδου του υπέρ Ανεξαρτησίας Αγώνος διεκήρυξαν την προστασία της ιδιοκτησίας, ενώ τα Συντάγματα του 1844 και του 1864 υιοθέτησαν τη διατύπωση του άρθρου 17 της γαλλικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του 1789, χωρίς όμως και να χαρακτηρίζουν την ιδιοκτησία ως δικαίωμα ιερό και απαραβίαστο. Το 1911 η διάταξη συμπληρώθηκε και ορίστηκε ότι σε περίπτωση αναγκαστικής απαλλοτριώσεως η αποζημίωση καθορίζεται πάντοτε «διά της δικαστικής οδού», ενώ το Σύνταγμα του 1927 (άρθρο 19) όχι μόνο ανέθεσε αποκλειστικά στα τακτικά δικαστήρια τον προσδιορισμό της αποζημιώσεως για αναγκαστική απαλλοτρίωση αλλά και αντιμετώπισε το θέμα των επιτάξεων. Το Σύνταγμα του 1952 (άρθρο 17) επανέλαβε αυτές τις διατάξεις, με την προσθήκη μόνο διατάξεως που αφορούσε στην ιδιοκτησία και την ιχθυοτροφική εκμετάλλευση και διαχείριση των μεγάλων λιμνών και των λιμνοθαλασσών. Τέλος, το ισχύον Σύνταγμα ανακαίνισε ριζικά τις διατάξεις για την ιδιοκτησία που κατανεμήθηκαν σε δύο άρθρα (17 και 18), από τα οποία το πρώτο αναφέρεται στην προστασία της ιδιοκτησίας και στην αναγκαστική απαλλοτρίωση, ενώ το δεύτερο στους περιορισμούς της ιδιοκτησίας. Συγκεκριμένα αναφέρει:

«1. Η ιδιοκτησία τελεί υπό την προστασία του Κράτους, τα δικαιώματα όμως που απορρέουν από αυτή δεν μπορούν να ασκούνται σε βάρος του γενικού συμφέροντος.

---

<sup>139</sup> Πρώτο σχετικό κείμενο ήταν το Σύνταγμα της Βαϊμάρης του 1919, στο οποίο (άρθρο 153 παρ.1) οριζόταν ότι «η ιδιοκτησία δημιουργεί υποχρεώσεις και η χρήση της πρέπει να εξυπηρετεί και το δημόσιο συμφέρον». Ανάλογη διάταξη περιέχει και το Σύνταγμα της Βόννης του 1949 (άρθρο 14 παρ.2), ενώ το Σύνταγμα της Ιταλίας του 1947 (άρθρο 42 παρ.2) ορίζει ότι «η ιδιωτική ιδιοκτησία αναγνωρίζεται και είναι εγγυημένη από το νόμο που καθορίζει τον τρόπο της απόκτησης και της χρήσης, καθώς και τους περιορισμούς με το σκοπό να εξασφαλισθεί η κοινωνική λειτουργία της και να γίνει προσιτή σε όλους».

2. Κανένας δεν στερείται την ιδιοκτησία του, παρά μόνο για δημόσια ωφέλεια που έχει αποδειχθεί με τον προσήκοντα τρόπο, όταν και όπως ο νόμος ορίζει, και πάντοτε αφού προηγηθεί πλήρης αποζημίωση, που να ανταποκρίνεται στην αξία την οποία είχε το απαλλοτριούμενο κατά το χρόνο της συζήτησης στο δικαστήριο για τον προσωρινό προσδιορισμό της αποζημίωσης. [...]»<sup>140</sup>.

Το άρθρο 17, λαμβάνοντας υπόψη τις σύγχρονες κοινωνικό-οικονομικές συνθήκες, ορίζει ότι «η ιδιοκτησία τελεί υπό την προστασία του Κράτους, τα δικαιώματα όμως που απορρέουν από αυτή δε μπορούν να ασκούνται σε βάρος του γενικού συμφέροντος». Αμβλύνει, με αυτό τον τρόπο, τον απόλυτο χαρακτήρα της ιδιοκτησίας.

Η «προστασία του κράτους» την οποία επιτάσσει το άρθρο 17 παρ.1 σημαίνει ένα συνδυασμό ατομικού δικαιώματος και θεσμικής εγγυήσεως. Το ατομικό δικαίωμα της ιδιοκτησίας έγκειται στην ελευθερία του ατόμου να απολαμβάνει, να χρησιμοποιεί και να διαθέτει την ιδιοκτησία του<sup>141</sup>. Το δικαίωμα αυτό είναι στην πραγματικότητα μια ιδιαίτερως σπουδαία πλευρά της οικονομικής ελευθερίας.

Σε αντίθεση με την υποκειμενική ενέργεια του ατομικού δικαιώματος της ιδιοκτησίας, η θεσμική εγγύηση της ιδιοκτησίας έχει αντικειμενική ενέργεια: σημαίνει ότι η ιδιωτική ιδιοκτησία ως θεσμός είναι συνταγματικά διασφαλισμένη. Η εγγύηση αυτή στρέφεται ιδίως προς το νομοθέτη και τον υποχρεώνει να θεσπίσει ένα πυρήνα κανόνων δικαίου που καθιστούν δυνατή την ύπαρξη, λειτουργικότητα και ιδιωτική ωφελιμότητα της ιδιοκτησίας. Συγκεκριμένα, η ιδιωτική ιδιοκτησία δε μπορεί στο σύνολό της ή κατά το κύριο μέρος της να μετατραπεί σε δημόσια<sup>142</sup>. Η κρατικοποίηση ή αναγκαστική απαλλοτρίωση επιτρέπονται μόνο σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, υπό

---

<sup>140</sup> Βουλή των Ελλήνων, Σύνταγμα της Ελλάδας, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8c3e904678fb48f4bd82bbba28ca1ef5/SYNTAGMA.pdf>, σελ. 31-33.

<sup>141</sup> Η κατοχύρωση της ιδιοκτησίας από το Σύνταγμα περιλαμβάνει τις εξής ελευθερίες: α) διατηρήσεως, β) συντηρήσεως, γ) μετατροπής ή μεταποιήσεως, δ) χρήσεως και καρπώσεως, ε) μετακινήσεως και στ) διαθέσεως της κερτημένης και υφιστάμενης ιδιοκτησίας. Τα δικαιώματα αυτά περιορίζονται σε σημαντικό βαθμό από το Σύνταγμα και τους νόμους. Κατ' αρχήν όμως το Σύνταγμα εγγυάται την ιδιωτική ιδιοκτησία σε όλες τις σύγχρονες μορφές της.

<sup>142</sup> Το Σύνταγμα τονίζει επανειλημμένως το κοινωνικό περιεχόμενο της ιδιοκτησίας, αλλά δε μετατρέπει το ατομικό δικαίωμα σε κοινωνικό λειτουργήμα. Ενώ απαγορεύει την άσκηση της ιδιοκτησίας σε βάρος του γενικού συμφέροντος (π.χ. προς καταδυνάστευση ακτημόνων ή στερούμενων δικής τους κατοικίας) εξακολουθεί, μέσα στο κοινωνικό αυτό πλαίσιο, να συνδέει την ιδιοκτησία με την ελευθερία.



τους προβλεπόμενους από το Σύνταγμα και τους νόμους όρους<sup>143</sup>. Τέλος καθώς το άρθρο 17 του Συντάγματος δεν περιλαμβάνεται στις μη αναθεωρήσιμες διατάξεις (άρθρο 110), είναι δυνατό να υπάρξει περιορισμός ή στέρηση της ιδιοκτησίας χωρίς αποζημίωση μέσω μιας συνταγματικής αναθεώρησης. Πλήρης όμως (ή σχεδόν πλήρης) κατάργηση της ιδιοκτησίας θα παραβίαζε, αν αφορούσε ορισμένα μόνο άτομα, είτε την απαγόρευση της γενικής δημεύσεως (άρθρο 7 παρ.3 εδ.α') είτε την ισότητα των Ελλήνων ενώπιον του νόμου (άρθρο 4 παρ.1), κι αν ήταν γενική, την ελευθερία αναπτύξεως της προσωπικότητας του ατόμου και συμμετοχής του στην οικονομική ζωή της χώρας (άρθρο 5 παρ.1), δηλαδή δύο συνταγματικές διατάξεις που εξαιρούνται ρητώς από την αναθεώρηση του Συντάγματος. Επίσης, μια γενική κρατικοποίηση δε θα συμβιβαζόταν με το Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο. Τέλος, το άρθρο 17 δεν περιλαμβάνεται στα άρθρα που μπορεί να αναστείλει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας σε περίπτωση εσωτερικών ή εξωτερικών κινδύνων (άρθρο 48).

#### 2.2.4 Το δικαίωμα στην υγεία

Το δικαίωμα στην υγεία αποτελεί ένα κατεξοχήν κοινωνικό δικαίωμα. Η αποσαφήνιση της έννοιας της «υγείας» όμως έχει ιδιαίτερη σημασία για την εξέταση του κανονιστικού περιεχομένου του συγκεκριμένου δικαιώματος.

Το Σύνταγμα φυσικά δεν περιλαμβάνει κάποιου είδους ορισμό της έννοιας της υγείας, απλώς παραπέμπει στην επιστημονική χρήση της έννοιας αυτής.

---

<sup>143</sup> Η διοίκηση κατά τη δραστηριότητά της οφείλει να σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα οποία τίθενται από το Σύνταγμα «υπό την εγγύηση του κράτους». Παρόλα αυτά, δεν είναι πάντοτε εφικτό για τη διοίκηση να αποφεύγει τη σύγκρουση με το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, χωρίς να εμποδίζεται ή να ματαιώνεται η παροχική δραστηριότητά της. Είναι δυνατό, λόγοι δημόσιας ωφέλειας - κατασκευή οδών, σιδηροδρομικών δικτύων, αεροδρομίων, πάρκων, νοσοκομείων, σχολείων, δικαστηρίων, εργατικών κατοικιών, αποκατάσταση ακτημόνων καλλιεργητών ή προσφύγων κλπ. - να επιβάλλουν την απόκτηση ακινήτων κυρίως, που ο ιδιοκτήτης δεν είναι διατεθειμένος να πωλήσει ή, εν πάση περιπτώσει, όχι στη συνηθισμένη τιμή της αγοράς. Εξάλλου, η νόμιμη διοικητική δραστηριότητα έχει συχνά αποτελέσματα επιβαρυντικά για τα περιουσιακά εν γένει δικαιώματα του ιδιώτη. Η χρησιμοποίηση γηπέδου ως πεδίου βολής από το στρατό μπορεί να καταστήσει την καλλιέργεια του γειτονικού αγρού επικίνδυνη και ουσιαστικώς αδύνατη με συνέπεια την απώλεια της συγκομιδής. Η υποβίβαση ή η ανύψωση του επιπέδου της οδού μπορεί να μειώσει σημαντικά την αξία των παρόδιων ακινήτων. Η κατασκευή και λειτουργία αεροδρομίου μπορεί, λόγω του θορύβου των αεροπλάνων, να κάνει ουσιαστικά ακατοίκητες τις γειτονικές οικίες και να καταστρέψει οικονομικά ορισμένες επιχειρήσεις, όπως ξενοδοχεία, εστιατόρια κλπ. Το Σύνταγμα αίρει τη σύγκρουση μεταξύ του (ιδιωτικού) δικαιώματος της ιδιοκτησίας και του δημόσιου συμφέροντος μ' ένα θεμελιώδη συμβιβασμό: το δημόσιο συμφέρον υπερτερεί μεν, αλλά ο ιδιοκτήτης αποζημιώνεται πλήρως και την αποζημίωση προσδιορίζουν οριστικά τα δικαστήρια.

Σύμφωνα με τον ορισμό<sup>144</sup> που διατυπώθηκε στο καταστατικό του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (1946) η υγεία είναι «η κατάσταση της πλήρους σωματικής, ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας και όχι μόνο η απουσία ασθένειας ή αναπηρίας»<sup>145</sup>. Έτσι λοιπόν, η έννοια της υγείας, δεν αποδίδεται μόνο από την ιατρική, αλλά και από άλλους παράγοντες όπως είναι το περιβάλλον, η οικονομία, και η εργασία.

Συνυφαίνεται λοιπόν πολύ στενά με τα λοιπά κοινωνικά δικαιώματα και κυρίως όσα άπτονται ευθέως της βιολογικής και ψυχικής υπόστασης του ατόμου, όπως είναι ιδίως εκείνα που αφορούν την κατοικία, το περιβάλλον, την εργασία, την κοινωνική ασφάλιση, την οικονομική ένδεια κτλ. Όλα τα ανωτέρω κοινωνικά δικαιώματα αποτελούν απαραίτητες προϋποθέσεις για την προστασία της υγείας, αφού στοχεύουν στη διασφάλιση στοιχειωδών βιολογικών αναγκών για τον άνθρωπο. Η λειτουργία τους είναι συνεπώς όχι απλά συναγωνιστική αλλά συμπληρωματική σε σχέση με την προστασία της υγείας. Η κοινωνική θέση επίσης, διαμορφώνει τις υλικές συνθήκες, το βαθμό κοινωνικής συνοχής, τους ψυχολογικούς παράγοντες, τις συμπεριφορές και τους βιολογικούς παράγοντες, τις συμπεριφορές του κάθε ατόμου στην κοινωνική ιεραρχία και επιδρούν στο επίπεδο υγείας του. Το επίπεδο υγείας και η ύπαρξη κάποιας ασθένειας μπορεί, με τη σειρά τους, να έχουν επιπτώσεις στην κοινωνική θέση που κατέχει το άτομο, περιορίζοντας, για παράδειγμα, τις δυνατότητες του για εύρεση εργασίας και μειώνοντας το εισόδημά του. Επιπλέον, η υγεία ενός πληθυσμού έχει

---

<sup>144</sup> Αντίθετη με την ανωτέρω άποψη, η οποία βασίζεται ουσιαστικά σε μία «μαξιμαλιστική» αντίληψη για την έννοια της υγείας, είναι η άποψη ότι ο εν λόγω ορισμός του Προοιμίου του Καταστατικού της Π.Ο.Υ. φαίνεται υπερβολικά ευρύς, αφού ιδίως η ψυχική και κοινωνική “ευεξία” αποτελεί συνάρτηση πολλών παραγόντων και όντως η συμβολή του κράτους στη διασφάλισή της δεν μπορεί παρά να είναι επιβοηθητική της πρωτοβουλίας του ίδιου του ατόμου. Επομένως, με τον ανωτέρω όρο συνήθως δηλώνουμε τη φυσική εκείνη κατάσταση του ατόμου που αποκλείει κάθε μορφή ασθένειας ή αναπηρίας ικανής να μειώσει τη φυσιολογική ανθρώπινη δραστηριότητα, σωματική ή πνευματική. Επισημαίνονται εν πρώτοις ότι, η έννοια της «κοινωνικής ευεξίας» είναι αφενός εξαιρετικά αόριστη και υποκειμενική για να συμβάλλει στον προσδιορισμό της υγείας και αφετέρου υπερβολικά ευρεία για να μπορεί να υπαχθεί σε αυτήν. Ειδικότερα, η υγεία συνιστά αναγκαία αλλά όχι τη μοναδική προϋπόθεση της «ευεξίας» του ατόμου. Υπάρχει σειρά ψυχολογικών, διαπροσωπικών, συναισθηματικών, κοινωνικών, οικονομικών, κ.α. παραγόντων, οι οποίοι συμπροσδιορίζουν την ιδιαίτερη αυτή κατάσταση του ατόμου, που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «ευεξία». Βλ. Χρυσόγονος Κ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2006.

<sup>145</sup> Ο ισχύων ορισμός περιλαμβάνεται στον πρόλογο του καταστατικού του ΠΟΥ. Υιοθετήθηκε από τη Διεθνή Διάσκεψη για την Υγεία που έλαβε χώρα στη Νέα Υόρκη τον Ιούνιο του 1946, αλλά τέθηκε σε ισχύ στις 7 Απριλίου του 1948 και έκτοτε παραμένει αναλλοίωτος. ("Health is a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity"). World Health Organization, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.who.int/about/who-we-are/constitution>.

επιπτώσεις στο κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο, επηρεάζοντας, για παράδειγμα, την παραγωγικότητα του οικονομικού συστήματος.

Στην υγεία επομένως, αποδίδεται, δίχως αμφιβολία, αξιακή προτεραιότητα σε σχέση με άλλα αγαθά. Το γεγονός αυτό οφείλεται, πρωτίστως, στη σημασία που έχει για τον άνθρωπο, την ποιότητα ζωής του και, κατ' επέκταση, την κοινωνική συμβίωση. Η διατήρηση, βελτίωση και αποκατάσταση της υγείας αποτελούν, άλλωστε, ανέκαθεν, θεμελιώδη κοινωνικά ζητήματα. Δεν είναι, επομένως, δίχως εξήγηση το γεγονός ότι η προστασία της υγείας συνιστά βασικό χαρακτηριστικό κάθε μορφής συλλογικής οργάνωσης κοινωνικής φροντίδας<sup>146</sup>.

Η προστασία της υγείας βρίσκει ερείσματα και σε διεθνή κείμενα.

Το άρθρο 25 παρ. 1 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ορίζει: «1. Καθένας έχει δικαίωμα σε ένα βιοτικό επίπεδο ικανό να εξασφαλίσει στον ίδιο και στην οικογένεια του υγεία και ευημερία, και ειδικότερα τροφή, ρουχισμό, κατοικία, ιατρική περίθαλψη όπως και τις απαραίτητες κοινωνικές υπηρεσίες. Έχει ακόμα δικαίωμα σε ασφάλιση για την ανεργία, την αρρώστια, την αναπηρία, τη χηρεία, τη γεροντική ηλικία, όπως και για όλες τις άλλες περιπτώσεις που στερείται τα μέσα της συντήρησής του, εξαιτίας περιστάσεων ανεξαρτήτων της θέλησής του»<sup>147</sup>.

Το αγαθό της υγείας προστατεύεται από το Σύνταγμα με το άρθρο 21 παρ. 3, ενώ το κοινωνικό δικαίωμα στην υγεία αποκτά κανονιστικό περιεχόμενο με την αναθεώρηση

---

<sup>146</sup> Η συλλογική οργάνωση της κοινωνικής φροντίδας δεν αποτελεί ένα νέο φαινόμενο. Πριν από τη γένεση του αστικού κράτους υπάρχει μια μακρά προϊστορία κοινωνικής πρόνοιας, που συναντάται πολλούς πολιτισμούς και σε διαφορετικές εποχές. Ωστόσο η ανάγκη για την οργάνωση συλλογικής κοινωνικής φροντίδας ανέκυψε με μεγαλύτερη ένταση την περίοδο της ανόδου της αστικής τάξης και της εμφάνισης του καπιταλισμού. Στη Μ. Βρετανία, για παράδειγμα, η μέριμνα για την υγεία αποτέλεσε εξ αρχής θεμελιώδες χαρακτηριστικό της κοινωνικής πολιτικής. Το 1911, έτσι, εισάγεται με τον National Insurance Act ένα αρκετά συγκροτημένο σύστημα ασφάλισης υγείας για τους εργαζόμενους, με τριμερή χρηματοδότηση.

<sup>147</sup> Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου δεν διαθέτει νομική ισχύ στην εσωτερική έννομη τάξη (βλ. Σ.τ.Ε. 2905/1999, 2183 – 84/1991, 933/1991, 4039 – 40/1988). Είναι, ωστόσο, σαφές ότι η εν λόγω Διακήρυξη αποτελεί πηγή έμπνευσης για τον εφαρμοστή του δικαίου, ενόψει μάλιστα, και της μεγάλης πολιτικής σημασίας της. Χαρακτηριστική είναι εν προκειμένω η Σ.τ.Ε. 3265/1990, με την οποία κρίθηκε ότι οι κρίσιμες για την επίμαχη υπόθεση διατάξεις «πρέπει να ερμηνευθούν υπό το πρίσμα των διεθνών συμβάσεων που διακηρύσσουν το δικαίωμα της εργασίας κάθε ατόμου (άρθρο 23 της Οικουμενικής Διακήρυξης, άρθρο 6 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά κλπ. Δικαιώματα του 1996)». Ιδιαίτερα σημαντική, εξάλλου, πρέπει να θεωρηθεί η λειτουργία της Οικουμενικής Διακήρυξης ως βασικής πηγής έμπνευσης για τον συντακτικό νομοθέτη του 1975. Δεν είναι, μάλιστα, σπάνιες οι άμεσες αναφορές των αγορητών στις Επιτροπές και στην Ολομέλεια της συντακτικής Βουλής σε διατάξεις της Διακηρύξεως αυτής.

του 2001 στο άρθρο 5 παρ. 5, επιβάλλοντας στο κράτος νομικές και απτές προϋποθέσεις για την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος.

Σύμφωνα με το άρθρο 21 παρ. 3<sup>148</sup>, η υγεία νοείται ως μια κατάσταση σωματικής και ψυχικής υγείας από την οποία απουσιάζουν τα παθολογικά συμπτώματα (ασθένεια) ή η αναπηρία, τα οποία θα μπορούσαν να μειώσουν την φυσιολογική δραστηριότητα του ανθρώπου. Δεν διαταράσσεται δηλαδή η ψυχική και βιολογική κατάσταση του ανθρώπου όταν αυτός είναι υγιής<sup>149</sup>.

Το δικαίωμα στην υγεία συνδέεται και με την προστασίας της ζωής (άρθρο 5 παρ.2), με τη απαγόρευση σωματικών κακώσεων (άρθρο 7 παρ. 2), με την προστασία των ανιάτων (άρθρο 21 παρ. 2), με τη προστασία της δημόσιας υγείας (άρθρο 5 παρ.4), με τη προστασία του φυσικού περιβάλλοντος<sup>150</sup> (άρθρο 24) και την προστασία της γενετικής ταυτότητας (άρθρο 5 παρ.5)<sup>151</sup>. Επίσης, συνδέεται με διατάξεις του άρθρου 2 παρ.1 σχετικά με την αξία του ανθρώπου, του άρθρου 5 παρ.1 που αφορά την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και του άρθρου 25 που αναφέρεται στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων<sup>152</sup>.

Το κράτος έχει την αξίωση να λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα (προληπτικά ή κατασταλτικά<sup>153</sup>) νομοθετικά και διοικητικά ώστε να προστατεύει την σωματική,

---

<sup>148</sup> Σ. Άρθρο 21 π.3: «3. Το Κράτος μεριμνά για την υγεία των πολιτών και παίρνει ειδικά μέτρα για την προστασία της νεότητας, του γήρατος, της αναπηρίας και για την περίθαλψη των απόρων.» Βουλή των Ελλήνων, Σύνταγμα της Ελλάδας, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8c3e9046-78fb-48f4-bd82-bbba28ca1ef5/SYNTAGMA.pdf>, σελ. 36.

<sup>149</sup> Παπακωνσταντίνου Α., Το κανονιστικό περιεχόμενο του κοινωνικού δικαιώματος στην υγεία, σε Γ. Σωτηρέλης και Χ. Τσαϊτουρίδης (επιμ.), Κοινωνικά Δικαιώματα και Κρίση του Κράτους Πρόνοιας, 2007, σελ.126-133.

<sup>150</sup> Αναφέρεται σε περιβαλλοντικές συνθήκες που είναι επιβλαβείς για την ανθρώπινη υγεία και στην διασφάλιση ενός υγιεινού περιβάλλοντος για τον άνθρωπο.

<sup>151</sup> Κατρούγκαλος Γ., Τα Κοινωνικά Δικαιώματα, 2006, σελ.176-177.

<sup>152</sup> Παπακωνσταντίνου Α., Το κανονιστικό περιεχόμενο του κοινωνικού δικαιώματος στην υγεία, σε Γ. Σωτηρέλης και Χ. Τσαϊτουρίδης (επιμ.), Κοινωνικά Δικαιώματα και Κρίση του Κράτους Πρόνοιας, 2007, σελ. 134.

<sup>153</sup> Προληπτικά είναι τα μέτρα που έχουν ως στόχο την παρεμπόδιση και την αποτροπή πρόκρισης βλάβης στην υγεία, ενώ κατασταλτικά είναι τα μέτρα εκείνα που στοχεύουν στην αποκατάσταση της ήδη υπάρχουσας βλάβης είτε με την παύση του γεγονότος που προκαλεί την βλάβη, είτε με την περιστολή και άρση των συνεπειών της. Παπακωνσταντίνου Α., Το κανονιστικό περιεχόμενο του κοινωνικού δικαιώματος στην υγεία, σε Γ. Σωτηρέλης και Χ. Τσαϊτουρίδης (επιμ.), Κοινωνικά Δικαιώματα και Κρίση του Κράτους Πρόνοιας, 2007, σελ. 145 .

ψυχική και κοινωνική κατάσταση των ανθρώπων και συνάμα να αποτρέπει οποιαδήποτε ενέργεια μπορεί να βλάψει την ατομική και την δημόσια υγεία τους<sup>154</sup>. Οφείλει να διασφαλίζει τα κατάλληλα μέσα, ώστε κάθε άνθρωπος να ζει σε υγιεινές συνθήκες, αλλά και να έχει δυνατότητα πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας. Η νομολογία αναγνωρίζει την ύπαρξη ενός γνήσιου υποκειμενικού δικαιώματος, γι' αυτό τον λόγο το κράτος πρέπει να λαμβάνει θετικά μέτρα για την προστασία της υγείας αλλά και να παρέχει υπηρεσίες υψηλού επιπέδου.

#### 2.2.5 Το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση

Το κοινωνικό δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση αναφέρεται στους εργαζόμενους και αποτελεί ένα σύστημα παροχής, δηλαδή ασφαλιστικών εισφορών και αντιπαροχής, δηλαδή ασφαλιστικών παροχών. Οι παροχές σχετίζονται με τις κρατήσεις των εργαζομένων που αυτοί δέχονται κατά την διάρκεια του εργασιακού τους βίου. Κάθε άτομο κατά τον εργασιακό του βίο, όντας εγγεγραμμένο μέλος του συστήματος, καταβάλλει σε συμπλήρωμα από τον εργοδότη του ένα ποσοστό επί του συνόλου του καθαρού του μισθού ως εισφορά υπέρ του θεσμού. Όταν το άτομο αποσύρεται από την εργασιακή του δραστηριότητα, το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης του παρέχει το δικαίωμα να εισπράττει μηνιαία ποσά τα οποία βασίζονται σε μεγάλο ποσοστό στις εργασιακές του εισφορές ανά τα έτη εργασίας. Οι πληρωμές αυτές είναι σταθερές σε πραγματικούς όρους και ο χρονικός τους ορίζοντας διαρκεί όσο βρίσκεται εν ζωή ο δικαιούχος. Ουσιαστικά το σύστημα προσφέρει ασφάλεια κατά της πιθανότητας να ζήσει κάποιος για περισσότερο χρονικό διάστημα από το αναμενόμενο όριο. Άμεση συνέπεια αυτού θα ήταν το συγκεκριμένο άτομο να αναλώσει τα διαθέσιμα χρηματικά του αποθέματα πρόωρα, με αποτέλεσμα να μην έχει δυνατότητα να υποστηρίξει τα έξοδά του για μετέπειτα χρονικές περιόδους.

Το Σύνταγμα της Ελλάδας κατοχυρώνει το δικαίωμα των εργαζομένων στην κοινωνική ασφάλιση, στο άρθρο 22, παράγραφος 5 Σ όπου ορίζεται ότι «το κράτος μεριμνά για την κοινωνικής ασφάλιση των εργαζομένων, όπως ο νόμος ορίζει».

---

<sup>154</sup> Ο.π., σελ. 126-131.

Η συγκεκριμένη διάταξη, όπως αυτή έχει ερμηνευθεί από τη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων, δημιουργεί τη βάση για την ασφαλιστική κάλυψη όλων των εργαζομένων, ανεξαρτήτως του είδους της απασχόλησής τους.

Στα πλαίσια του διαλόγου για την μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού συστήματος της χώρας μας, ο σκοπός και ο στόχος είναι η διασφάλιση της κρατικής πρόνοιας έναντι των συντάξεων και η αναδιάρθρωση των παρεχόμενων υπηρεσιών προς τους σημερινούς και αυριανούς ασφαλισμένους. Το Σύστημα Κοινωνικής Ασφάλισης όπως έχει διαμορφωθεί ιστορικά επιδιώκει στην κάλυψη του ρίσκου της εργασιακής δραστηριότητας των εργαζομένων, χορηγώντας παροχές και υπηρεσίες που αναπληρώνουν τον κίνδυνο μείωσης ή απώλειας εισοδήματος. Το σύστημα υποστηρίζεται από κύριες και επικουρικές δημοσίες ασφαλίσεις οι οποίες λειτουργούν υπό τους κανόνες των ασφαλιστικών φορέων της χώρας μας.

Οι δαπάνες της κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα περιλαμβάνουν το κόστος των συνταξιοδοτικών προγραμμάτων, το κόστος για την κοινωνική πρόνοια και τις δαπάνες για την δημόσια υγεία.

Το κράτος φέρει την ευθύνη και για την διασφάλιση των πόρων με σκοπό την επιβίωση των ασφαλιστικών φορέων, δηλαδή των ταμείων<sup>155</sup>. Η ευθύνη αυτή απορρέει και από την Διεθνή Σύμβαση του Ευρωπαϊκού Κώδικα Κοινωνικής Ασφάλειας (άρθρο 70 παρ.3), καθώς ορίζει πως τα Κράτη Μέλη πρέπει να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα, ώστε να διασφαλίζουν τις χορηγούμενες παροχές<sup>156</sup>. Η κοινωνική ασφάλιση αποσκοπεί στην διασφάλιση ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης σε περίπτωση ασφαλιστικών κινδύνων<sup>157</sup>. Σχετικά με το δικαίωμα αυτό δεν υπάρχει το γνήσιο υποκειμενικού δικαιώματος και έτσι είναι στην ευχέρεια του νομοθέτη να θέτει τους όρους για την ασφάλιση. Σε περίπτωση ασφαλιστικών κινδύνων ο νομοθέτης οφείλει να εγγυάται

---

<sup>155</sup> Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε, Συστήματα Κοινωνικής Ασφάλισης: Ασφαλιστικό σύστημα και σύστημα κοινωνικής περίθαλψης, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.inegsee.gr/wpcontent/uploads/2014/02/ekp\\_yliko\\_krat\\_pron2.pdf](http://www.inegsee.gr/wpcontent/uploads/2014/02/ekp_yliko_krat_pron2.pdf), σελ.160.

<sup>156</sup> Κατρούγκαλος Γ., Τα Κοινωνικά Δικαιώματα, 2006, σελ. 47-48 και 143.

<sup>157</sup> Ως ασφαλιστικούς κινδύνους ορίζουμε συνήθως το γήρας, την ανεργία, το θάνατο, το εργατικό ατύχημα, την επαγγελματική νόσο, την εγκυμοσύνη, τον τοκετό και τη μητρότητα.

τουλάχιστον το αναγκαίο εισόδημα για μια αξιοπρεπή ζωή όσο αφορά την χορήγηση των παροχών και σε αυτές που χορηγούνται σε μελλοντικό χρόνο<sup>158</sup>.

Συμπερασματικά, η κοινωνική ασφάλιση αποτελεί το ποσό που θα λάβουν οι εργαζόμενοι ως σύνταξη σε αντιστοιχία των εισφορών που κατέβαλαν, ωστόσο σύμφωνα με το άρθρο 4 και άρθρο 22 του Συντάγματος δεν υπάρχει αναλογία μεταξύ των εισφορών και των παροχών. Η σύνταξη συγκαταλέγεται στο δικαίωμα στην ιδιοκτησία, η οποία προστατεύεται από το άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ. Η ασφαλιστική παροχή αποτελεί γνήσια δημόσια υποχρέωση του ασφαλιστικού φορέα του ασφαλιζόμενου. Σε περίοδο οικονομικής αστάθειας το ελάχιστο περιεχόμενο του κοινωνικού δικαιώματος της κοινωνικής ασφάλισης δεν πρέπει να παραβιάζεται, αλλά να καθίστανται ικανό, ώστε να εξασφαλίζεται η ανθρώπινη αξιοπρέπεια<sup>159</sup>.

---

<sup>158</sup> Κατρούγκαλος, Τα Κοινωνικά Δικαιώματα, 2006, σελ. 47-48.

<sup>159</sup> Μιχαηλίδου Ν., Ανθρώπινα Δικαιώματα και Οικονομική Κρίση, 2017, βλ. Σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/20261/4/MichailidouNikolettaMsc2017.pdf>, σελ. 46.



## Κεφάλαιο 3<sup>ο</sup>

### Οικονομική κρίση: Τα αίτια, τα χαρακτηριστικά και οι επιπτώσεις σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο

#### 3.1 Ορισμός και χαρακτηριστικά οικονομικής κρίσης

Η έννοια της «κρίσης» έχει αποδοθεί με διάφορους και ποικίλους τρόπους. Αποτελεί κοινό φαινόμενο να χρησιμοποιείται στην καθημερινότητα από απλούς ανθρώπους ώστε να περιγράψουν ότι αντιμετωπίζουν ένα πρόβλημα, ότι διανύουν μια περίοδο ανωμαλίας και αντικανονικότητας ή ότι βρίσκονται σε κρίσιμη φάση στη ζωή τους<sup>160</sup>. Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε πως κρίση είναι «μια εκτροπή από την κατάσταση της κανονικότητας και μπορεί να προσλάβει διαβαθμίσεις αντικανονικότητας από μια κατάσταση απλής διαταραχής μέχρι την κατάσταση μη ελεγχόμενων γεγονότων και την κατάσταση του χάους και του πανικού»<sup>161</sup>.

Στην περίπτωση που η κρίση συνδυαστεί και με μια επιβάρυνση του ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης της δραστηριότητας ενός κράτους, τότε συνήθως γίνεται λόγος για Οικονομική Κρίση.

Ο όρος της οικονομικής κρίσης με το πέρασμα των χρόνων έχει αλλάξει αισθητά. Στο παρελθόν η έννοια αυτού του όρου επικεντρωνόταν αποκλειστικά στις οικονομικές προσπάθειες των ανθρώπων οι οποίες δεν επέφεραν καρπούς. Αυτό συνέβαινε κυρίως λόγω εξωτερικών παραγόντων όπως ένας πόλεμος, μια λεηλασία ή οι δυσμενείς καιρικές συνθήκες οι οποίες κατέστρεφαν τα προϊόντα που παρήγαγαν δημιουργώντας σημαντικά προβλήματα στη καθημερινότητά των ανθρώπων.

Στα μέσα του 18ου αιώνα όμως, με την εμφάνιση της βιομηχανικής ανάπτυξης και της τεχνολογίας η οποία βρίσκεται σε μια συνεχή εξέλιξη, ο όρος της οικονομικής κρίσης άλλαξε εννοιολογικό περιεχόμενο<sup>162</sup>.

---

<sup>160</sup> Στην ελληνική γλώσσα, η λέξη Κρίση προέρχεται από το ρήμα «κρίνω» θέλοντας να χαρακτηρίσει μια μη κανονική κατάσταση. Μια κατάσταση κρίσιμη, δύσκολη, επικίνδυνη.

<sup>161</sup> Πανηγυράκης Γ., Σύγχρονη Διοικητική Δημοσίων Σχέσεων, 2001.

<sup>162</sup> Παρά ταύτα η έννοια του όρου οικονομική κρίση έχει αποδοθεί ποικιλοτρόπως κι έτσι γίνεται αντιληπτό ότι υπάρχουν πολλοί ορισμοί γύρω από αυτή. Μουλουδάκη Α. και Ψωμά Γ.,

Οικονομική κρίση ορίζεται πλέον το φαινόμενο κατά τη διάρκεια του οποίου μια οικονομία χαρακτηρίζεται από μια διαρκή και αισθητή μείωση της οικονομικής δραστηριότητας υπό την έννοια πως βασικά μεγέθη όπως η απασχόληση, το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν, οι επενδύσεις, το δημόσιο χρέος αντιμετωπίζουν πρόβλημα<sup>163</sup>. Κατά την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (European Commission) η Οικονομική Κρίση αποτελεί «τη μία από τις δύο φάσεις των Οικονομικών Διακυμάνσεων και συγκεκριμένα τη φάση της καθόδου, όταν δηλαδή η οικονομική δραστηριότητα βρίσκεται σε μια συνεχή συρρίκνωση»<sup>164</sup>. Ως οικονομικές διακυμάνσεις (αλλιώς κυκλικές διακυμάνσεις ή οικονομικοί κύκλοι) ορίζονται οι συχνές αυξομειώσεις της οικονομικής δραστηριότητας στα πλαίσια μιας οικονομίας<sup>165</sup>.

Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη θεωρία των Οικονομικών Διακυμάνσεων μία κρίση μπορεί να αποτελείται από τέσσερα διαφορετικά και διακριτά στάδια. Ο συνήθης κύκλος ζωής μιας κρίσης ακολουθεί τα παρακάτω στάδια<sup>166</sup>:

1. Στάδιο Διαμόρφωσης της κατάστασης ή Πρόδρομων συμπτωμάτων (Prodromal crisis stage).
2. Στάδιο εκδήλωσης-κορύφωσης της κρίσης (acute crisis stage).
3. Στάδιο των επιπτώσεων (Chronic crisis stage).
4. Στάδιο επίλυσης - ομαλοποίησης (crisis resolution stage).

Επιπροσθέτως, στη σύγχρονη εποχή δηλαδή από τη δεκαετία του 1960, οι κρίσεις μπορούν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες βάσει χρονολογικής σειράς:

---

Χρηματοπιστωτική Κρίση του 2008 και η κρίση χρέους στην Ελλάδα, 2018, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:  
[https://apothesis.lib.teicrete.gr/bitstream/handle/11713/8725/MouloudakiAnastasia\\_PsomaGeorgia2018.pdf?sequence=1](https://apothesis.lib.teicrete.gr/bitstream/handle/11713/8725/MouloudakiAnastasia_PsomaGeorgia2018.pdf?sequence=1), σελ. 8-9.

<sup>163</sup> Κουφάρης Γ., «Η παγκόσμια οικονομική κρίση και οι χρηματιστηριακές αγορές». Περιοδικό Χρήμα, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2010.

<sup>164</sup> European Commission, Economic and Financial Affairs: Economic crisis in Europe: Causes, consequences and responses. European Economy, Brussels, 2009.

<sup>165</sup> Οι Άγγλοι αποδίδουν το φαινόμενο με τον όρο «business cycles», ακριβώς για να τονίσουν την ιδιαίτερη βαρύτητα των επενδύσεων στην εξέλιξη του οικονομικού κύκλου.

<sup>166</sup> Σφακιανάκης Κ., Διοικητική Κρίσεων, 1998.

α) Οι κρίσεις της πρώτης γενιάς : Αυτού του είδους οι κρίσεις εντοπίζονται κατά τη διάρκεια των δεκαετιών 1960-1970 στις χώρες της Λατινικής Αμερικής. Οι αιτίες της γένεσής τους βρίσκονται στη δημοσιονομική και νομισματική πολιτική των χωρών.

β) Οι κρίσεις της δεύτερης γενιάς: Αυτές οι κρίσεις έκαναν την εμφάνισή τους στις αρχές της δεκαετίας του 1990 και οφείλονταν στις αντικυκλικές πολιτικές σε αναπτυγμένες χώρες. Σε αυτές ανήκει η κρίση του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος και οι κρίσεις που εξυπηρετούν συγκεκριμένα οφέλη που βασίζονται σε αναξιόπιστες φήμες και σπέρνουν τον πανικό στους επενδυτές παρουσιάζοντας ανισορροπία στο τομέα της οικονομίας χωρίς να αντικατοπτρίζει πάντα την πραγματικότητα.

γ) Οι κρίσεις της τρίτης γενιάς: Οι κρίσεις αυτές δημιουργήθηκαν το 1994 και 1997 στο Μεξικό και στις χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας αντίστοιχα. Τα αίτιά τους βασίζονται στον ηθικό κίνδυνο, τη συχνή παραπληροφόρηση, την έντονη αύξηση του διεθνούς δανεισμού καθώς και τις επενδύσεις σε οικονομικές «φούσκες».

Τέλος, μια σειρά στατιστικών παρατηρήσεων έχουν καταδείξει ότι η οικονομική κρίση είναι δυνατόν να διαρκέσει από 7 έως και 11 έτη<sup>167</sup>.

### 3.2 Το χρονικό της Διεθνούς Χρηματοοικονομικής Κρίσης και οι επιπτώσεις της σε παγκόσμιο επίπεδο

Η χρηματοοικονομική κρίση<sup>168</sup>, η οποία εκδηλώθηκε αρχικά στις ΗΠΑ τον Αύγουστο του 2007<sup>169</sup> και επιδεινώθηκε ραγδαία το φθινόπωρο του 2008 με την κατάρρευση της επενδυτικής τράπεζας Lehman Brothers, μετεξελίχθηκε σε παγκόσμια οικονομική

---

<sup>167</sup> European Commission, «Economic and Financial Affairs: Economic crisis in Europe: Causes, consequences and responses». European Economy, Brussels, 2009, σελ.1-87.

<sup>168</sup> Οκτακόσια χρόνια εμπειρίας κρίσεων, όπως αναλύθηκαν από τους Reinhart και Rogoff (2009) βοήθησαν να κατηγοριοποιηθούν οι κρίσεις σε δύο ομάδες: τις χρηματοοικονομικές και τις μη χρηματοοικονομικές. Η πρόσφατη παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση εντάσσεται στην πρώτη ομάδα. Οι χρηματοοικονομικές κρίσεις μπορούν να διακριθούν σε τέσσερις υποκατηγορίες (Claessens και Kose 2013): α) νομισματικές κρίσεις, β) ξαφνικές διακοπές στις ροές κεφαλαίου, γ) κρίσεις χρέους και δ) τραπεζικές κρίσεις. Από το σημείο όμως αυτό και μετά, η τυπολογία δε βοηθά άλλο στην κατανόηση της τρέχουσας κρίσης και θα πρέπει κάποιος να στραφεί στα βασικά χαρακτηριστικά της.

<sup>169</sup> Η οικονομική ύφεση του 2008 είναι στην ουσία αποτέλεσμα της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2007 σε τομείς της πραγματικής οικονομίας της διεθνούς κοινότητας.

κρίση, στο περιβάλλον των στενά διασυνδεδεμένων οικονομιών, προκαλώντας τη μεγαλύτερη οικονομική ύφεση<sup>170</sup> από τη δεκαετία του 1930<sup>171</sup> και σοβαρή δημοσιονομική επιδείνωση στις περισσότερες χώρες. Οι επιπτώσεις ήταν δυσμενείς για όλες τις οικονομίες του πλανήτη.

Το φαινόμενο της οικονομικής κρίσης του 2008 καθίσταται αρκετά πολύπλοκο, αποτελεί προϊόν πολυετών διεργασιών, ενώ εξακολουθεί να μην υπάρχει πλήρη ταύτιση σχετικά με το πότε άρχισε ακριβώς η οικονομική κρίση για την περίοδο 2007-2009<sup>172</sup>.

Επιπλέον δεν οφείλεται σε μια αιτία, αλλά σε μια σειρά από παράγοντες που ενδέχεται να είναι πολιτικοί, ψυχολογικοί και χρηματοοικονομικοί.

Η πρώτη φούσκα έσπασε στην αγορά κατοικιών στις ΗΠΑ το καλοκαίρι του 2007<sup>173</sup>. Σε μεγάλο βαθμό, οι κατοικίες αυτές είχαν αγοραστεί με ενυπόθηκα δάνεια μεγάλης μόχλευσης και χαμηλής πιστοληπτικής διαβάθμισης<sup>174</sup>. Στη συνέχεια, ακολούθησαν οι

---

<sup>170</sup> Οι δύο μεγαλύτερες οικονομικές κρίσεις που έχει γνωρίσει μέχρι τώρα η ανθρωπότητα ήταν η κρίση του 1929 και η κρίση που ξέσπασε το 2008 και συνεχίζει να υφίσταται έως έναν βαθμό μέχρι και σήμερα.

<sup>171</sup> Η οικονομική κρίση του 1929 έπληξε πολλές χώρες και μπορεί να χαρακτηριστεί παγκόσμια, ενώ σε όλη τη διάρκεια της, διήρκεσε έως και 10 χρόνια σε ορισμένα κράτη. Είναι αξιοσημείωτο, πως καθιστά την μεγαλύτερη οικονομική κρίση της σύγχρονης ιστορίας και ξεκίνησε από τις ΗΠΑ στις 29 Οκτωβρίου του 1929 μετά από το χρηματιστηριακό κραχ και η οικονομία αποκαταστάθηκε περίπου το 1939. Οι συνέπειες ήταν δραματικές τόσο για τις ΗΠΑ όσο και για την Ευρώπη. Ενώ, από την άσχημη αυτή κατάσταση δεν διέφυγε ούτε η Ελλάδα. Σε γενικές γραμμές, η οικονομική κατάσταση που βρισκόνταν η Ελλάδα καθίσταντο αρκετά δυσχερής, διότι υπήρχε καθίζηση στην πλειοψηφία των τομέων. Τόσο οι εξαγωγές όσο και η γεωργική παραγωγή ήταν σε άσχημη κατάσταση. Σε όλη τη διάρκεια της επιχείρησις και κυρίως τις βιομηχανικές, βρισκόνταν υπό πτώχευση. Ενώ, τα ποσοστά ανεργίας αυξάνονταν στο διπλάσιο και το εθνικό εισόδημα μειώθηκε σημαντικά.

<sup>172</sup> Σύμφωνα με ορισμένους οικονομολόγους υποστηρίζεται ότι η κρίση ξεκίνησε στις 9 Αυγούστου 2007, όταν η γαλλική πολυεθνική τράπεζα BNP Paribas ανακοίνωσε σε Δελτίο Τύπου ότι αναστέλλει εξαγορές (redemptions) σε συγκεκριμένα επενδυτικά προϊόντα της και συγκεκριμένα σε χρεόγραφα εξασφαλισμένα με περιουσιακά στοιχεία, έχοντας ως αποτέλεσμα λίγες μέρες αργότερα η American Home Investment Corp να κηρύξει πτώχευση. BBC News, US rates slashed to nearly zero, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7786282.stm>.

<sup>173</sup> Askenazy P. και Cohen D., Οικονομική κρίση: αίτια και προοπτικές, 2010, σελ. 9.

<sup>174</sup> Η επιθετική πολιτική των τραπεζών να χορηγούν επισφαλές (με χαμηλή πιστοληπτική ικανότητα) ενυπόθηκα στεγαστικά δάνεια, για να αυξήσουν τα κέρδη τους από την είσπραξη ενεργητικών τόκων αποτελούσε κοινή πρακτική εκείνη την περίοδο. Πιο αναλυτικά, ενώ οι τράπεζες στις καταθέσεις πληρώνουν ασύμφορα γι' αυτές επιτόκια (αποτελέσματα παθητικά), με τους τόκους από των χορηγούμενα δάνεια αυξάνουν τα κέρδη τους (αποτελέσματα ενεργητικά). Οι πολιτικές όμως συμπίεσης του εισοδήματος, αύξησης του κόστους διαβίωσης και αύξησης των φόρων είχαν ως συνέπεια οι οφειλέτες των ενυπόθηκων δανείων να μην είναι συνεπείς στις οικονομικές τους υποχρεώσεις, γεγονός που οδήγησε στην κρίση των τραπεζών τόσο στην Αμερική όσο και στον υπόλοιπο κόσμο.

αγορές όπου διαπραγματεύονταν προϊόντα τα οποία προέρχονταν από τιτλοποιήσεις στεγαστικών δανείων. Αργότερα ακολούθησαν φούσκες σε αγορές πιο σύνθετων προϊόντων, όπως τα CDOs (Collateralized Debt Obligations/Εγγυημένες Δανειακές Υποχρεώσεις) και τα CDSs (Credit Default Swaps/Σύμβαση Ανταλλαγής Κινδύνου Αθέτησης). Καθώς η ικανότητα των τραπεζών να απορροφήσουν κινδύνους βρέθηκε σε ιστορικά χαμηλά επίπεδα, όχι μόνο λόγω ανεπαρκούς κεφαλαιακής βάσης, αλλά και λόγω του τεράστιου βραχυπρόθεσμου δανεισμού, οι «φούσκες» στις αγορές φυσικού και χρηματοοικονομικού κεφαλαίου συνέχισαν να σπάνε με σημείο κορύφωσης την πτώχευση της Lehman Brothers<sup>175</sup> και την κατάρρευση μεγάλων τραπεζικών και ασφαλιστικών οργανισμών το φθινόπωρο του 2008<sup>176</sup>.

Συνεπώς η ύφεση του 2008 προέκυψε σε αξιοσημείωτο βαθμό από την αγορά στεγαστικών δανείων μειωμένης εξασφάλισης (subprime mortgages) στις ΗΠΑ<sup>177</sup>.

Ο άνευ προηγουμένου κλονισμός του διεθνούς χρηματοοικονομικού συστήματος οδήγησε σε κρίση εμπιστοσύνης, κυρίως μεταξύ πιστωτικών οργανισμών που ως κύρια πηγή χρηματοδότησης, όπως ελέχθη, είχαν τον βραχυπρόθεσμο δανεισμό, η οποία στη συνέχεια εκδηλώθηκε ως κρίση ρευστότητας. Ιδίως κατά το τελευταίο τρίμηνο του

---

<sup>175</sup> Η Lehman Brothers Holdings Inc. ήταν μια παγκόσμια εταιρεία χρηματοοικονομικών υπηρεσιών. Πριν από την κήρυξη πτώχευσης το 2008, η Lehman ήταν η τέταρτη μεγαλύτερη επενδυτική τράπεζα στις Ηνωμένες Πολιτείες (πίσω από τις Goldman Sachs, Morgan Stanley και Merrill Lynch), την επιχειρηματική δραστηριότητα στην επενδυτική τραπεζική, τις πωλήσεις μετοχών και συναλλαγών (ιδιαίτερα τα ομόλογα των ΗΠΑ), την έρευνα, τη διαχείριση επενδύσεων, τα ιδιωτικά επενδυτικά κεφάλαια και την ιδιωτική τραπεζική. Η Lehman λειτούργησε για 158 χρόνια από την ίδρυσή της το 1850 μέχρι το 2008. Στις 15 Σεπτεμβρίου του 2008, η εταιρεία κήρυξε προστασία πτώχευσης μετά τη μαζική έξοδο των περισσότερων πελατών της, τη δραστηκή μείωση των αποθεμάτων της, και την υποτίμηση των περιουσιακών στοιχείων από τους οργανισμούς αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας, που σε μεγάλο βαθμό προκλήθηκε από τη συμμετοχή της Lehman στην κρίση ενυπόθηκων δανείων υψηλού κινδύνου (subprime mortgage crisis) και τους μετέπειτα ισχυρισμούς για αμέλεια και κακοδιαχείριση. Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.library.hbs.edu/hc/lehman/history.html>.

<sup>176</sup> Γκίοση Α., Κριτήρια Χρηματοδότησης και οι επιπτώσεις της κρίσης στα κριτήρια χρηματοδότησης των τραπεζών, 2018, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://dione.lib.unipi.gr/xmlui/bitstream/handle/unipi/11348/%CE%99%CE%A0%CE%9B%CE%A9%CE%9C%CE%91%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%97%20%CE%95%CE%A1%CE%93%CE%91%CE%A3%CE%99%CE%91%CE%93%CE%9A%CE%99%CE%9F%CE%A3%CE%97%20%CE%91%CE%9D%CE%A4%CE%A1%CE%99%CE%91%CE%9D%CE%91.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, σελ. 3.

<sup>177</sup> Μελάς Κ., Οι σύγχρονες κρίσεις του παγκόσμιου χρηματοοικονομικού συστήματος, 2012, σελ. 263-267.

2008 παρατηρήθηκε κατακόρυφη αύξηση του κόστους χρήματος για τις παρατηρήσεις της πραγματικής οικονομίας<sup>178</sup>.

Έπειτα από τη κατάρρευση της Lehman Brothers οι εξελίξεις διαδεχόταν η μια την άλλη. Ο φόβος ότι περισσότερες τράπεζες θα μπορούσαν να χρεοκοπήσουν ώθησε τους επενδυτές και τις τράπεζες να λάβουν ιδιαίτερες προφυλάξεις. Οι τράπεζες σταμάτησαν να δανείζουν η μία την άλλη, με αποτέλεσμα οι τράπεζες που βασίζονταν σε αυτά τα δάνεια να βρεθούν στο χείλος της πτώχευσης. Το πρόβλημα πλέον της χρηματοπιστωτικής κρίσης είχε αρχίσει να παίρνει παγκόσμιες διαστάσεις. Άρχισε να επεκτείνεται πολύ γρήγορα και στην Ευρώπη ενώ ο κίνδυνος της κρίσης караδοκούσε σε κάθε χώρα της ηπείρου και δε γνώριζε φραγμούς συνόρων. Οι ευρωπαϊκές τράπεζες που είχαν επενδύσει σε μεγάλο βαθμό στην αμερικανική αγορά ενυπόθηκων δανείων δέχθηκαν ισχυρό πλήγμα<sup>179</sup>.

Η πτώχευση της Lehman Brothers, η μη διάσωσή της και η εν τέλει κατάρρευσή της ήταν το σύμπτωμα και όχι το αίτιο της επερχόμενης πιστωτικής κρίσης και οικονομικής δυσπραγίας. Η χρηματοοικονομική κρίση ήταν συνέπεια της δυσλειτουργίας του σύγχρονου διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος, του υπερβολικά μεγάλου μεγέθους και του σύνθετου χαρακτήρα των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, της μεγάλης αλληλεξάρτησής τους, των προβληματικών μεθόδων δανεισμού και της συστηματικής αποφυγής επιβολής ρυθμίσεων για τον έλεγχο των νέων επενδυτικών προϊόντων<sup>180</sup>.

Το 2009 η παγκόσμια οικονομία κατέγραψε αρνητικό ρυθμό ανάπτυξης, για πρώτη φορά στη μεταπολεμική περίοδο, καθώς οι περισσότερες προηγμένες οικονομίες εισήλθαν σε βαθιά ύφεση και ο ρυθμός ανόδου του ΑΕΠ στις αναδυόμενες οικονομίες σημείωσε σημαντική επιβράδυνση. Όλες οι χώρες της ζώνης του ευρώ κατέγραψαν αρνητικούς ρυθμούς μεταβολής του ΑΕΠ, ενώ τη μεγαλύτερη ύφεση παρουσίασαν οι περισσότερο ανοικτές οικονομίες, οι οποίες επλήγησαν ιδιαίτερα από τη ραγδαία πτώση του παγκόσμιου εμπορίου (κατά 10,7%) το έτος εκείνο. Κράτη με σοβαρές εξωτερικές και εσωτερικές μακροοικονομικές ανισορροπίες και διαρθρωτικές

---

<sup>178</sup> Ο,π., σελ. 3-4.

<sup>179</sup> Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7521250.stm>.

<sup>180</sup> Η κρίση του 1929, η Ελληνική οικονομία και οι εκθέσεις της Τράπεζας της Ελλάδος για τα έτη 1928-1940., (2009), Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα.

αδυναμίες δεν διέθεταν την απαιτούμενη αντοχή και ευελιξία για να αντιμετωπίσουν αυτοδύναμα τις επιπτώσεις της χρηματοπιστωτικής και οικονομικής κρίσης και να επωφεληθούν από την ανάκαμψη της παγκόσμιας οικονομίας και του διεθνούς εμπορίου, που ακολούθησε μετά τη μεγάλη ύφεση του 2009. Έτσι, ενώ χώρες με υγιή βασικά οικονομικά δεδομένα κατόρθωσαν σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα να βρεθούν εκ νέου σε τροχιά ανάπτυξης, χώρες με μεγάλες μακροοικονομικές ανισορροπίες και διαρθρωτικές αδυναμίες αντιμετώπισαν σημαντικές δυσκολίες και σε ορισμένες περιπτώσεις χρειάστηκαν εξωτερική οικονομική βοήθεια<sup>181</sup>.

Η χρηματοοικονομική κρίση πέρασε στην πραγματική οικονομία με δύο τρόπους: Πρώτον, μέσω της απροθυμίας των πιστωτικών ιδρυμάτων να χορηγήσουν δάνεια και δεύτερον, μέσω της καταστροφής του πλούτου νοικοκυριών και των επιχειρήσεων από το σπάσιμο στις φούσκες. Το εξωτερικό εμπόριο κατέρρευσε και σημαντικότερο, λόγω του σχετικού της μεγέθους, για πρώτη φορά στα τελευταία τριάντα χρόνια, μειώθηκε η κατανάλωση. Συνεπεία τούτων είχαμε την εντυπωσιακή μείωση του ΑΕΠ παγκοσμίως, την μείωση της απασχόλησης και την αύξηση της ανεργίας<sup>182</sup>.

Σε ότι αφορά στις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, αυτές είναι πλείστες. Μια οικονομική κρίση έχει μια σειρά από αρνητικά αποτελέσματα και συνέπειες για την οικονομία της κάθε χώρας. Ωστόσο, οι συνέπειες αυτές δεν είναι οι ίδιες σε όλες τις χώρες ούτε εκδηλώνονται με την ίδια ένταση. Οι κυριότερες εξ αυτών είναι οι κάτωθι<sup>183</sup>:

- Η μείωση ρευστότητας.

Η οικονομία, που μαστίζεται από την οικονομική κρίση, σημειώνει μείωση της οικονομικής της ρευστότητας, καθώς μειώνονται τα κέρδη των επιχειρήσεων και

---

<sup>181</sup> Τράπεζα της Ελλάδος, Ομιλία του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος κ. Γιάννη Στουρνάρα με τίτλο «Η μετάβαση σε ένα νέο αναπτυξιακό πρότυπο» στην παρουσίαση του βιβλίου «Χάρτης εξόδου από την κρίση: Ένα νέο παραγωγικό μοντέλο για την Ελλάδα» των Π. Τσακλόγλου, Γ. Οικονομίδη, βλ. Σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.bankofgreece.gr/enimerosi/grafeio-typoy/anazhthsh-enhmerwsewn/enhmerwseis?announcement=3e013b10-2846-4d34-922c-593fd84329b6>.

<sup>182</sup> Η κρίση του 2007-2009: τα αίτια, η αντιμετώπιση και οι προοπτικές, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.eurobank.gr/Uploads/Reports/EconomyMarketsIV8.pdf>, σελ. 4.

<sup>183</sup> ΙΝΕ, Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση: Αθήνα, 2008, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.



παράλληλα οι τράπεζες μειώνουν τα δάνεια που χορηγούν, αυστηροποιώντας τα κριτήρια της δανειοδότησης.

- Υψηλά επιτόκια δανεισμού.

Όταν μια χώρα λόγω κρίσης γίνεται οικονομικά αναξιόπιστη και επιθυμεί να προχωρήσει σε δανεισμό, με σκοπό να φέρει εις πέρας τις ανάγκες της, αντιμετωπίζεται με καχυποψία στην εκπλήρωση της αποπληρωμής των δανείων της, κάτι που θα επιφέρει αύξηση των επιτοκίων δανεισμού της (μείωση πιστοληπτικής ικανότητας και αύξηση των λεγόμενων spreads).

- Μείωση επενδυτικής δραστηριότητας.

Εξαιτίας της μειωμένης εμπιστοσύνης και της μείωσης της ρευστότητας στην υπό κρίση οικονομία, οι επενδυτές είναι διστακτικοί στο να εναποθέσουν τις καταθέσεις τους στην εν λόγω χώρα και στρέφονται σε άλλες χώρες, μειώνοντας έτσι την επενδυτική δραστηριότητα.

- Αύξηση αβεβαιότητας για το μέλλον.

Οι αρνητικές επιπτώσεις από την εμφάνιση της κρίσης δημιουργούν αρνητικό κλίμα για κάθε κλάδο της οικονομίας και δυσοίωνες προβλέψεις για το μέλλον, καθώς οι πολίτες είναι απογοητευμένοι από την υπάρχουσα κατάσταση και δεν τρέφουν ελπίδες και αισιοδοξία για ένα ευνοϊκότερο μέλλον. Επίσης, είναι πολύ πιθανός και εμφανής ο φόβος μιας επικείμενης χρεοκοπίας.

- Αύξηση ποσοστών ανεργίας.

Οι επιχειρήσεις που έχουν πληγεί από την οικονομική κρίση αδυνατούν να φέρουν εις πέρας τις οικονομικές υποχρεώσεις τους και αρκετές εξ αυτών διακόπτουν την λειτουργία τους δημιουργώντας έναν υψηλό αριθμό ανέργων.

- Μείωση της λαϊκής εμπιστοσύνης έναντι των τραπεζών.

Οι πολίτες μιας χώρας που πλήττεται από την οικονομική κρίση, δεν δείχνουν εμπιστοσύνη απέναντι στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, τα οποία περιορίζουν την παροχή οικονομικής βοήθειας προς τις επιχειρήσεις, μέσα από χρηματοδοτήσεις.

- Σημαντική αύξηση της φορολογίας και μείωση μισθών και συντάξεων.

Οι κυβερνήσεις στην προσπάθειά τους να αυξήσουν τα μειωμένα έσοδά τους και προκειμένου να είναι ικανές να ανταποκριθούν στις δανειακές τους υποχρεώσεις αυξάνουν τους φόρους φέρνοντας σε ακόμα πιο δεινή θέση τους πολίτες ενώ παράλληλα μειώνει τους μισθούς δημοσίου και συντάξεων.

- Μείωση κρατικών δαπανών.

Περιορίζεται το σύνολο των κρατικών δαπανών, ενώ παράλληλα εφαρμόζονται πιο «σκληρές» οικονομικές πολιτικές, με σκοπό οι κυβερνήσεις να ανταπεξέλθουν στην δύσκολη οικονομική κατάσταση στην οποία έχουν περιέλθει.

- Ρευστό οικονομικό περιβάλλον.

Όλες οι υπάρχουσες συγκυρίες δημιουργούν και εδραιώνουν ένα ρευστό οικονομικό περιβάλλον, το οποίο δεν αφήνει και τις καλύτερες υποσχέσεις για να ξεπεραστεί ανώδυνα η κρίση. Ακόμα, συναντάται μια αρνητική ψυχολογία του πληθυσμού για τις μελλοντικές εξελίξεις.

- Μείωση των εξαγωγών αλλά και της ανταγωνιστικότητας.

Ανάμεσα σε όλες τις επιπτώσεις που φέρνει μια κρίση είναι και η μείωση των εξαγωγών, η μείωση της ανταγωνιστικότητας, οι αρνητικοί ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης και η μειωμένη παραγωγική δραστηριότητα.

- Περιορισμός της καταναλωτικής συμπεριφοράς.

Η αυξημένη φορολογία και το αρνητικό οικονομικό κλίμα συμβάλλουν στη μείωση της καταναλωτικής συμπεριφοράς, οδηγώντας τους καταναλωτές να αρκούνται στα απολύτως απαραίτητα, με το βλέμμα στην εκπλήρωση των όλο και μεγαλύτερων φορολογικών τους επιβαρύνσεων. Με άλλα λόγια, έχει μειωθεί η αγοραστική δύναμη των καταναλωτών εξαιτίας των μειωμένων μισθών και συντάξεων από τις περικοπές που έχουν επιβάλλει οι κυβερνήσεις. Τέλος, όλα αυτά έχουν ως επακόλουθο τη μειωμένη εγχώρια ζήτηση και μείωση πωλήσεων και κερδών σε όλους τους κλάδους της οικονομίας.

Η ουσία είναι ότι με την εκ των υστέρων ανάλυση σχεδόν 10 ετών, τα βασικά γεγονότα σχετικά με την οικονομική κρίση του 2007-2009 γίνονται σαφή. Αυτό που ξεκίνησε ως απώλεια ρευστότητας στις αγορές σύνθετων, αδιαφανών μέσων που σχετίζονται με ενυπόθηκα δάνεια, οδήγησε ξαφνικά στις 9 Αυγούστου στην εξάτμιση της ρευστότητας

χρηματοδότησης για τους μεσάζοντες που κατείχαν αυτούς τους τίτλους. Αυτό συνέβη τότε επειδή το σύστημα ήταν εξαιρετικά εύθραυστο, αφήνοντάς το ευάλωτο ακόμη και σε μικρές διαταραχές. Μέχρι τότε, δεδομένου ότι οι ευρωπαϊκές τράπεζες δραστηριοποιούνταν σε αυτές τις αγορές των ΗΠΑ, το πρόβλημα ήταν γενικά διεθνές (τουλάχιστον στην Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική). Όμως, αυτό που έκανε την κρίση τόσο βαθιά και μακρά - και τόσο επιζήμια για την παγκόσμια οικονομία - ήταν ότι οι ζημιές έπληξαν ένα χρηματοπιστωτικό σύστημα που δεν είχε κεφαλαιοποιηθεί επαρκώς από την αρχή<sup>184</sup>.

### 3.3 Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στον Ευρωπαϊκό χώρο

Η παγκόσμια κρίση ξεκίνησε από τα στεγαστικά δάνεια υψηλού κινδύνου στις ΗΠΑ και για το λόγο αυτό στην αρχή ονομάστηκε και κρίση στεγαστικών δανείων. Στη συνέχεια, όπως προαναφέραμε, σηματοδοτήθηκε από την πτώση της Lehman Brothers και κατόπιν πήρε τη σημερινή της μορφή ως Ευρωπαϊκή κρίση το 2010.

Αφού η οικονομική κρίση είχε αρχίσει να εισχωρεί δυναμικά στα ευρωπαϊκά εδάφη και λόγω της σύστασης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που έχει ως κύριο χαρακτηριστικό την αλληλεπίδραση των οικονομιών μεταξύ των χωρών, ο κίνδυνος μιας μαζικής κατάρρευσης γινόταν όλο ένα και μεγαλύτερος.

Η αρχή και η εξέλιξη της Ευρωπαϊκής κρίσης είχε δύο κύριους τομείς αναφοράς: το δημόσιο τομέα και το τραπεζικό σύστημα. Η κρίση επενέργησε στον καθένα από τους δύο τομείς ξεχωριστά.

Όσον αφορά το τραπεζικό σύστημα, οι ευρωπαϊκές τράπεζες που είχαν επενδύσει σε μεγάλο βαθμό στην αμερικανική αγορά ενυπόθηκων δανείων δέχθηκαν ισχυρό πλήγμα. Σε μια προσπάθεια να αποτρέψουν τη χρεοκοπία ορισμένων τραπεζών, οι κυβερνήσεις πολλών χωρών της ΕΕ, όπως της Γερμανίας, της Γαλλίας, του Ηνωμένου Βασιλείου, της Ιρλανδίας, της Δανίας, των Κάτω Χωρών και του Βελγίου έσπευσαν σε βοήθεια. Το κόστος της διάσωσης των τραπεζών όμως απεδείχθη πολύ υψηλό. Στην

---

<sup>184</sup> Πελεκάνου Μ., Η μεγάλη οικονομική κρίση (2008-) στην Ελλάδα: Ιστορική αναδρομή μέσω των αναφορών των ΜΜΕ, 2017, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/bitstream/10889/10890/3/Nemertes\\_Pelekanou\(econ\).pdf](https://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/bitstream/10889/10890/3/Nemertes_Pelekanou(econ).pdf), σελ. 27.

Ιρλανδία, το κράτος κινδύνευσε να χρεοκοπήσει, παρενέβησαν, όμως, άλλες χώρες της ΕΕ και χορήγησαν χρηματοδοτική βοήθεια.

Το 2010, καθώς η Ευρώπη βυθιζόταν στην ύφεση, το πρόβλημα που έπληξε αρχικά τις τράπεζες άρχισε να πλήττει όλο και περισσότερο τα κράτη καθώς ο αναποτελεσματικός και ακριβός δημόσιος τομέας αποτέλεσε το μηχανισμό παραγωγής ελλειμμάτων σε πολλές χώρες της Ευρωζώνης, όπως στην Ελλάδα και στην Πορτογαλία και οι αγορές ανησύχησαν ότι ορισμένες χώρες δεν θα μπορούσαν να διασώσουν τις τράπεζες που αντιμετώπιζαν προβλήματα. Κάπως έτσι οι επενδυτές άρχισαν να εξετάζουν με μεγαλύτερη προσοχή τα οικονομικά των κρατών. Η Ελλάδα υποβλήθηκε σε αυστηρό έλεγχο επειδή η οικονομία της βρισκόταν σε πολύ άσχημη κατάσταση και οι διαδοχικές κυβερνήσεις είχαν συσσωρεύσει χρέη σχεδόν διπλάσια του μεγέθους της οικονομίας. Υπό την απειλή της πτώχευσης τραπεζών, η υγεία των δημόσιων οικονομικών έγινε πιο σημαντική από ποτέ<sup>185</sup>.

Τα κράτη που είχαν συνηθίσει να δανείζονται μεγάλα ποσά κάθε χρόνο, προκειμένου να χρηματοδοτήσουν τον προϋπολογισμό τους και είχαν συσσωρεύσει έτσι τεράστια χρέη, διαπίστωσαν ξαφνικά ότι οι αγορές ήταν λιγότερο πρόθυμες να συνεχίσουν να τα δανείζουν. Αυτό που ξεκίνησε ως τραπεζική κρίση εξελίχθηκε σε κρίση δημόσιου χρέους. Κατά συνέπεια, η Ελλάδα και στη συνέχεια η Ιρλανδία, η Πορτογαλία, η Ισπανία και η Κύπρος δεν ήταν σε θέση να δανειστούν στις χρηματοπιστωτικές αγορές με λογικά επιτόκια. Παράλληλα οι χώρες αυτές οι οποίες βρίσκονται στην Ευρωζώνη δεν μπορούν να εφαρμόσουν μέτρα νομισματικής πολιτικής όπως για παράδειγμα υποτίμηση ή κάλυψη των δημοσιονομικών ελλειμμάτων με έκδοση χρήματος. Είναι λοιπόν αναγκασμένες να εφαρμόζουν περιοριστικά μέτρα δημοσιονομικής και εισοδηματικής πολιτικής, τα οποία έχουν τεράστιο κόστος, κοινωνικό και πολιτικό.

Η Ε.Ε. αναγκάστηκε να παρέμβει και έτσι δημιουργήθηκε ένας μηχανισμός επίλυσης κρίσεων και χρηματοπιστωτικής προστασίας, δηλαδή δημιουργία μεγάλων εφεδρικών ποσών που θα χρησιμοποιούνται σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης από χώρες της Ευρωζώνης που αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα. Αν και η συνθήκη του Μάαστριχτ απαγόρευε κράτη της Ευρωζώνης να χρηματοδοτήσουν τα χρέη άλλων ευρωπαϊκών κρατών, βρέθηκαν νομικές δικλίδες προκειμένου να βοηθηθούν οι χώρες

---

<sup>185</sup> European Commission, (2009) «Economic and Financial Affairs: Economic crisis in Europe: Causes, consequences and responses». European Economy, Brussels. σελ.1-87.

που αντιμετώπιζαν τέτοιο πρόβλημα. Πιο συγκεκριμένα συστάθηκαν διάφορα ταμεία διάσωσης για τα συγκεκριμένα κράτη, ώστε να μπορέσουν αρχικά να ανταποκριθούν στις οικονομικές τους υποχρεώσεις και έπειτα να κερδίσουν τη χαμένη αξιοπιστία και ανταγωνιστικότητα τους στις αγορές όσο το δυνατό πιο σύντομα.

## Κεφάλαιο 4<sup>ο</sup>

### Η εξέλιξη της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα και τα μέτρα λιτότητας

#### 4.1 Η χρονική περίοδος 2007-2009

Η οικονομική κρίση, όπως αναφέραμε και παραπάνω, έκανε την αρχή της από τις Η.Π.Α. το 2007 και μέχρι τα τέλη του 2009 είχε πλήξει και την Ευρώπη επιφέροντας σοβαρά προβλήματα. Ωστόσο, την περίοδο εκείνη δεν είχε γίνει ακόμη αισθητό το μέγεθος της σοβαρότητας της κατάστασης αλλά ούτε και ο κίνδυνος που υπήρχε να εξελιχθεί η οικονομική κρίση σε ένα παγκόσμιο φαινόμενο που θα δημιουργούσε σημαντικά ελλείμματα και χρέη σε αρκετές χώρες, όπως συνέβη και στην περίπτωση της Ελλάδας.

Τα τελευταία χρόνια πριν από την παγκόσμια οικονομική κρίση, στα μέσα του 1990, στην Ελλάδα σημειώνεται μια οικονομική άνθηση η οποία ενισχύθηκε από τη βελτιωμένη πρόσβαση του ελληνικού κράτους σε φτηνό δανεισμό, η οποία διευκολύνθηκε σημαντικά χάρη στην ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση και την υιοθέτηση του ευρώ<sup>186</sup>. Η Ελλάδα αποτέλεσε το 12ο μέλος της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης και αν και στο παρελθόν σε μια προσπάθειά της να ενταχθεί στην ΟΝΕ το 1998 δεν πληρούσε τα κριτήρια, κάτι τέτοιο πλέον δεν ίσχυε. Καταλυτικό παράγοντα αποτέλεσαν τα έξι χρόνια (1994- 1999) όπου σε αυτό το χρονικό διάστημα κατάφεραν τα μακροοικονομικά και δημοσιονομικά στοιχεία να είναι ικανοποιητικά ώστε να τηρούν τα κριτήρια της Συνθήκης του Μάαστριχτ. Οι παράγοντες λοιπόν, που συνέβαλαν σε αυτή την εξέλιξη ήταν οι εξής<sup>187</sup>:

1. Κατάφερε να μειώσει θεαματικά το δημοσιονομικό της έλλειμμα από 13,6% του ΑΕΠ το 1993 σε μόλις 3,1% το 1999. Συνάμα, από το 1994 δημιουργήθηκε

---

<sup>186</sup> Η Ελλάδα έγινε μέλος της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης το 2001. Κατήργησε το ως τότε εθνικό της νόμισμα, τη δραχμή, και υιοθέτησε το ενιαίο νόμισμα που χρησιμοποιούσαν στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το ευρώ. Τότε ορίστηκε και η κεντρική ισοτιμία της δραχμής με το ενιαίο ευρωπαϊκό νόμισμα η οποία θα ήταν 340,75 δραχμές/ευρώ. Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Υποβαθμίζοντας τα δικαιώματα: Το κόστος της λιτότητας στην Ελλάδα, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.hlhr.gr/wp-content/uploads/2016/12/kostos-litotitas-stin-ellada.pdf>, σελ. 11.

<sup>187</sup> Ελληνική Στατιστική Αρχή, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.statistics.gr/>.

πρωτογενές πλεόνασμα το οποίο αυξήθηκε από 2,7% του ΑΕΠ το 1994 σε 4,3% το 1999.

2. Ο ρυθμός οικονομικής δραστηριότητας αυξανόταν με γρήγορους ρυθμούς από 2% του ΑΕΠ το 1994 σε 3,4% το 1999.
3. Ο πληθωρισμός κατάφερε από διψήφιους ρυθμούς πριν το 1993 να φτάσει στο 2,1% το 1999. Επίσης, υπήρξε μεγάλη μείωση των επιτοκίων.
4. Όλα τα παραπάνω οδήγησαν σε φθίνοντα ρυθμό το δημόσιο χρέος φτάνοντας το 1999 στο 104,6% του ΑΕΠ κι έτσι ικανοποίησαν το δεύτερο δημοσιονομικό κριτήριο της Συνθήκης του Μάαστριχτ καταφέροντας να μπουνε στην ΟΝΕ.

Έκτοτε όμως, η Ελλάδα δανειζόταν μεγάλα χρηματικά ποσά από ευρωπαϊκές τράπεζες, αυξάνοντας το δημόσιο χρέος της χώρας μας όλο κι περισσότερο, προκειμένου να χρηματοδοτήσει τις εισαγωγές της, τις δημόσιες δαπάνες της αλλά και την κάλυψη των έργων που πραγματοποιήθηκαν λόγω των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας το 2004<sup>188</sup>.

Συνεπώς, η αιτία της οικονομικής καταστροφής θα μπορούσε να πει κανείς, πως ήταν οι ανισορροπίες, οι οποίες συσσωρεύτηκαν στην Ελλάδα πριν από το 2007.

Μέχρι το 2008 η χώρα μας θεωρούνταν, μάλλον λανθασμένα, το ίδιο ανταγωνιστική αλλά και αξιόπιστη με άλλες χώρες της ευρωζώνης<sup>189</sup>. Ενώ, το τοπίο άλλαξε από το δεύτερο μισό του 2009 και έπειτα, καθώς βγήκαν στην επιφάνεια οι μεγάλες τρύπες που υπήρχαν στο ισοζύγιο πληρωμών, το χρέος, τα τεράστια κρατικά ελλείμματα και

---

<sup>188</sup> UN Human Rights Council, 25th session, Report of the independent expert on the effects of foreign debt and other related international financial obligations of States on the full enjoyment of all human rights, particularly economic, social and cultural rights, Cephias Lumina - Addendum Mission to Greece (22 - 27 April 2013), 5 March 2014.

<sup>189</sup> Από το 2001 έως το 2007 όλες σχεδόν οι οικονομίες, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδος σημειώνουν υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης. Η ελληνική οικονομία σημείωσε την εν λόγω χρονική περίοδο τον τέταρτο καλύτερο ρυθμό ανάπτυξης (3,42%), λόγω της αύξησης του συντελεστή παραγωγικότητας (1,69%) καθώς επίσης και λόγω της ενίσχυσης του συντελεστή της εργασίας, που είχε θετική επίδραση έπειτα από 35 έτη με ποσοστό που άγγιξε το 0,54%. Από το 2001 έως το 2007 η ελληνική οικονομία σημείωσε ανάπτυξη με μέσο ετήσιο ρυθμό που άγγιξε το 4,2%. Η ιδιωτική κατανάλωση, που βασίστηκε στη σημαντική πιστωτική επέκταση η οποία προέκυψε λόγω του ιδιαίτερα σταθερού χρηματοπιστωτικού τομέα, καθώς επίσης και οι επενδύσεις σε κατοικίες καθίσταντο η κινητήρια δύναμη για την ραγδαία άνοδο της οικονομικής δραστηριότητας της Ελλάδος το διάστημα 2000-2007. Το χρονικό της μεγάλης κρίσης, Η τράπεζα της Ελλάδος 2008-2013, Κέντρο Πολιτισμού, Έρευνας και Τεκμηρίωσης, 2004, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.setee.gr/images/pdf/ToXronikoKrisiTE.pdf>.



η μειωμένη ανταγωνιστικότητά της. Έτσι λοιπόν, ήλθε στη επιφάνεια η υπερχρέωση του ελληνικού δημοσίου<sup>190</sup>.

Κατά την προηγούμενη δεκαετία η Ελλάδα γνώρισε μεγάλη και ραγδαία ανάπτυξη, η οποία ωστόσο σταμάτησε το έτος 2008. Ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ σημείωσε επιβράδυνση στο 2,0% το 2008 συγκριτικά με το 4,5% που βρισκόταν τα δύο προηγούμενα χρόνια. Το ελληνικό τραπεζικό σύστημα την εν λόγω περίοδο επηρεάστηκε λιγότερο σε σχέση με άλλες χώρες από την παγκόσμια χρηματοπιστωτική αναταραχή. Επιπροσθέτως, η εγχώρια ζήτηση βοήθησε, ώστε να αυξηθεί το ΑΕΠ κατά 1,16 ποσοστιαίες μονάδες, ένα ποσοστό το οποίο καθίσταται αρκετά χαμηλό σε σχέση με τις προηγούμενες τάσεις<sup>191</sup>.

Έπειτα, η οικονομική κρίση, με την οποία ήταν αντιμέτωποι οι σημαντικότεροι εμπορικοί εταίροι της χώρας μας, επέφερε συνέπειες στο εξωτερικό ισοζύγιο της οικονομίας<sup>192</sup>. Επιπλέον, η συνολική απασχόληση δεν μεταβλήθηκε σημαντικά και η πραγματική αμοιβή του εργαζομένου το 2008 σημείωσε πτωτική πορεία συγκριτικά με το έτος 2007. Ένα χρόνο αργότερα, αποδείχθηκε πόσο δυσμενής ήταν η κατάσταση για την ελληνική οικονομία.

Το 2009, οι κοινωνικές δαπάνες, με εξαίρεση τις συντάξεις και την υγεία, βρισκόταν αισθητά χαμηλότερα από τα ευρωπαϊκά πρότυπα, καθώς αποτελούσαν μόνο το 4,25% του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος (ΑΕΠ)<sup>193</sup>. Επιπλέον, κάποιες παροχές, όπως οικογενειακά επιδόματα, διοχετεύθηκαν ισομερώς σε πλούσιους και φτωχούς. Σε αυτό

---

<sup>190</sup> Βαρουφάκης Γ., Πατάκος Τ., Τσερκέζης Λ., Κουτσοπέτρος Χ., Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα και την Ευρώπη το 2011, 2011.

<sup>191</sup> Πελεκάνου Μ., Η μεγάλη οικονομική κρίση (2008-) στην Ελλάδα: Ιστορική αναδρομή μέσω των αναφορών των ΜΜΕ, 2017, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/bitstream/10889/10890/3/Nemertes\\_Pelekanou\(econ\).pdf](https://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/bitstream/10889/10890/3/Nemertes_Pelekanou(econ).pdf), σελ. 31.

<sup>192</sup> Πιο αναλυτικά, ενώ το 2007 οι εξαγωγές υπηρεσιών είχαν σημειώσει αύξηση 9,2%, το 2008 αυξήθηκαν κατά 4,1%, γεγονός που οφείλεται στις επιπτώσεις της οικονομικής συρρίκνωσης, οι οποίες έγιναν αισθητές κατά κύριο λόγο στον κλάδο της ναυτιλίας περί τα τέλη του 2008. Έτσι λοιπόν, προέκυψε το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών και μειώθηκε το ΑΕΠ σε 13,8%, ενώ το προηγούμενο έτος ήταν 14,7%.

<sup>193</sup> Σύμφωνα με εκτιμήσεις του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), η αποτελεσματικότητα των κοινωνικών επιδομάτων στη μείωση της φτώχειας κυμαίνονταν περίπου στο ένα τρίτο του μέσου όρου της ζώνης του ευρώ λόγω κακής στόχευσης, μη εξέτασης των διαθέσιμων πόρων ζωής των δικαιούχων και μιας βαριάς εξάρτησης από ανταποδοτικές παροχές. Έτσι, όταν χιλιάδες εργαζόμενοι έχασαν τη δουλειά τους λόγω της κρίσης, οι ίδιοι και τα εξαρτώμενα από αυτούς άτομα έχασαν και την πρόσβαση σε κοινωνικές παροχές. Σακελλάρης Μ., Η λιτότητα βλάπτει σοβαρά τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.topontiki.gr/article/90532/i-litotita-vlapti-sovara-ta-anthropina-dikaiomata-stin-ellada>.

το πλαίσιο, οι πιο ευαίσθητες πληθυσμιακές ομάδες κινδύνευσαν να μη λάβουν καμία υποστήριξη από το κράτος όταν η κρίση εδραιώθηκε<sup>194</sup>. Λαμβάνονταν υπόψη τα ελάχιστα περιθώρια που υπήρχαν για δημοσιονομικούς ελιγμούς, λήφθηκαν κάποια προσωρινά μέτρα σε ορισμένους τομείς της οικονομίας, τα οποία ωστόσο δεν έφεραν τα επιθυμητά αποτελέσματα. Η μη απόδοση των μέτρων, ενδεχομένως, να οφείλεται στη καθυστερημένη αντίδραση της ελληνικής οικονομίας, λόγω του χρονικού περιθωρίου που καθίσταντο αναγκαίο για να διαβιβαστεί η κρίση από τις κεντρικές ευρωπαϊκές οικονομίες προς την περιφέρεια της ΕΕ.

Από τα μέσα του 2009 και έπειτα παρατηρήθηκε άνοδος της ανεργίας σε ποσοστά άνω του 9%, ενώ σημειώθηκε μείωση των επενδύσεων κυρίως στον ιδιωτικό τομέα. Επιπλέον οι δυσμενείς οικονομικές συνθήκες σε συνδυασμό με τον μειωμένο όγκο συναλλαγών ανάμεσα στα κράτη-μέλη της ΕΕ είχε αρνητικές επιπτώσεις στον τομέα της ναυτιλίας αλλά και του τουρισμού<sup>195</sup>.

Έχοντας διαμορφωθεί ένα ιδιαίτερα δυσάρεστο κλίμα στο εξωτερικό για την ελληνική οικονομία ο τότε πρωθυπουργός Κώστας Καραμανλής εξαγγέλλει εκλογές για τις 4 Οκτωβρίου 2009, τις οποίες τις κερδίζει το ΠΑΣΟΚ. Για την απόφαση αυτή, κατηγορήθηκε από τους αντιπάλους του πως με τις εκλογές είχε σκοπό να αποδράσει από δύσκολη κατάσταση που διαμορφώνονταν.

Τον Οκτώβριο του 2009 ο πρωθυπουργός Γιώργος Παπανδρέου, που μόλις είχε σχηματίσει κυβέρνηση, αποκάλυψε ότι οι προηγούμενες κυβερνήσεις είχαν αλλοιώσει τα επίσημα στοιχεία για το δημοσιονομικό έλλειμμα των τελευταίων ετών<sup>196</sup> και

---

<sup>194</sup> Αν εστιαστούμε, για παράδειγμα, στην πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη, παρατηρούμε ότι οι περικοπές στις δημόσιες δαπάνες για την υγεία και η αύξηση της ανεργίας δεν συνοδεύτηκαν από καμία αλλαγή στις πολιτικές για την κάλυψη της ασφάλειας υγείας του πληθυσμού. Ο ΟΟΣΑ αναφέρει ότι περίπου το 10% του ελληνικού πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένων των μακροχρόνια ανέργων και των αυτοαπασχολούμενων που καθυστερεί να καταβάλει τις κοινωνικές εισφορές, δεν πληρούσαν τα προαπαιτούμενα για ασφαλιστική κάλυψη και είχαν πρόσβαση μόνο σε επείγουσες θεραπείες.

<sup>195</sup> Υπουργείο Οικονομικών, Οικονομικές εξελίξεις του 2009 και προοπτικές για το 2010, 2009.

<sup>196</sup> Τον Σεπτέμβριο του 2009, η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία στα στοιχεία που αποστέλλει στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή κάνει λόγο για έλλειμμα 5% του ΑΕΠ, για το 2008, ενώ για το 2009 προέβλεπε ότι θα διαμορφωθεί γύρω στο 6%. Παπακωνσταντίνου Γ. και Σαχινίδης Φ., Τα δημοσιονομικά στοιχεία του 2009 και οι ευθύνες, 2016, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.kathimerini.gr/874333/article/epikairothta/politikh/ta-dhmosionomika-stoixeia-toy-2009-kai-oi-ey8ynes>.

επαναπροσδιόρισε το ελληνικό δημόσιο έλλειμμα<sup>197</sup> του 2009 από το 5% στο 13,5% του ΑΕΠ<sup>198</sup>. Η κατάσταση αυτή, σε συνδυασμό με την παγκόσμια κρίση είχε ως αποτέλεσμα η Ελλάδα να πληγεί από κερδοσκοπικές κινήσεις διεθνών επενδυτών, οι οποίες ανέβασαν το επιτόκιο των ελληνικών ομολόγων σε απαγορευτικά υψηλά επίπεδα. Οι διεθνείς οίκοι αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας<sup>199</sup> υποβάθμισαν τα ομόλογα του Ελληνικού Δημοσίου καθιστώντας με αυτό τον τρόπο ιδιαίτερα δύσκολη την πρόσβαση στις διεθνείς κεφαλαιαγορές, οδηγώντας τη χώρα στη σημερινή κρίση<sup>200</sup>, ενώ η τότε κυβέρνηση της χώρας απέφυγε την άμεση λήψη μέτρων διάσωσης της οικονομίας, προκειμένου να καθησυχάσει τις αγορές. Στο επόμενο διάστημα προχώρησε σε εφαρμογή προεκλογικών της υποσχέσεων, όπως η καταβολή του επιδόματος αλληλεγγύης σε κοινωνικές ομάδες με χαμηλό εισόδημα. Την ίδια περίοδο ο προϋπολογισμός σημείωσε αυξήσεις, στα όρια του πληθωρισμού, ενώ υπήρχαν ιδιαίτερα χαμηλοί μισθοί και συντάξεις. Λίγο μετά την κατάθεση του προϋπολογισμού υπήρξε νέα αρνητική εξέλιξη που αφορούσε την πιστοληπτική ικανότητα της Ελλάδας

---

<sup>197</sup> Αξίζει σ' αυτό το σημείο να σημειωθεί πως η Ευρωζώνη, ως κατασκευάσμα, βασίστηκε στα κριτήρια του Μάαστριχτ. Στόχος των κριτηρίων του Μάαστριχτ είναι να εξασφαλιστεί ότι μια οικονομία –με την υιοθέτηση του ευρώ– είναι έτοιμη να λειτουργήσει στο πλαίσιο μιας οικονομικής και νομισματικής ένωσης και συνεπώς, εγγυώνται την ομαλή λειτουργία της νομισματικής ένωσης. Τα κριτήρια αυτά περιλαμβάνουν τη σταθερότητα του πληθωρισμού (ποσοστό πληθωρισμού που δεν υπερβαίνει κατά περισσότερο από 1,5% αυτού που αντιστοιχεί στα τρία κράτη μέλη με τις καλύτερες επιδόσεις όσον αφορά στη σταθερότητα του επιπέδου των τιμών), χαμηλά επιτόκια (μακροπρόθεσμο επιτόκιο που δεν υπερβαίνει κατά περισσότερο από 2% αυτό των τριών κρατών μελών με τις καλύτερες επιδόσεις όσον αφορά στη σταθερότητα του επιπέδου των τιμών) και μια σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία (συμμετοχή στο μηχανισμό συναλλαγματικών ισοτιμιών (ΜΣΙ-ΙΙ), τουλάχιστον για δύο χρόνια πριν την ένταξη, ώστε να καταδεικνύεται ότι η κυβέρνηση μπορεί να διαχειριστεί την οικονομία χωρίς την προσφυγή στην υποτίμηση του νομίσματος). Όσον αφορά στα δημόσια οικονομικά, θα πρέπει να είναι υγιή (δημοσιονομικό έλλειμμα που δεν υπερβαίνει το 3% του ΑΕΠ) και βιώσιμα (δημόσιο χρέος κάτω από το 60% του ΑΕΠ ή που προσεγγίζει αυτήν την τιμή με ικανοποιητικό ρυθμό).

<sup>198</sup> Ελληνική Ένωση για τα δικαιώματα του ανθρώπου, Υποβαθμίζοντας τα δικαιώματα: Το κόστος της λιτότητας στην Ελλάδα, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.hlhr.gr/wp-content/uploads/2016/12/kostos-litotitas-stin-ellada.pdf>, σελ. 12.

<sup>199</sup> Οι Εταιρείες αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας ή συνθέστερα Οίκοι αξιολόγησης είναι ιδιωτικές εταιρίες οικονομικού ενδιαφέροντος που προσφέρουν κυρίως συμβουλευτικές "ανεξάρτητες" και έγκυρες υπηρεσίες στη δευτερογενή αγορά. Αξιολογώντας την των δανειζομένων (ιδιωτών, επιχειρήσεων, κρατών) καθώς επίσης και τα που εκδίδουν οι δανειζόμενοι παρέχουν σχετικές πληροφορίες υπέρ των ενδιαφερομένων ώστε να λαμβάνουν ασφαλέστερες χρηματοδοτικές αποφάσεις. Πρόκειται για ιδιωτικούς μη-πλειοψηφικούς ρυθμιστές διεθνών κεφαλαιαγορών με έντονο και σημαντικό ρόλο αφού οι αξιολογήσεις πιστοληπτικής ικανότητας τις οποίες διενεργούν μπορούν να επηρεάσουν ακόμα και την διεθνή αγορά.

<sup>200</sup> UN Human Rights Council, 25th session, Report of the independent expert on the effects of foreign debt and other related international financial obligations of States on the full enjoyment of all human rights, particularly economic, social and cultural rights, Cephias Lumina - Addendum Mission to Greece (22 - 27 April 2013), 5 March 2014.

καθώς υποβαθμίστηκε κι άλλο από τους διεθνείς οίκους και ως εκ τούτου προκλήθηκε αναστάτωση στις αγορές. Συγκεκριμένα στις 8 Δεκεμβρίου ο οίκος Fitch υποβάθμισε για δεύτερη φορά την ελληνική οικονομία στο επίπεδο BBB+. Με την σειρά τους οι οίκοι αξιολόγησης Standard and Poor's και Moody's προχώρησαν σε υποβάθμιση της ελληνικής οικονομίας, κρίνοντας το πρόγραμμα για την οικονομική εξυγίανση της χώρας ανεπαρκές<sup>201</sup>. Από τα μέσα Ιανουαρίου του 2010 ξεκίνησε μία συνεχής άνοδος<sup>202</sup> των spreads<sup>203</sup>.

## 4.2 Η χρονική περίοδος από το 2010 έως το 2018

### 4.2.1 Το πρώτο και το δεύτερο πακέτο προληπτικών μέτρων

Το 2010, μετά και από τις αποκαλύψεις ότι το δημοσιονομικό έλλειμμα της Ελλάδας έκλεισε για το 2009 σε επίπεδα πολύ πάνω από αυτά που θα καθιστούσαν το δημόσιο χρέος βιώσιμο, η ελληνική κυβέρνηση αδυνατούσε να δανειστεί με λογικά επιτόκια από τις αγορές για τη χρηματοδότηση του τρέχοντος δημοσιονομικού ελλείμματος και την αναχρηματοδότηση του χρέους. Αποτέλεσμα ήταν ο άμεσος κίνδυνος χρεοκοπίας και στάσης πληρωμών του Ελληνικού Δημοσίου. Προτού η Ελλάδα ζητήσει οποιαδήποτε διεθνή οικονομική βοήθεια, η ελληνική κυβέρνηση υιοθέτησε μια πρώτη

---

<sup>201</sup> Νίκας Σ., Οι οίκοι αξιολόγησης επιτάχυναν τη χρεοκοπία, 2014, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.kathimerini.gr/780351/article/epikairothta/politikh/oi-oikoi-a3iologhshs-epitaxyinan-th-xreokopia>.

<sup>202</sup> Στις 21 Ιανουαρίου του 2010 το spread των 10ετών ομολόγων ξεπέρασε τις 300 μονάδες και στη συνέχεια ακολούθησε έντονη αυξητική πορεία ξεπερνώντας ακόμα και τις 1000 μονάδες τον Απρίλιο του 2010.

<sup>203</sup> Το σπρεντ (spread, που σημαίνει διασπορά), ή αλλιώς επιτοκιακό περιθώριο, είναι μια μονάδα μέτρησης που εκφράζει τη διαφορά (διασπορά) δύο τιμών ή δύο πραγμάτων. Όσον αφορά την οικονομία, με τον όρο σπρεντ εννοούμε τη διαφορά των τιμών των επιτοκίων δανεισμού μεταξύ δύο χωρών. Συνήθως η μία χώρα είναι αυτή που εξετάζουμε και η άλλη μία χώρα με ισχυρή και σταθερή οικονομία. Ως μονάδα μέτρησης ορίζεται η μονάδα βάσης. Στην Ευρωζώνη η πιο σταθερή οικονομία είναι της Γερμανίας. Αναφερόμενοι στην Ελλάδα, με τον όρο σπρεντ εννοούμε κυρίως τη διαφορά της απόδοσης των ελληνικών από τα γερμανικά δεκαετή ομόλογα αναφοράς. Για παράδειγμα, όταν το επιτόκιο δανεισμού της Ελλάδας είναι 11%, ενώ της Γερμανίας είναι 3%, η διαφορά των δύο είναι 8%, συνεπώς το ελληνικό σπρεντ κυμαίνεται στις 800 μονάδες βάσης. Μέχρι και τον Οκτώβριο του 2008 το σπρεντ δεν ξεπερνούσε τις 100 μονάδες βάσης (1%), ενώ το Σεπτέμβριο του 2011 το σπρεντ εκτινάχτηκε στις 2000 (20%) μονάδες βάσης.

δέσμη μέτρων λιτότητας στις αρχές του 2010, σε μια προσπάθεια να αντιμετωπίσει τα οικονομικά προβλήματα στην Ελλάδα<sup>204</sup>.

Στο διάστημα μεταξύ Φεβρουαρίου και Μαρτίου του 2010 ανακοινώθηκε από την ελληνική κυβέρνηση, το Πρόγραμμα Σταθερότητας και Ανάπτυξης, σύμφωνα με το οποίο προβλεπόταν μείωση του ελλείμματος κατά 4% για το ίδιο έτος και επιπλέον μείωσή κάτω από 3% μέχρι το επόμενο έτος. Αυτός ο στόχος θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί, μέσω της εφαρμογής κάποιων μέτρων, όπως η αύξηση του ΦΠΑ και το πάγωμα των προσλήψεων.

Συγκεκριμένα ο Πρωθυπουργός μετά την επιστροφή του από την Ελβετία όπου πραγματοποιούνταν το παγκόσμιο οικονομικό Forum<sup>205</sup>, ανακοίνωσε στις 9 Φεβρουαρίου μια σειρά μέτρων για το δημόσιο τομέα, που αποτέλεσαν το πρώτο πακέτο μέτρων λιτότητας. Με τα μέτρα αυτά υπολογιζόταν όφελος για το Ελληνικό δημόσιο ύψους 800 εκατομμυρίων ευρώ. Τα μέτρα περιλάμβαναν το πάγωμα μισθών και προσλήψεων όλων των δημοσίων υπαλλήλων, τις περικοπές επιδομάτων κατά 10%, περικοπές υπερωριών κατά 30% και περικοπές οδοιορικών<sup>206</sup>.

Τα μέτρα όμως αυτά δεν ήταν αρκετά. Στις αρχές του επόμενου μήνα<sup>207</sup>, με τον φόβο της στάσης πληρωμών και της χρεοκοπίας να είναι υπαρκτός, η κυβέρνηση έλαβε νέα, ακόμη πιο σκληρά μέτρα. Αυτά τα νέα μέτρα που ανακοινώθηκαν στις 3 Μαρτίου του 2010 αποτέλεσαν το δεύτερο πακέτο μέτρων να προσθέσουν στο ελληνικό ταμείο 9,8 δις ευρώ. Κάποια από αυτά αφορούσαν την μείωση της τάξεως του 30% των δώρων των Χριστουγέννων, του Πάσχα και αδείας, μείωση 12% σε όλα τα επιδόματα του

---

<sup>204</sup> Βλ. σχετικά “Greece unveils austerity programme to cut deficit”, BBC News, 3 February 2010, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8494849.stm> και “Greece unveils radical austerity package”, The Guardian, 3 March 2010, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.theguardian.com/business/2010/mar/03/greece-austerity-measures>. “Greece backs new round of tax rises and spending cuts”, BBC News, 3 March 2010, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/8546589.stm>.

<sup>205</sup> Τον Ιανουάριο 2010 πραγματοποιήθηκε το Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ στην Ελβετία. Εκεί παρευρισκόταν και ο πρωθυπουργός της Ελλάδας ο οποίος δέχτηκε πιέσεις από ξένους ηγέτες για άμεση λήψη μέτρων. Παπαχρήστος Γ. Χ., Η συννεφιασμένη Κυριακή στο Μαξίμου, 2010, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4559185/?iid=2>.

<sup>206</sup> Πάγωμα μισθών και περικοπές επιδομάτων ανακοίνωσε η κυβέρνηση, 2010, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=130472>.

<sup>207</sup> Greece unveils radical austerity package, 3 Μαρτίου 2010, The Guardian, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.theguardian.com/business/2010/mar/03/greece-austerity-measures>.

Δημοσίου, μείωση 7% στις αποδοχές υπαλλήλων ΔΕΚΟ, ΟΤΑ και ΝΠΙΔ, αύξηση του ΦΠΑ από 4,5% σε 5%, από 9% σε 10% και από 19% σε 21%, αύξηση στον φόρο της βενζίνης (15%) και την επιβολή τεκμηρίων διαβίωσης σε όλα τα ακίνητα<sup>208</sup>. Ωστόσο τα μέτρα που ελήφθησαν δεν κατάφεραν να κερδίσουν την εμπιστοσύνη των διεθνών αγορών. Μετά τη λήψη των παραπάνω σκληρών μέτρων λιτότητας όμως πυροδοτήθηκαν αντιδράσεις και πραγματοποιήθηκαν πολλές απεργίες και πορείες στις περισσότερες πόλεις της χώρας.

Η προσπάθεια της κυβέρνησης να ανακτήσει την αξιοπιστία της χώρας στις διεθνείς αγορές και να πετύχει μείωση των επιτοκίων οδήγησε σε λήψη μέτρων μείωσης των δαπανών, τα οποία ωστόσο δεν κατάφεραν να ανατρέψουν το αρνητικό κλίμα. Η κυβέρνηση ήταν πεπεισμένη ότι με τη λήψη δυο συνεχόμενων πακέτων μέτρων λιτότητας θα επιτύγχανε να αναβαθμίσει την εικόνα της στις διεθνείς αγορές. Από τον Απρίλιο του 2010 όμως πραγματοποιήθηκαν νέες υποβαθμίσεις από τους οίκους αξιολόγησης και τα ελληνικά ομόλογα βρίσκονταν πλέον στην κατηγορία των «σκουπιδιών» (junk). Τα επιτόκια των ελληνικών ομολόγων ήταν τόσο υψηλά με αποτέλεσμα η κρίση της Ελλάδας να απειλεί την σταθερότητα της Ευρωζώνης, ενώ παράλληλα αυξάνονταν και οι απόψεις που υποστήριζαν, πως λόγω της κατάστασης της Ελλάδος κινδυνεύει ακόμη και το ευρώ. Τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης θέλησαν να αναπτύξουν συντονισμένη δράση προκειμένου να μην διακινδυνεύσει η σταθερότητα της Ευρωζώνης. Η βοήθεια τους προς την Ελλάδα θα λάμβανε την μορφή διμερών δανείων σε συνδυασμό με χρηματοδότηση και από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο<sup>209</sup>.

Στις 23 Απριλίου 2010 η Ελλάδα ζήτησε για πρώτη φορά επισήμως από τους διεθνείς και Ευρωπαίους εταίρους της χώρας την παροχή οικονομικής βοήθειας προκειμένου να αποτραπεί η στάση πληρωμών της χώρας<sup>210</sup>. Η προσφυγή στον μηχανισμό στήριξης

---

<sup>208</sup> Greece backs new round of tax rises and spending cuts, 3 Μαρτίου 2010, BBC News, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8546589.stm>.

<sup>209</sup> Παπαδοπούλου Α., Το (δημοσιονομικό) χρέος τω κρατών και το (πολιτικό) χρέος της Ένωσης, σε: Πρακτικά Ημερίδας στη Μνήμη Γιώργου Παπαδημητρίου, Αθήνα: Παπαζήσης 2014, σελ.5-6, όπως και σε: Σημίτης Κ., Ο εκτροχιασμός, εκδόσεις Πόλις, 2012, σελ.54-66 .

<sup>210</sup> “Greece, out of ideas, requests global aid”, The New York Times, 23 April 2010, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.nytimes.com/2010/04/24/business/global/24drachma.html?\\_r=0](http://www.nytimes.com/2010/04/24/business/global/24drachma.html?_r=0).



ανακοινώθηκε από τον Πρωθυπουργό Γιώργο Παπανδρέου, ενώ βρισκόταν στο Καστελόριζο<sup>211</sup>.

Αφότου διενεργήθηκαν πολλές διαπραγματεύσεις σε ότι αφορά το ύψος όπως επίσης και τους όρους της χρηματοδότησης ένα πρώτο σχέδιο διάσωσης συμφωνήθηκε στις 2 Μαΐου 2010, ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τρόικα, μια τριμερή επιτροπή που συγκρότησαν το ΔΝΤ<sup>212</sup>, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή<sup>213</sup>. Στις 8 Μαΐου εγκρίθηκε η Σύμβαση Δανειακής Διευκόλυνσης με τις χώρες του ευρώ και διακανονισμός Χρηματοδότησης Άμεσου Ετοιμότητας με το ΔΝΤ. Το σύνολο αυτών των συμφωνιών ονομάζεται πολύ συχνά με συντομία «Μνημόνιο»<sup>214</sup>.

Το Μάιο του 2010 λοιπόν η Ελληνική κυβέρνηση προχώρησε στην υπογραφή δύο δανειακών συμβάσεων: τη Σύμβαση Δανειακής Διευκόλυνσης μεταξύ των Κρατών Μελών της Ευρωζώνης και της Ελλάδας και το Μνημόνιο Συνεννόησης μεταξύ της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Ελλάδας. Με βάση αυτές τις συμβάσεις θα χορηγούνταν στην Ελλάδα οι δανειακές δόσεις κάτω από αυστηρούς όρους, οι οποίες

---

<sup>211</sup> «Είναι ανάγκη, ανάγκη εθνική και επιτακτική, να ζητήσουμε επισήμως από τους εταίρους μας την ενεργοποίηση του μηχανισμού στήριξης, που από κοινού δημιουργήσαμε στην Ε.Ε. Έχω ήδη δώσει εντολή στον υπουργό Οικονομικών να κάνει τις απαραίτητες ενέργειες. Και οι εταίροι μας θα συνδράμουν άμεσα και αποφασιστικά, ώστε να παράσχουν στην Ελλάδα το απάνεμο λιμάνι που θα μας επιτρέψει να ξαναχτίσουμε το σκάφος μας με γερά και αξιόπιστα υλικά» λέει από το Καστελόριζο ο κ. Παπανδρέου. Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://youtu.be/4pC\\_d1M82uQ](https://youtu.be/4pC_d1M82uQ).

<sup>212</sup> Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), είναι ένας διεθνής οργανισμός ο οποίος επιβλέπει το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα παρακολουθώντας τις συναλλαγματικές ισοτιμίες και τα ισοζύγια πληρωμών και προσφέροντας οικονομική και τεχνική βοήθεια όταν του ζητηθεί.

<sup>213</sup> Το Δ.Ν.Τ έχει βοηθήσει ξανά χώρες υπό οικονομική κρίση, ενώ για την Ε.Ε ήταν η πρώτη φορά που χώρα της Ευρωζώνης βρισκόταν σε μια τέτοια κατάσταση και κρίθηκε αναγκαία η χρηματοδότηση από το Δ.Ν.Τ. Βλ. σχετικά Κ. Σημίτης, Ο εκτροχιασμός, 2012, σελ.74.

<sup>214</sup> Με τον όρο μνημόνιο ή υπόμνημα (αγγλικά memorandum) συνήθως αναφερόμαστε σε ένα σύντομο γραπτό μήνυμα κείμενο συμφωνίας μεταξύ διαφόρων μερών. Δεδομένου ότι συσχετίζεται εννοιολογικά με τη μνήμη, ως μνημόνιο εννοείται οποιοδήποτε έγγραφο ή άλλο μέσο βοηθά τη μνήμη μέσω της καταγραφής γεγονότων ή συγκεκριμένων παρατηρήσεων πάνω σε ένα δεδομένο θέμα. Σε ό,τι αφορά στη διπλωματική γλώσσα, το μνημόνιο είναι επίσημο διπλωματικό έγγραφο, μέσω του οποίου είτε ανταλλάσσονται απόψεις ή εντοπίζονται θέματα για διμερείς ή πολυμερείς συμβάσεις διεθνούς δικαίου. Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/memorandum> και στο Γ. Μπαμπινιώτης, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, β' έκδοση - γ' ανατύπωση, Αθήνα, 1110.



θα καταγράφονταν σε «Μνημόνιο Συνεννόησης» με σκοπό την πειθάρχηση των δημοσιονομικών της χώρας<sup>215</sup>.

Το εν λόγω Μνημόνιο προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας ήταν μία μεγάλη πρόκληση όχι μόνο για την ελληνική οικονομία αλλά και για την κοινωνία της χώρας.

Κατά το πρώτο έτος εφαρμογής του πραγματοποιήθηκαν πολλές αλλαγές, στο εργασιακό, το ασφαλιστικό και άλλους τομείς και ενώ οι πολίτες έβλεπαν τα έσοδα τους να μειώνονται, οι φορολογικές εισφορές αυξάνονταν.

Η Ελλάδα από εκείνη τη στιγμή και για τα επόμενα 8 χρόνια τέθηκε σε μια σειρά μέτρων και περιορισμών με «σκληρούς» όρους που επηρέασαν την καθημερινότητα των πολιτών της. Οι όροι επιβλήθηκαν από τους δανειστές της χώρας σε μια προσπάθεια να μειωθεί το δημόσιο έλλειμμα και να επέλθει σταθερότητα στην Ευρωζώνη χωρίς να υπολογίζονται όμως οι επιπτώσεις των μέτρων λιτότητας στην κοινωνία<sup>216</sup>. Οι συνέπειες των μέτρων λιτότητας ήταν καταστροφικές για τους τομείς της υγείας, της εκπαίδευσης, της εργασίας και της πρόνοιας, ενώ οι μισθοί και οι συντάξεις επλήγησαν περισσότερο σε μια προσπάθεια να μειωθεί το δημόσιο έλλειμμα και να κερδίσει η χώρα την χαμένη εμπιστοσύνη των αγορών<sup>217</sup>.

Στη συνέχεια του παρόντος κεφαλαίου θα παρουσιαστεί αναλυτικά η εξέλιξη του ελληνικού δημοσίου χρέους από το 2010 έως 2018, ενώ θα γίνει λόγος στις πράξεις των Μνημονίων και τα μέτρα λιτότητας που έλαβε η εκάστοτε ελληνική κυβέρνηση σε σχέση με τα δικαιώματα στην εργασία, στην υγεία, την κοινωνική ασφάλιση και την εκπαίδευση, ώστε να αποδειχθεί κατόπιν αν τα μέτρα αυτά είναι συνταγματικά ορθά ή αν μιλάμε για παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

---

<sup>215</sup> Παπαδοπούλου, Το (δημοσιονομικό) χρέος τω κρατών και το (πολιτικό) χρέος της Ένωσης, σε: Πρακτικά Ημερίδας στη Μνήμη Γιώργου Παπαδημητρίου, 2014, σελ. 5-6.

<sup>216</sup> Η οικονομική πολιτική του Μνημονίου είχε ως βασικό άξονα τη δημοσιονομική προσαρμογή, κατά κύριο λόγο μέσω οριζόντιων μέτρων, τα οποία αποσκοπούσαν στον περιορισμό του ελλείμματος κάτω από 3% έως το έτος 2014. Άλλος ένας βασικός άξονας του ήταν οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις σχετικά με τη λειτουργία των αγορών, προκειμένου να ενισχυθεί τόσο η ανταγωνιστικότητα όσο και η ανάπτυξη ενός επιχειρηματικού περιβάλλοντος το οποίο θα προσέλκυε επενδυτές.

<sup>217</sup> Fattorelli M.I., Το μυστικό των τραπεζών πίσω από την ελληνική τραγωδία, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://greekdebtruthcommission.org/wp\\_GR/?p=107](http://greekdebtruthcommission.org/wp_GR/?p=107).

#### 4.2.2 Το Πρώτο Μνημόνιο Συνεννόησης

Η Ελληνική κυβέρνηση προχώρησε στην υπογραφή του πρώτου Μνημονίου στις 3 Μαΐου 2010. Η χρηματοδότηση ανερχόταν στα 110 δισ. ευρώ εκ των οποίων τα 80 δισ. ευρώ προέρχονταν από την Ε.Ε ενώ το υπόλοιπο ποσό των 30 δισ. ευρώ από το Δ.Ν.Τ., ενώ το πρόγραμμα είχε ορίζοντα ως το 2014 και με επιτόκιο 5%. Αναγκαία προϋπόθεση για τη χορήγηση της χρηματοδότησης ήταν να εφαρμόσει η Ελλάδα ένα οικονομικό πρόγραμμα προσαρμογής διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων.

Η ομάδα εκπροσώπων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (ΕΕ) , της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ), γνωστή και ως «Τρόικα», ήταν υπεύθυνη για την ανά τρίμηνο αξιολόγηση της προόδου του προγράμματος εφαρμογής των όρων του Μνημονίου και εκείνη που αποφάσιζε για την εκταμίευση της αντίστοιχης δόσης του δανείου.

Επιγραμματικά τα μέτρα προέβλεπαν μεταξύ άλλων:

- Αντικατάσταση του 13ου και του 14ου μισθού των δημοσίων υπαλλήλων με επίδομα 500 ευρώ σε όλους όσους έχουν αποδοχές μέχρι 3000 ευρώ και πλήρης κατάργηση των δύο μισθών για μεγαλύτερες αποδοχές.
- Αντικατάσταση 13ης και 14ης σύνταξης με επίδομα 800 ευρώ για συντάξεις έως 2500 ευρώ.
- Περαιτέρω περικοπή επιδομάτων 8% στα επιδόματα των δημοσίων υπαλλήλων και 3% στους υπαλλήλους των ΔΕΚΟ όπου δεν έπαιρναν επιδόματα.
- Αύξηση του υψηλού συντελεστή ΦΠΑ από 21% σε 23%, του μεσαίου από 10% σε 11% (από 1η Ιουλίου 2010) και από 11% σε 13 % (από 1η Ιανουαρίου 2011) και αντίστοιχα του χαμηλού στο 6,5% ( από 1η Ιανουαρίου 2011).
- Αύξηση στον ειδικό φόρο κατανάλωσης σε καύσιμα, τσιγάρα και ποτά κατά 10%.
- Αύξηση στις αντικειμενικές τιμές ακινήτων.

- Πρόσθεση ενός επιπλέον 10% στους φόρους εισαγωγής επί της αξίας των περισσότερων εισαγόμενων αυτοκινήτων.
- Αύξηση του ορίου απολύσεων και μείωση του κατώτατου μισθού.
- Το ελάχιστο όριο συνταξιοδότησης προσαρμόζεται στα 60 χρόνια, ενώ αυξάνονται τα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης των γυναικών στο δημόσιο τομέα στα 65 χρόνια έως το τέλος του 2013 με έναρξη το 2011.

Πιο συγκεκριμένα στο πρώτο αυτό Μνημόνιο αναφέρεται πως η κυβέρνηση θα πρέπει να έχει ως βασικό της στόχο τη μείωση των δαπανών της. Γι' αυτό θα πρέπει να μειώσει τόσο τις συντάξεις όσο και τους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων<sup>218</sup>. Σχετικά με τις συντάξεις, προέβλεπε την κατάργηση της 13ης και 14ης σύνταξης, ωστόσο όσοι συνταξιούχοι λάμβαναν λιγότερο από 2.500€ μηνιαίως θα δικαιούνταν ένα επίδομα 800€ ετησίως<sup>219</sup>. Επιπλέον τα δώρα των Χριστουγέννων, του Πάσχα και άλλα επιδόματα (επίδομα αδείας για δημόσιους υπαλλήλους) μειώθηκαν όπως μειώθηκαν και για τους δημοσίους υπαλλήλους<sup>220</sup>. Κρίθηκε ότι μια διαρθρωτική αλλαγή έπρεπε να υποστούν οι συντάξεις<sup>221</sup> και κυρίως οι υψηλότερες<sup>222</sup>.

Άμεση προτεραιότητα της κυβέρνησης αποτελούσε και η ασφαλιστική μεταρρύθμιση. Οι συστάσεις της Τρόικας αφορούσαν μεταβατικά μέτρα αλλά και τα χαρακτηριστικά ενός νέου συστήματος. Πρότειναν τα ασφαλιστικά ταμεία να συγχωνευθούν σε τρία

---

<sup>218</sup> Ν.3845/2010, ΦΕΚ, 06 Μαΐου 2010, [www.ktpae.gr/pdf/D\\_7\\_N\\_3845\\_2010.pdf](http://www.ktpae.gr/pdf/D_7_N_3845_2010.pdf).

<sup>219</sup> Ματσαγγάνης, Η κοινωνική πολιτική σε δύσκολους καιρούς: Οικονομική κρίση, δημοσιονομική λιτότητα και κοινωνική προστασία, Εκδόσεις Κριτική, 2011, σελ. 103. Επίσης: Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε, Συστήματα Κοινωνικής Ασφάλισης: Ασφαλιστικό σύστημα και σύστημα κοινωνικής περίθαλψης, σελ.173. Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/02/ekp\\_yliko\\_krat\\_pron2.pdf](http://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/02/ekp_yliko_krat_pron2.pdf).

<sup>220</sup> Εξαιρούνται από την μείωση τα επιδόματα οικογενειακής κατάστασης ή αυτά που συνδέονται με την επαγγελματική εξέλιξη, αυτά που προέρχονται από επαγγέλματα που ορίζονται στα βαρέα και ανθυγιεινά καθώς και αυτά που συνδέονται με απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου.

<sup>221</sup> Σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ.3 του ν. 3863/2010 το κατώτατο όριο σύνταξης (λόγω γήρατος) για χρόνο ασφάλισης 15 ετών ή λόγω αναπηρίας με ποσοστό 80% και άνω ή λόγω εργατικού ατυχήματος, δεν δύναται να ξεπερνά του ποσού που αντιστοιχεί σε 15 ημερομίσθια ανειδίκευτου εργάτη. Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε, Συστήματα Κοινωνικής Ασφάλισης: Ασφαλιστικό σύστημα και σύστημα κοινωνικής περίθαλψης, σελ.175, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/02/ekp\\_yliko\\_krat\\_pron2.pdf](http://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/02/ekp_yliko_krat_pron2.pdf).

<sup>222</sup> Ματσαγγάνης, Η κοινωνική πολιτική σε δύσκολους καιρούς: Οικονομική κρίση, δημοσιονομική λιτότητα και κοινωνική προστασία, 2011, σελ. 103.

(μισθωτών, αυτοαπασχολούμενων και αγροτών), καθώς και τον ορισμό κοινών κανόνων για τους τωρινούς και μελλοντικούς εργαζομένους<sup>223</sup>.

Επιπρόσθετα, η ηλικία συνταξιοδότησης επιμηκύνεται στα 65 έτη για άνδρες και γυναίκες ανεξαρτήτως αριθμού παιδιών. Τα νέα όρια θα ισχύουν και για τις γυναίκες στο δημόσιο τομέα από 1.1.2011<sup>224</sup>, ενώ τίθενται περιορισμός πρόωρης συνταξιοδότησης (60 έτη) και για τους ασφαλισμένους προ 1993. Ακόμα σταδιακά θα αυξάνεται η ελάχιστη περίοδος ασφάλισης για πλήρη σύνταξη από 37 σε 40 έτη (άρθρο 10 ν.3863/2010) έως το 2015<sup>225</sup>. Τα επαγγέλματα που ανήκουν στην κατηγορία των βαρέων και ανθυγιεινών θα περιορίζονται, ενώ οι προϋποθέσεις για την χορήγηση αναπηρικής σύνταξης θα γίνονταν αυστηρότερες<sup>226</sup>.

Στο νέο σύστημα οι εισφορές θα συνδέονται με τις παροχές με τον υπολογισμό της ανταποδοτικής σύνταξης, βάσει μέσου ετήσιου ποσοστού αναπλήρωσης της τάξης του 1,2%. Ένα ακόμα χαρακτηριστικό του νέου συστήματος ήταν το όριο συνταξιοδότησης που θα αυξάνεται ανάλογα με τα προσδοκώμενα όρια ζωής, ενώ ακόμα οι συντάξεις θα τιμαριθμοποιούνται. Μειωμένη σύνταξη κατά 6% ετησίως<sup>227</sup> θα δίνεται σε όσους συνταξιοδοτούνται σε ηλικία 60-65 ετών με περίοδο ασφάλισης κάτω των 40 ετών.

Αναγνωρίστηκε πλασματικός χρόνος ασφάλισης με εξαγορά η χωρίς εξαγορά εισφορών έως 7 χρόνια<sup>228</sup>. Για παράδειγμα μπορεί να εξαγοραστεί η χρονική περίοδος της στρατιωτικής θητείας, η γονική άδεια ανατροφής παιδιών, οι σπουδές κ.τ.λ. «Για

---

<sup>223</sup> Στο σχέδιο νόμου του Υπουργείου Εργασίας/ και Κοινωνικών Ασφαλίσεων προβλεπόταν οι δημοσιογράφοι, οι υπάλληλοι της Τράπεζας της Ελλάδος, οι ιατροί, δικηγόροι και μηχανικοί να ασφαλίζονται σε χωριστούς φορείς, κάτι το οποίο ξέφυγε από τις διατάξεις του Μνημονίου, όπου τα ασφαλιστικά ταμεία συγκεντρώνονται σε τρία.

<sup>224</sup> Αύξηση των προαπαιτούμενων ετών ασφάλισης των γυναικών που εργάζονται μέχρι και 15 έτη στο Δημόσιο και 10 έτη στο ΙΚΑ.

<sup>225</sup> Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕ.Ε, Συστήματα Κοινωνικής Ασφάλισης: Ασφαλιστικό σύστημα και σύστημα κοινωνικής περίθαλψης, σελ.173, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/02/ekp\\_yliko\\_krat\\_pron2.pdf](http://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/02/ekp_yliko_krat_pron2.pdf).

<sup>226</sup> Ν.3845/2010, ΦΕΚ, 06 Μαΐου 2010, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [www.ktpae.gr/pdf/D\\_7\\_N\\_3845\\_2010.pdf](http://www.ktpae.gr/pdf/D_7_N_3845_2010.pdf).

<sup>227</sup> Όσοι θα συνταξιοδοτούνται πρόωρα θα επιβαρύνονται στην σύνταξη με 0,5% ανά μήνα ή 6% να έτος, μέχρι 5 έτη. Το ανώτατο ποσοστό ποινής καθορίζεται σε 30% για 5 χρόνια που υπολείπονται του χρόνου συμπλήρωσης των 65 ετών.

<sup>228</sup> Μανταγαγιάνης, Η κοινωνική πολιτική σε δύσκολους καιρούς: Οικονομική κρίση, δημοσιονομική λιτότητα και κοινωνική προστασία, 2011, σελ.48-49.

την εξαγορά ορίζεται ως μηνιαίο ποσό: α) το 20% επί του 25πλάσιου ημερομισθίου του ανειδίκευτου εργάτη για κύρια σύνταξη και 6% για επικουρική, β) 165 ευρώ το μήνα, γ) 1.980 ευρώ για κάθε έτος, δ) 13.860 ευρώ για όσους ασφαλισμένους το 2014 θελήσουν να εξαγοράσουν το μέγιστο των 7 ετών, ε) Οι ασφαλισμένοι στον ΟΑΕ.Ε για την εξαγορά καταβάλλουν εισφορές με βάση την 5η ασφαλιστική κλάση»<sup>229</sup>.

Ένα ακόμη ιδιαίτερο ζήτημα που τέθηκε στο πρώτο Μνημόνιο ήταν οι μειώσεις των δαπανών στο δημόσιο τομέα. Κάτι τέτοιο θα γινόταν εφικτό τόσο μέσω των απολύσεων όσο όμως και των μειώσεων νέων προσλήψεων δημοσίων υπαλλήλων. Απαραίτητο μέτρο προς αυτή την κατεύθυνση φαίνεται πως αποτελούσε και η κατάργηση των λεγόμενων 13ου και 14ου μισθού στους δημόσιους υπαλλήλους, όπου τη θέση τους πήραν ετήσια επιδόματα αδείας αξίας 1.000€, ενώ τα ειδικά επιδόματα μειώθηκαν κατά 20%. Σκοπός της μείωσης των επιδομάτων των υψηλόμισθων ήταν να εξασφαλιστούν χρήματα για τη χρηματοδότηση των εισοδηματικά χαμηλόμισθων κοινωνικών στρωμάτων.

Επίσης, στη σύμβαση ορίστηκε το ανώτατο όριο μηνιαίων αποδοχών στο Δημόσιο στα 5.981€<sup>230</sup>, ενώ ταυτόχρονα προέβλεπε μείωση του κατώτατου μισθού και αύξηση του αριθμού των απολύσεων σε περιπτώσεις μαζικών απολύσεων.

Βασική προϋπόθεση για την εκταμίευση των επόμενων δόσεων ήταν η αξιολόγηση της προόδου του προγράμματος και των μέτρων από μια ομάδα τεχνοκρατών εκπροσώπων της Τρόικας ανά τρεις μήνες<sup>231</sup>.

Αναφορικά με τον τομέα της υγείας, το μνημόνιο αναφέρει πως θα πρέπει να εφαρμοστεί ένα σύστημα διπλογραφικού λογιστικού ελέγχου των χρήσεων σε νοσοκομεία, να δημοσιευτούν οι ισολογισμοί αλλά και να δημιουργηθεί ένας καλύτερος μηχανισμός τιμολόγησης και κοστολόγησης. Επιπρόσθετα ο κλάδος της

---

<sup>229</sup> Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕ.Ε, Συστήματα Κοινωνικής Ασφάλισης: Ασφαλιστικό σύστημα και σύστημα κοινωνικής περίθαλψης, σελ.179-181, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/02/ekp\\_yliko\\_krat\\_pron2.pdf](http://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/02/ekp_yliko_krat_pron2.pdf).

<sup>230</sup> Ν.3845/2010, ΦΕΚ, 06 Μαΐου 2010, άρθρο 3, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [www.ktpae.gr/pdf/D\\_7\\_N\\_3845\\_2010.pdf](http://www.ktpae.gr/pdf/D_7_N_3845_2010.pdf).

<sup>231</sup> Ο.π.

υγείας οφείλει, βάσει της σύμβασης, να διαχωριστεί από τον κλάδο της συνταξιοδότησης καθώς και να μειωθούν τα αντίστοιχα κονδύλια<sup>232</sup>.

Ριζικές αλλαγές έπρεπε να υπάρξουν και στην φορολογική μεταρρύθμιση προκειμένου να καταστεί πιο αποδοτική. Ορισμένες από αυτές τις αλλαγές ήταν αυστηρότερος έλεγχος για την έκδοση αποδείξεων του ΦΠΑ, καθιέρωση των τεκμηρίων διαβίωσης και φορολογίας, καθώς επίσης και λήψη μέτρων για την πάταξη της φοροδιαφυγής.

Η κυβέρνηση στόχευε να εξασφαλίσει έσοδα από την είσπραξη του ΦΠΑ, την δίωξη των παραβατών, την φορολόγηση των πολιτών με μεγαλύτερα εισοδήματα, αλλά και μέσω της συλλογής του μεγαλύτερου ποσού των ληξιπρόθεσμων φορολογικών οφειλών<sup>233</sup>.

Στόχος του πρώτου μνημονίου ήταν η μείωση του δημόσιου ελλείμματος της χώρας σε ποσοστά κάτω του 3% του ΑΕΠ μέχρι το 2014. Ωστόσο, πολύ σύντομα έγινε κατανοητό πως η Ελλάδα δεν θα κατάφερνε να φέρει εις πέρας τους στόχους για τους οποίους είχε δεσμευτεί. Το έλλειμμα το 2010 εκτροχιάστηκε από τον στόχο του 8,1%<sup>234</sup> και ανέβηκε σε επίπεδα άνω του 10%, ενώ το ύψος του χρέους διαμορφώθηκε στα 329 δισ. ευρώ<sup>235</sup>.

Μετά την ανακοίνωση αυτών των μέτρων κηρύχθηκε στις 5 Μαΐου πανελλαδική απεργία κατά των νέων μέτρων λιτότητας και την εμπλοκή της Ελλάδας στο ΔΝΤ, στην οποία συμμετείχαν όλες οι μεγάλες συνδικαλιστικές οργανώσεις της χώρας και είχε πολύ μεγάλη συμμετοχή, με την ΓΣΕΕ να κρίνει, από πλευρά συμμετοχής, την απεργία ως απόλυτα επιτυχημένη<sup>236</sup>. Παράλληλα διοργανώθηκαν πορείες σε όλες τις μεγάλες πόλεις. Η πορεία της Αθήνας ήταν μία από τις μεγαλύτερες που έχει καταγραφεί στην Ελλάδα στην πρόσφατη ιστορία της, με τον αριθμό των διαδηλωτών να εκτιμάται μεταξύ 120.000 και 150.000, στην οποία όμως υπήρξε άγρια καταστολή από τις

---

<sup>232</sup> Ν.3845/2010, ΦΕΚ, 06 Μαΐου 2010, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [www.ktpae.gr/pdf/D\\_7\\_N\\_3845\\_2010.pdf](http://www.ktpae.gr/pdf/D_7_N_3845_2010.pdf).

<sup>233</sup> Ο.π.

<sup>234</sup> Ο.π.

<sup>235</sup> Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε, Συστήματα Κοινωνικής Ασφάλισης: Ασφαλιστικό σύστημα και σύστημα κοινωνικής περίθαλψης, σελ.89, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/02/ekp\\_yliko\\_krat\\_pron2.pdf](http://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/02/ekp_yliko_krat_pron2.pdf).

<sup>236</sup> Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.gsee.gr/news/news\\_view.php?id=1340](https://www.gsee.gr/news/news_view.php?id=1340).

δυνάμεις τάξης και σημειώθηκαν πολλά σοβαρά επεισόδια<sup>237</sup>. Η μεγάλη διαδήλωση επισκιάστηκε επίσης από τον θάνατο τριών ανθρώπων από πυρκαγιά που ξέσπασε στην τράπεζα Μαρφίν επί της οδού Σταδίου<sup>238</sup>.

Παρόλα αυτά το μνημόνιο υπερψηφίστηκε επί της αρχής από την βουλή την επόμενη μέρα, στις 6 Μαΐου του 2010. Υπέρ ψήφισαν 172 βουλευτές από τον χώρο του ΠΑΣΟΚ και του ΛΑΟΣ όπως και από το κόμμα της Νέας Δημοκρατία<sup>239</sup>.

Τελικά, στις 8 Μαΐου υπογράφεται η δανειακή σύμβαση μεταξύ Ελλάδας και κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, για δάνειο ύψους 80δισ ευρώ. Αντίστοιχα, στις 10 Μαΐου υπογράφεται η δανειακή σύμβαση μεταξύ Ελλάδας και ΔΝΤ, για δάνειο ύψους 30δισ ευρώ.

Στο επόμενο διάστημα που ακολούθησε την ψήφιση του τρίτου πακέτου μέτρων και της μεγάλης απεργίας της 5ης Μαΐου δεν υπήρξαν κάποιες άλλες σημαντικές συλλογικές αντιδράσεις.

Η κυβέρνηση προανήγγειλε μέτρα που πυροδότησαν αντιδράσεις και ορισμένων επαγγελματικών κλάδων, εκ των οποίων σημαντικότερες περιπτώσεις φαίνεται να ήταν οι αντιδράσεις των ιδιοκτητών φορτηγών για το άνοιγμα του επαγγέλματος τους, των δημοσιογράφων, των ναυτεργατών για την κατάργηση του «καμποτάζ», αλλά και των αρχαιολόγων για τις μειώσεις στις θέσεις εργασίας.

Από πολύ νωρίς ξεκίνησαν να γίνονται ορατές οι επιπτώσεις των μέτρων. Η ανεργία και ο πληθωρισμός αυξάνονταν διαρκώς, ενώ εκατοντάδες χιλιάδες μικρομεσαίες επιχειρήσεις έβλεπαν τον τζίρο τους συνεχώς να μειώνεται με αποτέλεσμα να κλείνουν

---

<sup>237</sup> Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.gsee.gr/news/news\\_view.php?id=1340](http://www.gsee.gr/news/news_view.php?id=1340).

<sup>238</sup> Η πορεία της Αθήνας σηματοδεύτηκε από τη δολοφονία τριών εργαζομένων, της Παρασκευής Ζούλια, 35 ετών, της Αγγελικής Παπαθανασοπούλου (εγκύου στον 4ο μήνα), 32 ετών, και του Επαμεινώνδα Τσακάλη, 36 ετών. Οι τρεις αυτοί εργαζόμενοι βρήκαν τραγικό θάνατο, όταν τρία άτομα έσπασαν το τζάμι της εισόδου, πέταξαν μέσα μία μολότωφ και αμέσως μετά ένα μπουκάλι με βενζίνη μέσα στο κτίριο της τράπεζας Marfin Bank στην οδό Σταδίου, όπου εργάζονταν, με αποτέλεσμα να ξεσπάσει πυρκαγιά. Όπως διαπιστώθηκε, και οι τρεις δεν κατάφεραν να βγουν έξω εγκαίρως και πέθαναν από ασφυξία που προκλήθηκε από τις αναθυμιάσεις και τον πυκνό καπνό που είχε τυλίξει όλο το κτίριο. Καραβάλτσιου Β., Δίκη Marfin: Θυμάστε τους νεκρούς της 5ης Μαΐου;, 2016, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.cnn.gr/news/ellada/story/52736/diki-marfin-thymaste-toys-nekroys-tis-5is-maiou>.

<sup>239</sup> Κατσαρέλη Σ., Από το "Μνημόνιο 1" στο "Μνημόνιο 2" - Ποιοι καταψήφισαν, ποιοι άλλαξαν γνώμη, 2012, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.news247.gr/politiki/poioi-katapsifisan-to-mnimonio-1-apo-ton-maio-toy-2010-eos-simera.6140214.html>.



η μια πίσω απ' την άλλη, γεγονός που ονομάστηκε ως το κύμα λουκέτων για να περιγράψει την κατάσταση<sup>240</sup>.

Το Δεκέμβρη του 2010 η κυβέρνηση κατέθεσε στη βουλή ένα πολυνομοσχέδιο για τα εργασιακά, το οποίο περιλάμβανε ρυθμίσεις για υπερίσχυση των επιχειρησιακών έναντι των κλαδικών συμβάσεων, με μόνο περιορισμό το ύψος του βασικού μισθού της εθνικής συλλογικής σύμβασης. Επίσης το νομοσχέδιο έθετε ως ανώτατο πλαφόν τα 4.000 ευρώ, στις μικτές αποδοχές των εργαζομένων στις ΔΕΚΟ και μείωση 10% σε αμοιβές που ξεπερνούν τα 1.800 ευρώ μηνιαίως<sup>241</sup>.

Το χρέος στα τέλη του 2010 είχε ήδη αγγίξει το 142,8% του ΑΕΠ, ενώ το έλλειμμα βρισκόταν στο 10,5%.

#### 4.2.2 Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2011-2015

Στα μέσα Ιουνίου 2011 ήρθαν στο φως στοιχεία που έδειχναν μεγάλη απόκλιση της ελληνικής οικονομίας από τους στόχους και σημαντική υστέρηση εσόδων. Στις 29 Ιουνίου του 2011 πραγματοποιήθηκε στη Βουλή η ψηφοφορία για το μεσοπρόθεσμο πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής. Την ίδια ώρα, εξωτερικά του κτηρίου της Βουλής υπήρχαν χιλιάδες διαδηλωτές από το κίνημα των «αγανακτισμένων» και τα συνδικάτα για να δηλώσουν την εναντίωσή τους στα νέα μέτρα<sup>242</sup>.

Το μεσοπρόθεσμο προέβλεπε μια σειρά από μέτρα για τον περιορισμό των δαπανών και αύξηση των εσόδων.

---

<sup>240</sup> ΕΣΣΕ: Λουκέτο για πάνω από 120.000 επιχειρήσεις τη διετία 2010-2012, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.naftemporiki.gr/finance/story/323121/esee-louketo-gia-pano-apo-120000-epixeiriseis-ti-dietia-2010-2012>.

<sup>241</sup> Μειώσεις μισθών στις ΔΕΚΟ, πλαφόν αποδοχών τα 4.000 ευρώ, βλ. Σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.in.gr/2010/12/09/economy/meiwseis-misthwn-stis-deko-plafon-apodoxwn-ta-4-000-eyrw/>.

<sup>242</sup> Τον Μάιο του 2011 η συνεχιζόμενη δυσανεξία της κοινωνίας άρχισε να εκφράζεται με ένα νέο κίνημα διαμαρτυρίας που διοργανώθηκε μέσα από σελίδες κοινωνικής δικτύωσης και ονομάστηκε «Κίνημα των Αγανακτισμένων» και το οποίο επηρεάστηκε από το αντίστοιχο κίνημα που είχε ξεκινήσει λίγο καιρό πριν στην Ισπανία. Οι συμμετέχοντες ήταν ανεξάρτητοι πολίτες χωρίς κομματική ιδιότητα, που επιθυμούσαν την ύπαρξη κάποιου είδους δράσης, ενάντια στην συνεχιζόμενη επιδείνωση της ποιότητας ζωής. Οι πολίτες που συμμετείχαν διοργάνωναν ογκώδεις διαδηλώσεις σχεδόν καθημερινά στις πλατείες των μεγαλύτερων πόλεων της Ελλάδας. Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.enet.gr/?i=news.el.ellada&id=281844>.

Περιορίζονται οι μισθολογικές και λειτουργικές δαπάνες του κράτους και προστίθενται νέα φορολογικά μέτρα. Ιδρύεται ο οργανισμός Αποκρατικοποιήσεων (Ταμείο Δημόσιας Περιουσίας) με σκοπό την αξιοποίηση της δημόσιας περιουσίας, έχοντας ως στόχο έσοδα ύψους 50 δις ευρώ από αποκρατικοποιήσεις. Στα φορολογικά μέτρα του μεσοπρόθεσμου περιλαμβάνονται τα εξής<sup>243</sup>:

- i) Μείωση του αφορολόγητου ορίου εισοδήματος στα 8.000 ευρώ για ηλικίες από 30 έως 65 ετών.
- ii) Έκτακτη εισφορά για εισόδημα άνω των 12.000 ευρώ.
- iii) Επιβολή κλιμακωτής αντικειμενικής δαπάνης κατοικίας.
- iv) Επιβολή ετήσιου τέλους για τους ελεύθερους επαγγελματίες και τους επιτηδευματίες<sup>244</sup>.
- v) Επιβολή ειδικής ασφαλιστικής εισφοράς αλληλεγγύης για την καταπολέμηση της ανεργίας ύψους 2% σε όλους τους μισθούς του Δημοσίου.
- vi) Αύξηση των τεκμηρίων διαβίωσης κατά μέσο όρο 70%
- vii) Επιβολή ειδικής εισφοράς Συνταξιούχων Επικουρικής Ασφάλισης που θα παρακρατείται μηνιαία<sup>245</sup>.

---

<sup>243</sup> Βουλή των Ελλήνων, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?law\\_id=def41269-857a-42c8-8073-12ff75bfefbf](https://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?law_id=def41269-857a-42c8-8073-12ff75bfefbf) και Real.gr, Τι προβλέπει το Μεσοπρόθεσμο - Διαβάστε όλα τα μέτρα, 2011, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.real.gr/archive\\_moneu/arthro/ti\\_problepei\\_to\\_mesoprothesmo\\_diabaste\\_ola\\_ta\\_metra-398133/](https://www.real.gr/archive_moneu/arthro/ti_problepei_to_mesoprothesmo_diabaste_ola_ta_metra-398133/).

<sup>244</sup> Συγκεκριμένα:

400 ευρώ ετησίως για τις επιχειρήσεις ή ελεύθερους επαγγελματίες που έχουν την έδρα τους σε τουριστικούς τόπους και σε πόλεις ή χωριά με πληθυσμό έως 200.000 κατοίκους.

500 ευρώ για επιχειρήσεις ή ελεύθερους επαγγελματίες που έχουν την έδρα τους σε πόλεις με πληθυσμό πάνω από 200.000 κατοίκους

300 ευρώ επιπλέον τέλος επιτηδεύματος στις περιπτώσεις λειτουργίας υποκαταστημάτων

Real.gr, Τι προβλέπει το Μεσοπρόθεσμο - Διαβάστε όλα τα μέτρα, 2011, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.real.gr/archive\\_moneu/arthro/ti\\_problepei\\_to\\_mesoprothesmo\\_diabaste\\_ola\\_ta\\_metra-398133/](https://www.real.gr/archive_moneu/arthro/ti_problepei_to_mesoprothesmo_diabaste_ola_ta_metra-398133/).

<sup>245</sup> Συγκεκριμένα:

3% για συντάξεις από 300,01 ευρώ έως 350,00 ευρώ

4% για συντάξεις από 350,01 ευρώ έως 400,00 ευρώ

5% για συντάξεις από 400,01 ευρώ έως 450,00 ευρώ

6% για συντάξεις από 450,01 ευρώ έως 500,00 ευρώ

7% για συντάξεις από 500,01 ευρώ έως 550,00 ευρώ

- viii) Αυξήσεις στα τέλη κυκλοφορίας

Στα εργασιακά υπήρξαν επίσης σημαντικές αλλαγές όπως:

- ix) Οι προσλήψεις χωρίς επαγγελματική εμπειρία θα αμείβονται κατά 20% λιγότερο από το όριο που ορίζεται στα πλαίσια της Εθνικής Συλλογικής Σύμβασης.
- x) Η διάρκεια των συμβάσεων ορισμένου χρόνου αυξάνεται στα 3 χρόνια.

#### 4.2.3 Η πορεία προς το δεύτερο Μνημόνιο

Τον Ιούλιο του ίδιου έτους πραγματοποιήθηκε η σύνοδος κορυφής της Ευρωπαϊκής Ένωσης για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα χρέους της Ελλάδας.

Στις 21 Ιουλίου 2011 η σύνοδος κορυφής της ευρωζώνης ενέκρινε νέα δανειοδότηση προς την Ελλάδα συνοδευόμενη όμως με ένα προσχέδιο ενός δεύτερου πακέτου μέτρων διάσωσης.

Η συμφωνία περιλάμβανε νέο δάνειο ύψους 158 δις ευρώ, εκ των οποίων τα 109 δις θα προέλθουν από την ΕΕ και το ΔΝΤ (49 δις από αυτά είναι το υπόλοιπο από το πρώτο πακέτο διάσωσης), 37 δις από τη συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα<sup>246</sup>, ενώ άλλα 12 δις ευρώ θα προέρχονταν από την (επαν)αγορά ομολόγων<sup>247</sup>.

---

8% για συντάξεις από 550,01 ευρώ έως 600,00 ευρώ

9% για συντάξεις από 600,01 ευρώ έως 650,00 ευρώ

10% για συντάξεις από 650,01 ευρώ και άνω.

Real.gr, Τι προβλέπει το Μεσοπρόθεσμο - Διαβάστε όλα τα μέτρα, 2011, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:[https://www.real.gr/archive\\_moneu/arthro/ti\\_problepei\\_to\\_mesoprothesmo\\_diabaste\\_ola\\_ta\\_metra-398133/](https://www.real.gr/archive_moneu/arthro/ti_problepei_to_mesoprothesmo_diabaste_ola_ta_metra-398133/).

<sup>246</sup> Για πρώτη φορά, αυτό περιλάμβανε επίσης τη συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα (που ονομάζεται PSI), πράγμα που σημαίνει ότι ο ιδιωτικός χρηματοπιστωτικός τομέας δέχθηκε μία χρηματοδότηση. Συμφωνήθηκε ότι η καθαρή συνεισφορά των τραπεζών και των ασφαλιστικών εταιρειών στη στήριξη της Ελλάδας θα περιλάμβανε επιπλέον € 37 δις.

<sup>247</sup> Η προγραμματισμένη αγορά ελληνικών ομολόγων από ιδιώτες πιστωτές από το ταμείο διάσωσης του ευρώ με την ονομαστική τους αξία θα επιβαρύνει τον ιδιωτικό τομέα με τουλάχιστον άλλα 12,6 δις. Ευρώ.

Η περίοδος αποπληρωμής παρατάθηκε από επτά σε δεκαπέντε έτη και το επιτόκιο μειώθηκε στο 3,5%. Ακόμα προβλέπεται η επιμήκυνση από 15 έως 30 χρόνια των ομολόγων που λήγουν από το άμεσο διάστημα έως το 2020.

Παρά το γεγονός ότι η συμφωνία χαιρετίστηκε με αισιοδοξία στο εσωτερικό της χώρας στο τέλος Αυγούστου ανακοινώθηκε πως η οικονομία της Ελλάδας βρισκόταν εκτός στόχων, καθώς υπήρχε μεγάλη υστέρηση εσόδων και αύξηση δαπανών.

Η κατάσταση αυτή μαζί με την απειλή της τρόικας για την μη καταβολή της έκτης δόσης του δανείου του πρώτου πακέτου διάσωσης, οδήγησε την κυβέρνηση σε μία σειρά έκτακτων συμπληρωματικών μέτρων τα οποία ανακοινώθηκαν κατά τη διάρκεια του Σεπτεμβρίου.

Στα μέτρα αυτά που ανακοινώθηκαν περιλαμβάνονται τα εξής<sup>248</sup>:

- i) Διεύρυνση του μέτρου της εργασιακής εφεδρείας και απολύσεις σε μια σειρά από οργανισμούς.
- ii) Επέκταση έως και το 2014 του μέτρου του τέλους ακινήτων μέσω των λογαριασμών της ΔΕΗ.
- iii) Περικοπές στις συντάξεις και στο εφάπαξ.
- iv) Νέες περικοπές μισθών στο δημόσιο και άμεση εφαρμογή του ενιαίου μισθολογίου.
- v) Νέα μείωση του αφορολόγητου ορίου από τις 8.000 ευρώ στις 5.000 ευρώ.
- vi) Επιτάχυνση της εξομοίωσης του φόρου πετρελαίου θέρμανσης και κίνησης.

Οι ανακοινώσεις και οι εξαγγελίες των νέων μέτρων οδήγησαν σε μία σειρά μεγάλων απεργιών, διαδηλώσεων και καταλήψεων σε δημόσιες υπηρεσίες και οργανισμούς.

---

<sup>248</sup> News247, Μέτρα σοκ για την έκτη δόση, 2011, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.news247.gr/oikonomia/metra-sok-gia-tin-ekti-dosi.6118877.html>.

Στις 23 Οκτωβρίου πραγματοποιήθηκε έκτακτη σύνοδος κορυφής της Ευρωπαϊκής Ένωσης με στόχο την κατάρτιση ενός οριστικού σχεδίου αντιμετώπισης της κρίσης χρέους στην Ευρωζώνη.

Η σύνοδος κατέληξε σε συμφωνία που ανακοινώθηκε τα ξημερώματα της 27ης Οκτωβρίου και απέβλεπε σε «κούρεμα» κατά 50% του ελληνικού χρέους (από το 160% σε 120% του ΑΕΠ έως το 2020) και πρόσθετο πακέτο βοήθειας προς την Ελλάδα ύψους 130 δις ευρώ. Στο πλαίσιο αυτού του σχεδίου προτάθηκε ότι όλοι οι ιδιοκτήτες ελληνικών κρατικών ομολόγων θα πρέπει να αποδεχθούν, σε εθελοντική βάση, κούρεμα της αξίας των (ελληνικών) ομολόγων τους κατά 50% (με αποτέλεσμα τη μείωση του χρέους ύψους 100 δις. ευρώ) και, επιπλέον, την αποδοχή των επιτοκίων μειώνοντας μόνο στο 3,5%<sup>249</sup>.

Η συμφωνία θα συνοδευόταν από πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής με διάρκεια μέχρι το 2021 και δημιουργία μηχανισμού μόνιμης εποπτείας της Ελλάδας για τη συνεχή παρακολούθηση της εφαρμογής των μεταρρυθμίσεων. Παράλληλα αποφασίστηκε η ανακεφαλοποίηση των ελληνικών τραπεζών με ποσό ύψους 30 δις ευρώ και αύξηση κατά ένα τρις ευρώ των κεφαλαίων του Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας. Οι αποφάσεις της συνόδου κορυφής ικανοποίησαν θετικά την κυβέρνηση σε αντίθεση με τα άλλα κόμματα της αντιπολίτευσης που την κατέκριναν, κάνοντας λόγο για απόφαση ελεγχόμενης χρεοκοπίας της Ελλάδας. Έντονη ανησυχία εκφράστηκε στο εσωτερικό της χώρας για τις επιπτώσεις της συμφωνίας στην εισοδηματική πολιτική των επόμενων ετών, στο μέλλον των ελληνικών τραπεζών και των ασφαλιστικών ταμείων που κουβαλάνε στις πλάτες τους ελληνικά ομόλογα.

Εξαιτίας της αβεβαιότητας και της πολιτικής αστάθειας που επικρατούσε στην χώρα, η πρώτη εκταμίευση της δόσης αναβλήθηκε έπειτα από την ανακοίνωση του πρωθυπουργού Γιώργου Παπανδρέου στις 31 Οκτωβρίου του 2011 ότι επιθυμεί να διεξαχθεί δημοψήφισμα για τις αποφάσεις της συνόδου κορυφής της Ευρωζώνης. Η απόφαση αυτή του πρωθυπουργού προκάλεσε έντονες αντιδράσεις τόσο στα κόμματα της αντιπολίτευσης όσο και στα στελέχη του κυβερνώντος κόμματος. Οι εξελίξεις στην Ελλάδα υπήρξαν βασικό θέμα συζήτησης της συνόδου των G-20 στις 2 Νοεμβρίου,

---

<sup>249</sup> Real.gr, «Κούρεμα» 50% - Μόνιμη εποπτεία στην Αθήνα, 2011, βλ. Σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.real.gr/archive/moneu/arthro/kourema\\_50\\_monimi\\_epopteia\\_stin\\_athina-381099/](http://www.real.gr/archive/moneu/arthro/kourema_50_monimi_epopteia_stin_athina-381099/).

στην οποία κλήθηκε και ο Έλληνας πρωθυπουργός<sup>250</sup>. Στο περιθώριο της συνόδου, μια ώρα πριν τη συνάντηση με τον Παπανδρέου, ο πρόεδρος της Γαλλίας Νικολά Σαρκοζί συνάντησε τη Γερμανίδα καγκελάρια Άνγκελα Μέρκελ, τον πρόεδρο του Eurogroup Ζαν-Κλωντ Γιουνκέρ, τη διευθύντρια του ΔΝΤ Κριστίν Λαγκάρντ και τους προέδρους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ζοζέ Μανουέλ Μπαρόζο και του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Χέρμαν βαν Ρόμπει και συμφώνησαν να τηρήσουν μία κοινή στάση απέναντι στον πρωθυπουργό που προέβλεπε ότι το δημοψήφισμα θα αφορούσε την παραμονή της Ελλάδας στην Ευρωζώνη και ότι δε θα πραγματοποιούνταν η εκταμίευση της έκτης δόσης του πρώτου πακέτου διάσωσης μέχρι τη διενέργεια του δημοψηφίσματος. Ύστερα από το τέλος της συνάντησης που είχαν και με τον πρωθυπουργό της Ελλάδας, Μέρκελ και Σαρκοζί, έδωσαν κοινή συνέντευξη τύπου στην οποία έκαναν δηλώσεις με αυτό το περιεχόμενο<sup>251</sup>.

Υπό το βάρος των εξελίξεων αυτών στις αρχές Νοεμβρίου ο Γ. Παπανδρέου παραιτήθηκε<sup>252</sup> και σχηματίστηκε μια κυβέρνηση συνεργασίας με επικεφαλής τον Λουκά Παπαδήμο<sup>253</sup>.

---

<sup>250</sup> Την Δευτέρα 31 Οκτωβρίου ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου ανακοίνωσε την διεξαγωγή δημοψηφίσματος με θέμα τη νέα δανειακή σύμβαση. Στις αγορές, το κόστος δανεισμού της Ελλάδας αλλά και άλλων χωρών της Ευρωζώνης αυξήθηκε αλματωδώς: η απόδοση του δεκαετούς ομολόγου της Ιταλίας π.χ. ξεπέρασε το 6%. Ο Πρόεδρος της Γαλλίας Νικολά Σαρκοζί συμφώνησε με την καγκελάρια της Γερμανίας Άνγκελα Μέρκελ να καλέσουν τον Παπανδρέου στις Κάννες όπου θα διεξαγόταν η σύνοδος των G20 για να τον πείσουν θέμα του δημοψηφίσματος να είναι η παραμονή της Ελλάδας στην Ευρωζώνη. Spiegel P., How the euro was saved , 2014, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.ft.com/content/f6f4d6b4-ca2e-11e3-ac05-00144feabdc0>.

<sup>251</sup> Αθανασίου Θ., Χρεοκοπία... και με επιλογή μας, 2011, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.real.gr/archive\\_politiki/arthro/xreokopia\\_kai\\_me\\_epilogi\\_mas-380033/](https://www.real.gr/archive_politiki/arthro/xreokopia_kai_me_epilogi_mas-380033/).

<sup>252</sup> Την Κυριακή 6 Νοεμβρίου του 2011 συναντήθηκε στο προεδρικό μέγαρο με τον πρόεδρο της αξιωματικής αντιπολίτευσης Αντώνη Σαμαρά , ενώπιον του Προέδρου της Δημοκρατίας. Στην συνάντηση υπήρξε συμφωνία μεταξύ των δύο πολιτικών αρχηγών για σχηματισμό κυβέρνησης συνεργασίας. Ακολούθησαν τετραήμερες διαβουλεύσεις με συμμετοχή των κομματικών επιτελείων του ΠΑΣΟΚ, της Νέας Δημοκρατίας και του ΛΑΟΣ, για την επιλογή του προσώπου που θα ηγηθεί στο νέο κυβερνητικό σχήμα. Οι διεργασίες ολοκληρώθηκαν την Πέμπτη 10 Νοεμβρίου οπότε επιλέχθηκε ο Λουκάς Παπαδήμος ως νέος Πρωθυπουργός. Χασαπόπουλος Ν., Καταρχήν συμφωνία στη συνάντηση Παπούλια – Παπανδρέου – Σαμαρά, 211, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.tovima.gr/2011/11/06/politics/katarxin-symfwnia-sti-synantisi-papoylia-papandreoy-samara/> καθώς και <https://www.youtube.com/watch?v=IFBQkHsaVyU>.

<sup>253</sup> Η Κυβέρνηση Λουκά Παπαδήμου σχηματίστηκε στις 11 Νοεμβρίου 2011 ως συνέχεια της ανακοίνωσης της παραίτησης του έως τότε Πρωθυπουργού Γιώργου Παπανδρέου και της Κυβέρνησής του έτσι, ώστε να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις σύστασης Κυβέρνησης ευρείας αποδοχής. Έπειτα από συμφωνία τριών κοινοβουλευτικών κομμάτων, του κυβερνώντος κόμματος του ΠΑΣΟΚ, του κόμματος της αξιωματικής αντιπολίτευσης της Νέας Δημοκρατίας και του Λαϊκού Ορθόδοξου Συναγερμού, διορίστηκε από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Κάρολο Παπούλια Πρωθυπουργός ο Λουκάς Παπαδήμος, πρώην Αντιπρόεδρος της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και πρώην Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος. Η Κυβέρνηση, που θεωρήθηκε μεταβατική, απέβλεπε στην επίτευξη των

Το πιο σημαντικό καθήκον αυτής της προσωρινής κυβέρνησης ήταν να οριστικοποιήσει τη συμφωνία για το κούρεμα στα ελληνικά κρατικά ομόλογα και να περάσει ένα νέο πακέτο λιτότητας, προκειμένου να συμμορφωθεί με τις απαιτήσεις της Τρόικας για τη λήψη του δεύτερου δανείου διάσωσης αξίας 109 δισ. ευρώ.

#### 4.2.5 Το Δεύτερο Μνημόνιο

Η τελική συμφωνία επήλθε τελικά τον Φεβρουάριο του 2012. Το δεύτερο πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής εγκρίθηκε από την κυβέρνηση στις 10 Φεβρουαρίου και δυο μέρες αργότερα, στις 12 Φεβρουαρίου 2012, τα νέα μέτρα τέθηκαν προς ψήφιση στη Βουλή<sup>254</sup>.

Η Τρόικα πίσω από το δεύτερο πακέτο διάσωσης καθόρισε τρεις προϋποθέσεις για να συμμορφωθεί η Ελλάδα προκειμένου να λάβει τα χρήματα. Η πρώτη απαίτηση ήταν να οριστικοποιηθεί η συμφωνία βάσει της οποίας όλοι οι κάτοχοι κρατικών ομολόγων θα δέχονταν περικοπή 50% με αποδόσεις μειωμένες στο 3,5%, διευκολύνοντας έτσι τη μείωση του χρέους κατά 100 δισ. Ευρώ για την Ελλάδα. Η δεύτερη απαίτηση ήταν ότι η Ελλάδα έπρεπε να εφαρμόσει ένα άλλο απαιτητικό πακέτο λιτότητας, προκειμένου να φέρει το έλλειμμα του προϋπολογισμού σε βιώσιμη περιοχή. Η τρίτη και τελική απαίτηση ήταν ότι η πλειοψηφία των Ελλήνων πολιτικών θα πρέπει να υπογράψει μια συμφωνία που θα εγγυάται τη συνεχή υποστήριξή τους για το νέο πακέτο λιτότητας, ακόμη και μετά τις εκλογές του Μαΐου 2012, ενώ η διάρκεια του προγράμματος στήριξης επεκτάθηκε ως το 2015.

Επιγραμματικά τα μέτρα προέβλεπαν μεταξύ άλλων<sup>255</sup>:

---

στόχων που προέβλεπαν «οι συμφωνίες της Συνόδου Κορυφής των ηγετών της Ευρωζώνης της 26ης Οκτωβρίου 2011», η «εφαρμογή της οικονομικής πολιτικής που συνδέεται με τις αποφάσεις αυτές» και η διεξαγωγή εκλογών στις αρχές του επόμενου χρόνου, έπειτα από την ολοκλήρωση των απαραίτητων διεργασιών.

<sup>254</sup> Το δεύτερο Μνημόνιο συζητήθηκε στη Βουλή στις 12 Φεβρουαρίου (Έγκριση των Σχεδίων Συμβάσεων Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης μεταξύ του Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (Ε.Τ.Χ.Σ), της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Τράπεζας της Ελλάδος, του Σχεδίου του Μνημονίου Συνεννόησης μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Τράπεζας της Ελλάδος και άλλες επείγουσες διατάξεις για τη μείωση του δημόσιου χρέους και τη διάσωση της εθνικής οικονομίας») και ψηφίστηκε τις πρώτες πρωινές ώρες της 13ης Φεβρουαρίου. Υπέρ ψήφισαν 199 βουλευτές, κατά 74 και 5 ψήφισαν παρών.

<sup>255</sup> ΕΡΤ, Καταιγίδα νέων μέτρων - Αυστηρά χρονοδιαγράμματα για οφειλές, 2012, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:



- i) Μείωση κατά 22% του κατώτατου μισθού σε όλα τα κλιμάκια του βασικού μισθού (από 751€ σε 586€) και 32% σε νεοεισερχόμενους μέχρι 25 ετών.
- ii) Κατάργηση 150.000 θέσεων εργασίας από το δημόσιο τομέα έως το 2015, εκ των οποίων 15.000 μέσα στο 2012.
- iii) Ατομικές ή επιχειρησιακές συμβάσεις εργασίας αντί για τις κλαδικές. Άρση μονιμότητας σε ΔΕΚΟ και υπό κρατικό έλεγχο τράπεζες.
- iv) Περικοπές συντάξεων, επιδομάτων δαπανών υγείας, άμυνας λειτουργιών των κρατών και εκλογών.
- v) Κατάργηση των Οργανισμών Εργατικής Κατοικίας και Εστίας.
- vi) Αύξηση αντικειμενικών αξιών και ενοποίηση φόρων στα ακίνητα.
- vii) Πλήρες άνοιγμα 20 κλειστών επαγγελμάτων.
- viii) Αύξηση των εισιτηρίων στις Αστικές Συγκοινωνίες και στο ΟΣΕ κατά 25%.
- ix) Κλείσιμο 200 εφοριών, κατάργηση φοροαπαλλαγών και χαμηλού ΦΠΑ στα νησιά.

Πιο αναλυτικά ανάμεσα στα νέα μέτρα που συνοδεύουν το Μνημόνιο και εγκρίθηκαν από την Κυβέρνηση περιλαμβάνονταν α) η μείωση των φαρμακευτικών δαπανών κατά τουλάχιστον 1.076€ δις. το 2012, β) μείωση της υπερωριακής αμοιβής γιατρών σε νοσοκομεία κατά τουλάχιστον 50 εκατ. ευρώ, γ) περικοπές σε επιδοτήσεις κατοίκων σε απομακρυσμένες περιοχές και περικοπές σε επιχορηγήσεις σε διάφορους τομείς που εποπτεύονται από τα Υπουργεία. Η μείωση αυτή θα ήταν της τάξεως τουλάχιστον 190 εκατ. ευρώ μέσα στο 2012. Τέλος δ) αναθεώρηση των συνταξιοδοτικών ταμείων που

χορηγούν υψηλές συντάξεις ή λαμβάνουν μεγάλο μέρος του προϋπολογισμού, ώστε να εξοικονομηθούν τουλάχιστον 300 εκατ. ευρώ<sup>256</sup>.

Πριν από την εκταμίευση, πρόσθετες περικοπές διαρθρωτικών δαπανών ύψους 325 εκατομμυρίων ευρώ θα πρέπει να προσδιοριστούν σε συνεννόηση με την Τρόικα και να εφαρμοστούν. Πριν την εκταμίευση, η Κυβέρνηση θα έπρεπε να προβεί ακόμα στην εφαρμογή του τέλους επιτηδεύματος στους ελεύθερους επιχειρηματίες και τους αυτοαπασχολούμενους (άρθρο 31 ν. 3986/2011), ενώ καθοριζόταν και η ανάγκη δημιουργίας ενός νέου μισθολογίου για τα νομικά πρόσωπα και η καθιέρωση νομοθετικών προβλέψεων για τους τρόπους ανάκτησης των επιπλέον καταβληθεισών αποδοχών για το χρονικό διάστημα από τον Νοέμβριο 2011 και μετά<sup>257</sup>. Μέχρι τον Ιούνιο του 2012 η κυβέρνηση έπρεπε να θεσπίσει μείωση κατά 10% στα «ειδικά μισθολόγια» του δημόσιου τομέα που θα επέφεραν εξοικονόμηση 114 εκατομμυρίων ευρώ.

Η σύμβαση αυτή θέτει επίσης ως στόχο τη μείωση 150.000 θέσεων εργασίας από τον δημόσιο τομέα έως το 2015, εκ των οποίων οι 15.000 θα τεθούν σε καθεστώς εργασιακής εφεδρείας εντός του 2012, ενώ είναι στη δικαιοδοσία της κυβέρνησης να παγώσει προσωρινά τις προσλήψεις σε περίπτωση που αυτό καταστεί αναγκαίο. Ως νέες προσλήψεις θεωρούνται και όσοι έχουν τεθεί σε εργασιακή εφεδρεία και μετατίθενται είτε από κρατικές επιχειρήσεις σε άλλους κυβερνητικούς φορείς<sup>258</sup>.

Σε αυτό το «δεύτερο μνημόνιο» η κυβέρνηση προχώρησε και στην αναθεώρηση της λειτουργίας των επικουρικών δημόσιων συνταξιοδοτικών ταμείων. Σκοπός της αναθεώρησης αυτής ήταν η εξάλειψη των άνισων ισορροπιών στα ταμεία με ελλείμματα, η ενοποίηση ταμείων, η μείωση του λειτουργικού και μισθολογικού

---

<sup>256</sup> Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής, 9 Φεβρουαρίου 2012, σελ.3, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.ypothath.gr/htm/jkid/IMF/mnimonio\\_2012.pdf](http://www.ypothath.gr/htm/jkid/IMF/mnimonio_2012.pdf).

<sup>257</sup> Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής, 9 Φεβρουαρίου 2012, σελ.4, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.ypothath.gr/htm/jkid/IMF/mnimonio\\_2012.pdf](http://www.ypothath.gr/htm/jkid/IMF/mnimonio_2012.pdf).

<sup>258</sup> Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής, 9 Φεβρουαρίου 2012, σελ.9-10, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.ypothath.gr/htm/jkid/IMF/mnimonio\\_2012.pdf](http://www.ypothath.gr/htm/jkid/IMF/mnimonio_2012.pdf).

κόστους, η βιωσιμότητα των συστημάτων μέσω της σύνδεσης των εισφορών με τις παροχές.

Η κυβέρνηση θα έπρεπε επίσης, από τον Ιανουάριο του 2012, να ολοκληρώσει τη μεταρρύθμιση του συνταξιοδοτικού συστήματος μειώνοντας τις ονομαστικές επικουρικές συντάξεις με σκοπό την εξάλειψη των ελλειμμάτων και να εντοπίσει τα ταμεία, στα οποία τα εφάπαξ ποσά που καταβλήθηκαν κατά την συνταξιοδότηση δεν συμβάδιζαν με τις εισφορές που δόθηκαν, ώστε να αναπροσαρμόσει τις πληρωμές. Επιπλέον η επιτροπή Υγείας θα ελέγχει το καθεστώς των συντάξεων αναπηρίας με στόχο τη μείωση των συντάξεων αναπηρίας σε ποσοστό μικρότερο από το 10% του συνόλου των συντάξεων<sup>259</sup>.

Στα μέτρα του μνημονίου συμπεριλήφθηκαν μεταρρυθμίσεις και για τον «εκσυγχρονισμό» του συστήματος υγείας, όπου βασικός στόχος ήταν οι δαπάνες για την υγεία να διατηρηθούν στο ή κάτω του 6 % του ΑΕΠ, ενώ παράλληλα εντάθηκαν τα μέτρα για την μείωση των εξωνοσοκομειακών φαρμάκων κατά 1 δισ. ευρώ για το 2012 και συνολικά η δαπάνη προβλεπόταν να φθάσει το σε ποσοστό 1% του ΑΕΠ έως το 2014. Σε αυτή την κατεύθυνση η Κυβέρνηση έπρεπε να εφαρμόσει αλλαγές στην τιμολόγηση, τη συνταγογράφηση και την αποζημίωση των φαρμάκων που θα ενισχύουν τη χρήση λιγότερο ακριβών φαρμάκων (κυρίως γενόσημων), θα ελέγχουν τη συνταγογράφηση και την κατανάλωση. Στόχος των μέτρων αυτών ήταν να αυξηθεί βαθμιαία το ποσοστό των γενόσημων φαρμάκων στο 35% του συνολικού όγκου των φαρμάκων στα φαρμακεία έως το τέλος του 2012, και έως 60% έως το τέλος του 2013. Αυτό θα γινόταν μέσω της μείωσης της μέγιστης τιμής του γενόσημου στο 40% της τιμής του πρωτότυπου εντός πατέντας φαρμάκου με την ίδια δραστική ουσία, ενώ στα δημόσια νοσοκομεία το 40% της ποσότητας των φαρμάκων που χρησιμοποιούνται θα πρέπει να αποτελείται από γενόσημα με τιμή χαμηλότερη από αυτή των παρόμοιων πρωτότυπων προϊόντων και εκτός πατέντας φαρμάκων<sup>260</sup>.

---

<sup>259</sup> Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής, 9 Φεβρουαρίου 2012, σελ.12, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.ypothath.gr/htm/jkid/IMF/mnimonio\\_2012.pdf](http://www.ypothath.gr/htm/jkid/IMF/mnimonio_2012.pdf).

<sup>260</sup> Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής, 9 Φεβρουαρίου 2012, σελ.14-19, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.ypothath.gr/htm/jkid/IMF/mnimonio\\_2012.pdf](http://www.ypothath.gr/htm/jkid/IMF/mnimonio_2012.pdf).

Για την καλύτερη διαχείριση του συστήματος υγείας, η κυβέρνηση συγκέντρωσε όλα ασφαλιστικά ταμεία υγείας στον Εθνικό Οργανισμό Παροχής Υπηρεσιών Υγείας (ΕΟΠΥΥ), ο οποίος αγόρασε νοσοκομειακές υπηρεσίες με βάση προϋπολογισμούς που προέκυπταν μετά την διαδικασία κοστολόγησης ανά κατηγορία θεραπειάς/παθολογίας<sup>261</sup>. Η κυβέρνηση όφειλε να μειώσει τα λειτουργικά έξοδα των νοσοκομείων κατά 8% εντός του 2012. Τα μέτρα που ελήφθησαν γι' αυτό τον στόχο αφορούσαν α) την αύξηση της κινητικότητας του προσωπικού υγείας εντός και μεταξύ ιδρυμάτων και υγειονομικών περιφερειών, β) την προσαρμογή της παροχής υπηρεσιών από τα δημόσια νοσοκομεία εντός και μεταξύ νοσοκομείων που βρίσκονται στην ίδια περιοχή και υγειονομική περιφέρεια, γ) την αναθεώρηση των τομέων δραστηριότητας των μικρών νοσοκομείων μέσω της εξειδίκευσης των υπηρεσιών που προσφέρουν, δ) της αναθεώρησης των δομών επειγόντων περιστατικών και εφημεριών και τέλος, ε) της εξισορρόπησης της κατανομής των πόρων βαρέως ιατρικού εξοπλισμού ανάλογα με τις ανάγκες<sup>262</sup>.

Αναφορικά με την ενίσχυση της αγοράς εργασίας, η κυβέρνηση έλαβε μέτρα ώστε να μειωθεί το κόστος εργασίας, να καταπολεμηθεί η ανεργία, να αποκατασταθεί η ανταγωνιστικότητα με βάση το κόστος, να διασφαλιστεί η ευθυγράμμιση των συνθηκών εργασίας δημοσίου και ιδιωτικού τομέα αλλά και της ευελιξίας των συμφωνιών για τις ώρες εργασίας.

Η στρατηγική αυτή είχε ως στόχο τη μείωση του ονομαστικού μοναδιαίου κόστους εργασίας κατά 15% στο διάστημα 2012-14. Παράλληλα έπρεπε να βρεθούν τρόποι να καταπολεμηθεί και η αδήλωτη εργασία.

Πριν την εκταμίευση της δόσης η κυβέρνηση έπρεπε να υιοθετήσει μέτρα όπου οι ελάχιστοι μισθοί θα ορίζονται από την εθνική γενική συλλογική σύμβαση εργασίας και θα μειώνονταν κατά 22% περισσότερο, ενώ για τους νέους κάτω των 25 ετών θα μειώνονταν κατά 32%. Επιπλέον, αναστάλθηκαν οι διατάξεις νόμου και των συλλογικών συμβάσεων που προέβλεπαν αυτόματες αυξήσεις μισθών,

---

<sup>261</sup> Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής, 9 Φεβρουαρίου 2012, σελ.14-19, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.ypothath.gr/htm/jkid/IMF/mnimonio\\_2012.pdf](http://www.ypothath.gr/htm/jkid/IMF/mnimonio_2012.pdf).

<sup>262</sup> Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής, 9 Φεβρουαρίου 2012, σελ.14-19, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.ypothath.gr/htm/jkid/IMF/mnimonio\\_2012.pdf](http://www.ypothath.gr/htm/jkid/IMF/mnimonio_2012.pdf).

περιλαμβανομένων και εκείνων περί ωριμάνσεων ώστε να προσαρμοστούν στις μεταβαλλόμενες οικονομικές συνθήκες.

Τέλος η κυβέρνηση θέσπισε νομοθεσία για να μειώσει τις κοινωνικές εισφορές στο ΙΚΑ κατά 5 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ στα πλαίσια της εργασίας η κυβέρνηση προχώρησε στο άνοιγμα κάποιων επαγγελμάτων<sup>263</sup>.

Στον τομέα της εκπαίδευσης, το δεύτερο μνημόνιο ανέφερε πως η κυβέρνηση θα υλοποιούσε το Σχέδιο Δράσης για τη βελτίωση της αποδοτικότητας και της αποτελεσματικότητας του συστήματος εκπαίδευσης και να υποβάλλει τακτικά εκθέσεις σχετικά με την πρόοδο της εφαρμογής του. Επιπλέον, προχώρησε στην εξωτερική αξιολόγηση των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, στην ενοποίηση πολλών τμημάτων Πανεπιστημίων και των ΤΕΙ στα πλαίσια του σχεδίου «Αθηνά», ενώ στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση έθεσε υπό αξιολόγηση το εκπαιδευτικό προσωπικό (κυρίως Διευθυντές Σχολείων, Σχολικούς Συμβούλους και Περιφερειακούς Διευθυντές)<sup>264</sup>. Υπήρξαν μεταφορές καθηγητών από την δευτεροβάθμια σε δημοτικά σχολεία αλλά και στην διοίκηση. Στην διοίκηση μεταφέρθηκαν και δάσκαλοι της πρωτοβάθμιας. Με αυτόν τον τρόπο μειώθηκαν τόσο οι αναπληρωτές όσο και οι μόνιμοι δάσκαλοι και καθηγητές σε μια περίοδο που πολλά σχολικά ιδρύματα παρουσίαζαν ήδη σοβαρές ελλείψεις σε διδακτικό προσωπικό<sup>265</sup>.

Τα νέα μέτρα που συνόδευαν το δεύτερο μνημόνιο οδήγησαν σε μαζικές παραιτήσεις και διαγραφές στελεχών της πλειοψηφίας καθώς και την αποχώρηση του ΛΑΟΣ από την κυβέρνηση λίγες μέρες πριν την ψήφισή του. Από νωρίς το απόγευμα της 12ης Φεβρουαρίου 2012 μέχρι τις πρώτες πρωινές ώρες της 13ης Φεβρουαρίου

---

<sup>263</sup> Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής, 9 Φεβρουαρίου 2012, σελ.24-29, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.ypothath.gr/htm/jkid/IMF/mnimonio\\_2012.pdf](http://www.ypothath.gr/htm/jkid/IMF/mnimonio_2012.pdf). Επίσης: European Parliament, Policy Department C: Citizens' rights and constitutional affairs, The impact of the crisis on fundamental rights across Member States of the EU: Country Report on Greece, σελ.25, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/510014/IPOL\\_STU\(2015\)510014\\_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/510014/IPOL_STU(2015)510014_EN.pdf).

<sup>264</sup> Δεύτερο Μνημόνιο Συνεννόησης, σελ.39, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [www.naftemporiki.gr/cmsutils/downloadpdf.aspx?id=694707](http://www.naftemporiki.gr/cmsutils/downloadpdf.aspx?id=694707).

<sup>265</sup> European Parliament, Policy Department C: Citizens' rights and constitutional affairs, The impact of the crisis on fundamental rights across Member States of the EU: Country Report on Greece, σελ.36- 39, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/510014/IPOL\\_STU\(2015\)510014\\_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/510014/IPOL_STU(2015)510014_EN.pdf).

πραγματοποιήθηκαν πολυπληθείς συγκεντρώσεις ενάντια στην ψήφιση του δεύτερου Μνημονίου που γρήγορα εξελίχθηκαν σε πολύωρες συγκρούσεις δεκάδων χιλιάδων διαδηλωτών με τα ΜΑΤ, οδηγώντας σε εκατέρωθεν τραυματισμούς και συλλήψεις. Το πολυνομοσχέδιο τελικά υπερψηφίστηκε από 199 βουλευτές της κυβερνητικής πλειοψηφίας αλλά και μερικούς ανεξάρτητους βουλευτές<sup>266</sup>.

Στις 11 Απριλίου του 2012 ο πρωθυπουργός Λουκάς Παπαδήμος ανακοίνωσε την ημερομηνία των εκλογών, όπου ορίστηκε η 6η Μαΐου<sup>267</sup>. Το αποτέλεσμα των εκλογών της 6ης Μαΐου οδήγησε σε ριζική αλλαγή του πολιτικού τοπίου. Τα ποσοστά των κομμάτων της συγκυβέρνησης συρρικνώθηκαν σημαντικά ενώ εντυπωσιακή υπήρξε η αύξηση των ποσοστών των κομμάτων που εξέφραζαν την εναντίωση τους στην κυβερνητική πολιτική. Από το κατακερματισμένο πολιτικό σκηνικό δεν προέκυψε τελικά κυβέρνηση. Στις 16 Μαΐου ορίστηκε υπηρεσιακή κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Παναγιώτη Πικραμμένο<sup>268</sup> και προκηρύχθηκαν νέες εκλογές για τις 17 Ιουνίου<sup>269</sup>. Οι εκλογές της 17ης Ιουνίου ανέδειξαν την Νέα Δημοκρατία πρώτο κόμμα, χωρίς όμως

---

<sup>266</sup> Με περίπου 40 απώλειες από το ΠΑΣΟΚ και το ΝΔ, την απουσία του ΛΑΟΣ πλην των Μ. Βορίδη και Αδ. Γεωργιάδη που ψήφισαν «ναι», υπερψηφίστηκε με 199 ψήφους η νέα δανειακή σύμβαση. «Όχι» από ΚΚΕ, ΣΥΡΙΖΑ, Δημοκρατική Αριστερά, «ναι» από τη Δημοκρατική Συμμαχία, πλην του κ. Αυγενάκη που δήλωσε «παρών». Σταυρόπουλος Λ., «Ναι» στο Μνημόνιο από 199 βουλευτές και «όχι» από 74, 2012, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.tovima.gr/2012/02/12/politics/nai-sto-mnimonio-apo-199-boyleytes-kai-oxi-apo-74/>.

<sup>267</sup> Υπουργείου Εσωτερικών, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2012a/public/index.html#%22cls%22:%22main%22,%22params%22:{}>.

<sup>268</sup> Η υπηρεσιακή κυβέρνηση Παναγιώτη Πικραμμένου ανέλαβε μετά την κυβέρνηση Λουκά Παπαδήμου, όταν τα κόμματα που εξέλεξαν βουλευτές στις εκλογές της 6ης Μαΐου 2012 απέτυχαν να σχηματίσουν κυβέρνηση γιατί δεν μπόρεσε να σχηματιστεί η δεδηλωμένη πλειοψηφία των κομμάτων της Βουλής προς στήριξή της. Την εντολή σχηματισμού υπηρεσιακής κυβέρνησης έλαβε ο Πρόεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας Παναγιώτης Πικραμμένος από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Κάρολο Παπούλια στις 16 Μαΐου. In.gr, Ολοκληρώθηκε η τελετή ορκωμοσίας των μελών της υπηρεσιακής κυβέρνησης, 2012, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.in.gr/2012/05/17/greece/oloklirwthike-i-teleti-orkwmosias-twn-melwn-tis-ypiresiakis-kybernisis/>.

<sup>269</sup> Οι βουλευτικές εκλογές του Ιουνίου 2012 διεξήχθησαν στις 17 Ιουνίου από την υπηρεσιακή κυβέρνηση Παναγιώτη Πικραμμένου επειδή στις προηγούμενες εκλογές τον Μάιο του ίδιου έτους δεν έγινε δυνατός ο σχηματισμός κυβέρνησης που να έχει την εμπιστοσύνη της βουλής. Στις εκλογές του Ιουνίου πρώτο κόμμα ήλθε η Νέα Δημοκρατία, δεύτερο κόμμα ο ΣΥΡΙΖΑ με ποσοστά 29,7% και το 26,9% αντίστοιχα, ενώ τρίτο κόμμα ήλθε το ΠΑΣΟΚ με ποσοστό 12,3%. Τα υπόλοιπα κόμματα που εκλέγουν βουλευτές είχαν ποσοστά μικρότερα του 8% και είναι τα: Ανεξάρτητοι Έλληνες, Χρυσή Αυγή, Δημοκρατική Αριστερά και Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας. Μετά τις εκλογές τα κόμματα Νέα Δημοκρατία, ΠΑΣΟΚ και Δημοκρατική Αριστερά συγκρότησαν την Κυβέρνηση Αντώνη Σαμαρά.

αυτοδυναμία<sup>270</sup>. Με την συνεργασία του ΠΑΣΟΚ και της ΔΗΜΑΡ, επιτεύχθηκε σχηματισμός κυβέρνησης συνεργασίας με πρωθυπουργό τον Αντώνη Σαμαρά<sup>271</sup>.

#### 4.2.6 Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016

Οι διαπραγματεύσεις διάρκειας με την Τρόικα κατέληξαν στην κατάρτιση του μεσοπρόθεσμου πλαισίου δημοσιονομικής στρατηγικής 2013-2016. Το επικαιροποιημένο μεσοπρόθεσμο προέβλεπε μέτρα ύψους 18,9 δις ευρώ, που αφορούν κυρίως περικοπές δαπανών (μισθούς, συντάξεις, κοινωνικά επιδόματα), αλλά και αύξηση φορολογίας<sup>272</sup>. Από το σύνολο αυτών των 18,886 δις ευρώ, τα 14,244 δις ευρώ θα εφαρμόζονταν στα επόμενα δύο χρόνια το 2013 (9,4 δις ευρώ) και το 2014 (4,8 δις ευρώ), ενώ τα υπόλοιπα 4,642 δις ευρώ θα έπρεπε να υιοθετηθούν το 2015 (1,877 δις ευρώ) και το 2016 (2,765 δις ευρώ).

Στο πακέτο μέτρων περιλαμβάνονταν μεταξύ άλλων<sup>273</sup>:

- i) Αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης κατά 2 έτη από 01/01/2013
- ii) Μείωση στις συντάξεις από 5% έως και 15%, από τα 1000 ευρώ και άνω
- iii) Μειώσεις στο εφάπαξ έως 83%

---

<sup>270</sup> Υπουργείο Εσωτερικών, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2012b/public/#{%22cls%22:%22main%22,%22params%22:}}>.

<sup>271</sup> Η κυβέρνηση Αντώνη Σαμαρά ήταν κυβέρνηση της Ελλάδας που προέκυψε από τις εκλογές της 17ης Ιουνίου 2012, αναλαμβάνοντας μετά την υπηρεσιακή κυβέρνηση Παναγιώτη Πικραμμένου. Αρχικά επρόκειτο για κυβέρνηση συνεργασίας των κομμάτων Νέα Δημοκρατία, ΠΑ.ΣΟ.Κ. και Δημοκρατική Αριστερά. Η συνεργασία αυτή ήταν απαραίτητη, καθώς η Νέα Δημοκρατία δεν είχε συγκεντρώσει την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών για τον "αυτοδύναμο" σχηματισμό Κυβέρνησης, παρά την ανάδειξή της σε πρώτο κόμμα στις εκλογές. Η σύνθεσή της ανακοινώθηκε στις 21 Ιουνίου 2012, με την ορκωμοσία των περισσότερων μελών της κυβέρνησης να γίνεται αυθημερόν, ενώ μία μέρα νωρίτερα είχε ορκιστεί ως Πρωθυπουργός ο πρόεδρος της Νέας Δημοκρατίας Αντώνης Σαμαράς. Γενική Γραμματεία Νομικών και Κοινοβουλευτικών Θεμάτων, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.ggk.gov.gr/?p=2880>.

<sup>272</sup> Η Καθημερινή, Επώδυνα μέτρα 18,886 δις ευρώ φέρνει το επικαιροποιημένο Μεσοπρόθεσμο Πρόγραμμα, 2012, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.kathimerini.gr/18140/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/epwdyna-metra-18886-dis-eyrw-fernei-to-epikairopoihmeno-mesoprodesmo-programma>.

<sup>273</sup> Ο.π.



- iv) Κατάργηση της καθολικότητας της Εθνικής Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας.
- v) Κατάργηση των Δώρων Χριστουγέννων και Πάσχα, όπως και των επιδομάτων αδείας για τους δημόσιους υπαλλήλους και συνταξιούχους.
- vi) Μείωση χρόνου προειδοποίησης για απολύσεις σε 4 αντί 6 μήνες.
- vii) Περικοπές στα ειδικά μισθολόγια, στα ειδικά επιδόματα ανεργίας και στα οικογενειακά επιδόματα.
- viii) Ένταξη στο νέο ενιαίο μισθολόγιο των εργαζομένων στις ΔΕΚΟ.
- xi) Εφαρμογή διαθεσιμότητας ενός έτους, με μειωμένο μισθό σε μόνιμους υπαλλήλους του δημοσίου, οι θέσεις των οποίων καταργούνται.
- xii) Κατάργηση των πολυάριθμων οικογενειακών επιδομάτων και αντικατάστασής τους από το ενιαίο επίδομα στήριξης τέκνων.
- xiii) Περικοπές στη φαρμακευτική δαπάνη των ταμείων, αύξηση συνεισφοράς ασφαλισμένων, μείωση λειτουργικών δαπανών νοσοκομείων.
- xiv) Αύξηση στον φόρο στους τόκους των καταθέσεων σε 15% από 10%
- xv) Μείωση των επιστροφών φόρων στους αγρότες

Με αυτά τα δεδομένα, στο Μεσοπρόθεσμο προβλέπεται ότι το πρωτογενές έλλειμμα του 2013 θα υποχωρήσει στο 0% του ΑΕΠ, ενώ το 2014 θα υπάρξει πρωτογενές πλεόνασμα 1,5% του ΑΕΠ, το 2015 θα αυξηθεί στο 3% του ΑΕΠ και το 2016 στο 4,5% του ΑΕΠ. Αντιστοίχως, το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης από 7% του ΑΕΠ το 2012, θα πέσει 5,5% του ΑΕΠ το 2013, στο 3,8% του ΑΕΠ το 2014, στο 4,4% του ΑΕΠ το 2015 και στο 3,2% του ΑΕΠ το 2016<sup>274</sup>.

---

<sup>274</sup> Η Καθημερινή, Επώδυνα μέτρα 18,886 δις ευρώ φέρνει το επικαιροποιημένο Μεσοπρόθεσμο Πρόγραμμα, 2012, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.kathimerini.gr/18140/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/epwdyna-metra-18886-dis-eyrw-fernei-to-epikairopoihmeno-mesoprodesmo-programma>.

Το πολυνομοσχέδιο κατατέθηκε τελικά στη βουλή στις 5 Νοεμβρίου του 2012, σε ένα άρθρο 216 σελίδων, με τη διαδικασία του κατεπείγοντος<sup>275</sup> και υπερψηφίστηκε με 153 ψήφους από τις κοινοβουλευτικές ομάδες της ΝΔ και του ΠΑΣΟΚ, στις οποίες υπήρξαν και βουλευτές που διαφοροποιήθηκαν.

Στις 22 Δεκεμβρίου 2012 ψηφίστηκε ο προϋπολογισμός για το 2013, χωρίς διαρροές για την κυβέρνηση. Στις 28 Απριλίου 2013 ψηφίστηκε από τη βουλή το πολυνομοσχέδιο του Υπουργείου Οικονομικών που περιείχε σημαντικές αλλαγές σε μία σειρά επαγγελματικών κλάδων.

Το διάστημα Σεπτέμβριος – Δεκέμβριος του 2013 πραγματοποιήθηκαν τρεις επισκέψεις της τρόικας αλλά δεν υπήρξε συμφωνία για το δημοσιονομικό κενό έως το 2016 και το χρηματοδοτικό κενό του 2014. Επίσης δεν υπήρξε συμφωνία ούτε για τον προϋπολογισμό του 2014 και το Μεσοπρόθεσμο 2014-2017. Αντιθέτως έκλεισε η συμφωνία για τα προαπαιτούμενα της δόσης του 1δισ ευρώ.

#### 4.2.7 Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2015-2018

Το έτος 2014 θα λέγαμε ότι έφερε μια σχετική ευημερία στην Ελλάδα, υπό την έννοια ότι πολλοί οίκοι αξιολόγησης άρχισαν να αναθεωρούν για τη χώρα μας και να την αναβαθμίζουν, οι εκταμιεύσεις από το Ευρωπαϊκό Ταμείο και από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο κύλησαν φυσιολογικά, ενώ πραγματοποιήθηκε επιστροφή στις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές<sup>276</sup>, καθώς επενδυτές συρρέουν για την πρώτη πώληση κρατικών ομολόγων από τότε που φούντωσε η κρίση στην ευρωζώνη

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ψηφίστηκε τον Απρίλιο του 2014 και το Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Πολιτικής 2015-2018<sup>277</sup>.

---

<sup>275</sup> Βουλή των Ελλήνων, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?law\\_id=7f3c54cd-82e0-407c-a348-71c4491651fb](https://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?law_id=7f3c54cd-82e0-407c-a348-71c4491651fb).

<sup>276</sup> Μπέσκος Σ., Επιτυχημένη η επιστροφή στις αγορές λέει το υπουργείο Οικονομικών, 2014, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.dikaiologitika.gr/eidhseis/oikonomia/28588/epityximeni-i-epistrofi-stis-agores-leei-to-ypourgeio-oikonomikon>.

<sup>277</sup> Βουλή των Ελλήνων, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/m-mpds-eis.pdf>.

Το Μεσοπρόθεσμο 2015-2018 προέβλεπε σημαντική μείωση των δαπανών στο Δημόσιο, εισάγοντας ανώτατα όρια εξόδων σε όλα τα νομικά πρόσωπα της Κεντρικής Κυβέρνησης. Το νέο Μεσοπρόθεσμο εξακολουθεί να προβλέπει το προληπτικό πάγωμα του 10% των πιστώσεων του Προϋπολογισμού και την αποδέσμευσή τους μόνο κατά το δεύτερο εξάμηνο κάθε έτους, όμως προχωρά και ένα βήμα παραπέρα. Συγκεκριμένα προβλέπει πως τα δεσμευτικά ανώτατα όρια των δαπανών του Κρατικού Προϋπολογισμού θα μειωθούν κατά 320 εκατ. ευρώ και θα κλειδώσουν για την τετραετία 2015- 2018 στα επίπεδα του 2013. Αυτό σημαίνει «πάγωμα» των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων για μια τετραετία. Οι δημόσιες δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ αναμένεται να συγκρατηθούν στα επίπεδα του 42,1% έως το 2018, ενώ τα δημόσια έσοδα από 43,7% εφέτος αναμένεται να σταθεροποιηθούν στο 41,4% το 2018.

Επιπλέον προβλέπονται πρόσθετες περικοπές δαπανών άνω του 1 δισ. ευρώ ανά έτος, σε υπουργεία, ΟΤΑ, ασφαλιστικά ταμεία, νοσοκομεία και γενικά σε όλους τους φορείς που «σιτίζονται» από τον κρατικό προϋπολογισμό. Από τα 17 υπουργεία, τέσσερα θα είναι κυρίως εκείνα που μπαίνουν σε καθεστώς αυστηρής λιτότητας. Πρόκειται για το Εργασίας, το Παιδείας, το Υγείας και το Εθνικής Άμυνας.

Παράλληλα προέβλεπε παρεμβάσεις στο χώρο της υγείας με μείωση του λειτουργικού κόστους των νοσοκομείων και κυρίως στο ασφαλιστικό σύστημα με συγκράτηση των συνταξιοδοτικών δαπανών.

Το νέο Μεσοπρόθεσμο προβλέπει επιπλέον εισπράξεις φόρων 2,6 δισ. ευρώ, κυρίως από την έμμεση φορολογία (κυρίως από τους ΕΦΚ σε καύσιμα και ποτά αλλά και από τον ΦΠΑ ) και τα ανταποδοτικά τέλη των Δήμων αλλά και νέες μεγάλες μειώσεις σε όλα τα κονδύλια του κράτους.

#### 4.2.8 Η πορεία προς το τρίτο μνημόνιο

Η όποια «ευημερία» υπήρξε το 2014 δε κράτησε για πολύ αφού το 2015 είναι ένα έτος με πολλές ανατροπές. Προκηρύσσονται πρόωρες εκλογές<sup>278</sup>, τις οποίες κερδίζει ο

---

<sup>278</sup> Οι ελληνικές βουλευτικές εκλογές του Ιανουαρίου 2015 ήταν πρόωρες εκλογές που διενήργησε η Κυβέρνηση Σαμαρά και οι οποίες προκλήθηκαν από την αδυναμία εκλογής Προέδρου της Δημοκρατίας από τη Βουλή των Ελλήνων. Ο μοναδικός υποψήφιος, Σταύρος Δήμας, ο οποίος στηρίχτηκε από τη Νέα Δημοκρατία, το ΠΑΣΟΚ και κάποιους ανεξάρτητους βουλευτές, δε συγκέντρωσε τον απαιτούμενο αριθμό των 180 ψήφων για εκλογή του στην τρίτη ψηφοφορία που έγινε στις 29 Δεκεμβρίου 2014 και

ΣΥΡΙΖΑ<sup>279</sup>, και ο Αλέξης Τσίπρας ορκίζεται πρωθυπουργός της χώρας<sup>280</sup>. Το χαρτοφυλάκιο του υπουργείου Οικονομικών αναλαμβάνει ο Γιάννης Βαρουφάκης, που ξεκινά νέα διαπραγμάτευση με τους δανειστές. Αμέσως μετά την εκλογή της νέας κυβέρνησης ο πρωθυπουργός Αλέξης Τσίπρας και ο υπουργός Οικονομικών Γιάννης Βαρουφάκης ξεκινούν σειρά επαφών στην Ευρώπη τόσο για την αναζήτηση συμμαχιών όσο και για την παρουσίαση των θέσεων της νέας ελληνικής Κυβέρνησης.

Στις 11 Φεβρουαρίου 2015 υπήρξε έκτακτη συνεδρίαση του Eurogroup με θέμα το ελληνικό ζήτημα και με τη συμμετοχή της επικεφαλής του ΔΝΤ Κριστίν Λαγκάρντ και του προέδρου του Eurogroup Ζαν Κλοντ Γιούνκερ. Κύρια θέματα η λήξη του προγράμματος και η πορεία της χώρας μετά από αυτό αλλά και ο τερματισμός της εποπτικής λειτουργίας της τρόικας. Ωστόσο λόγω των διαφορών που υπήρχαν δεν επιτεύχθηκε καμία συμφωνία.

Στις 19 Φεβρουαρίου αποστέλλεται αίτημα από την Αθήνα προς τους Ευρωπαίους εταίρους για εξάμηνη παράταση της δανειακής σύμβασης, ζητώντας να μην υπάρξει παράταση του μνημονίου, ενώ δεσμεύθηκε να μην προχωρήσει μονομερώς σε μεταρρυθμίσεις που θα επιβάρυναν τον προϋπολογισμό. Το αίτημα για παράταση απορρίπτεται από το Euroworking Group, ενώ οι ελληνικές προτάσεις χαρακτηρίζονται ασαφείς, με την γερμανική πλευρά να αφήνει υπονοούμενα για δόλια συμπεριφορά που στόχο έχει τη εξασφάλιση της χρηματοδότησης γέφυρας, χωρίς όμως το πρόγραμμα που αναπόφευκτα συνδέεται με αυτή. Στο Eurogroup της ίδιας ημέρας όμως επιτεύχθηκε τελικά συμφωνία για τετράμηνη παράταση του ελληνικού προγράμματος

---

έτσι, σύμφωνα με το Σύνταγμα της Ελλάδας, η Βουλή διαλύθηκε και προκηρύχθηκαν εκλογές για τις 25 Ιανουαρίου 2015. Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:  
<http://www.ant1news.gr/news/Politics/article/381533/thyrokollithike-to-proedriko-diatagma-gia-ti-dialysi-tis-boylis>.

<sup>279</sup> Η κυβέρνηση Αλέξη Τσίπρα του Ιανουαρίου 2015 ήταν η κυβέρνηση της Ελλάδας από τις 25 Ιανουαρίου 2015 έως τις 27 Αυγούστου 2015. Προέκυψε από τις εκλογές της 25ης Ιανουαρίου του ίδιου έτους, αναλαμβάνοντας μετά την κυβέρνηση του Αντώνη Σαμαρά. Ήταν κυβέρνηση συνεργασίας των κομμάτων ΣΥΡΙΖΑ και ΑΝΕΛ (Κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ), συνεργασία που ήταν απαραίτητη καθώς ο ΣΥΡΙΖΑ δεν είχε συγκεντρώσει την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών για τον «αυτοδύναμο» σχηματισμό Κυβέρνησης (151 έδρες), παρά την ανάδειξή του σε πρώτο κόμμα με 149 έδρες.

<sup>280</sup> Πρώτο Θέμα, Πρωθυπουργός ο Αλέξης Τσίπρας με πολιτικό όρκο, 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:  
<https://www.protothema.gr/politics/article/445929/tsipras-prothupourgos/>.

αφού πρώτα η συμφωνία επικυρωθεί από τα κοινοβούλια των κρατών μελών<sup>281</sup>. Από την πλευρά της η ελληνική κυβέρνηση δεσμεύθηκε να παρουσιάσει λίστα με συγκεκριμένες μεταρρυθμίσεις μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα.

Μια τελική συμφωνία με τους θεσμούς άργησε να επέλθει και το καλοκαίρι του 2015 έγινε ταραχώδες για την ελληνική οικονομία. Τον Ιούνιο πραγματοποιείται Eurogroup στο οποίο η Ευρωπαϊκή Ένωση και το ΔΝΤ υποστηρίζουν ότι η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας έχει φτάσει στο απροχώρητο και ότι τα ήδη υπάρχον μέτρα δεν επαρκούν, καταλήγοντας πως η μόνη λύση είναι μια νέα συμφωνία-μνημόνιο. Η ελληνική πλευρά είχε καταθέσει αίτημα στον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας για διετές δάνειο και για παράταση του ισχύοντος δεύτερου προγράμματος. Στις 27 Ιουνίου 2015 το Eurogroup, δηλαδή η συνάντηση των Υπουργών Οικονομικών της Ευρωζώνης, αρνήθηκε την επέκταση της δανειακής σύμβασης της Ελλάδας<sup>282</sup> αλλά και τις μεταρρυθμίσεις που κατέθεσε η ελληνική πλευρά για την ολοκλήρωση του τρέχοντος προγράμματος που θα έληγε στις 30 Ιουνίου. Το αποτέλεσμα ήταν η δόση ύψους 1,5 δισ. ευρώ προς το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο να μην καταβληθεί<sup>283</sup> έχοντας ως επακόλουθο ο πρωθυπουργός Αλέξης Τσίπρας στις 28 Ιουνίου να ανακοινώσει την επιβολή ελέγχων κεφαλαίων αλλά και την διενέργεια δημοψηφίσματος<sup>284</sup>. Το δημοψήφισμα αφορούσε την αποδοχή ή μη της συμφωνίας με τους θεσμούς<sup>285</sup>. Οι

---

<sup>281</sup> Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/02/150220-eurogroup-statement-greece/>.

<sup>282</sup> The full text of the decree establishing capital controls in Greece, 29 Ιουνίου 2015, THETOC, <http://www.thetoc.gr/eng/news/article/the-full-text-of-the-decree-establishing-capital-controls-in-greece>. Δεκεμβρίου 2016. Όπως και Neurdakis M., Before the Brexit: Greek Voters said “No” to the austerity measures, got more austerity, Mintpressnews, <http://www.mintpressnews.com/before-the-brexit-greek-voters-said-no-to-austerity-measures-got-more-austerity-measures/218122/>.

<sup>283</sup> Naftemporiki.gr, Επιβεβαιώνει το ΔΝΤ ότι δεν καταβλήθηκε η δόση των 1,5 δισ., 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.naftemporiki.gr/finance/story/972851/epibebaionei-to-dnt-oti-den-katablithike-i-dosi-ton-15-dis>.

<sup>284</sup> Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.youtube.com/watch?v=nWgEKlvEt0k>.

<sup>285</sup> Στις 26 Ιουνίου 2015, με αφορμή το τελεσίγραφο των αξιωματούχων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο πρωθυπουργός ανακοίνωσε στο υπουργικό συμβούλιο την πρόθεσή του για διεξαγωγή δημοψηφίσματος στις 5 Ιουλίου με το ερώτημα: " Πρέπει να γίνει αποδεκτό το σχέδιο συμφωνίας, το οποίο κατέθεσαν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο στο eurogroup της 25.06.2015 και αποτελείται από δύο μέρη, τα οποία συγκροτούν και την ενιαία πρότασή τους; Το πρώτο έγγραφο τιτλοφορείται "Reforms for the completion of the current program and beyond" ("Μεταρρυθμίσεις για την ολοκλήρωση του τρέχοντος προγράμματος και πέραν αυτού") και το δεύτερο "Preliminary debt sustainability analysis" ("Προκαταρκτική ανάλυσης βιωσιμότητας χρέους"). Δεμέτης Χ., Δημοψήφισμα 2015. Η Ελλάδα ένα χρόνο μετά, 2016, <http://news247.gr/eidiseis/afieromata/dhmopshfisma-2015-enas-xrono-meta-2016>, <http://news247.gr/eidiseis/afieromata/dhmopshfisma-2015-enas-xrono-meta-to-oxi-poy-egine-nai.4153346.html>.

τράπεζες κλείνουν για κάποιες μέρες και οι Έλληνες κάνουν ουρές έξω από τα ΑΤΜ για να κάνουν την καθημερινή ανάληψη των 60 ευρώ<sup>286</sup>.

Μια εβδομάδα μετά, στις 5 Ιουλίου, πραγματοποιείται το δημοψήφισμα για την αποδοχή ή μη, των προτάσεων μεταρρυθμίσεων στις οποίες κατέληξε το Eurogroup και ο ελληνικός λαός ψήφισε με τη συντριπτική πλειοψηφία του 61,3%<sup>287</sup> «όχι» σε αυτή τη συμφωνία και κατ' επέκταση στις πολιτικές λιτότητας.

Στις 12/13 Ιουλίου 2015 σε μια μαραθώνια Σύνοδο Κορυφής που διήρκησε περισσότερο από 17 ώρες και έπειτα από έξι μήνες συνολικών διαπραγματεύσεων, ο πρωθυπουργός Αλέξης Τσίπρας και οι ηγέτες των χωρών της Ευρωζώνης κατέληξαν σε συμφωνία επί της αρχής για μια νέα δανειακή σύμβαση για την Ελλάδα<sup>288</sup> παρά το γεγονός ότι το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος<sup>289</sup> ήταν κατά της σύναψης συμφωνίας με τους θεσμούς που θα επέφερε νέα επώδυνα μέτρα λιτότητας.

Μέσω της συμφωνίας αυτής η Ελλάδα θα ελάμβανε νέο δάνειο 86 δις ευρώ<sup>290</sup> σταδιακά για τρία χρόνια (από τον Αύγουστο του 2015 έως τον Ιούνιο του 2018) μεταξύ της Ευρωπαϊκής Επιτροπής δρώντας εκ μέρους του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας, της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Τράπεζας της Ελλάδας. Επιπλέον, στις 17 Ιουλίου 2015 το Συμβούλιο της ΕΕ χορηγεί στην Ελλάδα βραχυπρόθεσμη χρηματοδοτική βοήθεια (δάνειο-γέφυρα) ύψους 7,16 δις. στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας.

---

<sup>286</sup> Πρώτο Θέμα, Πάνω από τα μισά ΑΤΜ χωρίς χρήματα - Συνεχίζονται οι ουρές, 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.protothema.gr/greece/article/488197/agonia-stous-polites-oures-xana-apo-to-proi-sta-atm/>

<sup>287</sup> Υπουργείο Εσωτερικών, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://ekloges-prev.singularlogic.eu/r2015/e/public/index.html#%22cls%22:%22main%22,%22params%22:{}>.

<sup>288</sup> Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: As it happened, countdown to an Agreekment, <http://ec.europa.eu/avservices/video/player.cfm?ref=I107338&videolang=INT&devurl=http://ec.europa.eu/avservices/video/player/config.cfm>.

<sup>289</sup> Ζαχαριάδης, Α., Το δημοψήφισμα της 5ης Ιουλίου 2015 και το «όχι» που έγινε «ναι», 2016, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.cnn.gr/news/politiki/story/38258/to-dimopsifismatis-5is-ioylioy-2015-kai-to-oxi-poy-egine-nai>.

<sup>290</sup> Από τα 86 δισεκατομμύρια ευρώ προς την Ελλάδα, τα 25 δις. θα δοθούν για την ανακεφαλαιοποίηση των ελληνικών ιδιωτικών τραπεζών. Επιτροπή Αληθείας Δημοσίου Χρέους, Ο αθέμιτος, παράνομος και επονεϊδιστος χαρακτήρας του Μνημονίου και της Δανειακής Σύμβασης του Αυγούστου 2015, σελ.8.



Η σύναψη της τρίτης δανειακής σύμβασης προκάλεσε οξύτατες και πολλαπλές αντιδράσεις στο εσωτερικό του ΣΥΡΙΖΑ. Ο πρωθυπουργός αντικατέστησε τους υπουργούς και τα στελέχη που είχαν αρνηθεί να συμφωνήσουν στο μνημόνιο και προχώρησε σε κυβερνητικό ανασχηματισμό στις 17 Ιουλίου 2015<sup>291</sup>.

Στις 14 Αυγούστου 2015, μετά από μια ολονύχτια διαμάχη, το Ελληνικό κοινοβούλιο υπερψήφισε τη νέα δανειακή σύμβαση με 222 ΝΑΙ, 64 ΟΧΙ και 11 ΠΑΡΩΝ, αλλά με πολύ βαριές απώλειες τόσο για τον ΣΥΡΙΖΑ, καθώς διαφοροποιήθηκαν 43 βουλευτές (32 «όχι» και 11 «παρών»), όσο και συνολικά για την κυβέρνηση, καθώς έπεσε κάτω από το όριο των 120 βουλευτών<sup>292</sup>.

Το τρίτο μνημόνιο τέθηκε σε ισχύ από τις 20 Αυγούστου 2015 όπου η Ελλάδα έλαβε την πρώτη εκταμίευση της αρχικής δόσης των 26 δισ. ευρώ, ενώ την ίδια μέρα ο Αλέξης Τσίπρας υπέβαλε την παραίτηση του ιδίου ως πρωθυπουργού και της κυβέρνησής του, στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και προανήγγειλε πρόωρες εκλογές<sup>293</sup>. Η βασική αιτία ήταν η έντονη εσωτερική διαμάχη μεταξύ των αριστερών συνιστωσών του ΣΥΡΙΖΑ, μετά το δημοψήφισμα της 5ης Ιουλίου και την επίτευξη συμφωνίας με τους ευρωπαϊούς εταίρους. Στελέχη κυρίως της «Αριστερής Πλατφόρμας» και άλλων εσωκομματικών τάσεων του ΣΥΡΙΖΑ είχαν εκφράσει δημόσια την σφοδρή αντίθεσή τους για τη διαχείριση του αποτελέσματος του δημοψηφίσματος και τη συνομολόγηση ακόμη μίας συμφωνίας με τους δανειστές της Ελλάδας. Στις 21 Αυγούστου πολλοί από αυτούς συσπειρώθηκαν και συγκρότησαν μια νέα κοινοβουλευτική ομάδα με την ονομασία Λαϊκή Ενότητα<sup>294</sup>.

---

<sup>291</sup> News247, Ανασχηματισμός: Η σύνθεση της νέας κυβέρνησης, 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.news247.gr/politiki/anaschimatismos-i-synthesi-tis-neas-kyvernisis.6362352.html>.

<sup>292</sup> Iefimerida, Ψηφίστηκε το 3ο Μνημόνιο: «Ναι» 222, «όχι» 64, «παρών», 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.iefimerida.gr/news/221626/psifistike-3o-mnimonio-nai-222-ohi-64-paron-11>.

<sup>293</sup> Το Βήμα, Τσίπρας: Υπέβαλε την παραίτηση της κυβέρνησης – Προανήγγειλε εκλογές, 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.tovima.gr/2015/08/20/politics/tsipras-ypebale-tin-paraitisi-tis-kybernisis-proaniggeile-ekloges/> και [https://www.youtube.com/watch?v=8MvrmT86u\\_Q](https://www.youtube.com/watch?v=8MvrmT86u_Q).

<sup>294</sup> Η Λαϊκή Ενότητα (ΛΑ.Ε.) δημιουργήθηκε στις 21 Αυγούστου 2015 ως κοινοβουλευτική ομάδα μετά την ανεξαρτητοποίηση 25 βουλευτών από τον ΣΥΡΙΖΑ. Τα μέλη της Λαϊκής Ενότητας ήταν κυρίως στελέχη και μέλη του ΣΥΡΙΖΑ τα οποία είχαν συγκροτήσει την λεγόμενη «Αριστερή Πλατφόρμα». Οι βουλευτές είχαν εκλεγεί στις εκλογές με τον ΣΥΡΙΖΑ και διαφώνησαν με "την επιλογή της κυβέρνησης να οδηγήσει χωρίς καμία συλλογική απόφαση του κόμματος, τη χώρα και το λαό σε νέο επώδυνο μνημόνιο, σε πλήρη αντίθεση με τις προγραμματικές θέσεις του ΣΥΡΙΖΑ, αλλά και με τις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησης, αντικαθιστώντας το βροντερό ΟΧΙ του ελληνικού λαού της



Μετά και τη διαδικασία των διερευνητικών εντολών που δεν οδήγησαν στον σχηματισμό νέας κυβέρνησης, η πρόεδρος του Αρείου Πάγου Βασιλική Θάνου έλαβε από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας εντολή σχηματισμού υπηρεσιακής κυβέρνησης που είχε ως στόχο τη διενέργεια των πρόωρων εκλογών στις 20 Σεπτεμβρίου του 2015<sup>295</sup>. Τις εκλογές τελικά κέρδισε εκ νέου ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. με 34,62%, με δεύτερο κόμμα τη Νέα Δημοκρατία με 31,05%<sup>296</sup>.

#### 4.2.9 Το Τρίτο Μνημόνιο

Η νέα δανειακή σύμβαση συνοδεύεται από αντίστοιχα σκληρά μέτρα με τα δύο προηγούμενα μνημόνια. Η Ελλάδα στα πλαίσια της σύμβασης αυτής θα έπρεπε να εξορθολογήσει το σύστημα του ΦΠΑ και να διευρύνει τη φορολογική βάση, να μεταρρυθμίσει εκ νέου το συνταξιοδοτικό σύστημα, να μειώσει τις δημόσιες δαπάνες για να επιτύχει πρωτογενή πλεονάσματα, να εκσυγχρονίσει τη νομοθεσία για την αγορά εργασίας, να προσδιορίσουν σαφή αντισταθμιστικά ισοδύναμα για τα κατοχυρωμένα δικαιώματα που δημιουργήθηκαν (π.χ. για την επαναπρόσληψη των απολυμένων δημόσιων υπαλλήλων), να ανακεφαλαιοποιηθεί το ελληνικό τραπεζικό σύστημα και να ιδιωτικοποιηθούν περιουσιακά στοιχεία του δημοσίου αξίας 50 δισεκατομμυρίων (από τις πωλήσεις και την αξιοποίηση της περιουσίας τα 25 δισ. ευρώ θα ενισχύσουν τις τράπεζες, τα 12,5 δισ. ευρώ θα κατευθυνθούν για την εξυπηρέτηση του χρέους και το υπόλοιπα 12,5 δισ. ευρώ για επενδύσεις που θα αποφασιστούν από την Ελλάδα). Επιπλέον το πρόγραμμα έθετε μια νέα σειρά από φόρους, συμπεριλαμβανομένου και του φόρου προστιθέμενης αξίας για ορισμένα αγαθά και υπηρεσίες, ενώ ο φόρος

---

5ης Ιουλίου 2015, σε ΝΑΙ στα μνημόνια και τη λιτότητα". Σταυρόπουλος Λ., Ανεξαρτητοποιήθηκαν 25 βουλευτές της Αριστερής Πλατφόρμας – «Λαϊκή Ενότητα», η νέα Κοινοβουλευτική Ομάδα, 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.tovima.gr/2015/08/21/politics/aneksartitopoiithikan-25-boyleytes-tis-aristeris-platformas-laiki-enotita-i-nea-koinoboyleytiki-omada/>.

<sup>295</sup> Οι Ελληνικές βουλευτικές εκλογές του Σεπτεμβρίου 2015 ήταν πρόωρες εκλογές που διενεργήθηκαν από την υπηρεσιακή κυβέρνηση Θάνου στις 20 Σεπτεμβρίου. Οι εκλογές προκλήθηκαν από την παραίτηση της κυβέρνησης Τσίπρα στις 20 Αυγούστου, μετά από την αποστασιοποίηση μεγάλου αριθμού βουλευτών του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. και τη ψήφιση νέας τριετούς δανειακής σύμβασης. ΕΡΤ, Ο κύβος ερρίφθη, στις 20 Σεπτεμβρίου οι κάλπες, 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.ert.gr/eidiseis/ellada/o-kivos-errifthi-stis-20-septemvriou-i-kalpes/>.

<sup>296</sup> Υπουργείο Εσωτερικών, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://ekloges.ypes.gr/current/v/public/index.html#%7B%22cls%22:%22level%22%2C%22params%22:%22level%22:%22ep%22%2C%22id%22:33%7D%7D>.

ιδιοκτησίας (ΕΝΦΙΑ) διατηρήθηκε παρά το γεγονός ότι η κυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ είχε χαρακτηρίσει την εφαρμογή του ως παράνομη και αντισυνταγματική.

Σε αυτό το πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην ανάγκη να επιτευχθεί κοινωνική δικαιοσύνη, καθώς οι δημοσιονομικοί περιορισμοί είναι αρκετά απαιτητικοί και επιβαρύνουν την κοινωνία αλλά ταυτόχρονα λαμβάνουν υπόψιν και την ικανότητα πληρωμής. Γι' αυτό τον λόγο τέθηκαν ως βασικοί στόχοι η πάταξη της φοροδιαφυγής, η μεταρρύθμιση στην αγορά προϊόντων (δηλαδή να μην υπάρχουν υψηλές τιμές που είναι αντίθετες στην αγοραστική δύναμη των καταναλωτών), η βελτίωση του συστήματος πρόνοιας ώστε να ευνοούνται οι ευάλωτες ομάδες και η καταπολέμηση της μακροχρόνιας ανεργίας<sup>297</sup>.

Αναλυτικότερα τα προκαταβολικά μέτρα για τη βελτίωση της μακροπρόθεσμης βιωσιμότητας του συνταξιοδοτικού συστήματος περιλαμβάνουν σταδιακή αύξηση του ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης στο 67ο έτος ηλικίας για όσους έχουν 15 έτη προϋπηρεσίας και στο 62ο έτος ηλικίας για όσους έχουν 40 έτη προϋπηρεσία έως το 2022, με μοναδικές εξαιρέσεις τα βαρέα και ανθυγιεινά και μητέρες τέκνων με αναπηρία. Με αυτό τον τρόπο ένας πολίτης θα συνταξιοδοτείται είτε στα 62 του έτη, με πλήρη σύνταξη, εφόσον έχει συμπληρώσει 12.000 ημέρες κοινωνικής ασφάλισης ή 40 έτη εισφορών, είτε με μειωμένη σύνταξη στα 67 έτη με 15 έτη ή 4.500 ημέρες κοινωνικής ασφάλισης. Ταυτόχρονα αυτό σημαίνει την κατάργηση των πρόωρων συνταξιοδοτήσεων, όπου στο πλαίσιο αυτό θα επιβαρυνθούν ασφαλισμένοι πριν το 1993 που είχαν το δικαίωμα να βγουν στη σύνταξη πριν από τα 62 έτη, χωρίς 40 χρόνια ασφάλισης και πριν από τα 67 με πλήρη σύνταξη. Η επιβάρυνση θα συνίσταται ανάλογα με την ηλικία του ασφαλισμένου σε 5 έως 17 χρόνια επιπλέον δουλειάς<sup>298</sup>. Σύμφωνα με το ΓΛΚ, από την αύξηση των ορίων ηλικίας προκύπτει εξοικονόμηση 5 εκατ. ευρώ για το 2015, 29 εκατ. ευρώ για το 2016, 79 εκατ. ευρώ το 2017, 157 εκατ. ευρώ για το 2018 και 263 εκατ. ευρώ για το 2019<sup>299</sup>.

---

<sup>297</sup> Μνημόνιο Συνεννόησης, σελ.4, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://ec.europa.eu/economy\\_finance/assistance\\_eu\\_ms/greek\\_loan\\_facility/pdf/01\\_mou\\_20150811\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/greek_loan_facility/pdf/01_mou_20150811_en.pdf).

<sup>298</sup> Τσίρος Θ., Τι αλλάζει στις συντάξεις με το νέο Μνημόνιο, 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.thetoc.gr/oikonomia/article/ti-allazei-stis-suntakseis-me-to-neo-mnimonio>.

<sup>299</sup> Enikonomia.gr, Δείτε πότε θα πάρετε σύνταξη σύμφωνα με το τρίτο μνημόνιο, 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.enikonomia.gr/timeliness/31235.Deite-pote-8a-parete-syntaxh-symfwna-me-to-trito-mnhmonio.html>.

Στο νομοσχέδιο προβλέπονται επίσης ενοποιήσεις επικουρικών ταμείων, ενώ μειώνονται οι συντάξεις κάτω από τα κατώτατο όριο των 486 ευρώ. Συγκεκριμένα, σε περίπτωση μειωμένης συνταξιοδότησης, πέρα της μείωσης που προβλέπεται από την ισχύουσα νομοθεσία της επικουρικής κατά 6 % ανά έτος, θα υπήρχε και μια επιπλέον μείωση της τάξεως του 10% μέχρι τη συμπλήρωση του ορίου ηλικίας πλήρους συνταξιοδότησης<sup>300</sup>. Οι συνταξιούχοι αυτοί θα λαμβάνουν, για σύνταξη γήρατος και όχι αναπηρίας ή χηρείας, μέχρι το 67ο έτος της ηλικίας τους μόνο το ποσό της σύνταξης που αντιστοιχεί στις εισφορές τους χωρίς την επιχορήγηση του κράτους, και μόνο εφόσον συμπληρώσουν το 67ο έτος της ηλικίας τους το ποσό αυτό, αν είναι κατώτερο της κατώτατης σύνταξης, θα συμπληρωθεί ώστε ο συνταξιούχος να λάβει το κατώτατο όριο. Για παράδειγμα ένας συνταξιούχος του ΙΚΑ με 4.500 ένσημα θα λαμβάνει 315 ευρώ το μήνα μέχρι να συμπληρώσει το 67ο έτος της ηλικίας του<sup>301</sup>. Επήλθε περιορισμός των προνομιακών επιδομάτων – παροχών κατά 0,5% του ΑΕΠ ετησίως, καθώς και κατάργησης της επιχορήγησης αλληλεγγύης του ΕΚΑΣ έως το 2019, ξεκινώντας το Μάρτιο του 2016 με το 20% των δικαιούχων. Η συμμετοχή του κράτους σταδιακά περιορίστηκε στην καταβολή της βασικής σύνταξης (360€).

Σύμφωνα με την έκθεση του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους, από τη διαφορά μεταξύ του οργανικού ποσού που χορηγείται μέχρι το 67ο έτος ηλικίας συνταξιοδοτούμενων και της κατώτατης σύνταξης που χορηγείται μετά τη συμπλήρωση του ανωτέρου ηλικιακού ορίου προκύπτει εξοικονόμηση 3 εκατ. ευρώ για το 2015, 17,2 εκατ. ευρώ για το 2016 και 28,5 εκατ. ευρώ για το 2017 και για κάθε επόμενο έτος<sup>302</sup>.

Παράλληλα, εντός του 2016 ολοκληρώθηκε και η ενοποίηση όλων των Ταμείων σε ένα, με ενιαία δομή και λειτουργία, αλλά και ουσιαστική ενοποίηση των όρων και προϋποθέσεων ασφάλισης και λήψης σύνταξης. Συγκεκριμένα, στη σύμβαση ορίζεται ότι υποχρεωτικά από 1η Σεπτεμβρίου του 2015 υπάγονται στο υπερ-επικουρικό των μισθωτών ΕΤΕΑ οι τομείς του κλάδου επικουρικής ασφάλισης του ΤΕΑΠΑΣΑ, ο

---

<sup>300</sup> Τσίρος Θ., Τι αλλάζει στις συντάξεις με το νέο Μνημόνιο, 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.thetoc.gr/oikonomia/article/ti-allazei-stis-suntakseis-me-to-neo-mnimonio>.

<sup>301</sup> News247, Τρίτο Μνημόνιο: Κατώτατη σύνταξη στα 486 ευρώ, κατάργηση των πρόωρων, 'ψαλίδι' στις επικουρικές, 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://news247.gr/eidiseis/oikonomia/trito-mnhmonio-katwtath-suntaksh-sta-486-eyrw-katarghsh-twn-epikoyrikes.3613262.html>.

<sup>302</sup> Ο.π.

κλάδος επικουρικής ασφάλισης του ΟΑΕΕ, ο τομέας επικουρικής ασφάλισης των αρτοποιών, ο τομέας επικουρικής ασφάλισης των πρατηριούχων υγρών καυσίμων, ο τομέας επικουρικής ασφάλισης μηχανικών και εργοληπτών, συμβολαιογράφων, δικηγόρων, Ιδιοκτητών συντακτών και υπαλλήλων Τύπου του ΕΤΑΠ-ΜΜΕ, των ναυτικών (ΚΕΑΝ) του ΝΑΤ καθώς και του προσωπικού ιδρυμάτων εμπορικού ναυτικού (ΤΕΑΠΕΝ)<sup>303</sup>.

Αναφορικά με τα φορολογικά το νέο μνημόνιο προβλέπει διαδικασίες για για αποτελεσματικότερες και γρηγορότερες κατασχέσεις τραπεζικών υπολοίπων σε όσους χρωστούν στο δημόσιο. Η εφορία θα μπορεί να κάνει γρήγορο προέλεγχο για τον εντοπισμό των τραπεζικών υπολοίπων του οφειλέτη και να εκδίδει στοχευμένα κατασχετήρια. Παράλληλα μειώνονται όλα τα όρια, ακόμη και για μισθούς και συντάξεις, για τις κατασχέσεις στα 1.000 ευρώ και το εκάστοτε ποσό άνω αυτού του ακατάσχετου ορίου δύναται να κατάσχεται όλο. Ειδικά για περιπτώσεις πολιτών που δοκιμάζονται οικονομικά θα μπορεί να κατασχεθεί το 50% για το τμήμα του μισθού ή της σύνταξης μεταξύ των 1.000 και του ορίου των 1.500 ευρώ που ίσχυε προηγουμένως (δηλαδή 250 ευρώ)<sup>304</sup>.

Επιπλέον η προκαταβολή φόρου για τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις αλλά και τους ελεύθερους επαγγελματίες αυξήθηκε για το φορολογικό έτος 2015 από 55% σε 75% και από το 2016 στο 100%, ενώ για το 2016 επανασχεδιάστηκε η εισφορά αλληλεγγύης με την ενσωμάτωσή της στις κλίμακες φορολογίας. Αντίστοιχη αύξηση προβλεπόταν και για τους αγρότες όπου η προκαταβολή φόρου αυξήθηκε από το 27,5% στο 55% για το 2015, ενώ από το 2016 με συντελεστή 20%, και το 2017 ο συντελεστής θα ανέβαινε κατά 6 επιπλέον μονάδες (26%). Οι αγρότες είδαν όμως αυξήσεις και στον ειδικό φόρο κατανάλωσης του αγροτικού πετρελαίου από τα 66 στα 200 ευρώ ανά χιλιόλιτρο<sup>305</sup>.

Συν τοις άλλοις αυξήθηκε και το επιτόκιο της ρύθμισης των 100 δόσεων από το 3% σε πάνω από 5% με τη ρητή δέσμευση ότι δεν θα υπάρξουν άλλες ρυθμίσεις για φορολογικές οφειλές. Δίνεται η δυνατότητα στην φορολογική διοίκηση να θεσπίσει

---

<sup>303</sup> Taxheaven.gr, Εγκύκλιος Ε.Σ.Ε.Ε. «Χαρτογράφηση των σημαντικότερων μέτρων του τρίτου μνημονίου», 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.taxheaven.gr/news/news/view/id/24998>.

<sup>304</sup> Taxheaven.gr, Εγκύκλιος Ε.Σ.Ε.Ε. «Χαρτογράφηση των σημαντικότερων μέτρων του τρίτου μνημονίου», 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.taxheaven.gr/news/news/view/id/24998>.

<sup>305</sup>

κριτήρια για τη μείωση του αριθμού των δόσεων για όσους φορολογούμενους έχουν την οικονομική δυνατότητα να αποπληρώσουν ωρίτερα οφειλές οι οποίες έχουν ενταχθεί στη ρύθμιση των 100 δόσεων, ενώ θα χάνουν τη ρύθμιση όσοι δεν θα έχουν εξοφλήσει ή ρυθμίσει νέες ληξιπρόθεσμες οφειλές εντός τριών μηνών. Ακόμα αυξήθηκε η φορολογία των εισοδημάτων από ενοίκια. Για εισοδήματα από ενοίκια κάτω των 12.000€ η φορολογία ορίστηκε από 11% στο 15%, ενώ για εισοδήματα υψηλότερα των 12.000 από το 33% στο 35%<sup>306</sup>.

Σε ότι αφορά το καθεστώς ΦΠΑ στα νησιά, οι εκπτώσεις καταργούνται μέχρι το τέλος του 2016 και ξεκαθαρίζεται νομοτεχνικά ότι από το 2017 δεν θα ισχύουν μειωμένοι συντελεστές ΦΠΑ σε κανένα νησί.

Στο μνημόνιο συμπεριλήφθηκε και η περαιτέρω μεταρρύθμιση του συστήματος υγείας. Σύμφωνα με τη σύμβαση οι ελληνικές αρχές έχουν δεσμευτεί να συνεχίσουν τη μεταρρύθμιση της υγείας, με σκοπό τον έλεγχο της δαπάνης, τη μείωση των τιμών στα φάρμακα, τη βελτίωση της διοίκησης των νοσοκομείων, την ενιαιοποίηση των προμηθειών και τον έλεγχο της ζήτησης φαρμάκων και υπηρεσιών μέσω του συστήματος της ηλεκτρονικής συνταγογράφησης<sup>307</sup>.

Αναλυτικότερα λοιπόν ένα από τα βασικά προαπαιτούμενα του μνημονίου αφορούσε την τιμολόγηση των φαρμάκων στοχεύοντας σε μείωση των τιμών των φαρμάκων που έχουν χάσει την πατέντα προστασίας τους (off patent) στο 50%, αλλά και όλων των γενόσημων στο 32,5% της τιμής που είχαν πριν χάσουν την πατέντα τους. Οι μειώσεις αφορούσαν το σύνολο των σκευασμάτων και όχι μόνο όσα κυκλοφόρησαν ή έχασαν την πατέντα μετά το 2012, όπως ίσχυε με προγενέστερες αποφάσεις. Στην υπουργική απόφαση, ωστόσο, τέθηκε μια άλλη προστατευτική διάταξη για τα φάρμακα καθώς εισάγεται η διευκρίνιση πως οι μειώσεις στις τιμές των off patent αφορούν φάρμακα με τιμή λιανικής άνω των 12 ευρώ και αντίστοιχα στα γενόσημα με τιμή άνω των 7,8 ευρώ. Με αυτό τον τρόπο προωθείται η χρήση των οικονομικότερων φαρμάκων και προάσπισης της Δημόσιας Υγείας, ωστόσο οι τιμές των εκτός πατέντας φαρμάκων και

---

<sup>306</sup> Taxheaven.gr, Εγκύκλιος Ε.Σ.Ε.Ε. «Χαρτογράφηση των σημαντικότερων μέτρων του τρίτου μνημονίου», 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.taxheaven.gr/news/news/view/id/24998>.

<sup>307</sup> Καρλατήρα Π., Το τρίτο μνημόνιο στέλνει το σύστημα υγείας στην... εντατική, 2016, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.protothema.gr/greece/article/510538/to-trito-mnimonio-stelnei-to-sustima-ugeias-stin-edatiki/>.

των γενόσημων παρέμειναν αρκετά υψηλότερες σε σχέση με τα ευρωπαϊκά δεδομένα. Έως το τέλος του 2015, τα γενόσημα φάρμακα θα έπρεπε να έχουν μερίδιο αγοράς 50% στα νοσοκομεία και ποσοστό 60% έως τον Ιούνιο του 2017<sup>308</sup>.

Οι δημόσιες δαπάνες για την υγεία το 2015 ήταν στο 4% του ΑΕΠ, ενώ ο μέσος όρος της Ευρωπαϊκής Ένωσης βρισκόταν σε επίπεδα 6,9% του ΑΕΠ, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη (δυσ)λειτουργία των δημόσιων νοσοκομείων και τις υπηρεσίες υγείας. Ωστόσο η προσφυγή σε ιδιωτικές μονάδες υγείας δεν ήταν εύκολη λύση καθώς προβλεπόταν αύξηση του ΦΠΑ από το 13% στο 23% για τις παρεχόμενες υπηρεσίες υγείας σε ιδιωτικές μονάδες υγείας όπως γενικές και ψυχιατρικές κλινικές, θεραπευτήρια, και μαιευτήρια την ίδια στιγμή που ο κάθε ασθενής κατέβαλε την συμμετοχή του (νοσήλια) ανάλογα με τον ασφαλιστικό φορέα του<sup>309</sup>.

Επιπρόσθετα, από τον Οκτώβριο του 2015 οι αρχές αποφάσισαν την εφαρμογή του κόστους των 5€ για επίσκεψη σε νοσοκομεία, εκτός αν έθεταν εναλλακτικά ισοδύναμα μέτρα. Η προμήθεια υλικών για τα νοσοκομεία με κεντρική διαδικασία αυξήθηκε στο 60% και 80%, στα πλαίσια του εξορθολογισμού της δημόσιας δαπάνης, ενώ θα αυξηθεί και η προμήθεια των νοσοκομείων με φάρμακα με δραστική ουσία<sup>310</sup>.

Τέλος, η φορολόγηση των ελεύθερων επαγγελματιών με 29% από το πρώτο ευρώ, με προκαταβολή φόρου (75% το 2015 και 100% το 2016) επιπλέον του φόρου επιτηδεύματος των 600 ευρώ, θα οδηγήσει στην καταστροφή ιατρούς και άλλους επαγγελματίες υγείας και στην αύξηση της μετανάστευσης.

Εξίσου μεγάλες αλλαγές εντοπίζονται και στον τομέα της εκπαίδευσης. Στο νέο μνημόνιο έγινε λόγος για την ανάγκη μείωσης του κόστους της εκπαίδευσης σε όλα τα επίπεδα και απαιτήθηκε αξιολόγηση και σύνδεσή της με τις επιδόσεις, την αποτελεσματικότητα και τους μισθούς.

---

<sup>308</sup> Καρλατήρα Π., Το τρίτο μνημόνιο στέλνει το σύστημα υγείας στην... εντατική, 2016, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.protothema.gr/greece/article/510538/to-trito-mnimonio-stelnei-to-sustima-ugeias-stin-edatiki/>.

<sup>309</sup> Ο.π.

<sup>310</sup> European Commission, 'The Second Economic Adjustment Programme for Greece – Fourth Review', Απρίλιος 2014, σελ.43, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://ec.europa.eu/economy\\_finance/publications/occasional\\_paper/2014/pdf/ocp192\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2014/pdf/ocp192_en.pdf).



Συγκεκριμένα στο πρώτο πεδίο «Αγορά εργασίας και ανθρώπινο κεφάλαιο» αναφέρεται ότι οι αρχές θα διασφαλίσουν τον περαιτέρω εκσυγχρονισμό του τομέα της εκπαίδευσης, σύμφωνα με τις βέλτιστες πρακτικές της ΕΕ και σε συνεργασία με τον ΟΟΣΑ και ανεξάρτητους εμπειρογνώμονες θα επικαιροποιήσουν, έως τον Απρίλιο του 2016, την αξιολόγηση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος που εκπόνησε ο ΟΟΣΑ το 2011<sup>311</sup>. Η εν λόγω επανεξέταση θα καλύπτει όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης, συμπεριλαμβανομένων των δεσμών μεταξύ έρευνας και εκπαίδευσης και της συνεργασίας μεταξύ πανεπιστημίων, ερευνητικών ιδρυμάτων και επιχειρήσεων, με σκοπό την ενίσχυση της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας. Με άλλα λόγια, ο βασικός στόχος για την ανώτατη εκπαίδευση ήταν η διασύνδεση με τις επιχειρήσεις και η λειτουργία και των ίδιων των ιδρυμάτων ως επιχειρήσεις, όπου οι όποιες λειτουργίες τους, ακόμα και η παροχή μόρφωσης, θα ζυγίζονται με κριτήριο την κερδοφορία των επιχειρήσεων<sup>312</sup>.

Στην έκθεση του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (Ο.Ο.Σ.Α) το 2011 για την εκπαίδευση στην Ελλάδα αναφορικά με τους εκπαιδευτικούς προβλεπόταν να μειωθεί το μισθολογικό τους κόστος, ενώ παράλληλα να αυξηθούν το ωράριο τους (κατά 4 ή 5 ώρες την εβδομάδα) καθώς επισημαίνεται ως αρνητικό στοιχείο το γεγονός ότι οι Έλληνες εκπαιδευτικοί έχουν λιγότερες διδακτικές ώρες από τους συναδέλφους τους των χωρών της ΕΕ<sup>313</sup>. Οι μισθολογικές δαπάνες πρέπει να μειωθούν όπως και οι θέσεις απασχόλησης στο δημόσιο. Επιπλέον προβλεπόταν να υπάρξει συγχώνευση σχολείων και αύξηση των μαθητών ανά τάξη, ενώ για την τριτοβάθμια εκπαίδευση η εισήγηση ανέφερε περιορισμό των εισακτέων σε αριθμό

---

<sup>311</sup> European Commission, Financial assistance to Greece, σελ.22-23, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

[http://ec.europa.eu/economy\\_finance/assistance\\_eu\\_ms/greek\\_loan\\_facility/pdf/01\\_mou\\_20150811\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/greek_loan_facility/pdf/01_mou_20150811_en.pdf).

<sup>312</sup> Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.alfavita.gr/arthron/εκπαίδευση-όλες-οι-ρυθμίσεις-3ο-μνημόνιο-που-ψηφίστηκαν-στη-βουλή>.

<sup>313</sup> European Commission, Financial assistance to Greece, σελ.22-23, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

[http://ec.europa.eu/economy\\_finance/assistance\\_eu\\_ms/greek\\_loan\\_facility/pdf/01\\_mou\\_20150811\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/greek_loan_facility/pdf/01_mou_20150811_en.pdf).



συγκρίσιμο με τον μέσο όρο εισακτέων στην Ε.Ε, αύξηση των εισακτέων στα ΤΕΙ και κλείσιμο ή συγχώνευση τμημάτων<sup>314</sup>.

Ειδικότερα, οι αρχές δεσμεύονται να ευθυγραμμίσουν τον αριθμό διδακτικών ωρών ανά μέλος του προσωπικού, καθώς και την αναλογία μαθητών ανά τάξη και ανά εκπαιδευτικό, με τις βέλτιστες πρακτικές των χωρών του ΟΟΣΑ, το αργότερο έως τον Ιούνιο του 2018. Παράλληλα ανοίγει ένας δεύτερος γύρος συγχωνεύσεων και καταργήσεων σχολικών μονάδων. Το Υπουργείο Παιδείας κατά το ακαδημαϊκό έτος 2010-2011 είχε αποφασίσει την συγχώνευση 1.933 σχολείων σε 877 σχολεία, από τα οποία τα 1.523 αποτελούσαν δημοτικά σχολεία και θα συγχωνεύονταν σε 672, ενώ στην από τα 410 γυμνάσια και λύκεια θα έμεναν μόνο τα 205. Το ακαδημαϊκό έτος 2014-2015 ακόμη 231 σχολεία συγχωνεύτηκαν και άλλα 49 έκλεισαν<sup>315</sup>.

Στο σχολείο του τρίτου μνημονίου δεν επιτρέπεται να αυξηθεί ο προϋπολογισμός για την παιδεία ενώ η Ελλάδα είναι η 3η χώρα από το τέλος στην ΕΕ (μετά τη Βουλγαρία και τη Σλοβακία), να γίνουν επαρκείς διορισμοί, να μειωθούν οι μαθητές στην τάξη, να βελτιωθούν οι μισθοί και οι εργασιακές σχέσεις των εκπαιδευτικών, η υλικοτεχνική υποδομή των σχολείων, των εργαστηρίων και η ενίσχυση των μαθητών.

Ο βασικός στόχος όλων των μνημονίων αποτελούσε η αποπληρωμή του ελληνικού χρέους. Αυτός ήταν και ο λόγος που οι πιστωτές δεν λάμβαναν ιδιαίτερα υπόψη τους τις επιπτώσεις που είχαν τα μέτρα λιτότητας στη κοινωνία και τον λαό, καθώς θεωρούσαν πως για τη μείωση του δημοσίου ελλείμματος χρειάζονται να ληφθούν αυστηρά μέτρα προκειμένου η χώρα να μπορέσει να ανακάμψει. Ακόμα κι όταν ανέφεραν ότι συμμερίζονται τις επιπτώσεις των μέτρων αυτών η λιτότητα συνέχιζε να πλήττει τον κοινωνικό ιστό καθώς θεμελιώδη ανθρώπινα και κοινωνικά δικαιώματα, δικαιώματα που πηγάζουν και καθορίζονται τόσο στο Σύνταγμα όσο και στις διεθνές συμβάσεις, θυσιάζονταν καθημερινά υπέρ της δημοσιονομικής πολιτικής, ενώ

---

<sup>314</sup> Ιωαννίδου Γ., Το Τρίτο Μνημόνιο και οι «καλές πρακτικές» Ε.Ε- Ο.Ο.Σ.Α διαλύουν την Παιδεία, 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.alfavita.gr/arhron/to-trito-mnymonio-kai-oi-kales-praktikes-e-e-o-o-s-a-dialouun-tin-paideia>.

<sup>315</sup> European Parliament, Policy Department C: Citizens' rights and constitutional affairs, The impact of the crisis on fundamental rights across Member States of the EU: Country Report on Greece, σελ.34- 35, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/510014/IPOL\\_STU\(2015\)510014\\_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/510014/IPOL_STU(2015)510014_EN.pdf)

παράλληλα τα μέτρα που έχουν ληφθεί δεν φαίνεται να βοηθούν την ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας<sup>316</sup>.

#### 4.2.10 Η έξοδος(;) από τα μνημόνια

Από την κορύφωση της κρίσης το 2010, τέσσερις διαδοχικές κυβερνήσεις αγωνίστηκαν για να αποφύγουν την χρεοκοπία και βασίστηκαν στον μεγαλύτερο δανεισμό της οικονομικής Ιστορίας<sup>317</sup>. Μετά από 8 χρόνια και 3 μήνες, 3 μνημόνια, 13 αξιολογήσεις, 34 Eurogroup για το ελληνικό ζήτημα, πολυάριθμους εφαρμοστικούς νόμους που έφεραν δημοσιονομικά μέτρα πάνω από 70 δισ. ευρώ αλλά και πλεονασματικούς πλέον προϋπολογισμούς, ο κύκλος των προγραμμάτων ολοκληρώθηκε, τουλάχιστον τυπικά. Στις 21 Αυγούστου 2018 ο πρωθυπουργός, Αλέξης Τσίπρας, ανακοίνωσε μέσω διαγγέλματος από την Ιθάκη την έξοδο της Ελλάδας από τα μνημόνια<sup>318</sup>.

Ωστόσο η έξοδος της χώρας από τα μνημόνια δεν σημαίνει και το τέλος της περιοριστικής πολιτικής. Από τις 21 Αυγούστου του 2018 ξεκίνησε η εποχή της ενισχυμένης μεταμνημονιακής εποπτείας<sup>319</sup>, κατά την οποία η Ελλάδα θα πρέπει να διατηρήσει υψηλότατα πρωτογενή πλεονάσματα, επιχειρώντας παράλληλα να διανύσει τον ανηφορικό δρόμο εξόδου από την κρίση και να αναπληρώσει μέρος των τεράστιων απωλειών που βίωσε η οικονομία και η κοινωνία.

Οι ίδιοι οι δανειστές, επίσημες ελληνικές πηγές αλλά και οι οίκοι αξιολόγησης, στις τελευταίες εκθέσεις που είδαν το φως δημοσιότητας –τόσο από το εσωτερικό όσο και

---

<sup>316</sup> Επιτροπή Αληθείας Δημοσίου Χρέους, Ο αθέμιτος, παράνομος και επονείδιστος χαρακτήρας του Μνημονίου και της Δανειακής Σύμβασης του Αυγούστου 2015, σελ. 9-10.

<sup>317</sup> Το ΔΝΤ και οι Ευρωπαίοι εταίροι της δάνεισαν στην Ελλάδα περισσότερα από 260 δισ. ευρώ.

<sup>318</sup> Βλ. αναλυτικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://youtu.be/ButU\\_WYxF98](https://youtu.be/ButU_WYxF98).

<sup>319</sup> Στις 11 Ιουλίου του 2018 δημοσιεύθηκε στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης η Εκτελεστική Απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με την ενεργοποίηση της ενισχυμένης εποπτείας για την Ελλάδα. Σύμφωνα με την απόφαση, η Ελλάδα υπόκειται σε ενισχυμένη εποπτεία βάσει του άρθρου 2 παράγραφος 1 του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 472/2013 για περίοδο έξι μηνών, αρχής γενομένης από την 21η Αυγούστου 2018. Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A32018D1192&from=EN>.

από το εξωτερικό— επαναλαμβάνουν την πρόοδο που έχει επιτευχθεί<sup>320</sup>, αλλά αναδεικνύουν και τις απειλές που υπάρχουν, ακόμη, για την ελληνική οικονομία.

Η ίδια η ανάλυση που περιλαμβάνεται στην Απόφαση της Κομισιόν για την Ενισχυμένη Εποπτεία κάνει σαφές ότι υπάρχουν προβλήματα τα οποία δεν λύθηκαν τα χρόνια των μνημονίων, όπως είναι η ανταγωνιστικότητα της οικονομίας και η αδυναμία ενίσχυσης των εξαγωγών σε επαρκές επίπεδο. Υπάρχουν και προβλήματα που δημιούργησε η ίδια η κρίση ή τα διόγκωσε όπως το χρέος, τα «κόκκινα» τραπεζικά δάνεια και η ανεργία.

Τα μνημόνια λοιπόν μπορεί να τελείωσαν, η επιτήρηση όμως παραμένει αυστηρή και το σκηνικό από εδώ και πέρα, προδιαγράφεται ως εξής:

α) Έλεγχος από τους δανειστές θα συνεχίσει να υφίσταται και θα γίνεται με τέσσερις τριμηνιαίες αποστολές των θεσμών με επικεφαλής την Κομισιόν.

β) Έκθεση θα κατατίθεται στο Eurogroup, ενώ πιθανές συστάσεις (recommendations) περί δημοσιονομικής εκτροπής θα επιφέρουν και ανάλογες συνέπειες<sup>321</sup>.

Παρότι τα μνημόνια τυπικά τελείωσαν, εντούτοις εκτός της μεταμνημονιακής εποπτείας υπάρχει και μια ολόκληρη σειρά από μέτρων, τα οποία η ελληνική κυβέρνηση έχει ήδη αποδεχτεί να εφαρμόσει. Τα μέτρα αυτά που εντάσσονται στο Μεσοπρόθεσμο Πρόγραμμα Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2019-2022<sup>322</sup> θα έχουν συνολικό ύψος 5,118 δισεκατομμύρια ευρώ. Αυτά περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων:

- i) Την εκ νέου αύξηση των αντικειμενικών αξιών το 2019 έτσι ώστε το 2020 να έχουν εξισωθεί με τις αγοραίες.

---

<sup>320</sup> CNN Greece, Έξοδος από τα μνημόνια: Εγκώμια και αναφορές στην «επόμενη μέρα» από τα διεθνή ΜΜΕ, 2018, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.cnn.gr/news/kosmos/story/143399/exodos-apo-ta-mnimonia-egkomia-kai-anafores-stin-epomeni-mera-apo-ta-diethni-mme>.

<sup>321</sup> Καραγιώργας Ι., Η Κομισιόν δημοσίευσε τους όρους της ενισχυμένης εποπτείας, 2018, βλ. αναλυτικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://gr.euronews.com/2018/07/11/oi-oroi-tis-enisximenis-epopteias-tis-elladas>.

<sup>322</sup> «Διατάξεις για την ολοκλήρωση της Συμφωνίας Δημοσιονομικών Στόχων και Διαρθρωτικών Μεταρρυθμίσεων – Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2019-2022», βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://government.gov.gr/diataxis-gia-tin-oloklirosi-tis-simfonias-dimosionomikon-stochon-ke-diarthrotikon-metarritmiseon-mesoprothesmo-pleσιο-dimosionomikis-stratigikis-2019-2022/](https://government.gov.gr/diataxis-gia-tin-oloklirosi-tis-simfonias-dimosionomikon-stochon-ke-diarthrotikon-metarritmiseon-mesoprothesmo-ple시오-dimosionomikis-stratigikis-2019-2022/).

- ii) Το πάγωμα της συνολικής δαπάνης για μισθούς στο δημόσιο έως το 2022, που με τη σειρά του επηρεάζει και την πολιτική προσλήψεων.
- iii) Τα συνέχιση του προγράμματος ιδιωτικοποιήσεων.
- iv) Τη διατήρηση του ίδιου αριθμού συμβασιούχων του δημοσίου μέχρι το 2022.
- v) Από 1/1/2019 καταργείται η «προσωπική διαφορά» στις κύριες και επικουρικές συντάξεις, που σημαίνει πρακτικά μείωση 18% στη συντριπτική πλειοψηφία των συντάξεων.
- vi) Την πλήρη κατάργηση από το 2020 του ΕΚΑΣ.
- vii) Τη μείωση από 1/1/2020 του αφορολόγητου ορίου που πλέον κατεβαίνει στα 6250 ευρώ, κάτι που σημαίνει 650-700 ευρώ περισσότερο φόρο και για τους χαμηλόμισθους.

Σύμφωνα με το Μεσοπρόθεσμο, εφέτος προβλέπεται πρωτογενές πλεόνασμα 3,56% του ΑΕΠ, το οποίο αυξάνεται σε 3,96% του ΑΕΠ το 2019, σε 4,15% του ΑΕΠ το 2020, σε 4,53% του ΑΕΠ το 2021 και σε 5,19% του ΑΕΠ το 2022. Έτσι, από το 2019 και μετά θα υπάρξει επιπλέον δημοσιονομικός χώρος, τον οποίο η κυβέρνηση, όπως αναφέρεται στο ΜΠΔΣ, προτίθεται να αξιοποιήσει, ώστε, σε κάθε περίπτωση, το πρωτογενές αποτέλεσμα της περιόδου 2019- 2022 να μην υπερβεί το 3,5% του ΑΕΠ<sup>323</sup>.

Στο Μεσοπρόθεσμο περιλαμβάνονται τα ήδη ψηφισμένα μέτρα, όπως η αναπροσαρμογή των συντάξεων το 2019 (ύψος 1,434 δισ. ευρώ από την αναπροσαρμογή στις κύριες συντάξεις πλην Δημοσίου και 1,121 δισ. ευρώ από την αναπροσαρμογή των κύριων συντάξεων του Δημοσίου) και η μείωση του αφορολόγητου το 2020 (παρέμβαση ύψους 1,920 δισ. ευρώ). Το σύνολο των παρεμβάσεων στα ασφαλιστικά ταμεία αγγίζει τα 3,020 δισ. ευρώ το 2019, αλλά σε καθαρή βάση το σύνολο των επικαιροποιημένων παρεμβάσεων περιορίζεται σε 2,156 δισ. ευρώ. Ωστόσο, ταυτόχρονα, συμπεριλαμβάνονται τα ψηφισμένα αντίμετρα, τα οποία αφορούν, μεταξύ άλλων, στη μείωση του ΕΝΦΙΑ κατά 209 εκατ. ευρώ από το

<sup>323</sup> Κουκάκης Θ., Τι προβλέπει το νέο Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής, 2018, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.cnn.gr/oikonomia/story/133075/ti-provlepei-to-neo-mesopro-thesmo-plaisio-dimosionomiki-s-stratigiki-s>.

2020, του φορολογικού συντελεστή φυσικών προσώπων από το 22% στο 20% με ετήσιο κόστος 877 εκατ. ευρώ, καθώς και του φορολογικού συντελεστή 29% σε 26% για τις επιχειρήσεις με κόστος 461 εκατ. ευρώ τον πρώτο χρόνο εφαρμογής.

Μεγάλο ερωτηματικό παραμένει αν και πότε η Ελλάδα θα εξασφαλίσει ένα ανάλογο μέλλον με αυτό των άλλων πρώην μνημονιακών χωρών της ευρωζώνης, ενώ η επιστροφή στην ομαλότητα απέχει κατά πολύ. Το μόνο σίγουρο είναι πως επιστροφή στην προ κρίσης εποχή, με τους όρους εκείνης της εποχής, δεν πρόκειται να υπάρξει. Η ουσιαστική χρεοκοπία της χώρας και η είσοδος στα μνημόνια, το 2010, σήμαναν το τέλος μιας ολόκληρης εποχής. Κι αυτό δεν είχε να κάνει μόνο με την επίπλαστη ευημερία της μεταπολιτευτικής περιόδου, αλλά και με ό,τι οικοδομήθηκε μαζί της σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο και η έξοδος από τα μνημόνια σημαίνει, ταυτόχρονα, την είσοδο της χώρας σε μια νέα εποχή. Πώς θα είναι αυτή η νέα εποχή και πώς θα έχουν διαμορφωθεί οι σταθερές και οι μεταβλητές της σε μερικά χρόνια, κανένας δεν είναι σε θέση να το πει σήμερα, καθώς δεν είναι λίγοι αλλά ούτε και μόνο εσωτερικοί οι παράγοντες που θα τη διαμορφώσουν.

## Κεφάλαιο 5<sup>ο</sup>

### Τα κοινωνικά δικαιώματα υπό καθεστώς λιτότητας

#### 5.1 Δικαιώματα ή οικονομική σταθερότητα;

Οι καταστροφές που προκάλεσε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσαν τη βάση για την δημιουργία του κράτους πρόνοιας στην Ευρώπη. Τα κοινωνικά δικαιώματα εμφανίστηκαν παράλληλα με το κοινωνικό κράτος και συνδέονται στενά με την έλευση του κράτους πρόνοιας. Τα δικαιώματα αυτά είναι θεμελιώδη και το ελάχιστο επίπεδο κοινωνικής προστασίας που το κράτος προσφέρει και οι διεθνείς συμβάσεις ορίζουν δεν μπορεί να παραβιαστεί<sup>324</sup>.

Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης όμως στα δημόσια οικονομικά, στα ελλείμματα και στο δημόσιο χρέος, έχουν οδηγήσει τα περισσότερα κράτη σε περικοπές κοινωνικών δαπανών και έχουν συμβάλει στην τοποθέτηση της οικονομικής σταθερότητας ως πρώτης προτεραιότητας στην πολιτική ατζέντα σε επίπεδο Ε.Ε.. Αυτή η έμφαση στη δημοσιονομική σταθερότητα έχει αποβεί σε βάρος των κοινωνικών πολιτικών με αποτέλεσμα τη σημαντική επιδείνωση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και τον περιορισμό των κοινωνικών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ενώ απουσιάζει ένα μακροπρόθεσμο όραμα για επένδυση σε μια βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη των κοινωνιών.

Η Ελλάδα, πλέον, διανύει τον ένατο χρόνο βαθιάς οικονομικής ύφεσης και τον έβδομο χρόνο μνημονιακής επιτήρησης. Όπως ήταν αναμενόμενο, η οικονομική κρίση έπληξε σε σημαντικό βαθμό την κοινωνική πολιτική, η οποία αποτελούσε τον πιο ευάλωτο ίσως τομέα δημόσιας πολιτικής στη χώρα<sup>325</sup>. Οι εφαρμοζόμενες πολιτικές αusterής δημοσιονομικής λιτότητας, που αναλύσαμε εκτενώς στο προηγούμενο κεφάλαιο, με

---

<sup>324</sup> Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Τα κοινωνικά δικαιώματα είναι θεμελιώδη δικαιώματα, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.hlhr.gr/%CF%84%CE%B1-%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CE%B9-%CE%B8%CE%B5%CE%BC%CE%B5%CE%BB%CE%B9/>.

<sup>325</sup> Η υποχώρηση του ΑΕΠ, όχι μόνο δεν βρήκε ανάχωμα στους θεσμούς κοινωνικής προστασίας, αλλά συμπάρεσυρε και τις κοινωνικές δαπάνες, με την Ελλάδα να εμφανίζει την πιο επιθετική μείωση και στα δύο μεγέθη, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες του ΟΟΣΑ.

έμφαση στη μείωση των κοινωνικών δαπανών, τον περιορισμό των εισοδημάτων και την πλήρη απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, σε συνδυασμό με την αδυναμία εξορθολογισμού του φορολογικού συστήματος, προώθησης ουσιαστικών διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων και διαμόρφωσης ενός νέου αναπτυξιακού προτύπου, δεν έχουν οδηγήσει στην ακριβή επαλήθευση των βαρύγδουπων εξαγγελιών περί εξόδου από την κρίση. Αντίθετα, είμαστε μάρτυρες της αποδιάρθρωσης της οικονομίας και του κοινωνικού ιστού και της διεύρυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων και της φτώχειας.

Εκτενής έρευνα<sup>326</sup> έχει αποδείξει ότι τα μέτρα λιτότητας έχουν αρνητικές συνέπειες στα κοινωνικά δικαιώματα, ενώ ταυτόχρονα δεν επιτυγχάνουν τους διακηρυγμένους στόχους, που πράγματι δεν θα μπορούσαν να επιτευχθούν αφού η προσέγγισή τους είναι λανθασμένη. Άλλωστε χωρίς κοινωνική σταθερότητα δεν γίνεται να υπάρξει χρηματοοικονομική σταθερότητα<sup>327</sup>.

Το πρόγραμμα «διάσωσης» της Τρόικας επέβαλε κυβερνητικά μέτρα που έπληξαν ευθέως το βιοτικό επίπεδο των πολιτών, παραβιάζοντας τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Τα δικαιώματα που επηρεάστηκαν περισσότερο από τα μέτρα λιτότητας είναι το δικαίωμα στην εκπαίδευση, στην υγεία, στην εργασία και στην κοινωνική ασφάλιση. Τα δικαιώματα αυτά ωστόσο προστατεύονται και προάγονται τόσο από διεθνείς και περιφερειακές συμβάσεις όσο και από το Σύνταγμα της Ελλάδας.

Σε αυτό το σημείο θα δούμε λίγο πιο αναλυτικά τις επιπτώσεις των μέτρων λιτότητας σε ένα προς ένα τα δικαιώματα που επηρεάστηκαν περισσότερο κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα.

## 5.2 Το δικαίωμα στην εργασία

---

<sup>326</sup> Klaus Armingeon & Lucio Baccaro, «Political Economy of the Sovereign Debt Crisis: The Limits of Internal Devaluation», βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://academic.oup.com/ij/article-abstract/41/3/254/703252/Political-Economy-of-the-Sovereign-Debt-Crisis>.

<sup>327</sup> Deakin, «The legal theory of finance: implications for methodology and empirical research», βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0147596713000383>.



Το δικαίωμα στην εργασία, αναγνωρισμένο από περιφερειακές και διεθνείς συμβάσεις τις οποίες η Ελλάδα έχει κυρώσει<sup>328</sup>, καθώς και από το Σύνταγμα, αποτελεί αναμφισβήτητα το θεμελιώδες δικαίωμα που πλήττουν βαρύτερα οι πρόσφατες νομοθετικές και διοικητικές αλλαγές. Το δικαίωμα στην εργασία συνεπάγεται ότι το κράτος οφείλει να διασφαλίζει ίση πρόσβαση στην απασχόληση, αλλά και να προστατεύει τους εργαζόμενους από τυχόν άδικη στέρηση της απασχόλησής τους. Το κράτος πρέπει να μην καταστρέφει τη δυνατότητα του προσώπου να βιοπορίζεται (υποχρέωση σεβασμού), να μην επιτρέπει σε τρίτους να καταστρέφουν αυτή τη δυνατότητα (υποχρέωση προστασίας) και να παρέχει τη δυνατότητα εξασφάλισης των απαραίτητων για την επιβίωση σε όσους τα στερούνται (υποχρέωση εκπλήρωσης).

Η παραβίαση του δικαιώματος της εργασίας προκύπτει μέσα από τις μεταρρυθμίσεις που ελήφθησαν μετά το 2010 και οι οποίες συμπίεσαν το κόστος εργασίας, μείωσαν τον κατώτατο μισθό, κατήργησαν επιδόματα και παροχές, διευκόλυναν τις απολύσεις, κατάργησαν ή αποδυνάμωσαν τις συλλογικές διαπραγματεύσεις και ελαστικοποίησαν την απασχόληση, με νέες μορφές απασχόλησης όπως της ημιαπασχόλησης<sup>329</sup>. Το πλήγμα αφορούσε τόσο τον δημόσιο όσο και τον ιδιωτικό τομέα.

---

<sup>328</sup> Το δικαίωμα στην εργασία περιλαμβάνεται στις Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας μέσω των οποίων προωθούνται τα ανθρώπινα, εργασιακά και ασφαλιστικά δικαιώματα. Στην Ο.Δ.Δ.Α ορίζεται πως κάθε άτομο επιλέγει ελεύθερα το επάγγελμα του και θα πρέπει να έχει δίκαιες και ικανοποιητικές συνθήκες εργασίας. Ακόμα είναι σημαντικό να υπάρχει δίκαιη αμοιβή χωρίς να τίθεται θέμα διάκρισης. Τα συλλογικά συνδικάτα μέσω των συλλογικών διαπραγματεύσεων οφείλουν να διασφαλίζουν στους εργαζόμενους ευνοϊκές συνθήκες εργασίας. Το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, στο Άρθρο 6, εγγυάται τη δυνατότητα κάθε προσώπου να επιλέγει ή να αποδέχεται ελεύθερα εργασία, προκειμένου να κερδίζει τα απαραίτητα για τη ζωή. Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ εγγυάται δωρεάν υπηρεσίες εύρεσης εργασίας για όλους (Άρθρο 29), προστασία έναντι αδικαιολόγητης απόλυσης (Άρθρο 30) και το δικαίωμα για δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας (Άρθρο 31).

<sup>329</sup> Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σε ψήφισμα του τον Μάρτιο του 2014 επισήμανε πως κατά την διάρκεια της εκπόνησης των μέτρων λιτότητας δεν εκτιμήθηκε η επίδραση τους στην ανεργία. Το Δ.Ν.Τ αναγνώρισε τον λάθος υπολογισμό. Δεν τέθηκε ως βασικός στόχος της ανάκαμψης η απασχόληση και δεν έλαβαν υπόψη τους την διασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η Γ.Σ.Ε.Ε υπολόγισε πως θα χρειαστούν είκοσι χρόνια ώστε να δημιουργηθούν ένα εκατομμύριο θέσεις εργασίας και να επιστρέψει το επίπεδο ανεργίας στο 10%. Ωστόσο στο Δεύτερο Μνημόνιο σχεδιάστηκαν από τις αρχές πολιτικές με σκοπό την καταπολέμηση της ανεργίας. Ελληνική Ένωση για τα δικαιώματα του ανθρώπου, Υποβαθμίζοντας τα δικαιώματα: Το κόστος της λιτότητας στην Ελλάδα, σελ.26, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.fidh.org/IMG/pdf/report\\_greece\\_human\\_rights\\_in\\_greek.pdf](https://www.fidh.org/IMG/pdf/report_greece_human_rights_in_greek.pdf).

Ο κατώτατος μισθός διαμορφώθηκε σε επίπεδα κάτω του ορίου της φτώχειας<sup>330</sup>. Οι μισθοί για νέους κάτω των 25 ετών<sup>331</sup> επιδέχτηκαν μείωση 32%, διαμορφώθηκε στα 426,64€ μηνιαίως<sup>332</sup>, ενώ για άνω των 25 μειώθηκαν κατά 22%. Το επίδομα ανεργίας διαμορφώθηκε στα 360 ευρώ τον μήνα, ενώ καταβάλλεται από 3 έως 9 μήνες, ανάλογα με τις ασφαλιστικές εισφορές<sup>333</sup>. Παρόλα αυτά ο Ανεξάρτητος Εμπειρογνώμονας για το εξωτερικό χρέος έκρινε πως το τρέχον επίσημο όριο φτώχειας των 12,63 ευρώ ανά μέρα, που συνεπάγεται 384 ευρώ ανά μήνα βρίσκεται στα όρια αυτού που μπορεί να θεωρηθεί ελάχιστο όριο και άρα είναι ικανό να διασφαλίσει μια αξιοπρεπή ζωή<sup>334</sup>.

Οι αλληπάλληλες περικοπές μισθών και αυξήσεις φόρων έφεραν μαζικές απολύσεις, διάβρωση των συνθηκών εργασίας, αυξημένη εργασιακή ανασφάλεια και γενικευμένη αβεβαιότητα, πολλαπλασιάζοντας τις ελαστικές και πενιχρά αμειβόμενες θέσεις εργασίας στις οποίες οδηγούνται κατά κανόνα γυναίκες και νέοι.

Η ανεργία εκτοξεύθηκε από το 7,3% στο 27,9% την περίοδο από το 2008 έως το 2013. Η απασχόληση στον δημόσιο τομέα μειώθηκε από 942.625 υπαλλήλους σε 675.530 στο διάστημα από το 2009 έως το 2013, με ταυτόχρονη μείωση των αποδοχών της τάξεως του 25%. Παράλληλα μειώθηκαν και οι μισθοί του ιδιωτικού τομέα κατά 15% μέχρι το 2013, ενώ η ανεργία στους νέους αυξήθηκε στο 64,9% τον Μάιο του 2013<sup>335</sup>.

---

<sup>330</sup> Η μείωσή του κατά 32%, στα €426,64 για εργαζομένους κάτω των 25 ετών, παραβιάζει το δικαίωμά τους σε δίκαιη αμοιβή, καθώς τοποθετείται κάτω από το όριο της φτώχειας. Βλ. σχετικά, COUNCIL OF EUROPE, COMMITTEE OF MINISTERS (2013) Resolution CM/ResChS (2013). General Federation of employees of the National Electric Power Corporation (GENOP-DEI) and Confederation of Greek Civil Servants.

<sup>331</sup> Σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το 2013 το ποσοστό ανεργίας για τους νέους κάτω των 25 ετών βρισκόταν στο ποσοστό του 58%, ενώ ακολουθεί η Ισπανία με ποσοστό 55% στην νεανική ανεργία.

<sup>332</sup> Επιτροπή Αλήθειας Δημοσίου Χρέους, Προκαταρκτική Έκθεση, Ιούνιος 2015, σελ.48, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://debt-truth.gr/wp-content/uploads/2015/07/Report\\_GR\\_final.pdf](http://debt-truth.gr/wp-content/uploads/2015/07/Report_GR_final.pdf).

<sup>333</sup> Ελληνική Ένωση για τα δικαιώματα του ανθρώπου, Υποβαθμίζοντας τα δικαιώματα: Το κόστος της λιτότητας στην Ελλάδα, σελ.14, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.fidh.org/IMG/pdf/report\\_greece\\_human\\_rights\\_in\\_greek.pdf](https://www.fidh.org/IMG/pdf/report_greece_human_rights_in_greek.pdf).

<sup>334</sup> Έκθεση Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Ε.ΕΔΑ), Το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση, τεύχος 230, Ιούλιος-Αύγουστος 2016, σελ.15, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2016/07/IOYLIOS-AYGOUSTOS-2016.pdf>.

<sup>335</sup> Επιτροπή Αλήθειας Δημοσίου Χρέους, Προκαταρκτική Έκθεση, Ιούνιος 2015, σελ. 48, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://debt-truth.gr/wp-content/uploads/2015/07/Report\\_GR\\_final.pdf](http://debt-truth.gr/wp-content/uploads/2015/07/Report_GR_final.pdf).

### 5.3 Το δικαίωμα στην παιδεία

Το δικαίωμα στην παιδεία, ένα θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου, προστατεύεται από την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ, άρθρο 26), το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔΣΟΚΠΔ, άρθρα 13,14), τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (Άρθρο 14), τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη και τον Αναθεωρημένο Χάρτη και το ελληνικό Σύνταγμα (Σ, άρθρο 16).

Οι αυστηροί όροι των Μνημονίων στόχευσαν άμεσα το εκπαιδευτικό σύστημα. Στο πλαίσιο τους διαμορφώθηκαν επιμέρους μέτρα που περιλαμβάνουν μειώσεις στις προσλήψεις εκπαιδευτικού προσωπικού<sup>336</sup>, αναγκαστική ένταξη εκπαιδευτικών σε καθεστώς εργασιακής εφεδρείας ή κινητικότητας, μειώσεις στους μισθούς των εκπαιδευτικών της τάξης των 40%<sup>337</sup>, ενώ έκλεισαν και συγχωνεύθηκαν σχολεία<sup>338</sup>, που οδηγούν σε μερικές περιπτώσεις σε τεράστιες σχολικές μονάδες και στη δημιουργία βαρυφορτωμένων τμημάτων με πολλά παιδιά στην τάξη, αλλά και ανώτατες εκπαιδευτικές σχολές<sup>339</sup>.

Επίσης, οι περικοπές έφεραν την υποβάθμιση ή κατάργηση βασικών δομών και υπηρεσιών, όπως ενισχυτική διδασκαλία και διδακτική στήριξη, σχολικές βιβλιοθήκες, Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, κέντρα Συμβουλευτικής – Προσανατολισμού και ψυχολογικής στήριξης κ.λπ. Επιπλέον, οι μειώσεις στα λειτουργικά έξοδα των σχολείων είχαν ως αποτέλεσμα πολλά σχολεία να μείνουν χωρίς θέρμανση<sup>340</sup>, ενώ

---

<sup>336</sup> Οι κενές θέσεις εκπαιδευτικού προσωπικού είναι 12.000 σε σχολεία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας για το 2014-15.

<sup>337</sup> Βλ. σχετικά «Μισθοί και Επιδόματα Εκπαιδευτικών και Διευθυντών Σχολικών Μονάδων στην Ευρώπη», 2013/14, Στοιχεία Δικτύου «Ευρυδίκη», σελ.19.

<sup>338</sup> Από το 2008 έως το 2012 έκλεισαν 1.053 σχολεία και συγχωνεύθηκαν 1.933.

<sup>339</sup> POLICIES, D.G.F.I. & AFFAIRS, P.D.C.C.R.A.C., 2015. The impact of the crisis on fundamental rights across Member States of the EU Country Report on Greece. Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/510014/IPOL\\_STU\(2015\)510014\\_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/510014/IPOL_STU(2015)510014_EN.pdf) σελ.30.

<sup>340</sup> Επιτροπή Αλήθειας Δημοσίου Χρέους, Προκαταρκτική Έκθεση, Ιούνιος 2015, σελ. 49, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://debt-truth.gr/wp-content/uploads/2015/07/Report\\_GR\\_final.pdf](http://debt-truth.gr/wp-content/uploads/2015/07/Report_GR_final.pdf).

αρκετοί μαθητές έμειναν εκτός σχολείων λόγω της ανεπάρκειας της δωρεάν μεταφοράς τους<sup>341</sup>.

Τέλος ενδεικτικό είναι το γεγονός πως παρατηρήθηκε δραματική μείωση των δημόσιων δαπανών για την εκπαίδευση κατά την περίοδο των μνημονίων όχι μόνο σε ποσοστό επί του ΑΕΠ αλλά και σε απόλυτους αριθμούς. Το 2008 οι δαπάνες για τη δημόσια εκπαίδευση ανέρχονται στο ποσό των 7,7 δισ. Την περίοδο 2008-2013 οι συγκεκριμένες δαπάνες μειώνονται κατά 28,3% (ή 2,2 δισ. €) με μέσο ετήσιο ρυθμό μεταβολής -6.4%. Η συσχέτιση αυτή είναι ενδεικτική των προτεραιοτήτων που θέτουν οι κυβερνήσεις αυτής της περιόδου σχετικά με την περικοπή των δημόσιων δαπανών. Στον Κρατικό Προϋπολογισμό του 2014 προϋπολογίζεται για την εκπαίδευση το ποσό των 5,1 δισ. €, ποσό μειωμένο κατά 7,9% έναντι του αντίστοιχου του 2013. Μελετώντας συνολικά τους κρατικούς προϋπολογισμούς των ετών 2009 και 2015<sup>342</sup> παρατηρούμε μείωση του συνολικού προϋπολογισμού του Υπουργείου Παιδείας κατά 34,1%<sup>343</sup>. Αυτό σημαίνει μια μείωση του ποσοστού των δαπανών παιδείας επί του ΑΕΠ κατά 0,4 – 0,6<sup>344</sup>.

#### 5.4 Το δικαίωμα στην υγεία

Το δικαίωμα στην υγεία κατοχυρώνεται μέσω του άρθρου 25 της Οικουμενικής Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ), το οποίο αναφέρεται στο δικαίωμα στην ιατρική περίθαλψη, του άρθρου 12 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (ΔΣΟΚΠΔ), το οποίο εγγυάται το υψηλότερο διαθέσιμο πρότυπο της ψυχικής και σωματικής υγείας, την δημιουργία συνθηκών που θα διασφαλίζουν ιατρική φροντίδα σε περίπτωση ασθένειας. Σε περιφερειακό επίπεδο το δικαίωμα αυτό αναφέρεται στο άρθρο 11 τόσο του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη

---

<sup>341</sup> ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ (2013) Ειδική Έκθεση – Προβλήματα στη μετακίνηση μαθητών Α/βάθμιας και Β/θμιας εκπαίδευσης που απορρέουν από την εφαρμογή της Κ.Υ.Α. 24001/14-6-2013, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.synigoros.gr/resources/docs/514071.pdf>, σελ.6-7.

<sup>342</sup> Οι δημόσιες δαπάνες για το εκπαιδευτικό μας σύστημα ανέρχονται σε 3 % επί του ΑΕΠ για το 2015.

<sup>343</sup> Αν δε αφαιρέσουμε τις δαπάνες Θρησκευμάτων, Έρευνας και διαφόρων οργανισμών, το ποσοστό της μείωσης ανεβαίνει στα 35,4%.

<sup>344</sup> Alfavita, Οι δαπάνες στην εκπαίδευση, 2016, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.alfavita.gr/koinonia/194012\\_oi-dapanes-gia-tin-ekpaideysi](https://www.alfavita.gr/koinonia/194012_oi-dapanes-gia-tin-ekpaideysi).

(ΕΚΧ), όσο και της αναθεωρημένης του μορφής. Σε εθνικό επίπεδο το δικαίωμα αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 21 παρ. 2-3 του Συντάγματος<sup>345</sup>.

Το δικαίωμα στην υγεία περιλαμβάνει το δικαίωμα πρόσβασης σε ένα σύστημα υγειονομικής προστασίας, το οποίο παρέχει ίσες δυνατότητες απόλαυσης του υψηλότερου δυνατού επιπέδου υγείας, καθώς και το δικαίωμα πρόσβασης στις υγειονομικές υπηρεσίες. Τα μέτρα που εφαρμόστηκαν προκειμένου να εκπληρωθούν οι όροι των προγραμμάτων προσαρμογής παραβιάζουν το εν λόγω δικαίωμα.

Τα προγράμματα οικονομικής προσαρμογής περιόρισαν τις δημόσιες δαπάνες για την υγεία, μείωσαν τα λειτουργικά έξοδα των νοσοκομείων και συρρίκνωσαν την μέση δημόσια εξωνοσοκομειακή φαρμακευτική δαπάνη. Πιο συγκεκριμένα το πρώτο Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής (Μάιος 2010) περιόρισε τις δημόσιες δαπάνες υγείας στο 6% του ΑΕΠ, ενώ το δεύτερο (Μάρτιος 2012) αξίωσε μείωση κατά 8% των λειτουργικών εξόδων των νοσοκομείων μέσα στο 2012, καθώς και συρρίκνωση της μέσης δημόσιας εξωνοσοκομειακής φαρμακευτικής δαπάνης στο 1% του ΑΕΠ περίπου<sup>346</sup>.

Υπονομεύθηκαν η δυνατότητα παροχής ποιοτικής υγειονομικής περίθαλψης, καθώς και η πρόσβαση σε αυτήν, ιδίως για τους φτωχότερους, με περικοπές στις δαπάνες υγειονομικής περίθαλψης, απολύσεις στον τομέα της δημόσιας υγείας, αυξημένο ποσοστό συμμετοχής των ασθενών στο κόστος περίθαλψης, κλείσιμο και συγχωνεύσεις νοσοκομείων και εγκαταστάσεων υγειονομικής περίθαλψης, αποδεκατισμό των νοσοκομειακών κλινών και ολοένα συρρικνούμενη κοινωνική ασφάλιση<sup>347</sup>.

Ειδικότερα, οι δαπάνες υγείας στην Ελλάδα, οι οποίες από το 2010 υστερούν σημαντικά σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ<sup>348</sup>, περιόρισαν την πρόσβαση στην

---

<sup>345</sup> European Parliament, Policy Department C: Citizens' rights and constitutional affairs, The impact of the crisis on fundamental rights across Member States of the EU, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL\\_STU\(2015\)510021](http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL_STU(2015)510021), σελ.50.

<sup>346</sup> Επιτροπή Αλήθειας Δημοσίου Χρέους, Προκαταρκτική Έκθεση, Ιούνιος 2015, σελ. 49, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://debt-truth.gr/wp-content/uploads/2015/07/Report\\_GR\\_final.pdf](http://debt-truth.gr/wp-content/uploads/2015/07/Report_GR_final.pdf).

<sup>347</sup> Στις αρχές της κρίσης, περίπου το 85% του πληθυσμού διέθετε δημόσια ασφάλιση υγείας· όλο και περισσότεροι την χάνουν όμως λόγω της μακροχρόνιας ανεργίας.

<sup>348</sup> Οι συνολικές δαπάνες του Υπουργείου Υγείας μειώθηκαν κατά €1,8 δις (23,7%) στο διάστημα 2009-2011, ξεπερνώντας το ανώτατο όριο που είχε θεσπιστεί του 6% του ΑΕΠ, πέφτοντας το 2011

υγειονομική περίθαλψη. Η πρόσβαση στην περίθαλψη θεωρείται προνόμιο καθώς πλέον οι ασθενείς συμμετέχουν με ένα ποσοστό στο κόστος περίθαλψης.

Επιπρόσθετα, τέθηκε ένα πλαφόν (200 ασθενείς) για τους ασθενείς ανά μήνα, τους οποίους μπορούν οι γιατροί του ΕΟΠΥΥ να δεχτούν δωρεάν. Με αποτέλεσμα μετά την συμπλήρωση των 200 επισκέψεων, οι ασθενείς να πληρώνουν την επίσκεψη στον γιατρό.

Το 2015 2,5 εκατ. Άνθρωποι, δηλαδή το ένα τέταρτο του πληθυσμού, ήταν χωρίς ασφάλεια υγείας<sup>349</sup>. Τέλος τα νοσοκομεία και τα φαρμακεία κατέγραψαν εκτεταμένες ελλείψεις, στην προσπάθεια να μειωθεί η φαρμακευτική δαπάνη, από 4,37 δις ευρώ το 2010, σε 2 δις ευρώ το 2014<sup>350</sup>. Εξαπλώθηκαν ασθένειες όπως η φυματίωση, η ελονοσία και το AIDS, τα προβλήματα ψυχικής υγείας<sup>351</sup>, καθώς και οι αυτοκτονίες<sup>352</sup> που σε μεγάλο βαθμό αποδίδονται στην ψυχολογική πίεση λόγω της κρίσης.

#### 5.5 Το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση

Το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση προστατεύει τα πιο ευάλωτα μέλη της κοινωνίας, διασφαλίζοντας σε όλους και όλες τα ελάχιστα αγαθά και τις ελάχιστες υπηρεσίες που απαιτούνται για μια αξιοπρεπή διαβίωση. Το εν λόγω δικαίωμα κατοχυρώνεται στο άρθρο 22 π. 5 του Ελληνικού Συντάγματος, στα άρθρα 22 & 25 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ)<sup>353</sup>, στα άρθρα 9 & 10 του Διεθνούς Σύμφωνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά

---

στο 5,9% του ΑΕΠ. Το 2010, οι νοσηλευτές που αντιστοιχούν ανά κάτοικο υπολογίζονταν για 3,3 ανά 1.000 άτομα, ενώ ο αντίστοιχος μέσος όρος του αριθμού νοσηλευτών ανά κάτοικο στην Ε.Ε είναι 7,8. Ελληνική Ένωση για τα δικαιώματα του ανθρώπου, Υποβαθμίζοντας τα δικαιώματα: Το κόστος της λιτότητας στην Ελλάδα, σελ.15-31, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.fidh.org/IMG/pdf/report\\_greece\\_human\\_rights\\_in\\_greek.pdf](https://www.fidh.org/IMG/pdf/report_greece_human_rights_in_greek.pdf).

<sup>349</sup> Η εφημερίδα των συντακτών, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.efsyn.gr/arthro/vivliario-ygeias-gia-25-ekatanasfalistoyis>.

<sup>350</sup> Επιτροπή Αλήθειας Δημοσίου Χρέους, Προκαταρκτική Έκθεση, Ιούνιος 2015, σελ. 49, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://debt-truth.gr/wp-content/uploads/2015/07/Report\\_GR\\_final.pdf](http://debt-truth.gr/wp-content/uploads/2015/07/Report_GR_final.pdf).

<sup>351</sup> Παρατηρείται αύξηση της μείζονος κατάθλιψης από 3,3% το 2008 σε 8,2% το 2011. Αύξηση σημειώνεται και στα περιστατικά αυτοκτονιών κατά 36% από το 2009 έως το 2011.

<sup>352</sup> Επιτροπή Αλήθειας Δημοσίου Χρέους, Προκαταρκτική Έκθεση, Ιούνιος 2015, σελ.49, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://debt-truth.gr/wp-content/uploads/2015/07/Report\\_GR\\_final.pdf](http://debt-truth.gr/wp-content/uploads/2015/07/Report_GR_final.pdf).

<sup>353</sup> Η Ο.Δ.Δ.Α διατυπώνει το δικαίωμα κάθε ατόμου ως μέλος της κοινωνίας σε κοινωνική ασφάλιση, ανάλογα με τις δυνατότητες του κάθε κράτους.



Δικαιώματα (ΔΣΟΚΠΔ) και στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη<sup>354</sup> (ΕΚΧ, άρθρα 8, 12, 14, 16, 17).

Το κράτος έχει την υποχρέωση να παρέχει εισφορές στους δικαιούχους σε τέτοιο βαθμό ώστε να συμμερίζονται τις παροχές που οι ίδιοι κατέβαλλαν και ταυτόχρονα να διασφαλίζει στους πολίτες ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης σε περίπτωση ασφαλιστικού κινδύνου.

Οι περικοπές δαπανών που επέβαλαν τα Μνημόνια ελάττωσαν τις κοινωνικές παροχές, μεταξύ των οποίων οι συντάξεις, τα οικογενειακά επιδόματα, τα επιδόματα ανεργίας τα επιδόματα υγείας καθώς και επιδόματα εορτών και αδείας.

Τα συνταξιοδοτικά ταμεία έχασαν 14.5 δις. ευρώ λόγω της συμμετοχής τους στο PSI<sup>355</sup>, οι συντάξεις μειώθηκαν<sup>356</sup>, οι κρατικές χορηγήσεις περιορίστηκαν και τα όρια συνταξιοδότησης αυξήθηκαν. Για τις οικογένειες παραχωρείται ένα ενιαίο οικογενειακό επίδομα με εισοδηματικά κριτήρια σε αντικατάσταση των διαφόρων οικογενειακών παροχών. Οι ασφαλιστικές εισφορές αυξήθηκαν με αποτέλεσμα το 8,14% των εργαζομένων το 2015 εργάζονται αδήλωτα και ανασφάλιστα<sup>357</sup>.

## 5.6 Το δικαίωμα στη στέγαση

Η στέγαση είναι απαραίτητη για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Οι αυστηροί όροι των μνημονίων παραβίασαν το δικαίωμα στη στέγαση, όπως αυτό αναγνωρίζεται στην Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (άρθρο 25), στο Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (άρθρο 11), στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη και στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, καθώς και στο Σύνταγμα της Ελλάδας στα άρθρα 4 και 21.

---

<sup>354</sup> Σύμφωνα με τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη, τα κράτη υποχρεώνονται να καθιδρύσουν συστήματα κοινωνικής ασφάλισης.

<sup>355</sup> Τράπεζα της Ελλάδος, Το χρονικό της μεγάλης κρίσης, 2013, σελ.107.

<sup>356</sup> Η συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα στην αναδιάρθρωση του χρέους (PSI) την οποία επέβαλαν οι πιστωτές μείωσε μονομερώς την ονομαστική αξία ομολόγων που διακρατούσαν 15.000 κρατικοί φορείς.

<sup>357</sup> Επιτροπή Αλήθειας Δημοσίου Χρέους, Προκαταρκτική Έκθεση, Ιούνιος 2015, σελ. 50, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://debt-truth.gr/wp-content/uploads/2015/07/Report\\_GR\\_final.pdf](http://debt-truth.gr/wp-content/uploads/2015/07/Report_GR_final.pdf).



Οι μνημονιακοί όροι και οι εφαρμοστικοί νόμοι της Κυβέρνησης παραβίασαν και το δικαίωμα στη στέγαση.

Κατά την τελευταία δεκαετία, το φαινόμενο της κρίσης στέγης δεν εντοπίζεται μόνο μέσω των εικόνων εξαθλίωσης και αστεγίας στους δρόμους των μεγάλων πόλεων, αλλά επιβεβαιώνεται και βάσει ορισμένων άλλων στοιχείων:

Ο Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας καταργήθηκε το 2012, ως προαπαιτούμενο για την εκταμίευση<sup>358</sup>, καθώς επίσης καταργήθηκαν η επιδότηση ενοικίου σε 120.000 νοικοκυριά και τα στεγαστικά επιδόματα στους ηλικιωμένους. Νέοι νόμοι και κανονισμοί διευκολύνουν τις ταχύτερες διαδικασίες έξωσης, εξωδικαστικά με τον αριθμό των αστέγων στην Αττική, που ήταν παλαιότερα αμελητέος, να εκτοξεύεται στους 17.700<sup>359</sup>. Επίσης το 2012, αξιοσημείωτο είναι πως το 73,3% των νέων ηλικίας 20-29 ετών ζούσαν μαζί με τους γονείς τους<sup>360</sup>. Αντίστοιχα το 2014, περισσότεροι από 500.000 άνθρωποι ήταν άστεγοι ή στερούνταν ασφαλή ή κατάλληλη στέγαση. Τα μη εξυπηρετούμενα στεγαστικά δάνεια σκαρφάλωσαν στο 26,1% το 2013· οι κατασχέσεις και οι εξώσεις αυξήθηκαν<sup>361</sup>.

### 5.7 Δικαίωμα στην αξιοπρεπή διαβίωση και φτώχεια

Οι αυστηροί όροι του προγράμματος ακρωτηρίασαν τα υφιστάμενα μέτρα κοινωνικής προστασίας προκαλώντας εκτεταμένη φτωχοποίηση<sup>362</sup>, ένδεια και κοινωνικό αποκλεισμό.

---

<sup>358</sup> Ο Νόμος 4046/2012 εφάρμοσε το Δεύτερο Μνημόνιο σελ. 684: Πρώτον, πριν την εκταμίευση, θα νομοθετηθεί να κλείσουν μικροί φορείς ειδικού σκοπού που ασχολούνται με κοινωνικές δαπάνες οι οποίες δεν αποτελούν προτεραιότητα (Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας [ΟΕΚ], Οργανισμός Εργατικής Εστίας [ΟΕΕ]).

<sup>359</sup> Naftemporiki.gr, Στους 17.700 οι άστεγοι στο Λεκανοπέδιο αποκαλύπτει η Θ. Φωτίου, 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.naftemporiki.gr/story/964614/stous-17700-oi-astegoi-sto-lekanopedio-apokaluptei-i-th-fotiou>.

<sup>360</sup> UNICEF, The state of the children in Greece, report 2012. Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.kalami.net/2013/cosmos/unicef\\_kidsGreece\\_2012.pdf](http://www.kalami.net/2013/cosmos/unicef_kidsGreece_2012.pdf).

<sup>361</sup> Τράπεζα της Ελλάδος, Νομισματική Πολιτική 2013 - 2014, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/NomPol20132014.pdf>.

<sup>362</sup> Για την ανάλυση της φτώχειας και τον υπολογισμό των αντίστοιχων ποσοστών υιοθετείται ο ευρέως διαδεδομένος ορισμός σχετικής φτώχειας, σύμφωνα με τον οποίο φτωχό θεωρείται το νοικοκυριό (ή το άτομο) που το εισόδημά του είναι χαμηλότερο από το 60% του αντίστοιχου διάμεσου ισοδύναμου εισοδήματος της χώρας στην οποία διαβιεί.

Τα μέτρα που ελήφθησαν επέδρασαν αρνητικά κατά των χαμηλών και μεσαίων εισοδημάτων. Η σωρευτική άσκηση πιέσεων από τους φόρους, τον πληθωρισμό και τα επιτόκια για τους δανειολήπτες έχουν μεγεθύνει τον βαθμό απαξίωσης των εισοδημάτων και αξιών. Αν και στις χώρες που εφαρμόστηκαν μέτρα προσαρμογής, οι επιπτώσεις των μέτρων ήταν ηπιότερες για τα χαμηλότερα οικονομικά στρώματα, ωστόσο στην Ελλάδα η οικονομική πειθάρχηση ήταν οξύτερη και βίαιη για τη «μεσαία τάξη»<sup>363</sup>.

Η στέρηση αναγκαίων μέσων διαβίωσης αυξήθηκε, από το 11% στο 21,5% του πληθυσμού την περίοδο 2009-2014, ενώ ποσοστό άνω του 34% των παιδιών διέτρεξε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού το 2013. Οι συντάξεις μειώθηκαν, κατά μέσο όρο, σε ποσοστό 40%, ρίχνοντας κάτω από το όριο της φτώχειας το 45% των συνταξιούχων. Οι άνισες συνέπειες των μέτρων επιδείνωσαν δραματικά την ανισότητα, με το φτωχότερο δέκατο του πληθυσμού να έχει απωλέσει ένα ανησυχητικό ποσοστό του εισοδήματός του, της τάξης του 56,5%<sup>364</sup>. Το 2015 το 23,1% του πληθυσμού ζει κάτω από το όριο της φτώχειας,<sup>365</sup> με το ποσοστό σχετικής φτώχειας να διπλασιάζεται σχεδόν, την περίοδο 2009-2012, ενώ το 63,3% έχει φτωχοποιηθεί εξαιτίας των πολιτικών λιτότητας<sup>366</sup>.

Τέλος, η έναρξη εφαρμογής του προγράμματος κοινωνικού εισοδήματος αλληλεγγύης, παρά τις θετικές προθέσεις που φέρει ως ρύθμιση, αδυνατεί να αντιμετωπίσει το ζήτημα της «αξιοπρεπούς διαβίωσης» και της καταπολέμησης της φτώχειας -καθώς προβλέπει μέγιστη ενίσχυση κατ' άτομο 200€- και ενδέχεται να οδηγήσει σημαντικό τμήμα του πληθυσμού σε μια ιδιότυπη ομηρία φτώχειας και απλήρωτης εργασίας. Με τον συνδυασμό ενός οργανωμένου πλαισίου κοινωνικής προστασίας θα ευνοήσει τους οικονομικά ασθενέστερους. «Το 75,3% των νοικοκυριών παρουσίασε σημαντική μείωση των εισοδημάτων μέσα στο 2016.

---

<sup>363</sup> TVXS.gr, Κομισιόν δώσε κι άλλη φτώχεια, 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://tvxs.gr/news/ellada/komision-dose-kai-alli-ftoxeia>.

<sup>364</sup> Επιτροπή Αλήθειας Δημοσίου Χρέους, Προκαταρκτική Έκθεση, Ιούνιος 2015, σελ. 51, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://debt-truth.gr/wp-content/uploads/2015/07/Report\\_GR\\_final.pdf](http://debt-truth.gr/wp-content/uploads/2015/07/Report_GR_final.pdf).

<sup>365</sup> TVXS.gr, Κομισιόν δώσε κι άλλη φτώχεια, 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://tvxs.gr/news/ellada/komision-dose-kai-alli-ftoxeia>.

<sup>366</sup> INE-ΓΣΕΕ, Ανισότητα, φτώχεια και οικονομική κρίση στην Ελλάδα και την ΕΕ. Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://ineobservatory.gr/wp-content/uploads/2015/07/REPORT-9.pdf>, σελ. 30-38.

Ακόμη, πάνω από 1 στα 3 νοικοκυριά δηλώνουν ότι διαβιούν με ετήσιο οικογενειακό εισόδημα που βρίσκεται στην κατώτερη εισοδηματική κλίμακα (37,1% δηλώνουν εισόδημα <10.000€). Σταθερά υψηλό παραμένει το ποσοστό των νοικοκυριών που δηλώνει ως κύρια πηγή εισοδήματος τη σύνταξη των μελών (αγγίζει το 50%)»<sup>367</sup>.

Στο σημείο αυτό ανακύπτει ένα εύλογο ερώτημα: υπάρχουν άραγε θεσμικές απαντήσεις, απέναντι σε μια τέτοια ζοφερή πραγματικότητα, την χειρότερη εκδοχή της οποίας ζούμε ακόμη και σήμερα;

---

<sup>367</sup> Taxheaven.gr, Φτωχότερα τα ελληνικά νοικοκυριά το 2016 - Έρευνα ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ - Δεκέμβριος 2016: Υπερχρέωση και μειωμένο εισόδημα διαβρώνουν τις καταναλωτικές προοπτικές και την εγχώρια αγορά, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.taxheaven.gr/news/news/view/id/33276>.

## Κεφάλαιο 6<sup>ο</sup>

### Η (αντι)συνταγματικότητα των μέτρων λιτότητας

Στις αρχές του 2010 η Ελλάδα έφθασε, υπό καθεστώς κοινού νομίσματος, στα πρόθυρα της οικονομικής κατάρρευσης. Η οικονομική κρίση επηρέασε τους θεσμούς της χώρας, το πολιτικό και κομματικό σύστημα, τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, και εν τέλει τη λειτουργία του πολιτεύματος. Οι μεταρρυθμίσεις που δεσμεύτηκε να νομοθετήσει η χώρα προκειμένου να λάβει νέα δάνεια και να βελτιώσει την οικονομία ώστε να ξεφύγει από το καθεστώς της χρεοκοπίας σχηματικά και χάριν ευκολίας καθιερώθηκε να τις αποκαλούμε «μνημόνιο». Λαμβάνοντας υπόψη την ιδιαιτερότητα των συνθηκών κάτω από τις οποίες υπεγράφησαν τα κείμενα των μνημονίων αλλά και τις βαρύτερες συνέπειες που προκάλεσαν, αναδύθηκαν από πολλούς ζητήματα συνταγματικότητας, που βασίστηκαν κατά κύριο λόγο σε θεωρίες γύρω από τη νομική τους υπόσταση, καθώς και ως προς τη μεταφορά τους στην εθνική έννομη τάξη. Τα ζητήματα αυτά κινήθηκαν πάνω σε ένα βασικό δίπολο, που έγινε γνωστό στο ευρύ κοινό, κυρίως σε πολιτικό επίπεδο, ως «μνημονιακός» και «αντιμνημονιακός» λόγος.

Σε πρώτη φάση θα προσδιορίσω τα συνταγματικά ζητήματα και τις (νομικές) απόψεις που προέκυψαν από την υπαγωγή της χώρας στα προγράμματα δημοσιονομικής σταθερότητας και θα αναζητηθεί η δεσμευτικότητα και η μορφή του μνημονίου, προκειμένου να κατανοηθούν καλύτερα οι αποφάσεις των ανωτάτων δικαστηρίων της χώρας που θα αναλύσουμε στην συνέχεια.

#### 6.1 Η νομική φύση των μνημονίων

Αρχικά πρέπει να αποσαφηνιστεί το περιεχόμενο του όρου «μνημόνιο». Με τον όρο «μνημόνια κατανόησης» (memoranda of understanding (MoU) χαρακτηρίζονται οι διμερείς ή πολυμερείς συμφωνίες που κατ' αρχήν δεν είναι νομικά δεσμευτικές και αφορούν κυρίως σε ζητήματα τεχνικής φύσεως αλλά δεν λείπουν και οι περιπτώσεις που καλύπτουν τομείς ουσιαστικής σημασίας<sup>368</sup>. Όπως αναλύσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, τα «ελληνικά μνημόνια» υιοθετήθηκαν στο πλαίσιο μιας συντονισμένης

<sup>368</sup> Γκλαβίνης Π., Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο, 2009, σελ. 152-155.

αντιμετώπισης της ελληνικής κρίσης χρέους, μέσω της από κοινού δράσης της ελληνικής κυβέρνησης με την ΕΕ, το ΔΝΤ, και την ΕΚΤ<sup>369</sup>. Στα πλαίσια της ελληνικής πραγματικότητας, αλλά και της παρούσας εργασίας, με τον όρο «μνημόνια» εννοούμε κάθε είδους νομοθετική ρύθμιση που συνδέεται με άμεσο ή έμμεσο τρόπο με την εκπλήρωση των όρων δανειοδότησης και τη συνέχιση του προγράμματος δημοσιονομικής διάσωσης. Κυρίως όμως εννοούμε τους νόμους εκείνους που ψηφίστηκαν στη Βουλή προς επικύρωση των συμφωνιών με τους δανειστές, που δεν είναι άλλοι από τους 3845/2010 (πρώτο μνημόνιο), 4046/2012 (δεύτερο μνημόνιο) και 4336/2015 (τρίτο μνημόνιο).

Τώρα που αποσαφηνίσαμε τη λέξη και το περιεχόμενο του όρου «μνημόνιο» ας δούμε πως προέκυψε και τι δυσκολίες συνόδευαν το ζήτημα του προσδιορισμού της νομικής του φύσης.

Στις 3 Μαΐου 2010 η Ελλάδα αιτήθηκε 80 δις ευρώ από τις υπόλοιπες χώρες της Ε.Ε. και 30 δις ευρώ από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Την αίτηση συνόδευαν τρία συνημμένα μνημόνια: το «Τεχνικό Μνημόνιο Συνεννόησης» και τα δύο προσαρτημένα παραρτήματά του, το «Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής» και το «Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής». Τα κείμενα αυτά υπογράφηκαν από τον υπουργό Οικονομικών Γιώργο Παπακωνσταντίνου και τον πρόεδρο της Τράπεζας της Ελλάδος Γεώργιο Προβόπουλο, ως εκπροσώπους της Ελληνικής Δημοκρατίας, και από τον επίτροπο Οικονομικών και Νομισματικών Υποθέσεων, ως εκπρόσωπο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής<sup>370</sup>. Με τον τρόπο αυτό τέθηκε σε ισχύ ο νόμος 3845/2010 (ΦΕΚ Α΄ 65/6.5.2010), ευρέως γνωστός ως πρώτο μνημόνιο. Συνεπώς το «μνημόνιο» έχει την ιδιαιτερότητα να αποτελεί ταυτόχρονα κομμάτι πράξεων που ανήκουν σε διαφορετικές έννομες τάξεις ή κανονιστικά συστήματα<sup>371</sup>.

---

<sup>369</sup> Γκλαβίνης Π., Το Μνημόνιο της Ελλάδος στην ευρωπαϊκή, τη διεθνή και την εθνική έννομη τάξη, 2010, σελ. 63.

<sup>370</sup> In.gr, Η αρχή της τραγωδίας: Οκτώ χρόνια από την υπογραφή του πρώτου μνημονίου, 2018, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.in.gr/2018/05/04/economy/oikonomikes-eidiseis/arxi-tis-tragodias-okto-xronia-apo-tin-ypografi-tou-protou-mnimoniou/>.

<sup>371</sup> Γκλαβίνης Π., Το μνημόνιο της Ελλάδος στην ευρωπαϊκή, τη διεθνή και την εθνική έννομη τάξη, 2010, σελ. 64.

Όπως επισημαίνει πολύ εύστοχα ο κ. Μανιτάκης το μνημόνιο «εντάσσεται και αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα ενός πλέγματος αποφάσεων, πράξεων, δηλώσεων, ψηφισμάτων ή ενεργειών του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων της Ευρωζώνης, του Συμβουλίου των Υπουργών του Eurogroup, του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και των κρατών-μελών της Ευρωζώνης. Πρόκειται συνεπώς για ένα πλέγμα μονομερών πράξεων και αποφάσεων καθώς και διεθνών συμφωνιών ή συμβάσεων διεθνούς οικονομικού και ενωσιακού δικαίου. Η δανειακή συμφωνία της Ελλάδος, π.χ., με τα δέκα πέντε κράτη της Νομισματικής Ένωσης είχε ενωσιακό-διακυβερνητικό και ταυτόχρονα διακρατικό-διμερή και για το λόγο αυτό και δημόσιο διεθνή οικονομικό χαρακτήρα»<sup>372</sup>.

Πρόκειται λοιπόν ταυτοχρόνως για πράξη εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Στήριξης, μέτρο συμμόρφωσης της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή πολιτική της δημοσιονομικής πειθαρχίας, όρο εκπλήρωσης διεθνούς δανειακής σύμβασης απέναντι σε κράτος-μέλος της Ευρωζώνης και του ΔΝΤ καθώς επίσης και αιτιολογική έκθεση του Ν. 3845/2010.

Κατόπιν επισημάνσεως των παραπάνω καθίσταται σαφές πως το ζήτημα του προσδιορισμού της νομικής φύσης των «μνημονίων», για το εάν δηλαδή αυτά συνιστούσαν νομικά κείμενα, διεθνείς συμφωνίες ή απλώς νόμους του κράτους<sup>373</sup>, υπήρξε ιδιαίτερα σοβαρό για την ελληνική συνταγματική τάξη προκειμένου να διακριβωθεί στη συνέχεια, εάν συνέτρεχε θέμα τυπικής αντισυνταγματικότητας αυτού<sup>374</sup>. Πρώτα πρέπει να ελεγχθεί η νομική του φύση και να πραγματοποιηθεί μια απόπειρα εντοπισμού της κατηγορίας νομικών κειμένων στην οποία μπορεί να ενταχθεί. Μόλις το κατατάξουμε σε κάποια κατηγορία, γίνεται γνωστή και η

---

<sup>372</sup> Μανιτάκης Αντ., Τα συνταγματικά ζητήματα του Μνημονίου ενόψει μοιρασμένης κρατικής κυριαρχίας και επιτηρούμενης δημοσιονομικής πολιτικής, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.constitutionalism.gr/%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%84%CE%AC%CE%BA%CE%B7%CF%82-%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CF%8C%CE%BD%CE%B9%CE%BF/>

<sup>373</sup> Στην περίπτωση που το «Μνημόνιο» συνιστούσε απλώς νόμο του κράτους, τότε αυτός θα θεωρείτο ανυπόστατος, δεδομένου ότι δεν τηρήθηκε η διαδικασία κύρωσής του, όπως επιβάλλει το Σύνταγμα.

<sup>374</sup> Μπριμπίλη Ν., Η νομική φύση των «μνημονίων» και η μεταφορά τους στην ελληνική έννομη τάξη, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://analuseto.gr/i-nomiki-fisi-ton-mnimionon-ke-i-metafora-tous-stin-elliniki-ennomi-taxi/#\\_ftn3](https://analuseto.gr/i-nomiki-fisi-ton-mnimionon-ke-i-metafora-tous-stin-elliniki-ennomi-taxi/#_ftn3)

κανονιστική του δύναμη και επομένως τα όρια αλληλεπίδρασης του με τις υπόλοιπες πηγές δικαίου και εν προκειμένου με το Σύνταγμα.

Αρχικά, υποστηρίχθηκε η άποψη ότι το επίμαχο νομοσχέδιο συνιστά διεθνή συμφωνία ανάμεσα στη Κυβέρνηση, το ΔΝΤ και την ΕΚΤ, δηλαδή δικαιοπραξία για τη ρύθμιση σχέσεων στο πλαίσιο της διεθνούς κοινότητας. Για την Ελλάδα, η συμφωνία αυτή συνιστά ένα πλαίσιο προσδιορισμού της οικονομικής, δημοσιονομικής και κοινωνικής πολιτικής της χώρας σε μακροπρόθεσμη βάση, άρα εξ αντιδιαστολής, κι από τη στιγμή που περιέχει διατάξεις νόμων που ορίζουν με ακρίβεια συγκεκριμένα νομοθετικά μέτρα, δεν μπορεί να συναχθεί ότι συνιστά απλώς ένα νόμο-πλαίσιο<sup>375</sup>.

Επιπλέον, διατυπώθηκε και η άποψη κατά την οποία με την εν λόγω συμφωνία παραχωρούνται συνταγματικές αρμοδιότητες σε διεθνή όργανα που υπερβαίνουν τις εκχωρηθείσες αρμοδιότητες στην Ευρωπαϊκή Ένωση με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ<sup>376</sup>. Παράλληλα, όσον αφορά στο περιεχόμενο του «Μνημονίου», υποστηρίχθηκε ότι καταφαίνεται η βούληση του νομοθέτη να παραχωρήσει τμήμα ουσιαστικών κυβερνητικών εξουσιών που ρυθμίζονται από το Σύνταγμα, σε τρίτο διεθνές όργανο<sup>377</sup>. Εκτός των άλλων, υπογραμμίζεται στην παρ. 13 του παραρτήματος ΙΙΙ του Ν. 3845/2010 και η υποχρέωση εποπτείας της Ελλάδας από την ΕΚΤ, το ΔΝΤ και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, με την ταυτόχρονη παραχώρηση του δικαιώματος ελέγχου και συλλογής στοιχείων από τα αρμόδια όργανα, της κατάρτισης εκθέσεων αποφασιστικής σημασίας για δημοσιονομικά και οικονομικά ζητήματα, αλλά και με την ταυτόχρονη αξιολόγηση της σχετικής πορείας της χώρας, καθώς και με την πρόταση μέτρων συμμόρφωσης προς την κατεύθυνση εφαρμογής του συμφωνηθέντος προγράμματος. Σύμφωνα με την παραπάνω οπτική<sup>378</sup>, οι εν λόγω υποχρεώσεις

---

<sup>375</sup> Μπιρμπίλη Ν., Η νομική φύση των «μνημονίων» και η μεταφορά τους στην ελληνική έννομη τάξη, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://analuseto.gr/i-nomiki-fisi-ton-mnimonion-ke-i-metafora-tous-stin-elliniki-ennomi-taxi/#\\_ftn3](https://analuseto.gr/i-nomiki-fisi-ton-mnimonion-ke-i-metafora-tous-stin-elliniki-ennomi-taxi/#_ftn3)

<sup>376</sup> Δικαίος Ε., Το ζήτημα της νομικής φύσης του «Μνημονίου» και οι συνέπειές του, ΕφημΔΔ, 2011 (1ος τόμος), σελ. 22-29.

<sup>377</sup> Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η παραχώρηση της αρμοδιότητας ως προς τη λήψη αποφάσεων που καθορίζουν την οικονομική, δημοσιονομική και κοινωνική πολιτική της χώρας, βάσει των άρθρων 82 επ. του Συντάγματος, με το Παράρτημα ΙΙΙ αριθμός 7 του Ν.3845/2010. Βλ. σχετικά: Μπιρμπίλη Ν., Η νομική φύση των «μνημονίων» και η μεταφορά τους στην ελληνική έννομη τάξη, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://analuseto.gr/i-nomiki-fisi-ton-mnimonion-ke-i-metafora-tous-stin-elliniki-ennomi-taxi/#\\_ftn3](https://analuseto.gr/i-nomiki-fisi-ton-mnimonion-ke-i-metafora-tous-stin-elliniki-ennomi-taxi/#_ftn3).

<sup>378</sup> Τη βάση της συγκεκριμένης άποψης συμμερίζονται ο Ε. Δικαίος, Το ζήτημα της νομικής φύσης του «Μνημονίου» και οι συνέπειές του, ΕφημΔΔ, 2011, σελ. 22-29., ο Χ. Χρυσανθάκης, «Μνημόνιο ΙΙ και



ισοδυναμούν με την παραχώρηση συντεταγμένων αρμοδιοτήτων του ελληνικού κράτους στα υπόλοιπα μέρη.

Με πιο απλά λόγια, θεωρήθηκε αφενός ότι εκχωρούνται επιπλέον αρμοδιότητες, αλλά και κυριαρχικά δικαιώματα της χώρας, σε όργανα διεθνούς δικαίου ακόμη και εκτός ΕΕ, όπως είναι εκείνο το ΔΝΤ, αφετέρου ότι θα έπρεπε να υπαχθεί στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 28 παρ. 2 του Συντάγματος και πως η μη τήρηση της προβλεπόμενης διαδικασίας ψήφισης από τα 3/5 του συνόλου των βουλευτών, θέτει θέμα τυπικής αντισυνταγματικότητας και καθιστά τον εκάστοτε «μνημονιακό νόμο» ανυπόστατο<sup>379</sup>.

Στα πλαίσια του αντίλογου της προηγούμενης οπτικής, αλλά και του εν γένει διαλόγου που αναπτύχθηκε για τη νομική φύση του μνημονίου, διατυπώθηκε, η άποψη ότι το «μνημόνιο» δεν αποτελεί διεθνή σύμβαση<sup>380</sup> δεσμευτική για τα μέρη, αφού η όποια αθέτηση αυτού δεν συνεπάγεται προσβολή του διεθνούς δικαίου («no breach of international law») και συνεπώς δεν εμπίπτει στο άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος<sup>381</sup>. Η άποψη αυτή προσδίδει αμιγώς πολιτικό χαρακτήρα στο «μνημόνιο» καθώς θεωρεί ότι αποτελεί ένα κείμενο πολιτικής με προγραμματικό χαρακτήρα<sup>382</sup>, και άρα αντίστοιχα πολιτικής και όχι νομικής δεσμευτικότητας και παρότι έχει χαρακτήρα τυπικού νόμου δεν περιλαμβάνει κανόνες δικαίου<sup>383</sup>. Μάλιστα, η άποψη αυτή βρίσκει

---

Δίκαιη Δίκη» - Η επιτροπή του Ν. 3036/2012 στην οργάνωση και απονομή της δικαιοσύνης στη χώρα μας, ΘΠΔΔ, Τεύχος 12, 2012, σελ. 1057-1058 και αντίστοιχη είναι και η θέση του Α. Γέροντας, Το Μνημόνιο και η δικαιοπαραγωγική διαδικασία, ΕφημΔΔ, Τεύχος 5ο, 2010, σελ. 712.

<sup>379</sup> Μπιρμπίλη Ν., Η νομική φύση των «μνημονίων» και η μεταφορά τους στην ελληνική έννομη τάξη, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://analuseto.gr/i-nomiki-fisi-ton-mnimonion-ke-i-metafora-tous-stin-elliniki-ennomi-taxi/#\\_ftn3](https://analuseto.gr/i-nomiki-fisi-ton-mnimonion-ke-i-metafora-tous-stin-elliniki-ennomi-taxi/#_ftn3).

<sup>380</sup> Για να θεωρηθεί ένα κείμενο «διεθνής συνθήκη» απαιτείται κατά τη Σύμβαση της Βιέννης περί του Δικαίου των Συνθηκών : α) να περιέχει κανόνες δικαίου, β) τα συμβαλλόμενα υποκείμενα του διεθνούς δικαίου να στοχεύουν να προσδώσουν διεθνή νομική δεσμευτικότητα, καθώς οι διεθνείς συνθήκες αποτελούν την κατεξοχήν δικαιοπραξία για τη ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ υποκειμένων του διεθνούς δικαίου.

<sup>381</sup> Στο περιεχόμενο του άρθρου 28 εντάσσονται οι συμβάσεις που δεν προβλέπουν την παραχώρηση συνταγματικών αρμοδιοτήτων σε όργανα διεθνών οργανισμών, άρα οι διατάξεις του «Μνημονίου» δεν έχουν νομική ισχύ υπέρτερη των τυπικών νόμων και το περιεχόμενό τους μπορεί ανά πάσα στιγμή να τροποποιηθεί.

<sup>382</sup> Γέροντας Α., Το Μνημόνιο και η δικαιοπαραγωγική διαδικασία, ΕφημΔΔ, Τεύχος 5ο, 2010, σελ. 712.

<sup>383</sup> Συμπληρωματικά, υπάρχει κι η άποψη που βρίσκει έρεισμα στην γενικότερη πολιτική του ΔΝΤ να μη θεωρεί ότι το «Μνημόνιο» είναι δεσμευτικό κείμενο, αλλά στην καλύτερη περίπτωση κείμενο «soft law». Εκ του αποτελέσματος, και δεδομένου ότι έστω και ένα μέρος εκ των συμβαλλομένων δεν θεωρεί

έρισμα στην παρ. 3 του άρθρου 1 του Ν. 3845/2010 το οποίο χαρακτηρίζει το περιεχόμενό του ως «σχέδιο προγράμματος», το οποίο μάλιστα προαναγγέλλει την εξειδίκευσή του με κανόνες δικαίου. Επιπλέον, σύμφωνα με την ίδια άποψη, τα κείμενα που περιέχονται στο «μνημόνιο» αποτελούν ουσιαστικά «προπαρασκευαστικά έγγραφα» για τη σύναψη της διεθνούς σύμβασης δανειακής διευκόλυνσης της χώρας, ενώ τα συμβαλλόμενα υποκείμενα δεν στοχεύουν στο να προσδώσουν διεθνή νομική δεσμευτικότητα στις διατάξεις που περιέχει<sup>384</sup>.

Ωστόσο, υπήρξε και μία ενδιαμέση άποψη από μερίδα συνταγματολόγων, κατά την οποία υποστηρίχθηκε ότι το «μνημόνιο» ναι μεν δεν πληροί τα κριτήρια μιας διεθνούς συμφωνίας, εντούτοις, ότι η εφαρμογή τους αυτονοήτως συνιστά σημαντικότερους περιορισμούς της κρατικής κυριαρχίας, και παρά το γεγονός ότι τυπικά δεν υφίσταται ευθεία και ρητή παραχώρηση εκτελεστικών εξουσιών σε διεθνείς οργανισμούς, πιστότερο στο πνεύμα του Συντάγματος θα ήταν οι σχετικές συμβάσεις να υπαχθούν στο πλαίσιο του άρθρου 28 και να κυρωθούν με την ειδική πλειοψηφία που η εν λόγω διάταξη απαιτεί.

Βασικός εκφραστής της ως άνω άποψης φαίνεται να είναι ο κ. Κατρούγκαλος ο οποίος τονίζει ότι τα μνημόνια «δεν αποτελούν διεθνή συνθήκη, σύμβαση ή συμφωνία, κατά την έννοια του άρθρου 28. Τα ελάχιστα αναγκαία εννοιολογικά στοιχεία της διεθνούς συνθήκης, κατά το σύνταγμα και το διεθνές δίκαιο είναι α) να περιέχει αυτή κανόνες δικαίου και β) τα υποκείμενα του διεθνούς δικαίου τα οποία συμβάλλονται να στοχεύουν να προσδώσουν διεθνή νομική δεσμευτικότητα στους εν λόγω κανόνες. Και τα δύο αυτά στοιχεία ελλείπουν από τα μνημόνια. Αυτά χαρακτηρίζονται από τον ίδιο το νόμο ως σχέδιο προγράμματος. Άλλωστε, το ΔΝΤ διαμορφώνει τα Προγράμματα Διαρθρωτικής Προσαρμογής, όπως το υπό κρίση, κατόπιν σχετικής «επιστολής πρόσκλησης» του ενδιαφερόμενου κράτους [...] Είναι τα δύο αυτά κείμενα (επιστολή πρόθεσης του κράτους και απόφαση του ΔΝΤ) που συνιστούν από κοινού τη διεθνή συμφωνία δανείου και όχι τα μνημόνια, τα οποία αποτελούν απλά προπαρασκευαστικά έγγραφα. Με αυτόν

---

τη συμφωνία αυτή δεσμευτική, τότε αυτή κατά κανόνα δε συνιστά διεθνή συνθήκη. Με βάση αυτό, η ελληνική Κυβέρνηση δεν είχε καν υποχρέωση να εισαγάγει για κύρωση στη Βουλή το κείμενο του «μνημονίου», εφόσον αυτό έχει μόνο προγραμματικό χαρακτήρα. Βλ. σχετικά Δικαίος Ε., Το ζήτημα της νομικής φύσης του «Μνημονίου» και οι συνέπειές του, ΕφημΔΔ, 2011 (πρώτος τόμος), σελ. 23.

<sup>384</sup> Μπριμπίλη Ν., Η νομική φύση των «μνημονίων» και η μεταφορά τους στην ελληνική έννομη τάξη, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://analuseto.gr/i-nomiki-fisi-ton-mnimionon-ke-i-metafora-tous-stin-elliniki-ennomi-taxi/#\\_ftn3](https://analuseto.gr/i-nomiki-fisi-ton-mnimionon-ke-i-metafora-tous-stin-elliniki-ennomi-taxi/#_ftn3).

τον τρόπο το ΔΝΤ εμφανίζεται να μην αναμειγνύεται στις εσωτερικές υποθέσεις των κρατών, αλλά απλώς ανταποκρίνεται στην πρόσκληση της «επιστολής προθέσεων». Άλλωστε, η εφαρμογή των επιταγών του δεν εξαρτάται από την δεσμευτική εφαρμογή κανόνων σύμβασης, αλλά από την ανάγκη του κράτους για χρηματοδότηση. Η δε συμμόρφωση του τελευταίου εξασφαλίζεται από το γεγονός ότι η εκταμίευση του συναλλάγματος γίνεται σε δόσεις και κατόπιν ελέγχων από εκπροσώπους του ΔΝΤ όχι μόνον της εξέλιξης των οικονομικών μεγεθών αλλά και –κυρίως- της υιοθέτησης των θεσμικών διαρθρωτικών αλλαγών που υπαγορεύει. Πάντως, ενόψει του ότι κατ' αυτόν τον τρόπο η κυριαρχία του δανειζόμενου κράτους υφίσταται εν τοις πράγμασι σημαντικότερους περιορισμούς, αν και τυπικά δεν υφίσταται παραχώρηση αρμοδιοτήτων στο ΔΝΤ, πιστότερο στο πνεύμα του Συντάγματος θα ήταν η τελική συμφωνία με τον οργανισμό (αν και όχι τα μνημόνια) να υπαχθεί στην παρ. 2 του άρθρου 28 και να κυρωθεί με πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών»<sup>385</sup>.

Παρόμοια άποψη φέρεται να έχει και ο κ. Παυλόπουλος όπου σε πρώτο στάδιο συμφωνεί αναφορικά με την ιδιαίτερη φύση του μνημονίου, υποστηρίζοντας πως «πρόκειται για ένα καινοφανές κανονιστικό υβρίδιο, το οποίο υπερβαίνει, κατά πολύ, τα όρια του συνταγματικού μας οικοδομήματος και τούτο διότι, όπως είναι προφανές, ο συντακτικός νομοθέτης του 1975 –αλλά και ο αναθεωρητικός στη συνέχεια– δεν ήταν δυνατό να διανοηθούν, σεβόμενοι την αυτονομία για το επίπεδο της σύγχρονης Δημοκρατίας μας προοπτική, τη «σπορά» κανόνων δικαίου αυτής της μορφής και αυτού του περιεχομένου στην έννομη τάξη μας». Ωστόσο είναι και ο ίδιος της άποψης ότι το «μνημόνιο» δεν αποτελεί διεθνής συμφωνία, ούτε εντάσσεται στο άρθρο 28 του Συντάγματος, αντιθέτως όπως λέει «ο νόμος αυτός συνιστά «νόμο πλαίσιο», κατά την έννοια των διατάξεων του άρθρου 43 παρ. 4 του Συντάγματος. Κατά τις διατάξεις αυτές, «με νόμους που ψηφίζονται από την Ολομέλεια της Βουλής μπορεί να παρέχεται εξουσιοδότηση έκδοσης κανονιστικών διαταγμάτων για τη ρύθμιση των θεμάτων που καθορίζονται σ' αυτούς σε γενικό πλαίσιο. Με τους νόμους αυτούς χαράζονται οι γενικές

---

<sup>385</sup> Κατρούγκαλος Γ., Memoranda sunt Servanda? Η συνταγματικότητα του νόμου 3845/2010 και του μνημονίου για τα μέτρα εφαρμογής των συμφωνιών με ΔΝΤ, ΕΕ και ΕΚΤ, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.constitutionalism.gr/1653-memoranda-sunt-servanda-h-syntagmatikotita-toy-nom/#\\_ftn37](https://www.constitutionalism.gr/1653-memoranda-sunt-servanda-h-syntagmatikotita-toy-nom/#_ftn37).

*αρχές και οι κατευθύνσεις της ρύθμισης που πρέπει να ακολουθεί και τίθενται χρονικά όρια για τη χρήση της εξουσιοδότησης»<sup>386</sup>.*

Ακόμη, όπως επισημαίνει η Ν. Μπιρμπίλη, το γεγονός ότι στον ν.3845/2010 δεν συμπεριλαμβάνονται οι δύο πρώτες σελίδες του «αυθεντικού κειμένου» που σύναψε η ελληνική Κυβέρνηση με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στο οποίο αναφέρεται ότι συνάπτεται μεταξύ αυτών «Μνημόνιο Συνεννόησης», εκδηλώνει τη πεποίθηση του νομοθέτη να δηλώσει ότι το «Μνημόνιο» αποτελεί μεν προϊόν συνεργασίας μεταξύ των ελληνικών αρχών και των οργάνων της ΕΕ, της ΕΚΤ και του ΔΝΤ, όμως, η τελική απόφαση για την υιοθέτηση και εφαρμογή των προβλεπόμενων σε αυτό μέτρων ανήκει στην ελληνική κυβέρνηση. Άρα, με τον τρόπο αυτό, η ελληνική Κυβέρνηση διατηρεί την κατ' άρθρο 82 παρ. 1 του Συντάγματος εξουσία της για τη χάραξη της γενικής πολιτικής της χώρας<sup>387</sup>. Συμπληρωματικά σε αυτό, ενδιαφέρον παρουσιάζει και η επισήμανση του κ. Ρούκουνα ο οποίος υποστηρίζει πως για να αποφανθεί κάποιος αν το «μνημόνιο» είναι ή όχι νομικά δεσμευτικό πρέπει να αναζητήσει τη βούληση των συμμετεχόντων κρατών και δεύτερον το περιεχόμενο της συναπτόμενης συμφωνίας και την διατύπωση του κειμένου<sup>388</sup>.

Τέλος, έχει διατυπωθεί και η άποψη ότι το «μνημόνιο» εμπίπτει στις «συμφωνίες απλοποιημένης μορφής». Αυτού του είδους οι συμφωνίες αποτελούν μια κατηγορία διεθνών συνθηκών που συνάπτεται με συνοπτικές διαδικασίες, χωρίς να απαιτείται επικύρωση ή η συγκατάθεση του Κοινοβουλίου, και χρησιμοποιούνται όταν τα μέρη επιθυμούν να προωθήσουν άμεσα μια συμφωνία, αδιαφορώντας ή επιθυμώντας να παρακάμψουν την τυπικότητα μια διεθνούς συνθήκης και αποβλέπουν κυρίως στην πολιτική και όχι στη νομική δέσμευση του αντισυμβαλλομένου.

Οι συμφωνίες απλοποιημένης μορφής συνήθως συνάπτονται με την υπογραφή του υπουργού των Εξωτερικών ή κάποιου άλλου εξουσιοδοτημένου κατά το εσωτερικό

---

<sup>386</sup> Παυλόπουλος Π., Παρατηρήσεις ως προς τη νομική φύση και τις έννομες συνέπειες του «Μνημονίου», βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.constitutionalism.gr/1786-paratiriseis-ws-pros-ti-nomiki-fysi-kai-tis-ennome/#\\_ftn1](https://www.constitutionalism.gr/1786-paratiriseis-ws-pros-ti-nomiki-fysi-kai-tis-ennome/#_ftn1).

<sup>387</sup> Μπιρμπίλη Ν., Η νομική φύση των «μνημονίων» και η μεταφορά τους στην ελληνική έννομη τάξη, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://analuseto.gr/i-nomiki-fisi-ton-mnimonion-ke-i-metafora-tous-stin-elliniki-ennomi-taxi/#\\_ftn3](https://analuseto.gr/i-nomiki-fisi-ton-mnimonion-ke-i-metafora-tous-stin-elliniki-ennomi-taxi/#_ftn3).

<sup>388</sup> Ρούκουνας Εμμ., Διεθνές δίκαιο : Σχέσεις διεθνούς και εσωτερικού δικαίου. Τρόποι παραγωγής του διεθνούς δικαίου, Αθήνα, Σάκκουλας Αντ. Ν., 2004, σελ. 154-155.

δίκαιο οργάνου ή των διπλωματικών αντιπροσώπων, ενώ αφορούν συνήθως τις λεπτομέρειες εφαρμογής κανονικά επικυρωμένων διεθνών συνθηκών. Το «μνημόνιο», συνεπώς, δεν δύναται να εμπίπτει στο συγκεκριμένο είδος συμφωνιών αλλιώς δεν θα χρειαζόταν η κύρωση του από το Κοινοβούλιο<sup>389</sup>. Κάνοντας μια σύνοψη των όσων αναφέρθηκαν παραπάνω, θα μπορούσαμε σχηματικά και απλουστευτικά να χωρίσουμε τις απόψεις αυτές σε δύο βασικές κατηγορίες. Από τη μια πλευρά υπάρχει η άποψη που θεωρεί ότι το «μνημόνιο» είναι μια άτυπη και όχι διεθνής συμφωνία που περιέχει κατευθυντήριες γραμμές και προγραμματικούς στόχους με πολιτική και όχι νομική δεσμευτικότητα, παρά μόνο στο μέτρο που μεταλλάσσεται και το περιεχόμενό του τυποποιείται ως πράξη ενωσιακού δικαίου ή ως εθνικός τυπικός νόμος και επομένως, κατά την άποψη αυτή, δεν δύναται να πραγματοποιηθεί καμία κρίση περί συνταγματικότητας ενός κειμένου που δεν είναι νομικό αλλά πολιτικό.

Από την άλλη πλευρά υποστηρίζεται (με διαφορετικές εκδοχές), πως το «μνημόνιο» λόγω του ότι έχει μια ιδιόμορφη νομική φύση, είτε μπορεί να θεωρηθεί ως ένα είδος διεθνούς συνθήκης, είτε όχι, αλλά σε κάθε περίπτωση πάντως μπορεί και επιτάσσεται να ελεγχθεί ως προς τη συνταγματικότητά του, τόσο λόγω του περιεχομένου όσο και της επίδρασης που ασκεί στον καθορισμό της οικονομικής πολιτικής αλλά και στο κανονιστικό περιεχόμενο ορισμένων κοινωνικών και ατομικών δικαιωμάτων<sup>390</sup>. Σύμφωνα με την ίδια άποψη, λαμβάνεται ως βασική προϋπόθεση η υπεροχή του Συντάγματος έναντι του «μνημονίου» υπό οποιαδήποτε μορφή κι αν έχει αυτό, δηλαδή

---

<sup>389</sup> Δικαίος Ε., Το ζήτημα της νομικής φύσης του «Μνημονίου» και οι συνέπειές του, 2011, σελ. 25-27.

<sup>390</sup> Βλ. αναλυτικά: Κασιμάτης Γ., Οι συμφωνίες δανεισμού της Ελλάδας με την ΕΕ και το ΔΝΤ, Κατρούγκαλος Γ., *Memoranda sunt servanda?* Η συνταγματικότητα του νόμου 3845/2010 και του μνημονίου για τα μέτρα εφαρμογής των συμφωνιών με ΔΝΤ, ΕΕ και ΕΚΤ καθώς και Παυλόπουλος Π., Παρατηρήσεις ως προς τη νομική φύση και τις έννομες συνέπειες του «Μνημονίου».

είτε ως πράξη ενωσιακού δικαίου<sup>391</sup>, είτε ως διεθνής συνθήκη είτε ως άτυπη διεθνής συμφωνία<sup>392</sup>.

Σε κάθε περίπτωση η προσπάθεια που καταβάλλεται από όλες τις πλευρές είναι να εισαχθεί το «μνημόνιο» σε κάποια γνωστή νομική κατηγορία, έτσι ώστε με βάση τη νομική του φύση και την κανονιστικότητα που απορρέει από αυτήν να ελεγχθούν οι σχέσεις του με τις άλλες πηγές δικαίου με τις οποίες αλληλοεπιδρά.

Ωστόσο το αποτέλεσμα είναι σαφές πως θα είναι διαφορετικό καθώς η μία άποψη, αρνείται να προσδώσει οποιοδήποτε νομικό χαρακτήρα στο μνημόνιο και το κατατάσσει στην κατηγορία των πολιτικών και όχι των νομικών κειμένων και ως εκ τούτου δεν διατυπώνει καν κρίση περί της κανονιστικότητας του και της επίδρασης που μπορεί να έχει σε άλλες πηγές δικαίου και συγκεκριμένα στο Σύνταγμα, ενώ η άλλη άποψη, αν και παραδέχεται την αντιξοότητα να τοποθετηθεί το «μνημόνιο» σε μία από τις γνωστές νομικές κατηγορίες, εντούτοις είναι διατεθειμένη να του προσδώσει χαρακτηριστικά πηγής δικαίου και να το υποβάλλει σε έλεγχο συνταγματικότητας βάσει του συστήματος ιεραρχίας που έχει για κορωνίδα του το Σύνταγμα.

Με πιο απλά λόγια το «μνημόνιο», είτε δεν επηρεάζει το Σύνταγμα επειδή δεν μπορεί λόγω της φύσης του να επηρεάσει μια πηγή δικαίου, είτε δεν μπορεί να επηρεάσει το Σύνταγμα γιατί έχει τυπική νομική ισχύ κατώτερη του Συντάγματος και άρα σε όσα ζητήματα πιθανόν να έρχεται σε αντίθεση με αυτό, πρέπει να υποχωρήσει.

Αυτές οι δύο θέσεις ουσιαστικά αποτελούν όψεις του ίδιου πάντα νομίσματος και φαίνεται να αποτυπώνονται ευδιάκριτα και στις αποφάσεις των ανωτάτων δικαστηρίων της χώρας, που θα αναλύσουμε παρακάτω, αναφορικά με την συνταγματικότητα του

---

<sup>391</sup> Από τη μια πλευρά υπάρχει το εθνικό Σύνταγμα και από την άλλη το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι διατάξεις του μνημονίου παρόλο που εμφανίζονται υπό το μανδύα του εθνικού εσωτερικού νόμου, αποτελούν ταυτόχρονα διατάξεις που ενσωματώνουν το ενωσιακό δίκαιο, ως αποφάσεις του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Συνεπώς οι συγκεκριμένες διατάξεις έχουν, υπό αυτή την έννοια, διπλή φύση που δημιουργεί μια κατάσταση σύγκρουσης μεταξύ του εθνικού Συντάγματος και του ενωσιακού δικαίου. Σε περίπτωση που αποτελούσαν ακραιφνώς εθνικές ρυθμίσεις ή αμιγώς ενωσιακό δίκαιο (οδηγία ή κανονισμός), τότε θα ίσχυαν όσα γνωρίζουμε ήδη και οι διατάξεις θα κρίνονταν μόνο ως προς τη συμφωνία τους με το εθνικό Σύνταγμα ή με το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο. Βλ. σχετικά: Δεληγιάννη Χ., Συγκριτικό δίκαιο και νομικός πλουραλισμός, 2008, σελ. 10-12.

<sup>392</sup> Με τον όρο διεθνής συμφωνία νοείται κάθε συμβατική σχέση που συνάπτεται μεταξύ υποκειμένων του διεθνούς δικαίου που έχουν δικαιοπρακτική ικανότητα, είτε μεταξύ διεθνών οργανισμών με δικαιοπρακτική ικανότητα, η οποία αποσκοπεί στην παραγωγή εννόμων αποτελεσμάτων. Βλ. σχετικά Δικαίος Ε., Το ζήτημα της νομικής φύσης του «Μνημονίου» και οι συνέπειές του, 2011 (πρώτος τόμος), σελ. 30.



«μνημονίου» ή καλύτερα, για να είμαστε πιο συγκεκριμένοι εφεξής, οι νόμοι που ενσωματώνουν την απόφαση.

## 6.2 Οι οπτικές των συνταγματολόγων περί (αντι)συνταγματικότητας

Πριν από την αξιολόγηση της συνταγματικότητας των νέων ρυθμίσεων του νόμου, ήταν αναγκαίο να προηγηθεί η εξέταση της νομικής του φύσης. Σε αυτό το σημείο θα προσπαθήσω να παρουσιάσω συνοπτικά τους συνταγματικούς προβληματισμούς που εξέφρασε μια μερίδα συνταγματολόγων, καθώς και τον αντίλογο τους.

Ο διάλογος περί συνταγματικότητας ή μη ξεκίνησε τόσο σε νομικούς όσο και σε πολιτικούς κύκλους ιδιαίτερος όταν η κυβέρνηση αρνήθηκε να φέρει προς κύρωση το «μνημόνιο» στη Βουλή, παρά μόνο για συζήτηση και ενημέρωση (καθώς η χώρα δεσμευόταν όπως είπαμε με την υπογραφή του Υπουργού Οικονομικών)<sup>393</sup>, πυροδοτώντας προβληματισμούς αναφορικά με τη θεσμική φυσιογνωμία του μνημονίου σε σχέση με την κοινοβουλευτική διαδικασία θέσπισής του. Στα πλαίσια αυτού του διαλόγου αναλύθηκαν μία σειρά από ζητήματα αναφορικά με τη συνταγματικότητα του κανονιστικού περιεχομένου του «μνημονίου», αλλά και τη νομιμότητα και νομιμοποίησή του κειμένου αυτού σε σχέση με την εθνική και ενωσιακή έννομη τάξη.

Χαρακτηριστική είναι η τοποθέτηση του Γ. Κασιμάτη όπου υπογραμμίζει πως «είναι να διερωτάται κανείς γιατί κατατέθηκαν στη Βουλή τα κείμενα των Συμφωνιών Δανεισμού με το νομοσχέδιο της 3.6.2010 προς κύρωση, αφού η κύρωσή τους είχε «καταργηθεί» και αντικατασταθεί με «συζήτηση και ενημέρωση» και ως έναρξη της ισχύος και της εφαρμογής τους είχε οριστεί η ημερομηνία της υπογραφής τους», ενώ

---

<sup>393</sup> Με την παράγραφο 4 του πρώτου άρθρου του ίδιου ν.3845/2010, ορίζονται τα ακόλουθα: «Παρέχεται στον Υπουργό Οικονομικών η εξουσιοδότηση να εκπροσωπεί το Ελληνικό Δημόσιο και να υπογράφει κάθε μνημόνιο συνεργασίας, συμφωνία ή σύμβαση δανεισμού, διμερή ή πολυμερή, με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τα κράτη-μέλη της ζώνης του ευρώ, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, προκειμένου να εφαρμοστεί το πρόγραμμα της προηγούμενης παραγράφου. Τα μνημόνια, οι συμφωνίες και οι συμβάσεις του προηγούμενου εδαφίου, εισάγονται στη Βουλή για κύρωση». Ωστόσο, λίγες ημέρες μετά τη δημοσίευση του ν. 3845/2010, το τελευταίο εδάφιο της παραγράφου 4 του πρώτου άρθρου τροποποιήθηκε με το ν. 3847/2010 (ΦΕΚΑ67/11.5.2010) ως εξής: «Τα μνημόνια, οι συμφωνίες και οι συμβάσεις του προηγούμενου εδαφίου εισάγονται στη Βουλή για συζήτηση και ενημέρωση. Ισχύουν και εκτελούνται από της υπογραφής τους».



θεωρεί πως σύμφωνα του άρθρου 36 § 2 και του άρθρου 28 § 1 το σύνταγμα επιβάλλει και την επικύρωση της Βουλής όσον αφορά το «μνημόνιο»<sup>394</sup>.

Ταυτόχρονα υποστηρίζει πως «είναι σαφές ότι με τις Συμφωνίες Δανεισμού παραχωρείται ή αναγνωρίζεται σε όργανα διεθνών οργανισμών (στην ΕΕ, στο ΔΝΤ και στην ΕΚΤ) και τρίτων κρατών (των κρατών μελών της Ευρωζώνης ως Δανειστών διμερών συμβάσεων δανείων) κύκλος αρμοδιοτήτων κατά το Σύνταγμα και των τριών λειτουργιών του κράτους. Πρόκειται για αρμοδιότητες: (1) της εκτελεστικής λειτουργίας, που ανήκουν στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας (ΠτΔ), στην κυβέρνηση, στους υπουργούς και στους υφυπουργούς, καθώς και σε άλλα όργανα της διοίκησης (άρθρο 26 § 2, 82, 83, 43, 44 και 101 επ. Σ), (2) της νομοθετικής λειτουργίας, που ανήκουν στη Βουλή και στον ΠτΔ (άρθρα 26 § 1 σε συνδ. με τα άρθρα 64 και 73 επ. και 42 Σ) και (3) της δικαστικής λειτουργίας, που ανήκουν στα ελληνικά δικαστήρια (άρθρα 26 § 3 και 87 επ.). Όλες αυτές οι αρμοδιότητες μεταφέρονται με τη Σύμβαση και το Μνημόνιο σε όργανα της ΕΕ (Συμβούλιο, Επιτροπή και ΕΚΤ), του ΔΝΤ και τρίτων κρατών»<sup>395</sup>.

Σε άλλο σημείο της ανάλυσής του κάνει ιδιαίτερη μνεία στον όρο του μνημονίου αναφορικά με την παραίτηση της Ελλάδας από τις ασυλίες προστασίας της εθνικής της κυριαρχίας. Συγκεκριμένα αναφέρει:

«Με την έννοια που είναι διατυπωμένος ο όρος παραίτησης από τις ασυλίες της εθνικής κυριαρχίας, δεν είναι μόνο ο αυστηρότερος όρος της Σύμβασης· είναι όρος που παραβιάζει θεμελιώδεις αρχές του δικαίου σε όλα τα επίπεδα: του διεθνούς, του ευρωπαϊκού και του εθνικού δικαίου. Όσο μπορώ να γνωρίζω, είναι όρος πρωτοφανής στις διεθνείς οικονομικές συνθήκες των σύγχρονων δημοκρατιών. Πρόκειται για όρο ο οποίος παραβιάζει τη θεμελιώδη αρχή σεβασμού της κυριαρχίας του κράτους απειλεί, θέτει σε κίνδυνο και προσβάλλει στον πυρήνα τους τα κυριαρχικά δικαιώματα, την ίδια την κυριαρχία και την υπόσταση της χώρας. Ο όρος αυτός, μέσα από την απειλή της

<sup>394</sup> Κασσιμάτης Γ., Οι Συμφωνίες Δανεισμού της Ελλάδας με την ΕΕ και το ΔΝΤ, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<http://www.dsa.gr/%CF%88%CE%B7%CF%86%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CE%B5%CE%BA%CE%B4%CF%8C%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CE%B4%CF%83%CE%B1/%CE%BF%CE%B9%CF%83%CF%85%CE%BC%CF%86%CF%89%CE%BD%CE%AF%CE%B5%CF%82%CE%B4%CE%B1%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%BF%CF%8D%CF%84%CE%B7%CF%82%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1%CF%82-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B5%CE%B5-%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%84%CE%BF-%CE%B4%CE%BD%CF%84>, σελ. 13-17.

<sup>395</sup> Κασσιμάτης Γ., Οι Συμφωνίες Δανεισμού της Ελλάδας με την ΕΕ και το ΔΝΤ, ο.π., σελ. 17-18.

κυριαρχίας του κράτους προσβάλλει τη δημοκρατική αρχή και τα πολιτικά δικαιώματα, καθώς και τα συνταγματικά και τα ανθρώπινα δικαιώματα των Ελλήνων. Ο όρος είναι, επίσης, αντίθετος προς την αρχή του κράτους δικαίου, προς την αρχή της συμβατικής ισότητας και προς την αρχή της αναλογικότητας»<sup>396</sup>.

Αυτή η θέση υποστηρίχθηκε και από άλλους συνταγματολόγους, όπως ο Γ. Κατρούγκαλος και αμφισβητήθηκε από άλλους, όπως ο Α. Μανιτάκης.

Τη διαφωνία του με αυτές τις θέσεις, αναφορικά με την εκχώρηση εθνικής κυριαρχίας, εξέφρασε ο κ. Μανιτάκης ο οποίος υποστήριξε πως η άποψη αυτή δε μπορεί να θεμελιωθεί, αφού δεν είναι δυνατό ένα μη νομικό κείμενο προπαρασκευαστικού χαρακτήρα να επιφέρει από μόνο του σημαντικούς περιορισμούς στην εκτελεστική εξουσία και να περιορίσει την εθνική κυριαρχία της χώρας. Όπως χαρακτηριστικά λέει ο κ. Μανιτάκης, «ως μη νομικά κείμενα ή ως κείμενα ήπιου δικαίου, *soft law*, που δεν έχουν επιτακτικό κανονιστικό περιεχόμενο, τα Μνημόνια δεν επάγονται, εξάλλου, από τη φύση τους, νομικούς περιορισμούς στην εθνική κυριαρχία ούτε βέβαια έχουν τη νομική ικανότητα να αναγνωρίζουν ή να μεταβιβάζουν, ακόμη και να το θέλουν, σε «όργανα διεθνών οργανισμών αρμοδιότητες που προβλέπονται από το Σύνταγμα». Άλλωστε τα συγκεκριμένα Μνημόνια δεν πρόβλεπαν, ούτως ή άλλως, καμία απολύτως μεταφορά ή εκχώρηση άσκησης κρατικής/συνταγματικής αρμοδιότητας στο ΔΝΤ ή στην ΕΕ ή στην ΕΚΤ είτε σε άλλο ευρωπαϊκό θεσμό ή διεθνή οργανισμό, πέρα από αυτές που είχαν εκχωρηθεί με την κύρωση των ευρωπαϊκών συνθηκών και υπάρχουν καταγραμμένες στην Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή με την κύρωση της διεθνούς συνθήκης συμμετοχής μας στο ΔΝΤ. Η πολιτική ευθύνη χάραξης της εθνικής δημοσιονομικής πολιτικής και γενικότερα οικονομικής πολιτικής εξακολουθεί να ανήκει και να αναλαμβάνεται με βάση της συνταγματικές προβλέψεις από την ελληνική κυβέρνηση»<sup>397</sup>.

Άλλωστε βασική θέση του κ. Μανιτάκη, όπως είδαμε και παραπάνω, είναι ότι το μνημόνιο «ως πράξη εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Στήριξης της ελληνικής

---

<sup>396</sup> Κασιμάτης Γ., Οι Συμφωνίες Δανεισμού της Ελλάδας με την ΕΕ και το ΔΝΤ, ο.π., σελ. 25.

<sup>397</sup> Μανιτάκης Α., Τα συνταγματικά ζητήματα του Μνημονίου ενόψει μοιρασμένης κρατικής κυριαρχίας και επιτηρούμενης δημοσιονομικής πολιτικής, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.constitutionalism.gr/%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%84%CE%AC%CE%BA%CE%B7%CF%82%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CF%8C%CE%BD%CE%B9%CE%BF/>.

*οικονομίας, συνιστά «μιαν άτυπη, διεθνή, προγραμματική συμφωνία δημοσιονομικού χαρακτήρα, που έχει ενστερνιστεί η Κυβέρνηση και την έχει μετουσιώσει σε πρόγραμμα της κυβερνητικής της πολιτικής, σύμφωνα με τα άρθρα 82 και 84 του Συντάγματος».*

Σε αυτό το σημείο φαίνεται να διαφωνεί, εκτός από τον κ. Κασιμάτη, και με την άποψη του κ. Παυλόπουλου, καθώς ένας από τους βασικότερους συνταγματικούς προβληματισμούς που επισημαίνει και ο κ. Π. Παυλόπουλος, σχετικά με το μνημόνιο, είναι αναφορικά με το εύρος των εξουσιοδοτήσεων. Συγκεκριμένα λέει ότι «το γενικό πλαίσιο εξουσιοδοτήσεων καλύπτει ένα ευρύτατο φάσμα της κοινωνικής και οικονομικής ζωής [...] δεύτερον, διότι την προαναφερόμενη ευρύτητα των εξουσιοδοτήσεων του Δεύτερου άρθρου επιβαρύνει το γεγονός ότι επιτρέπουν μιαν εξίσου ευρεία παρέμβαση της εκτελεστικής εξουσίας, μέσω κανονιστικών διοικητικών πράξεων, σε κρίσιμα συνταγματικώς κατοχυρωμένα ατομικά και, ιδίως, κοινωνικά δικαιώματα»<sup>398</sup>.

Ωστόσο, κατά τον κ. Μανιτάκη, «από τη στιγμή που γίνει δεκτό ότι τα "Μνημόνια Κατανόησης" αποτελούν άτυπες διεθνείς συμφωνίες ή ήπιες μορφές διεθνούς δικαιοτικής ρύθμισης, και ειδικά σε ό,τι αφορά τα ελληνικά μνημόνια, που περιέχουν προβλέψεις, στόχους ή πρόγραμμα δημοσιονομικής πολιτικής και δεν μπορούν να επιφέρουν, εξ αυτού του λόγου, έννομες συνέπειες ούτε να θίξουν τη νομική υπόσταση του κράτους ή της κυριαρχίας του, είναι προφανές ότι δεν συντρέχει λόγος εφαρμογής του άρθρου 28 του Συντάγματος ούτε του άρθρου 36 παρ, 2, αφού η εφαρμογή τους αφορά μόνον τις διεθνείς συμβάσεις ή συνθήκες». Και συμπληρώνει «οι συνταγματικές αυτές προβλέψεις αναφέρονται ρητά και αποκλειστικά στην ενσωμάτωση στην εθνική έννομη τάξη "διεθνών συμβάσεων ή διεθνών συνθηκών" και όχι άτυπων διεθνών συμφωνιών, οι οποίες δεν περιέχουν δεσμεύσεις νομικές, αλλά ρυθμίζουν ζητήματα τεχνικά ή πολιτικής φύσεως ή πραγματοποίησης δημόσιων πολιτικών»<sup>399</sup>.

Με αυτό τον τρόπο διαφώνησε ευθέως και με τον κ. Κατρούγκαλο, ο οποίος ενώ συμερίζεται την άποψη ότι το μνημόνιο δεν αποτελεί κλασική περίπτωση διεθνούς συμφωνίας παρά ταύτα υποστήριξε πως «πιστότερο στο πνεύμα του Συντάγματος θα ήταν να υπαχθεί στο πλαίσιο του άρθρου 28 και να κυρωθεί με την ειδική πλειοψηφία

---

<sup>398</sup> Παυλόπουλος Π., Παρατηρήσεις ως προς τη νομική φύση και τις έννομες συνέπειες του «Μνημονίου», βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.constitutionalism.gr/1786-paratiriseis-ws-pros-ti-nomiki-fysi-kai-tis-ennome/#\\_ftn1](https://www.constitutionalism.gr/1786-paratiriseis-ws-pros-ti-nomiki-fysi-kai-tis-ennome/#_ftn1).

<sup>399</sup> Μανιτάκης Α., Τα συνταγματικά ζητήματα του Μνημονίου ενόψει μοιρασμένης κρατικής κυριαρχίας και επιτηρούμενης δημοσιονομικής πολιτικής, ο.π.

*που η εν λόγω διάταξη απαιτεί» καθώς «η εφαρμογή του αυτονοήτως συνιστά, εν τοις πράγμασι, σημαντικότετους περιορισμούς της κρατικής κυριαρχίας»<sup>400</sup>.*

Συνεπώς λοιπόν ο κ. Μανιτάκης απορρίπτει τη θέση περί αντισυνταγματικότητας του μνημονίου όσον αφορά τόσο τη διαδικασία κύρωσής του, όσο και τον περιορισμό της εθνικής κυριαρχίας μέσω μεταβίβασης εξουσιών που ανήκουν στο κράτος, όπως υποστήριξε ο κ. Κασσιμάτης. *«Το Μνημόνιο δεν μπορεί, επομένως, για τους παραπάνω λόγους να γίνει το ίδιο αντικείμενο δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας του νόμου»<sup>401</sup>*, λέει χαρακτηριστικά.

Συμπληρωματικά όμως υποστηρίζει πως στα πλαίσια μιας δικαστικής εξέτασης είναι δυνατό να ελεγχθούν συνταγματικά τα νομοθετικά μέτρα που απαρτίζουν το μνημόνιο καθώς και να εξετασθεί το συνταγματικά θεμιτό και δικαιολογημένο ή μη της λήψης τους με αποφασιστικό κριτήριο τον σκοπό δημοσίου συμφέροντος που αυτά επιδιώκουν και έχουν αναχθεί σε σκοπούς δημοσίου συμφέροντος. Συγκεκριμένα τονίζει πως *«δεν συνάγεται ότι τα νομοθετικά μέτρα που λήφθηκαν κατ' εφαρμογήν του Μνημονίου είναι κατ' ανάγκην συνταγματικά ούτε βέβαια ότι δεν υπόκεινται σε έλεγχο συνταγματικότητας τα ίδια επειδή πρόκειται, τάχα, για εφαρμογή κοινοτικού δικαίου ή ότι διαθέτουν λόγω Μνημονίου ισχύ υπέρτερη και του Συντάγματος. Ορισμένα νομοθετικά μέτρα, ενδέχεται να είναι αντισυνταγματικά είτε διότι επιφέρουν σοβαρές προσβολές στον πυρήνα ενός δικαιώματος είτε διότι ο περιορισμός που επιφέρουν είναι αδικαιολόγητος. Αν έχουν επέλθει αντισυνταγματικές προσβολές στα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, αυτές δεν επήλθαν, τυπικά τουλάχιστον και κατά νομική κυριολεξία, από το Μνημόνιο, αλλά από τα νομοθετικά μέτρα που πραγματοποιούν τους δημοσιονομικούς στόχους του. Είναι αυτονόητο ότι τα μέτρα αυτά υπόκεινται, αφού θεσπίζονται με νόμους του ελληνικού κράτους, σε έλεγχο της συνταγματικότητάς τους από το δικαστήριο κατά τον παρεμπόδιοντα δικαστικό έλεγχο που ισχύει στη χώρα μας. Η συνταγματική άρα αξιολόγησή τους εναπόκειται, ως εγγύηση τήρησης της συνταγματικής*

---

<sup>400</sup> Κατρούγκαλος Γ., Memoranda sunt Servanda? Η συνταγματικότητα του νόμου 3845/2010 και του μνημονίου για τα μέτρα εφαρμογής των συμφωνιών με ΔΝΤ, ΕΕ και ΕΚΤ, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.constitutionalism.gr/1653-memoranda-sunt-servanda-h-syntagmatikotita-toy-nom/#\\_ftn37](https://www.constitutionalism.gr/1653-memoranda-sunt-servanda-h-syntagmatikotita-toy-nom/#_ftn37).

<sup>401</sup> Κατρούγκαλος Γ., Memoranda sunt Servanda? Η συνταγματικότητα του νόμου 3845/2010 και του μνημονίου για τα μέτρα εφαρμογής των συμφωνιών με ΔΝΤ, ΕΕ και ΕΚΤ, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.constitutionalism.gr/1653-memoranda-sunt-servanda-h-syntagmatikotita-toy-nom/#\\_ftn37](https://www.constitutionalism.gr/1653-memoranda-sunt-servanda-h-syntagmatikotita-toy-nom/#_ftn37).

νομιμότητας, όπως πάντα, στους "φυσικούς" εγγυητές της, δηλαδή στους δικαστές. Αυτοί θα κρίνουν τελικά αν είναι και πόσο και γιατί αντισυνταγματικά»<sup>402</sup>. Το μνημόνιο λοιπόν, επειδή ακριβώς αποτελεί την αιτιολογική έκθεση του νόμου δύναται να ελεγχθεί δικαστικά ως συνταγματικά θεμιτή αιτιολογία των νομοθετικών μέτρων λιτότητας της συμφωνίας μεταξύ της κυβέρνησης και θεσμών. Είναι εφικτό δηλαδή να αποδειχτεί ή όχι, εάν οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων πραγματοποιούνται για λόγους δημοσίου συμφέροντος.

Σε αυτό το σημείο φαίνεται να συγκλίνουν οι απόψεις του κ. Μανιτάκη με τον κ. Κασιμάτη, τον κ. Κατρούγκαλο και τον κ. Παυλόπουλο, καθώς δεν απορρίπτει το ενδεχόμενο συγκεκριμένα νομοθετικά μέτρα που απαρτίζουν το μνημόνιο να είναι αντισυνταγματικά ως προς το εθνικό σύνταγμα, αλλά και αντίθετες σε επίπεδο θεμελιωδών δικαιωμάτων ως προς διεθνείς και ευρωπαϊκές συμβάσεις στις οποίες συμμετέχει η χώρα. Με αυτό τον τρόπο, δικαιολογείται και η θέση που υποστηρίζεται και στην παρούσα έρευνα ότι δηλαδή τόσο ο ν. 3845/2010 όσο και οι νόμοι που τον ακολούθησαν και κυρώθηκαν στα πλαίσια του μηχανισμού στήριξης της ελληνικής οικονομίας περιλαμβάνουν διατάξεις οι οποίες ενσωματώνουν πράξεις του ενωσιακού δικαίου και οφείλουν να εξετασθούν τόσο ως προς τη συμβατότητά τους με το δίκαιο της ένωσης, ενώ ταυτόχρονα ως διατάξεις εθνικού δικαίου κρίνεται αναγκαίο να ελεγχθούν ως προς την αντισυνταγματικότητά τους.

Σύμφωνα με τον κ. Γ. Κασιμάτη, το «μνημόνιο» περιλάμβανε σωρεία αντισυνταγματικών διατάξεων που «επιβαρύνουν ατομικώς τους Έλληνες. Συγκεκριμένα, περιέχουν διατάξεις: επιβολής φορολογίας, οικονομικής συνεργασίας μέσω δανεισμού και συμμετοχής στην ΕΕ, σοβαρών παραχωρήσεων εθνικής κυριαρχίας και επιβολής σοβαρών ατομικών βαρών στους Έλληνες (περικοπές μισθών, συντάξεων κ.ά.)». Και συμπληρώνει ότι «η Σύμβαση και το Μνημόνιο [...] περιέχουν διατάξεις και όρους που δε συμβιβάζονται με ένα ευρύ φάσμα θεμελιωδών δικαιωμάτων τα οποία εγγιώνται η ΕΕ και τα Συντάγματα των κρατών μελών της, καθώς και το Συμβούλιο της Ευρώπης η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (ΕΣΔΑ) και ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης(ΧΘΔ., που καλύπτει τον ευρύτερο χώρο της ευρωπαϊκής νομιμότητας. Πρόκειται κυρίως για διατάξεις που προσδιορίζουν αναγκαστικές

<sup>402</sup> Μανιτάκης Α., Τα συνταγματικά ζητήματα του Μνημονίου ενόψει μοιρασμένης κρατικής κυριαρχίας και επιτηρούμενης δημοσιονομικής πολιτικής, ο.π.

*περικοπές και μειώσεις μισθών, επιδομάτων, συντάξεων, επιδομάτων ανεργίας και «πάγωμα» μισθών και συντάξεων με νομοθετημένες προβλέψεις αυξήσεων»<sup>403</sup>.*

Σύμφωνα με τον κ. Γ. Κατρούγκαλο μάλιστα, «η αντισυνταγματικότητα των σχετικών ρυθμίσεων δεν είναι “σημειακή”, δεν υπονομεύει μόνον πλευρές της προστασίας των εργασιακών και κοινωνικών δικαιωμάτων, αλλά πλέον θέτει σε αμφισβήτηση συνολικά το χαρακτήρα της ελληνικής πολιτείας ως κοινωνικού κράτους και την παραδοσιακής προστατευτική λειτουργία του εργατικού δικαίου»<sup>404</sup>.

Πέραν των συνταγματικών ζητημάτων που εγείρονται ως προς τη θεσμική υπόσταση του μνημονίου, υπάρχουν συγκεκριμένες πτυχές οι οποίες δημιουργούν, και κατά την άποψη του κ. Π. Παυλόπουλο, σοβαρά προβλήματα συνταγματικότητας. Υπογραμμίζει λοιπόν ότι υπό αυτό το θεσμικό πρίσμα το μνημόνιο πρέπει να κριθεί συνταγματικά διότι σε πολλές από τις διατάξεις του μνημονίου εντοπίζεται αντισυνταγματικότητα.

Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα συνταγματικότητας που αναφέρει είναι η προσβολή του ίδιου του κοινωνικού κεκτημένου. Σύμφωνα με τον κ. Π. Παυλόπουλο «αρκετές –και καίριες σημασίας– διατάξεις του ν. 3845/2010, ιδίως δε του δεύτερου και τρίτου άρθρου, φαίνεται να θίγουν κατά την εφαρμογή τους τον πυρήνα συγκεκριμένων συνταγματικώς κατοχυρωμένων κοινωνικών δικαιωμάτων, όπως ο πυρήνας αυτός έχει προσδιορισθεί μέσω της νομολογίας των αρμόδιων δικαστηρίων»<sup>405</sup>.

Στις διατάξεις αυτές περιλαμβάνονται, όπως και ο ίδιος επισημαίνει, οι διατάξεις της παραγράφου 7 του άρθρου 2 του ν.3845/2010 για τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας καθώς και οι διατάξεις του άρθρου 3 όπου προβλέπουν «μειώσεις και περικοπές

---

<sup>403</sup> Κασιμάτης Γ., Οι Συμφωνίες Δανεισμού της Ελλάδας με την ΕΕ και το ΔΝΤ, ο.π., σελ.36-38.

<sup>404</sup> Κατρούγκαλου Γ., Το Παρασύνταγμα του Μνημονίου και ο άλλος δρόμος, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<https://tvxs.gr/news/%CE%AD%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%88%CE%B1%CE%BD-%CE%B5%CE%AF%CF%80%CE%B1%CE%BD/%CF%84%CE%BF-%C2%AB%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B1%CF%83%CF%8D%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BF-%CE%AC%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CF%82-%CE%B4%CF%81%CF%8C%CE%BC%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B3-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%8D%CE%B3%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CF%85-0>

<sup>405</sup> Παυλόπουλος Π., Παρατηρήσεις ως προς τη νομική φύση και τις έννομες συνέπειες του «Μνημονίου», βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.constitutionalism.gr/1786-paratiriseis-ws-pros-ti-nomiki-fysi-kai-tis-ennome-sunepeies-tou-mnimoniu/>



*αποδοχών, επιδομάτων και κάθε είδους απολαβών καθώς και των επιδομάτων Χριστουγέννων και Πάσχα, όσων υπηρετούν με οιαδήποτε σχέση εργασίας στον ευρύτερο δημόσιο τομέα»<sup>406</sup>, κάτι το οποίο έρχεται σε ευθεία σύγκρουση και με την ΕΣΔΑ, ενώ αντίστοιχο προβληματισμό προκαλούν και οι ρυθμίσεις της παραγράφου 8 του ίδιου άρθρου, σύμφωνα με τις οποίες καταστρατηγείται η συλλογική αυτονομία σε ευθεία αντίθεση με μια σειρά διεθνών και ευρωπαϊκών κανόνων.*

*Αντίστοιχα ο κ. Γ. Σωτηρέλης κάνει λόγο για πλήρη ανατροπή της κανονιστικής εμβέλειας των δικαιωμάτων, υποστηρίζοντας πως «δεν έχουμε να κάνουμε απλώς με επί μέρους αλλοιώσεις και συρρικνώσεις του πεδίου προστασίας των εν λόγω δικαιωμάτων. Η σύγχρονη συνταγματική πραγματικότητα των δικαιωμάτων μαρτυρεί ότι βρισκόμαστε μπροστά σε μια μεγάλη ανατροπή των έως τώρα στερεοτύπων, κυριολεκτικά για μια αλλαγή παραδείγματος [...] Η τάση αυτή διεύρυνσης της προστατευτικής εμβέλειας των κοινωνικών δικαιωμάτων δεν ανασχέθηκε απλώς, το τελευταίο διάστημα, αλλά κυριολεκτικά ανατράπηκε, καθώς η κοινωνική προστασία έγινε πολύ σύντομα παρανάλωμα στον βωμό της κρίσης»<sup>407</sup>.*

Λαμβάνοντας υπόψη τις απόψεις των συνταγματολόγων που αναλύσαμε παραπάνω, ενδεχομένως να μην έγινε σαφές ποια πλευρά έχει δίκαιο όσον αφορά τη νομική φύση του μνημονίου, για το αν δηλαδή αυτό αποτελεί μια διεθνής συμφωνία ή όχι και συνεπώς να μην μπορεί να διατυπωθεί με ασφάλεια κάποιου είδους κρίση για την συνάφεια του με το Σύνταγμα σε αυτό το πλαίσιο. Ωστόσο στο κομμάτι που ενδιαφέρει περισσότερο την παρούσα έρευνα φαίνεται να υπάρχει σύγκλιση απόψεων. Όλοι φαίνεται να συμφωνούν ότι αρκετά από τα νομοθετικά μέτρα που απαρτίζουν τα μνημόνια προκαλούν συνταγματικούς προβληματισμούς και σε κάθε περίπτωση δύναται και επιτάσσεται να ελεγχθούν δικαστικά ως προς την συνταγματικότητά τους ή μη.

Σε πρώτο στάδιο πρέπει να γίνει έλεγχος των «προβληματικών» ρυθμίσεων, ως εθνικών νομικών ρυθμίσεων, βάσει το εθνικό Σύνταγμα. Σε περίπτωση που διαπιστωθεί αντίθεση προς αυτό στη συνέχεια είναι ανάγκη να εξεταστεί η σχέση των

---

<sup>406</sup> Παυλόπουλος Π., Παρατηρήσεις ως προς τη νομική φύση και τις έννομες συνέπειες του «Μνημονίου», βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.constitutionalism.gr/1786-paratiriseis-ws-pros-ti-nomiki-fysi-kai-tis-ennome/#\\_ftn1](https://www.constitutionalism.gr/1786-paratiriseis-ws-pros-ti-nomiki-fysi-kai-tis-ennome/#_ftn1)

<sup>407</sup> Σωτηρέλης Γ., Το Σύνταγμα στην εποχή της κρίσης. Προς έναν νέο συνταγματισμό; , Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.constitutionalism.gr/syntagma-krisi-neos-syntagmatismos/>.



διατάξεων αυτών, ως κειμένου ενσωμάτωσης ενωσιακού δικαίου με διατάξεις και αρχές του ενωσιακού δικαίου. Κατόπιν, πρέπει να αναζητηθεί η διακρίβωση της ύπαρξης μιας κοινής, συνταγματικής υφής, για το εθνικό Σύνταγμα και το ενωσιακό δίκαιο αρχής, από την ανάλυση του ουσιαστικού περιεχομένου της οποίας, να είναι δυνατόν να προκύψει μία σαφής κρίση περί της αντίθεσης ή της συμφωνίας των υπό εξέταση ρυθμίσεων με αυτήν. Ο χαρακτηρισμός «αντισυνταγματικός» στον περιορισμό των δικαιωμάτων μπορεί να ισχύσει μόνο εάν και εφόσον κρίνουμε την συνταγματικότητα των νομοθετικών μέτρων σε σχέση με τις διεθνείς και ευρωπαϊκές συμφωνίες, τις οποίες έχει κυρώσει η Ελλάδα και έχει συμπεριληφθεί στην εθνική έννομη τάξη και το Σύνταγμα.

### 6.3 Οι δικαστικές αποφάσεις για τα Μνημόνια

Η οικονομική κρίση έχει τραντάξει από τα θεμέλια και το σύγχρονο συνταγματικό κράτος. Η εθνική και η λαϊκή κυριαρχία καθώς και το κράτος δικαίου τσαλακώθηκαν λόγω της κρίσης, αλλά τη χειρότερη εικόνα όλων παρουσιάζει το σύστημα προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων.

Η κοινωνική κατάσταση στη Ελλάδα, όπως έχει διαμορφωθεί τα τελευταία τουλάχιστον, οχτώ χρόνια, έχει σημασία όχι μόνο οικονομική και πολιτική, αλλά και νομική, δεδομένου ότι συνδέεται με τα μνημόνια<sup>408</sup> και τα εφαρμοστικά τους μέτρα, τα οποία πλήττουν, κατά κύριο λόγο, τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ιδιαίτερα πλήττονται τα δικαιώματα που απορρέουν από το δίκαιο της κοινωνικής ασφάλισης της υγείας, της παιδείας, αλλά και από το εργατικό δίκαιο. Τα μέτρα λιτότητας που επιβλήθηκαν στα πλαίσια των μνημονίων έχουν οδηγήσει τους Έλληνες σε συνθήκες πρωτοφανούς φτώχειας και ανεργίας, αύξησης των αστέγων και αδυναμίας ακόμα επαρκούς διατροφής και προστασίας της υγείας τους.

---

<sup>408</sup> «Μνημόνια» είναι συμφωνίες - παρακολουθήματα της δανειακής σύμβασης (διεθνούς) μεταξύ της Ελλάδας και των δανειστών της (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και Διεθνές Νομισματικό Ταμείο) με συμβατικές δεσμεύσεις για την λήψη μέτρων ιδίως νομοθετικών από πλευράς της ελληνικής κυβέρνησης με στόχο την οικονομική ανάκαμψη της χώρας ώστε να είναι σε θέση να εκπληρώσει τις δανειακές της υποχρεώσεις. Οι εφαρμοστικοί νόμοι για τα μνημόνια είναι ο Ν. 3845/2010 για το πρώτο μνημόνιο, ο Ν. 4046/2012 για το δεύτερο μνημόνιο και ο Ν. 4336/2015 για το τρίτο μνημόνιο που υπέγραψε η Ελλάδα).

Η κοινωνική αυτή κατάσταση έχει τεράστια νομική σημασία γιατί παρέχει στοιχεία στη δικαστική αρχή της χώρας προκειμένου να καθορίσει τα κριτήρια βάσει των οποίων κρίνεται η νομιμότητα των περιορισμών θεμελιωδών δικαιωμάτων, ιδίως, για την εφαρμογή ή όχι της αρχής της αναλογικότητας, όπως οριοθετείτε τόσο στο Σύνταγμα της Ελλάδας (άρθρο 25 παρ. 1 εδ. δ')<sup>409</sup> όσο και στο Διεθνές και Ευρωπαϊκό Δίκαιο (μέσα από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη, τις Συνθήκες της Ε.Ε.<sup>410</sup>, τους Κανονισμούς και Οδηγίες κοινωνικού περιεχομένου.

### 6.3.1 Οι αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας

Στο σημείο αυτό θα πραγματοποιηθεί μια απόπειρα να διαπιστωθεί εάν τα μέτρα λιτότητας που επιβλήθηκαν στην Ελλάδα στο πλαίσιο της δημοσιονομικής πειθαρχίας, είναι αντισυνταγματικά, δηλαδή αν αντίκεινται σε διατάξεις του Συντάγματος, μέσα από τα μάτια του Συμβουλίου της Επικρατείας και των αποφάσεών του για υποθέσεις που έφτασαν στο δικαστήριο.

#### 6.3.1.1 Απόφαση 668/2012 του ΣτΕ για το Μνημόνιο Ι

Οι αμφισβητήσεις για το Μνημόνιο εκφράστηκαν τόσο σε θεωρητικό επίπεδο όσο και στο πλαίσιο της δίκης που ξεκίνησαν σειρά αιτούντων στο Συμβούλιο της Επικρατείας καταθέτοντας αίτηση ακυρώσεως. Η πρώτη απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας (668/2012) αφορά την από κοινού προσφυγή δεκατριών επαγγελματικών φορέων (όπως ο Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, ΑΔΕΔΥ, κ.τ.λ.) και ιδιωτών κατά του πρώτου

---

<sup>409</sup> Άρθρο 25 [Αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου, προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων] «1. Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιση και αποτελεσματική άσκησή τους». Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν. Οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας.

<sup>410</sup> Fact Sheets on the European Union, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/el/displayFtu.html?ftuId=FTU\\_5.10.8.html](http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/el/displayFtu.html?ftuId=FTU_5.10.8.html).

Μνημονίου<sup>411</sup>, οι οποίοι ζητούσαν την ακύρωση πράξεων<sup>412</sup> της οικονομικής πολιτικής του 2010 καθώς και την ακύρωση των μέτρων που ελήφθησαν σχετικά με τα επιδόματα αδειάς και εορτών<sup>413</sup>.

Οι σύμβουλοι Επικρατείας έπειτα από πέντε διασκέψεις που έγιναν κεκλεισμένων των θυρών, με μεγάλη πλειοψηφία (υπήρξαν μειοψηφίες έξι έως δέκα δικαστών, σε επιμέρους ζητήματα που τέθηκαν), έκριναν ότι το πρώτο μνημόνιο (Ν. 3845/2010) ήταν συνταγματικό.

Οι 55 σύμβουλοι Επικρατείας έκριναν κατά πλειοψηφία (αν και υπήρξαν αρκετές μειοψηφίες σε επιμέρους ζητήματα) ότι το πρώτο μνημόνιο (Ν. 3845/2010) δεν

---

<sup>411</sup> Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, Η δίκη του μνημονίου, 2011, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<http://www.dsa.gr/%CE%88%CE%B7%CF%86%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CE%B5%CE%BA%CE%B4%CF%8C%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CE%B4%CF%83%CE%B1/%CE%B7-%CE%B4%CE%AF%CE%BA%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CE%BF%CF%85>

και

Δελτίο Τύπου 29-7-2010 ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΓΙΑ ΤΟ ΜΝΗΜΟΝΙΟ:

<http://www.dsa.gr/%CE%B4%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CF%8D%CF%80%CE%BF%CF%85/%CE%B4%CE%B7%CE%BB%CF%8E%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%AD%CE%B4%CF%81%CE%BF%CF%85/%CE%B4%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%B9%CE%BF-%CF%84%CF%85%CF%80%CE%BF%CF%85-29-7-2010-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%86%CF%85%CE%B3%CE%B7-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%BF>

<sup>412</sup> «Οι αιτούντες επιδίωκαν να ακυρωθεί η πράξη με αριθμό 2/14924/0022/1.4.2010 του Υφυπουργού οικονομικών, με τίτλο «Παροχή Οδηγιών για την υλοποίηση εισοδηματικής πολιτικής έτους 2010», με την οποία κοινοποιήθηκαν στις αρμόδιες υπηρεσίες οι διατάξεις του Ν.3833/2010, β) η υπ' αριθ. 2/35981/0022/28.5.2010 πράξη του ίδιου Υφυπουργού με τίτλο « Παροχή Οδηγιών για την υλοποίηση μισθολογικών ρυθμίσεων», με την οποία γνωστοποιήθηκαν οι μεταρρυθμίσεις του Ν. 3845/2010 στις υπηρεσίες γ) η υπ' αριθ. Φ80000/14254/1097/6.7.2010 κοινής απόφασης των Υφυπουργών Οικονομικών και Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης με τίτλο «Ρύθμιση των προϋποθέσεων, του τρόπου και χρόνου καταβολής από τους οργανισμούς κύριας ασφάλισης αρμοδιότητας του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, πλην ΟΓΑ, των επιδομάτων εορτών Χριστουγέννων-Πάσχα και επιδόματος αδειάς» και δ) πράξεις περί αναλύσεων αποδοχών, βεβαιώσεων αποδοχών ή αποδείξεων πληρωμής αποδοχών, που αφορούν καθένα από τα είκοσι δύο αιτούντα φυσικά πρόσωπα και που φαίνεται ότι περικόπηκαν οι αποδοχές τους κατ'εφαρμογή των Ν.3833/2010 και του Ν. 3845/2010».

<sup>413</sup> Απόφαση 668/2012, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW166/%CE%A3%CF%84%CE%95%206682012.pdf> και <http://www.dsanet.gr/Epikairothta/Nomologia/6682.htm>.

χρειαζόταν να ψηφιστεί από τη Βουλή με την αυξημένη πλειοψηφία των 3/5, καθώς δεν αποτελεί Διεθνή Σύμβαση σύμφωνα με το άρθρο 28 του Συντάγματος<sup>414</sup>.

Συγκεκριμένα, οι σύμβουλοι Επικρατείας επισήμαναν ότι το Μνημόνιο, παρά το γεγονός ότι το κείμενό του έχει καταρτιστεί στην αγγλική γλώσσα, δεν έχει τον χαρακτήρα Διεθνούς Συνθήκης μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης και της Ελλάδας, ούτε πολύ περισσότερο μεταξύ της τελευταίας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, το οποίο δεν έχει υπογράψει το Μνημόνιο. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην απόφαση: «Δεν αποτελεί δε το Μνημόνιο διεθνή συνθήκη, διότι με αυτό δεν αναλαμβάνονται αμοιβαίες δεσμεύσεις των μερών που υπέγραψαν το κείμενό του στην αγγλική γλώσσα, ούτε, άλλωστε, προβλέπονται νομικά μέσα για τον εξαναγκασμό των ελληνικών αρχών στην πιστή και απαρέγκλιτη εφαρμογή του ή άλλου είδους νομικής φύσεως κυρώσεις, μέσω των οποίων θα επιτυγχανόταν εμμέσως ο ίδιος σκοπός, ούτε προκύπτει ότι τα υπογράψαντα το ανωτέρω κείμενο μέρη θέλησαν να προσδώσουν, κατ' εξαίρεση, νομική δεσμευτικότητα στο κείμενο αυτό»<sup>415</sup>.

Σύμφωνα με την κρίση ότι το μνημόνιο δεν αποτελεί παραδοσιακή διεθνή σύμβαση απορρίπτεται και το γεγονός ότι με το Μνημόνιο αναγνωρίζονται εξουσίες σε όργανα διεθνών οργανισμών, οι οποίες δεν περιορίζουν καθ' οιονδήποτε τρόπο την άσκηση της εθνικής κυριαρχίας, ενώ ταυτόχρονα η Κυβέρνηση διατηρεί την κατ' άρθρο 82 του Συντάγματος εξουσία της για τη χάραξη της γενικής πολιτικής της χώρας.

Παράλληλα, όπως τονίζουν, συνάδουν με το Σύνταγμα και το Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), όσο και με τις διεθνείς συμβάσεις τα περιοριστικά μέτρα που επιβάλλει το Μνημόνιο, όπως οι περικοπές αποδοχών, συντάξεων, επιδομάτων, επιδομάτων θερινών διακοπών, δώρων εορτών (Χριστουγέννων και Πάσχα) κ.λπ., ενώ σε άλλο σημείο της δικαστικής

---

<sup>414</sup> Αντωνίου Θ. Δ., Η απόφαση της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας για το Μνημόνιο – Μια ευρωπαϊκή υπόθεση χωρίς ευρωπαϊκή προσέγγιση, 11 Φεβρουαρίου 2013, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

[http://www.constitutionalism.gr/category/%CF%83%CF%8D%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BA%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B7-%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CF%8C%CE%BD%CE%B9%CE%BF/page/3/.](http://www.constitutionalism.gr/category/%CF%83%CF%8D%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BA%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B7-%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CF%8C%CE%BD%CE%B9%CE%BF/page/3/)

<sup>415</sup> Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW166/%CE%A3%CF%84%CE%95%206682012.pdf>

απόφασης αναφέρεται ότι λόγοι δημοσίου συμφέροντος δικαιολογούν αυτές τις περικοπές στις αποδοχές και συντάξεις, οι οποίες είναι μέσα σε βιώσιμα επίπεδα.

Η απόφαση του ΣτΕ ενισχύεται αναφέροντας πως η διαδικασία έκτακτης χρηματοδότησης ξεκινά κατόπιν αιτήματος του κράτους που βρίσκεται σε ανάγκη, αφού αντιμετωπίζει δυσχέρεια ρευστότητας ή παύση πληρωμών. Η Ελλάδα λοιπόν, είχε φτάσει σε ένα σημείο όπου οι προβλεπόμενες τιμές χρέους και δημοσιονομικού ελλείμματος, ήταν πολύ παραπάνω από το προβλεπόμενο των κρατών της Ευρωζώνης. Γι' αυτό και στο πλαίσιο της δημοσιονομικής πειθαρχίας η χώρα έλαβε μέτρα για την μείωση του ελλείμματος, όπως η μείωση του μισθολογικού κόστους, η μείωση των απασχολούμενων στον δημόσιο τομέα, η περικοπή επιδομάτων, η αύξηση της φορολογίας, κ.τ.λ.<sup>416</sup> Ακόμη, κατά τους συμβούλους Επικρατείας, με το Μνημόνιο ελήφθησαν μέτρα δημοσιονομικής προσαρμογής για την άμεση αντιμετώπιση της οξείας δημοσιονομικής κρίσης, η οποία είχε καταστήσει αδύνατη την εξυπηρέτηση των δανειακών αναγκών της χώρας, μέσω των διεθνών αγορών, με παράλληλα πιθανά ανοικτό το ενδεχόμενο χρεοκοπίας της χώρας.

Συνεπώς το σκεπτικό ήταν ότι οι περικοπές αποτελούν μέρος ενός προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής και διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων για την ελληνική οικονομία, το οποίο αποσκοπεί στην βελτίωση της οικονομικής κατάστασης, την εκπλήρωση των αναγκών της χώρας και την εισροή εισόδων στο δημόσιο ταμείο σε σύντομο χρονικό διάστημα. Τα επίμαχα μέτρα, που επιβάλλει το Μνημόνιο, τα οποία αποτελούν τμήμα του ευρύτερου προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής και προώθησης διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων της ελληνικής οικονομίας, δικαιολογούνται κατ' επίκληση σοβαρών λόγων δημοσίου συμφέροντος, οι οποίοι αποτελούν, ταυτοχρόνως, και σκοπούς κοινού ενδιαφέροντος των κρατών – μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς διασφαλίζουν την σταθερότητα της Ευρωζώνης. Συγκεκριμένα η δικαστική απόφαση αναφέρει πως «η θεσπισθείσα με τους νόμους 3833/2010 και 3845/2010 περικοπή αποδοχών και επιδομάτων εργαζομένων στο Δημόσιο και τον ευρύτερο δημόσιο τομέα και συνταξιοδοτικών παροχών αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής και προωθήσεως διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων της ελληνικής οικονομίας, το οποίο, συνολικώς

---

<sup>416</sup> Απόφαση 668/2012, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW166/%CE%A3%CF%84%CE%95%206682012.pdf>, όπως επίσης: <http://www.dsanet.gr/Epikairothta/Nomologia/6682.htm>.

εφαρμοζόμενο, αποσκοπεί τόσο στην αντιμετώπιση της κατά την εκτίμηση του νομοθέτη άμεσης ανάγκης καλύψεως οικονομικών της χώρας όσο και στη βελτίωση της μελλοντικής δημοσιονομικής και οικονομικής της καταστάσεως, δηλαδή στην εξυπηρέτηση σκοπών, που συνιστούν κατ' αρχήν σοβαρούς λόγους δημοσίου συμφέροντος<sup>417</sup>.

Τέλος, κρίθηκε από τους δικαστές ότι οι διατάξεις του Μνημονίου δεν προσκρούουν - όπως υποστηρίζουν ο ΔΣΑ, η ΑΔΕΔΥ, κ.λπ.- σε μία πλειάδα άρθρων του Συντάγματος, όπως είναι το άρθρο 2 για την προστασία της ανθρώπινης αξίας, το άρθρο 4 που κατοχυρώνει την αρχή της ισότητας, το άρθρο 17 για την προστασία της ιδιοκτησίας, στην έννοια της οποίας περιλαμβάνεται και ο μισθός και το άρθρο 25 που αφορά την αρχή της αναλογικότητας<sup>418</sup>.

Κατόπιν αυτών, όλες οι προσφυγές απορρίφθηκαν. Η εν λόγω απόφαση πυροδότησε την αντίδραση του δικηγορικού συλλόγου Αθηνών, ο οποίος και θα καταθέσει προσφυγή στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων<sup>419</sup>.

*«Στο πλαίσιο αυτό αποφασίσαμε να απευθυνθούμε στο τελευταίο καταφύγιο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στο Στρασβούργο για την κατάφωρη παραβίαση των θεμελιωδών*

---

<sup>417</sup> Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW166/%CE%A3%CF%84%CE%95%206682012.pdf>.

<sup>418</sup> Απορρίπτεται ο ισχυρισμός για παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας (άρθρο 25 και άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ), δηλαδή για την υιοθέτηση ηπιότερων μέτρων, καθώς και της αρχής της ισότητας (άρθρο 4). Τα μέτρα της μείωσης των αποδοχών των εν ενεργεία υπαλλήλων και των συνταξιοδοτικών παροχών πάρθηκαν υπέρ της δημόσιας ωφέλειας, είναι μέσα σε βιώσιμα επίπεδα, δεν αντίκεινται «σε κάποια συνταγματική διάταξη (δεν παραβιάζεται το δικαίωμα ιδιοκτησίας) και δεν αποτελούν περιπτώσεις αυθαίρετης ενιαίας μεταχείρισης προσώπων, που τελούν υπό διαφορετικές συνθήκες». Συνεπώς σε καμία συνταγματική διάταξη δεν ορίζεται το ύψος των αποδοχών ή συντάξεων και δεν αποκλείεται η αλλαγή τους λόγω των συντρεχουσών συνθηκών.

<sup>419</sup> Στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων θα μεταφέρει ο Δικηγορικός Σύλλογος Αθήνας τη νομική μάχη για το Μνημόνιο 1 μετά τη δημοσίευση της απόφασης της ολομέλειας του ΣτΕ με την οποία κρίθηκε συνταγματικό, νόμιμο, σύμφωνο με τις διεθνείς συμβάσεις και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ). Ο ΔΣΑ επίσης αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο για αναψηλάφηση της δίκης, θεωρώντας ότι από το 2010, οπότε και ψηφίστηκε, μέχρι σήμερα έχουν αλλάξει άρθρη τα δεδομένα. TVXS.gr, Προσφυγή δικηγόρων - μηχανικών κατά του Μνημονίου Ι στο ΕΔΑΔ, 2012, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://tvxs.gr/news/ellada/prosfygi-dikigoron-mixanikon-kata-toy-mnimonioy-i-sto-eyropaiko-dikastirio>.

*δικαιωμάτων των Ελλήνων, τα οποία προστατεύονται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου»<sup>420</sup>*, αναφέρουν στο δελτίο τύπου.

Σε κάθε περίπτωση το ΣτΕ με την απόφασή του αυτή δεν αφήνει την παραμικρή αμφιβολία πως δεν θα πρέπει η κρίση του περί συνταγματικότητας να θεωρείται δεδομένη, αλλά κάθε φορά ο επιβαλλόμενος περιορισμός θα πρέπει να δικαιολογείται, σαφώς, από την ύπαρξη σημαντικού λόγου δημοσίου συμφέροντος.

Μάλιστα, είναι δόκιμο να επισημανθεί πως, στις αποφάσεις που έπονται της συγκεκριμένης (βλ. παρακάτω την 2287/2015), το ακυρωτικό δικαστήριο αντιστρέφει το βάρος απόδειξης, επιζητώντας πλέον από το ίδιο το κράτος να αποδεικνύει τη μη διακινδύνευση της αξιοπρεπούς διαβίωσης των μισθωτών και συνταξιούχων, προκειμένου ο περιορισμός των δικαιωμάτων να είναι συνταγματικά ανεκτός.

Στη παρούσα φάση όμως η απόφαση αυτή του Συμβουλίου της Επικρατείας οδήγησε στην συνέχιση των μνημονιακών μέτρων καθώς δεν θεωρήθηκε πως δεν τίθεται ζήτημα παραβίασης των κοινωνικών δικαιωμάτων.

#### 6.3.1.2 Η απόφαση Ολομέλειας ΣτΕ 2307/2014

Δύο χρόνια αργότερα, και ενόψει του «Μνημονίου ΙΙ», η Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας βγάζει την απόφαση 2307/2014<sup>421</sup>, η οποία έκρινε επί της Πράξης του Υπουργικού Συμβουλίου (ΠΥΣ) που εκδόθηκε με βάση το νόμο 4046/2012 – παράρτημα του οποίου υπήρξε το «Μνημόνιο ΙΙ», ως συμπληρωματικό του «Μνημονίου Ι».

Η απόφαση αυτή πάρθηκε μετά την προσφυγή εννιά συνδικαλιστικών οργανισμών στο δικαστήριο, αιτούντες την ακύρωση των εργασιακών μέτρων που τίγονται στο δεύτερο

---

<sup>420</sup> Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, Παρέμβαση ΔΣΑ ενώπιον του ΕΔΔΑ κατά του μνημονίου, 2012, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<http://www.dsa.gr/%CE%BD%CE%AD%CE%B1/%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%8E%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%AD%CE%BC%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B7-%CE%B4%CF%83%CE%B1-%CE%B5%CE%BD%CF%8E%CF%80%CE%B9%CE%BF%CE%BD-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B5%CE%B4%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%AC-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CE%BF%CF%85>

<sup>421</sup> Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW237/APOFASI%202307-2014%20STE.pdf>



Μνημόνιο<sup>422</sup>. Η προσφυγή αυτή αφορούσε κυρίως το άρθρο 22 του Συντάγματος περί του δικαιώματος στην εργασία καθώς τα μέτρα προέβλεπαν την κατάργηση της ρήτηρας μονιμότητας, το πάγωμα των ωριμάνσεων, την κατάργηση της μονομερούς προσφυγής στη διαιτησία, τον καθορισμό μέγιστης διάρκειας των συλλογικών συμβάσεων εργασίας. Η Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας με την υπ' αριθμ. 2307/2014 απόφασή της έκρινε αντισυνταγματικό το Μνημόνιο ΙΙ (νόμος 4046/2012) μόνο όμως κατά το σκέλος που αφορά την κατάργηση της δυνατότητας των σωματείων να καταφεύγουν μονομερώς σε διαιτησία<sup>423</sup>, μετά την αποτυχία να συναφθεί συλλογική σύμβαση εργασίας<sup>424</sup>. Ειδικότερα, η Ολομέλεια του ΣτΕ έκρινε ότι είναι αντισυνταγματική (αντίθετη στο άρθρο 22, παράγραφος 2 του Συντάγματος) η κατάργηση της μονομερούς προσφυγής στη διαιτησία (νόμοι 1876/1990 και 3899/2010) για την επίλυση εργασιακών θεμάτων (αύξηση αποδοχών, επιδόματα, άδειες, αργίες, κ.λπ.). Αντιθέτως, όλα τα υπόλοιπα μέτρα που προβλέφθηκαν σε βάρος των εργαζομένων του ιδιωτικού τομέα από το Μνημόνιο ΙΙ, όπως είναι η μείωση των αποδοχών των εργαζομένων κατά 22% και κατά 32% για τους νέους κάτω των 25 ετών, η κατάργηση του επιδόματος γάμου, η κατάργηση της υπογραφής των εθνικών γενικών συλλογικών συμβάσεων εργασίας (κατώτερες αποδοχές) μετά από διαπραγματεύσεις εργοδοτών και εργαζομένων (ΣΕΒ-ΓΕΣΕΕ), η λεγόμενη «μετενέργεια», κ.λπ., κρίθηκαν από την Ολομέλεια του ΣτΕ συνταγματικά κι ότι δεν είναι αντίθετα με τις Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ)<sup>425</sup>.

---

<sup>422</sup> Υπενθυμίζεται ότι τον Ιανουάριο του 2012 είχαν προσφύγει στο ΣτΕ μεταξύ των άλλων, η Γ.Σ.Ε.Ε., η Ο.Τ.Ο.Ε., η Πανελλήνια Ομοσπονδία Ενώσεων Συντακτών (Π.Ο.Ε.Σ.Υ.), Σύλλογοι τραπεζοϋπαλλήλων (Γενικής Τραπεζής Ελλάδος, Τράπεζας Αττικής και στη Marfin-Εγνατία Τράπεζα), καθώς και άλλα σωματεία εργαζομένων από διάφορους χώρους. Στη συνέχεια στις 7 Δεκεμβρίου 2012 συζητήθηκε η υπόθεση ενώπιον της Ολομέλειας του ΣτΕ. Πρόεδρος ήταν ο Κωνσταντίνος Μενουδάκος, εισηγητής ο σύμβουλος Επικρατείας Ηρακλής Τσακόπουλος και συμμετείχαν συνολικά 31 δικαστές. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι στην απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ για το Μνημόνιο Ι (απόφαση 668/2012) συμμετείχαν 55 δικαστές.

<sup>423</sup> Να σημειωθεί ότι η διαιτησία είναι ένας μηχανισμός επίλυσης συλλογικών διαφορών εργασίας σε περίπτωση αποτυχίας των συλλογικών διαπραγματεύσεων.

<sup>424</sup> Η Ολομέλεια του Ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου με μία απόφαση 60 σελίδων (2307/2014) αποφάνθηκε ότι είναι αντισυνταγματική (αντίθετη στο άρθρο 22 παράγραφος 2 του Συντάγματος) η κατάργηση της μονομερούς προσφυγής στη διαιτησία (νόμοι 1876/1990 και 3899/2010) για την επίλυση εργασιακών θεμάτων (αύξηση αποδοχών, επιδόματα, άδειες, αργίες, κ.λπ.).

<sup>425</sup> Η Καθημερινή, ΣτΕ: Αντισυνταγματικό μόνο για τη διαιτησία το «Μνημόνιο ΙΙ», 2014, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.kathimerini.com.cy/gr/ellada/175800/?ctype=ar>.

Την ίδια στιγμή, το ΣτΕ απεφάνθη ότι η ρύθμιση από το νομοθέτη των όρων εργασίας κατά τρόπο αποκλειστικό -καθώς και των ζητημάτων που αφορούν τις εργασιακές σχέσεις- είναι συνταγματικά επιτρεπτή, όταν συντρέχουν λόγοι δημοσίου και γενικότερου κοινωνικού συμφέροντος, συνδεδεμένοι με τη λειτουργία της εθνικής οικονομίας, και ενόσω αυτοί διαρκούν. Οι δικαστές απέρριψαν συνεπώς ως αβάσιμους για «λόγους υπέρτερου κοινωνικού συμφέροντος» όλους τους ισχυρισμούς της Γ.Σ.Ε.Ε., της Ο.Τ.Ο.Ε., των άλλων Οργανώσεων, κ.λπ. που είχαν προσφύγει στο ΣτΕ, εκτός από αυτούς που αφορούν την διαιτησία.

Από την απόφαση αυτή και μετά όμως, η στάση της Ολομέλειας του Συμβουλίου άλλαξε και πλέον το εθνικό δικαιοδοτικό όργανο διατίθεται θετικά ως προς την προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων<sup>426</sup>.

### 6.3.1.3 Η απόφαση Ολομέλειας ΣτΕ 2192/2014

Με την απόφαση αυτή η ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας έκρινε την αίτηση των Ενώσεων Απόστρατων Αξιωματικών Στρατού, Ναυτικού και Αεροπορίας για την ακύρωση της υπ' αριθμό. οικ. 2/83408/0022/14.11.2012 απόφαση με τίτλο «Επιστροφή των αχρεωστήτων καταβληθεισών αποδοχών και συντάξεων που προκύπτουν από την εφαρμογή των διατάξεων της υποπαραγράφου Γ1 του άρθρου πρώτου Ν. 4093/2012» και της πράξεων «Κοινοποίηση Μισθολογικών Διατάξεων», η οποία αφορούσε την κατάργηση των επιδομάτων εορτών και αδείας<sup>427</sup>.

---

<sup>426</sup> Μιχαλοπούλου Α., Η επίδραση των μνημονίων στα κοινωνικά δικαιώματα- Προοπτικές προστασίας με βάση την πρόσφατη νομολογία του Σ.Τ.Ε. και τις αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων, 4 Απριλίου 2016, σελ.23-25, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

[http://www.constitutionalism.gr/wp-content/uploads/2016/04/2015\\_Mixalopoulou\\_%CE%97\\_%CE%B5%CF%80%CE%AF%CE%B4%CF%81%CE%B1%CF%83%CE%B7\\_%CF%84%CF%89%CE%BD\\_%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CF%89%CE%BD\\_%CF%83%CF%84%CE%B1\\_%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AC\\_%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1.pdf](http://www.constitutionalism.gr/wp-content/uploads/2016/04/2015_Mixalopoulou_%CE%97_%CE%B5%CF%80%CE%AF%CE%B4%CF%81%CE%B1%CF%83%CE%B7_%CF%84%CF%89%CE%BD_%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CF%89%CE%BD_%CF%83%CF%84%CE%B1_%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AC_%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1.pdf)

<sup>427</sup> Ακριβοπούλου Χ., ΣΤΕ 2192/2014: Αναδρομικές μειώσεις συντάξεων στρατιωτικών (σχόλιο), 20 Νοεμβρίου 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.constitutionalism.gr/ste-2192-2014-akrivopoulou/>.

Με την απόφαση 2192/2014<sup>428</sup> (όμοιες και οι 2193-2196/2014) κρίθηκαν αντισυνταγματικές οι περικοπές που ο ν. 4093/2012 επέφερε στο μισθολόγιο και τις συντάξεις των στρατιωτικών και των στελεχών των σωμάτων ασφαλείας.

Ειδικότερα, με την παρούσα απόφαση το Συμβούλιο της Επικρατείας έκρινε την αναδρομική μείωση συντάξεων στρατιωτικών η οποία επιβλήθηκε με το Ν. 4093/2012 σε ακολουθία αντίστοιχων μειώσεων που επιβλήθηκαν στις αποδοχές των μελών των ενόπλων δυνάμεων, ως αντίθετη: α. στον ειδικό ρόλο των ενόπλων δυνάμεων και της αποστολής τους για την προστασία της εθνικής ασφάλειας της χώρας, όπως προκύπτει από την κείμενη νομοθεσία (ν.δ. 1400/1973, π.δ. 130/1984) αλλά και από σειρά συνταγματικών διατάξεων (άρθρα 45, 23 παρ. 2, 29 παρ. 3 Σ) και β. στην αρχή της ισότητας στην κατανομή των δημοσίων βαρών (άρθρο 4 παρ. 5) η οποία παραβιάζεται από τη συνεχή μείωση μισθολογικών δικαιωμάτων συγκεκριμένων κατηγοριών πολιτών, όπως εν προκειμένω οι στρατιωτικοί και τα μέλη των σωμάτων ασφαλείας οι οποίοι είναι μισθοδοτούμενοι από το δημόσιο έναντι άλλων κατηγοριών, όπως οι εργαζόμενοι του ιδιωτικού τομέα και οι ελεύθεροι επαγγελματίες.

Ο λόγος λήψης της συγκεκριμένης απόφασης ήταν ότι όσοι εργάζονται στις ένοπλες δυνάμεις και τα σώματα ασφαλείας υπόκεινται σε μια ιδιαίτερη μισθολογική μεταχείριση, την οποία διαχρονικά απολαμβάνουν ως αντιστάθμισμα, που συνιστά υποχρέωση του νομοθέτη, καθώς απορρέει από το Σύνταγμα (άρθρα 45, 23 παρ. 2 και 29 παρ.3). Έτσι ο νομοθέτης κατά την λήψη των νομοθετικών μέτρων λιτότητας δεν έλαβε υπόψη την αρχή της ιδιαίτερης μισθολογικής μεταχείρισης, αλλά αντιμετώπισε όλα τα ειδικά μισθολόγια ως ένα ενιαίο οικονομικό μέγεθος που θα έπρεπε να μειωθεί κατά 10%. Η μείωση αυτή μαζί με άλλα οικονομικά και φορολογικά νομοθετικά μέτρα ξεπερνά τα όρια που θέτει το Σύνταγμα και επίσης δεν δικαιολογείται για λόγους δημοσίου συμφέροντος<sup>429</sup>. Συνεπώς ο Ν. 4093/2012<sup>430</sup> παραμερίζει την αρχή της

---

<sup>428</sup> ΣτΕ. Ολ 2192/2014, Αντισυνταγματικότητα περικοπών στις αποδοχές και συντάξεις στρατιωτικών ενόπλων δυνάμεων και σωμάτων ασφαλείας, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.dsnet.gr/Epikairothta/Nomologia/steol%202192.htm>.

<sup>429</sup> Χριστοφορίδου Σ., ΣΤΕ 2192/2014 Ολομέλεια- Αντισυνταγματικές οι περικοπές των μισθών και συντάξεων στρατιωτικών ενόπλων δυνάμεων και σωμάτων ασφαλείας, 28 Μαρτίου 2015, <http://www.constitutionalism.gr/ste-2192-2014-perikopes-enstolon/>, όπως επίσης: Ακριβοπούλου Χ., ΣΤΕ 2192/2014: Αναδρομικές μειώσεις συντάξεων στρατιωτικών (σχόλιο), 20 Νοεμβρίου 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.constitutionalism.gr/ste-2192-2014-akrivopoulou/>.

<sup>430</sup> Οι διατάξεις των περ. 31-33 της υποπαραγράφου Γ1 της παρ. Γ του πρώτου άρθρου του Ν. 4093/2012.

ειδικής μισθολογικής μεταρρύθμισης, την αρχή της ισότητας (άρθ. 4 παρ.5) όπου οι Έλληνες πολίτες συνεισφέρουν χωρίς διακρίσεις στα δημόσια βάρη, ανάλογα με τις δυνάμεις τους και το άρθρο 25 σύμφωνα με το οποίο το κράτος μεριμνά για τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, σέβεται την αρχή της αναλογικότητας και δικαιούται να αξιώνει από όλους τους πολίτες την εκπλήρωση της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης<sup>431</sup>.

#### 6.3.1.4 Απόφαση 2287/2015 της Ολομέλειας του ΣτΕ

Η υπ' αριθμόν 2287/2015<sup>432</sup> (αλλά και οι 2288/2015, 2289/2015, 2290/2015<sup>433</sup>) απόφαση της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας κρίνει το ζήτημα των περικοπών σε κύριες και επικουρικές συντάξεις που σημειώθηκαν διαδοχικά στα χρόνια της δημοσιονομικής προσαρμογής της Ελλάδας από το 2010 έως και το 2012.

Η προσφυγή στο δικαστήριο έγινε από έναν ιδιώτη που κινήθηκε με αγωγή κατά του Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων – Ενιαίου Ταμείου Κοινωνικής Ασφάλισης Μισθωτών (Ι.Κ.Α-Ε.Τ.Α.Μ.) και κατά του Ενιαίου Ταμείου Επικουρικής Ασφάλισης (Ε.Τ.Ε.Α.Μ.) ζητώντας πρώτον, να της αποδοθεί νομιμοτόκως το ποσό κατά το οποίο μειώθηκαν οι συνολικές συντάξιμες αποδοχές της από τους εν λόγω ασφαλιστικούς φορείς σε εφαρμογή αντίστοιχων διατάξεων νόμων και δεύτερον, να αναπροσαρμοστεί η σύνταξή της στο αρχικό, πριν τις περικοπές, ποσό. Η αγωγή ασκήθηκε στο αρμόδιο Διοικητικό Πρωτοδικείο Αθηνών αλλά λόγω της φύσης και της σπουδαιότητας της

---

<sup>431</sup> Ακριβοπούλου Χ., ΣΤΕ 2192/2014: Αναδρομικές μειώσεις συντάξεων στρατιωτικών (σχόλιο), 20 Νοεμβρίου 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.constitutionalism.gr/ste-2192-2014-akrivopoulou/>.

<sup>432</sup> ΣτΕ(Ολ) 2287/2015, Περικοπές στην κύρια & επικουρική σύνταξη του ΙΚΑ-ΕΤΑΜ. Αντισυνταγματικές οι διατάξεις άρθρου 6 Ν.4051/12 & άρθρου πρώτου Ν. 4093/12. λ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://lawconstitution.web.auth.gr/lina/files/StE.%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%BC%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CE%B1\\_2287-2015.pdf](http://lawconstitution.web.auth.gr/lina/files/StE.%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%BC%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CE%B1_2287-2015.pdf).

<sup>433</sup> Αυτή η σειρά αποφάσεων -και συγκεκριμένα οι 2287/2015, 2288/2015, 2289/2015 και 2290/2015- βασίστηκε στο ίδιο σκεπτικό της ολομέλειας του ΣτΕ, με το οποίο έκρινε αντισυνταγματικές τις περαιτέρω περικοπές των αποδοχών των συνταξιούχων που επήλθαν, δυνάμει των εφαρμοστικών νόμων του «Μνημονίου ΙΙ». Το ακυρωτικό δικαστήριο προέβη στην ως άνω κρίση με το επιχείρημα (μεταξύ άλλων, όπως τα επιχειρήματα των Άρθρων 2 παρ. 1, 4 παρ. 1 και 5, 22 παρ. 5, 25 παρ. 1 και 4, 106 παρ. 1 του Συντάγματος) πως το κράτος δεν θέσπισε τις μειώσεις στις κύριες και επικουρικές συντάξεις, μετά από μελέτη των συνολικών επιπτώσεών τους στο βιοτικό επίπεδο των θιγόμενων συνταξιούχων, με αποτέλεσμα να μην καθίσταται εφικτός ο δικαστικός έλεγχος της συμβατότητάς τους με το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ).

κρινόμενης υπόθεσης εισήχθη στο Συμβούλιο της Επικρατείας κατά τις διατάξεις για την «πρότυπη δίκη», θεσμού που ενεργοποιείται συχνά τα τελευταία χρόνια για την επιτάχυνση των διοικητικών δικών, ιδίως σε θέματα αυξημένης σημασίας για ευρύτερο κύκλο προσώπων.

Κρίθηκε ότι οι επίμαχες μειώσεις των κυρίων και επικουρικών συντάξεων αντίκεινται στις διατάξεις των άρθρων 2 παρ. 1, 4 παρ. 5 και 25 παρ. 1 και 4 του Συντ. και είναι, ως εκ τούτου, ανίσχυρες και μη εφαρμοστέες, διότι δεν διενεργήθηκαν μετά από μελέτη των συνολικών επιπτώσεών τους στο βιοτικό επίπεδο των θιγόμενων συνταξιούχων με αποτέλεσμα να μη καθίσταται εφικτός ο δικαστικός έλεγχος της συμβατότητάς τους με το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ. Μετά τις διαδοχικές περικοπές και μειώσεις, σε συνέχεια δε και προς εφαρμογή του εγκριθέντος κατά το έτος 2012 δεύτερου «Μνημονίου Συνεννόησης» (ν. 4046/2012), ακολούθησαν το ίδιο αυτό έτος, δύο ακόμη νομοθετήματα με αντικείμενο την περαιτέρω περιστολή κυρίων και επικουρικών συντάξεων: Ο ν. 4051/2012, με το άρθρο 6 του οποίου μειώθηκαν αναδρομικά κατά 12%, όπως αναλυτικά προαναφέρθηκε, οι κύριες συντάξεις που υπερβαίνουν τα 1.300 ευρώ και οι επικουρικές συντάξεις, με κλιμάκωση του ποσοστού μείωσης (10%, 15% και 20%) αναλόγως του ύψους αυτών και με κατοχύρωση κατώτατου ορίου 200 ευρώ, καθώς και ο ν. 4093/2012, με το άρθρο πρώτο του οποίου, αφ' ενός μεν μειώθηκαν εκ νέου, σε ποσοστά από 5% έως και 20%, οι από οποιαδήποτε πηγή και για οποιαδήποτε αιτία συντάξεις, που υπερβαίνουν αθροιστικώς τα 1.000 ευρώ, αφ' ετέρου δε καταργήθηκαν πλέον για όλους τους συνταξιούχους τα επιδόματα και δώρα Χριστουγέννων, Πάσχα και αδείας.

Οι τελευταίες ως άνω διατάξεις ψηφίσθηκαν όταν είχε πλέον παρέλθει διετία από τον πρώτο αιφνιδιασμό της οικονομικής κρίσεως και αφού εν τω μεταξύ είχαν σχεδιασθεί και ληφθεί τα βασικά μέτρα για την αντιμετώπισή της. Αρχικά λοιπόν, τα μέτρα που προβλέπονται στα μνημόνια σχετικά με τους μισθούς και τις συντάξεις είχαν περιοδικό χαρακτήρα<sup>434</sup>, ωστόσο από το 2010 έως το 2013 έχουν ψηφιστεί τρεις νόμοι, ενώ η αιτιολογία για την συνέχιση των μέτρων είναι η ίδια, δηλαδή για την αντιμετώπιση της

---

<sup>434</sup> «Οι ρυθμίσεις ως προς τις περικοπές των μισθών παίρνουν χαρακτηριστικά περιοδικότητας και από το 2010 μέχρι το 2013 επαναλαμβάνονται μ' έναν τουλάχιστον νόμο κατ' έτος και την ίδια γενική αιτιολογία της αντιμετώπισης της δημοσιονομικής κρίσεως. Ενώ ως προς τις συντάξεις ισχύουν τα ίδια πλέον της εισφοράς αλληλεγγύης». Βλ. Σ. Ρίζος, «Το Συμβούλιο της Επικρατείας μεταξύ του συνταγματικού προτύπου και Κοινωνικού Κράτους και της πολιτικής ενστάσεως «Ουκ αν λάβεις παρά του μη έχοντος», ΘΠΔΔ, 4/2015, σ. 289-293.

δημοσιονομικής κρίσης<sup>435</sup>. Επομένως, κατά την επιχειρηθείσα με τις διατάξεις αυτές νέα, για πολλοστή φορά, περικοπή συνταξιοδοτικών παροχών της ίδιας ομάδας θιγομένων, ο νομοθέτης δεν είχε δικαιολογία πλέον να προχωρήσει σε σχετικές ρυθμίσεις χωρίς ειδική έρευνα του αντικειμένου αυτών, αλλά όφειλε, κατά τα εκτεθέντα στην έβδομη σκέψη, να προβεί σε εμπειριστατωμένη μελέτη, προκειμένου να διαπιστώσει και να αναδείξει τεκμηριωμένα ότι η λήψη των συγκεκριμένων μέτρων ήταν συμβατή με τις σχετικές συνταγματικές δεσμεύσεις, τις απορρέουσες, μεταξύ άλλων, από το θεσμό της κοινωνικής ασφάλισης, τις αρχές της ισότητας και της αναλογικότητας και την προστασία της αξίας του ανθρώπου<sup>436</sup>.

Η αλλαγή της γνώμης των Συμβούλων της Επικρατείας και η πολύ σημαντική στροφή της νομολογίας του ανώτατου ακυρωτικού δικαστηρίου συνολικά, συνίστανται στο χρονικό διάστημα που έχει επέλθει από τον αρχικό αιφνιδιασμό της κρίσης. Ειδικότερη η άποψη της πλειοψηφίας εξηγείται περιληπτικά έχει ως εξής: Τα πρώτα δύο χρόνια της κρίσης (2010-2012) η ελληνική κυβέρνηση έλαβε μια σειρά μέτρων περιστολής των δημοσίων δαπανών μεταξύ των οποίων και περικοπές των συντάξεων. Οι διατάξεις αυτές δεν αντίκεινται στο Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ.

Αντίθετα, οι ρυθμίσεις που θεσπίζονται μετά το 2012, αφού ήδη έχει παρέλθει διετία από τον αρχικό αιφνιδιασμό της οικονομικής κρίσης<sup>437</sup> και ενώ είχαν σχεδιασθεί τα

---

<sup>435</sup> Μιχαλοπούλου Α., Η επίδραση των μνημονίων στα κοινωνικά δικαιώματα- Προοπτικές προστασίας με βάση την πρόσφατη νομολογία του Σ.Τ.Ε. και τις αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων, 4 Απριλίου 2016, σελ.25-27, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

[http://www.constitutionalism.gr/wp-content/uploads/2016/04/2015\\_Mixalopoulou\\_%CE%97\\_%CE%B5%CF%80%CE%AF%CE%B4%CF%81%CE%B1%CF%83%CE%B7\\_%CF%84%CF%89%CE%BD\\_%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CF%89%CE%BD\\_%CF%83%CF%84%CE%B1\\_%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AC\\_%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1.pdf](http://www.constitutionalism.gr/wp-content/uploads/2016/04/2015_Mixalopoulou_%CE%97_%CE%B5%CF%80%CE%AF%CE%B4%CF%81%CE%B1%CF%83%CE%B7_%CF%84%CF%89%CE%BD_%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CF%89%CE%BD_%CF%83%CF%84%CE%B1_%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AC_%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1.pdf).

<sup>436</sup> Μιχαλοπούλου Α., Η επίδραση των μνημονίων στα κοινωνικά δικαιώματα- Προοπτικές προστασίας με βάση την πρόσφατη νομολογία του Σ.Τ.Ε. και τις αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων, 4 Απριλίου 2016, σελ.25-27, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

[http://www.constitutionalism.gr/wp-content/uploads/2016/04/2015\\_Mixalopoulou\\_%CE%97\\_%CE%B5%CF%80%CE%AF%CE%B4%CF%81%CE%B1%CF%83%CE%B7\\_%CF%84%CF%89%CE%BD\\_%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CF%89%CE%BD\\_%CF%83%CF%84%CE%B1\\_%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AC\\_%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1.pdf](http://www.constitutionalism.gr/wp-content/uploads/2016/04/2015_Mixalopoulou_%CE%97_%CE%B5%CF%80%CE%AF%CE%B4%CF%81%CE%B1%CF%83%CE%B7_%CF%84%CF%89%CE%BD_%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CF%89%CE%BD_%CF%83%CF%84%CE%B1_%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AC_%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1.pdf).

<sup>437</sup> Η τελική κρίση της αντισυνταγματικότητας ενισχύεται από το γεγονός πως οι περικοπές δεν αποτελούν πλέον έκτακτο μέτρο αφού έχουν παρέλθει δύο έτη από το πρώτο Μνημόνιο. Άλλωστε



μέτρα για την αντιμετώπισή της, δεν συνάδουν με το Σύνταγμα, διότι ο νομοθέτης δεν προέβη, ως όφειλε, σε συνολική εκτίμηση των παραγόντων που προκάλεσαν το πρόβλημα ούτε αξιολόγησε την προσφορότητα των μέτρων αυτών. Τούτο ήταν επιβεβλημένο επειδή τα μέτρα που είχε λάβει δεν απέδωσαν με αποτέλεσμα η οικονομική ύφεση να ενταθεί. Ακόμη και αν τα μέτρα αυτά ήταν δικαιολογημένα, τουλάχιστον σε πρώτο στάδιο, ο νομοθέτης έπρεπε να αποφανθεί για την αναγκαιότητά τους, εξετάζοντας την ύπαρξη τυχόν εναλλακτικών επιλογών<sup>438</sup> και συγκρίνοντας τα οφέλη και τα μειονεκτήματα της καθεμιάς με τους επιδιωκόμενους σκοπούς. Ο νομοθέτης έπρεπε να εξετάσει<sup>439</sup>, αν οι επιπτώσεις των περικοπών στο βιοτικό επίπεδο των θιγόμενων, αθροιζόμενες με τις επιπτώσεις από τις φορολογικές επιβαρύνσεις, οδηγούν σε ανεπίτρεπτη μείωση του επιπέδου ζωής των συνταξιούχων<sup>440</sup>. Γίνεται δεκτό επίσης ότι το Κράτος υποχρεούται να καλύπτει τα ελλείμματα της επικουρικής κοινωνικής ασφάλισης<sup>441</sup>, διότι η ασφάλιση είναι υποχρεωτική<sup>442</sup> και εξυπηρετεί σκοπό δημοσίου συμφέροντος. Έτσι η πλειοψηφία θεωρεί πως οι συνεχιζόμενες περικοπές των συντάξεων παραβιάζουν το δικαίωμα ιδιοκτησίας, αφού ουσιαστικά οι

---

θεωρείται ότι μετά τα αρχικά μέτρα θα επέρχονταν ανάπτυξη της χώρας και αυτό θα δικαιολογούσε τα έκτακτα μέτρα αλλά κάτι τέτοιο δεν πραγματοποιήθηκε. Άρα η επίκληση της αόριστης έννοιας της έκτακτης ανάγκης, μπορεί να είναι προσημαστική και να εξυπηρετεί συμφέροντα του κράτους και των δανειστών. Η επιλογή των μέτρων και το ύψος των περικοπών δείχνει πως οι δανειστές αλλά και η ελληνική κυβέρνηση δεν λαμβάνουν υπόψη των επιπτώσεων των μέτρων για την κοινωνία.

<sup>438</sup> Ο νομοθέτης έπρεπε να εξακριβώσει αν μπορούσαν να ληφθούν πιο ήπια μέτρα και αν οι περικοπές έπλητταν το βιοτικό επίπεδο των θιγόμενων.

<sup>439</sup> Αυτό που θα περίμενε κανείς σύμφωνα με την γνώμη της πλειοψηφίας, είναι ο νομοθέτης να προβεί σε μελέτη των παραγόντων που προκάλεσαν το πρόβλημα και να γίνει αξιολόγηση των μέτρων. Ωστόσο δεν έγινε κάποια μελέτη, ώστε να εξακριβωθεί ότι τα μέτρα δεν επιβράδυναν την ύφεση. Το μόνο που εξετάστηκε ήταν η συμβολή των μέτρων στη μείωση των δημοσίων δαπανών και τη δημοσιονομική προσαρμογή.

<sup>440</sup> Π. Παπαρρηγοπούλου- Πεχλιβανίδη, «Σκέψεις με αφορμή τις αποφάσεις 3410/2014 και 3663/2014 του ΣτΕ σχετικά με περικοπές κύριων και επικουρικών συντάξεων μισθωτών», ΕΔΚΑ 4/2014, σ. 823-830.

<sup>441</sup> Ως προς την «κρατική εγγύηση» για την επικουρική ασφάλιση πρέπει να διευκρινιστεί ότι το Κράτος «εγγυάται» ότι οι ασφαλισμένοι πρέπει να έχουν ασφαλιστική κάλυψη που τους επιτρέπει να αναπληρώνουν σε ικανοποιητικό βαθμό το εισόδημα που απώλεσαν από την εργασία. Η ασφαλιστική αυτή κάλυψη δεν επιτρέπεται σε καμία περίπτωση να υπολείπεται των ελαχίστων ορίων που προβλέπει η 102 ΔΣΕ και άλλες διεθνείς συμβάσεις που η Ελλάδα έχει κυρώσει, της κατώτατης σύνταξης που προβλέπει ο νόμος και του ορίου της φτώχειας που καθορίζεται από την ΕΛΣΤΑΤ.

<sup>442</sup> Το Δικαστήριο κάνει λόγο για την υποχρέωση του κράτους να εξασφαλίζει την κοινωνική ασφάλιση ως «εγγυητής» της επάρκειας των παροχών και της βιωσιμότητας των οικονομικών των ασφαλιστικών φορέων, υποχρέωση που απορρέει από το άρθρο 22 παρ.5 «Το Κράτος μεριμνά για την κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων, όπως νόμος ορίζει».



παροχές αποτελούν την ανταπόδοση για τις εισφορές που πλήρωναν οι εργαζόμενοι, γι' αυτό και οι παροχές είναι ιδιοκτησία των συνταξιούχων. Ακόμα οι περικοπές υποβαθμίζουν το επίπεδο ζωής των περισσότερων συνταξιούχων και έτσι είναι πλέον φανερή η παραβίαση των κοινωνικών δικαιωμάτων<sup>443</sup>.

Με τις σκέψεις αυτές η απόφαση καταλήγει στο ότι με τις περικοπές των συντάξεων του Ν. 4093/2012 κλονίζεται η δίκαιη ισορροπία μεταξύ γενικού συμφέροντος και περιουσιακών δικαιωμάτων των συνταξιούχων και παραβιάζεται το Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ.

Τέλος πρέπει να σημειωθεί πως η άποψη της μεγάλης μειοψηφίας στην οποία προσχώρησε και μία από τις μικρές μειοψηφίες δέχεται ότι οι θεσπισθείσες περικοπές εντάσσονται στο πλαίσιο μιας συνολικής μεταρρυθμίσεως του συστήματος κοινωνικής ασφαλίσεως, η οποία έχει προδήλως και δημοσιονομικό χαρακτήρα και αποσκοπεί στη διασφάλιση της βιωσιμότητάς του, σύμφωνα με το άρθρο 22 παρ. 5 του Συντάγματος. Τα χρηματικά ποσά που περικόπτονται δεν αποτελούν έσοδο του κράτους, αλλά παραμένουν στους οργανισμούς κοινωνικής ασφάλισης για να καλυφθούν τα ελλείμματά τους.

Επιπλέον το συνταγματικό τους κύρος δεν εξαρτάται από την εκπόνηση ειδικής μελέτης επιπτώσεων καθώς οι περικοπές έγιναν σε κύριες συντάξεις άνω των 1.000€ και σε επικουρικές άνω 300€<sup>444</sup>. Θα ήταν αντισυνταγματικό αν η μείωση των συντάξεων γινόταν σε ποσοστό, ώστε οι συνταξιούχοι να μην ζουν αξιοπρεπώς<sup>445</sup>.

---

<sup>443</sup> Στεργίου Α., Οι περικοπές των συντάξεων υπό το πρίσμα του άρθρου 1 του Π.Π.Π. της ΕΣΔΑ, 21 Ιουνίου 2013, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<http://www.constitutionalism.gr/%CE%BF%CE%B9-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%80%CE%AD%CF%82-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%83%CF%85%CE%BD%CF%84%CE%AC%CE%BE%CE%B5%CF%89%CE%BD-%CF%85%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%BF-%CF%80%CF%81%CE%AF%CF%83/>

<sup>444</sup> Η μειοψηφία θεωρεί πως οι μειώσεις αυτές δεν σε θέση να «φτωχοποιήσουν» τους συνταξιούχους που έχουν μηνιαίες κύριες και επικουρικές συντάξεις ανώτερες των 1.000 Ευρώ, γιατί το μηνιαίο αυτό ποσό είναι κατά την Eurostat μεγαλύτερο από το ποσό που αντιστοιχεί στο «κατώφλι» της φτώχειας που ισχύει στην Ελλάδα και επιπλέον το ποσό αυτό προσαυξάνεται και με την επικουρική σύνταξη.

<sup>445</sup> Στεργίου Α., Οι περικοπές των συντάξεων υπό το πρίσμα του άρθρου 1 του Π.Π.Π. της ΕΣΔΑ, 21 Ιουνίου 2013, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<http://www.constitutionalism.gr/%CE%BF%CE%B9-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%80%CE%AD%CF%82-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%83%CF%85%CE%BD%CF%84%CE%AC%CE%BE%CE%B5%CF%89%CE%BD-%CF%85%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%BF-%CF%80%CF%81%CE%AF%CF%83/>

Επίσης είναι μεγαλύτερο από τα ελάχιστα όρια των συντάξεων για τα οποία η Ελλάδα έχει δεσμευθεί με βάση την 102 ΔΣΕ αφενός και με βάση το άρθρο 12 παρ. 2 του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη αφετέρου<sup>446</sup>. Συνοψίζοντας, οι επίδικες περικοπές δεν είναι ικανές να επιφέρουν από μόνες τους τη «φτωχοποίηση» των συνταξιούχων, ενώ το ασφαλιστικό σύστημα πρέπει να μεταρρυθμιστεί και να καταστεί βιωσιμότερο και πιο αποδοτικό.

### 6.3.2 Η Γνωμοδότηση του Ελεγκτικού Συνεδρίου

Ιδιαίτερης μνείας χρήζει η Γνωμοδότηση του Ελεγκτικού Συνεδρίου, δηλαδή του ενός εκ των τριών ανώτατων δικαστηρίων της Ελλάδας, σύμφωνα με την οποία η Ολομέλειά του (4η Ειδική Ολομέλεια της 15ης Οκτωβρίου 2015) έκρινε ως αντισυνταγματικές τις πλέον σημαντικές ρυθμίσεις του πρώτου εφαρμοστικού νόμου (νόμος 4337/2015) του τρίτου «Μνημονίου», οι οποίες αφορούν συνταξιοδοτικές παροχές. Μπορεί μεν το Ελεγκτικό Συνέδριο να ασκούσε εν προκειμένω τη γνωμοδοτική αρμοδιότητά του (Άρθρο 73 παρ. 3 του Συντάγματος), η διατύπωση, όμως, εκ μέρους του μίας τέτοιας κρίσης είναι βαρύνουσα σημασίας για το νομικό κόσμο. Ήδη, άλλωστε, σε προγενέστερο χρόνο, με τις Γνωμοδοτήσεις της 2<sup>ης</sup> και 3<sup>ης</sup> Ειδικής Ολομέλειας, το εν λόγω δικαστήριο είχε κρίνει ως αντισυνταγματικές τις ουσιωδέστερες ρυθμίσεις του νόμου 4336/2015.

Ειδικότερα, με τη νεότερη γνωμοδότησή του, το Ε.Σ.:

- α) έκρινε ότι υπάρχει ζήτημα με την κατάργηση των θεμελιωμένων συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων όσων είχαν θεμελιώσει τέτοια έως 31-12-2012

---

<sup>446</sup> Ήδη, με την απόφαση της 7.12.2012 της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων έχει απορριφθεί η προσφυγή της Ομοσπονδίας Συνταξιούχων Ελλάδος του ΙΚΑ-ΕΤΑΜ κατά της Ελλάδος και κρίθηκε ότι τα μέτρα περικοπής των συντάξεων δεν παραβιάζουν το άρθρο 12 παρ. 2 του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη για τα ελάχιστα όρια συνταξιοδοτικής προστασίας και προφανώς δεν παραβιάζουν ούτε αυτά της 102 ΔΣΕ. Και το Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) στις αποφάσεις της 7.5.2013 ΑΔΕΔΥ κατά Ελλάδος και Κουφάκη κατά Ελλάδος έκρινε ότι δεν παραβιάζεται το Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), διότι οι μειώσεις μισθών και συντάξεων δεν είναι δυσανάλογες σε σχέση με τον σκοπό της αντιμετώπισης της οξείας δημοσιονομικής κρίσης και της εξυγίανσης των δημόσιων οικονομικών.

και δεν είχαν συμπληρώσει έως 18-8-2015 τα προβλεπόμενα όρια ηλικίας για καταβολή της σύνταξης<sup>447</sup>.

β) έκρινε ως αντισυνταγματική την εξαίρεση (αποκλεισμό) από την καταβολή της κατώτατης σύνταξης όσων αναπήρων λαμβάνουν επίδομα ανικανότητας και έχουν ποσοστό αναπηρίας κάτω του 67% (παραβίαση άρθρου 2 παρ. 1 Συντ.) και τέλος

γ) έκρινε ως αντισυνταγματική την επιβολή επιπλέον μείωσης 10% («extra penalty») σε όσους/όσες επιλέγουν πρόωγη σύνταξη μεταξύ 56ου και 60ού έτους, αφού «περιορίζει έτι περαιτέρω το ποσό της σύνταξης που τα πρόσωπα αυτά δικαιούνται να λάβουν από το Δημόσιο» (παραβίαση άρθρου 2 παρ. 1 και άρθρου 25 παρ.1 Συντ.).

Με αυτό τον τρόπο το Ελεγκτικό Συνέδριο, αρμόδιο κατά το Σύνταγμα (άρθρο 73 παρ.3) να παρέχει γνωμοδότηση όποτε συζητείται νομοσχέδιο με διατάξεις συνταξιοδοτικού περιεχομένου, έχει μέχρι τώρα διατυπώσει επιφυλάξεις λανθασμένης ερμηνείας αλλά και παραβίασης του Συντάγματος για το σύνολο σχεδόν των συνταξιοδοτικών παρεμβάσεων που τίθονταν στο Τρίτο Μνημόνιο, ακολουθώντας τις απόψεις του ίδιου αλλά και του ΣτΕ για τις περικοπές των συντάξεων που επέφερε το Δεύτερο Μνημόνιο (Ν. 4046/2012 και Ν. 4093/2012)<sup>448</sup>. Το Ελεγκτικό Συνέδριο, θεωρεί πως οι ρυθμίσεις των νόμων αυτών παραβιάζουν το άρθρο 2 παρ. 1 Σ., περί του σεβασμού και την προστασία της αξίας του ανθρώπου, τα οποία οφείλουν να αποτελούν πρωταρχική υποχρέωση του κράτους, καθώς και του άρθρου 25 Σ., για την υποχρέωση του κράτους να διασφαλίζει την άσκηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου ως άτομο και ως μέλος του κοινωνικού συνόλου<sup>449</sup>.

---

<sup>447</sup> Στο θέμα αυτό το Ελεγκτικό Συνέδριο διατήρησε την προηγούμενη έντονη επιφύλαξη που είχε διατυπώσει, κατά τη συζήτηση του τρίτου Μνημονίου (ν. 4336/2015), στη Γνωμοδότηση της 3ης Ειδικής Ολομέλειας της 12-8-2015 (σελ. 14). Όπως επισημαίνει μάλιστα χαρακτηριστικά: «Για την αποφυγή οποιουδήποτε ερμηνευτικού ζητήματος που τυχόν προκύψει κατά την εφαρμογή της διάταξης αυτής, επιβάλλεται να γίνει ρητώς μνεία σε αυτή την κατηγορία των προσώπων που καταλαμβάνεται από το ρυθμιστικό της πεδίο» (σελ. 12 Γνωμοδότησης).

<sup>448</sup> ΕΝ.ΥΠ.Ε.Κ.Κ., Γνωμοδότηση – βόμβα του Ελεγκτικού Συνέδριο! Αντισυνταγματικό και το τρίτο Μνημόνιο!, 3 Νοεμβρίου 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://enypekk.gr/gnomodotisi-vomva-tou-elegktikou-synedriou-antisynagmatiko-trito-mnimonio/>.

<sup>449</sup> News247, Μητρόπουλος: Αντισυνταγματικό το Μνημόνιο ΙΙΙ με απόφαση του ΣτΕ, 3 Νοεμβρίου 2015, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://news247.gr/eidiseis/politiki/mhtropoylos-antisynagmatiko-to-mnhmonio-iii-me-apofash-toy-ste.3751990.html>. Βλ. επίσης, Βουλή των Ελλήνων, Σύνταγμα της Ελλάδας, στο: <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8c3e9046-78fb-48f4-bd82-bbba28ca1ef5/SYNTAGMA.pdf>.

#### 6.4 Νομική αποτίμηση της φύσης του μνημονίου

Εν κατακλείδι, και λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο των προαναφερθέντων, θα πρέπει να υπογραμμισθεί πως ο χαρακτηρισμός των «Μνημονίων» καθεαυτών, κατά νομική κυριολεξία, ως συνταγματικών -ή μη- δεν ευσταθεί. Αυτοτελή αντικείμενα δικαστικού ελέγχου ως προς τη συνταγματικότητά τους μπορούν να αποτελέσουν μόνο οι νομοθετικές διατάξεις που τίθενται προς την υλοποίηση των δημοσιονομικών στόχων και των εν γένει πολιτικών που οι άτυπες αυτές διεθνείς συμφωνίες περιέχουν (δηλαδή οι διεθνείς συμφωνίες που καταδεικνύουν τον πολύπλοκο χαρακτήρα της σημερινής διεθνούς κοινωνίας, αλλά και τη περίπλοκη σχέση της κρατικής κυριαρχίας με διεθνείς οργανισμούς, υπερεθνικά όργανα, μάλιστα, πολλές φορές, μη θεσμοθετημένα, και χρηματοπιστωτικά ιδρύματα). Και είναι η εφαρμογή αυτών των διεθνών συμφωνιών που οδηγεί στην παραβίαση ακόμα και της ΕΣΔΑ, ως αναπόσπαστου κομματιού του διεθνούς δικαίου, εφόσον πια συνιστά εθνικό δίκαιο. Εντούτοις, δεν θα πρέπει να λησμονηθεί πως η προαναφερθείσα εφαρμογή πραγματοποιείται μέσω πολιτικών -και συγκεκριμένα κυβερνητικών- επιλογών, οι οποίες ανάγονται αποκλειστικά στην κυριαρχική βούληση των ασκούντων τη νομοθετική και εκτελεστική λειτουργία. Επιλογών που -ίσως όχι άδικα- έχει υποστηριχθεί πως ευθύνονται για τα δεινά τα οποία σήμερα εξακολουθούν να ταλανίζουν την Ελληνική Δημοκρατία.

Απαραίτητη προϋπόθεση, πρώτα και πάνω από όλα, είναι η οχύρωση του χώρου της συνταγματικής ελευθερίας, ως ενιαίου και αδιάσπαστου συνόλου. Κάθε απόπειρα, με το πρόσχημα των δυσκολιών της συγκυρίας, να κατακερματισθεί αυτός ο χώρος, ώστε κάποιες πτυχές του να θεωρηθούν ήσσονος σημασίας σε σχέση με άλλες, από την άποψη της κατοχύρωσης και διασφάλισης μπορεί να αποδειχθεί η κερκόπορτα για μια μελλοντική υπονόμηση ή και αναίρεση του συστήματος προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Του συστήματος δηλαδή που αποτελεί, σε όλες τις εκφάνσεις του, όχι μόνο την πολυτιμότερη κατάκτηση του ευρωπαϊκού νομικού και πολιτικού πολιτισμού αλλά ταυτόχρονα και τη σημαντικότερη εγγύηση ότι δεν θα ξαναγυρίσουμε πίσω, στην καταθλιπτική πραγματικότητα του «άγριου καπιταλισμού» και του «κράτους νυχτοφύλακα» του 19ου αιώνα<sup>450</sup>.

---

<sup>450</sup> Σωτηρέλης Γ., Δημοκρατία, Σύνταγμα, Ευρώπη στην εποχή της κρίσης : Μελέτες στη μνήμη του Δημήτρη Θ. Τσάτσου, Σαββάλας, 2012

## Επίλογος

*«Οι αλλοδαποί που δανείζουν χρήματα σε κάποιο κράτος δεν μπορούν να μην περιμένουν ότι θα επηρεαστούν αρνητικά από τυχόν δυσπραγία του κράτους αυτού. (...) Δεν μπορούν, για παράδειγμα, να περιμένουν από το Κράτος να κλείσει τα σχολεία, τα πανεπιστήμια και τα δικαστήρια, να διαλύσει την αστυνομία, να παραμελήσει τις δημόσιες υπηρεσίες και να εκθέσει το λαό του σε συνθήκες χάους και αναρχίας μόνο και μόνο για να ικανοποιήσει τους δανειστές του, αλλοδαπούς ή ημεδαπούς».<sup>451</sup>*

Το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 21ου αιώνα άρχισε με μια πρωτοφανή οικονομική κρίση για τα μεταπολεμικά δεδομένα, η οποία είχε σοβαρές επιδράσεις κυρίως σε οικονομικό επίπεδο και κατ' επέκταση σημαντικές κοινωνικές προεκτάσεις στους πληθυσμούς των κρατών που επλήγησαν από αυτή. Οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής ήταν η γενεσιουργός χώρα αυτής της οικονομικής κρίσης η οποία σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα εξαπλώθηκε στην Ευρώπη λαμβάνοντας διαστάσεις επιδημίας.

Στο παραπάνω πλαίσιο η Ελλάδα είναι ίσως, από τις ευρωπαϊκές χώρες, εκείνη που χτυπήθηκε πιο σκληρά από τη κρίση και στην οποία καταδείχθηκαν ολοφάνερα τα αποτελέσματά της, ενώ η μετάβαση της στη νέα πραγματικότητα πραγματοποιήθηκε σε συντομότερο διάστημα σε σχέση με άλλες χώρες<sup>452</sup>, γεγονός που την καθιστά κατάλληλο παρατηρητήριο για την ανάλυση των επιπτώσεων της κρίσης στα κοινωνικά και κατ' επέκταση στα ανθρώπινα δικαιώματα. Η χρόνια εθνική

---

<sup>451</sup> Δήλωση της Νότιας Αφρικής στην προπαρασκευαστική Επιτροπή της Συνθήκης της Χάγης για την Κωδικοποίηση του Διεθνούς Δικαίου (1930). Στην εν λόγω δήλωση αναφέρεται η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου του ΟΗΕ για να στοιχειοθετήσει την άποψη ότι αποτελεί εθμικό διεθνές δίκαιο η επίκληση κατάστασης έκτακτης ανάγκης από ένα κράτος. Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.constitutionalism.gr/1653-memoranda-sunt-servanda-h-syntagmatikotita-toy-nom/#\\_ftn1](https://www.constitutionalism.gr/1653-memoranda-sunt-servanda-h-syntagmatikotita-toy-nom/#_ftn1).

<sup>452</sup> Η οικονομική κρίση που ξέσπασε το δεύτερο εξάμηνο του 2008 στις χώρες της Νότιας Ευρώπης είναι αποτέλεσμα πολλών παραγόντων. Άλλοι παράγοντες αφορούν εσωτερικά εθνικά σφάλματα της κάθε χώρας, όπως ο δημοσιονομικός εκτροχιασμός τους, η αδυναμία τους στην εξορθολόγηση του κρατικού προϋπολογισμού τους, η διαφθορά, το πελατειακό τους πολιτικό σύστημα, οι υπερβολικοί κρατικοί δανεισμοί και τη χαμηλή παραγωγικότητα σε σχέση με τις δαπάνες τους.

δημοσιονομική κακοδιαχείριση σε συνδυασμό με την παγκόσμια κρίση του καπιταλισμού, οδήγησε το 2009 την Ελλάδα στο χείλος της οικονομικής καταστροφής<sup>453</sup>.

Ακόμη και σήμερα, οκτώ χρόνια μετά την έναρξη της κρίσης στη χώρα μας και τα πρώτα μέτρα λιτότητας, η Ελλάδα αντιμετωπίζει μια αρκετά μεγάλη οικονομική δυσπραγία. Μέσω της παγκόσμιας κρίσης αναδείχθηκαν τα διαρθρωτικά προβλήματα που είχε η ελληνική οικονομία όπως και τα προβλήματα του τρέχοντος αναπτυξιακού προτύπου, το οποίο βασίστηκε κατά κύριο λόγο στην ενίσχυση της εγχώριας κατανάλωσης, στην αυξημένη τραπεζική χρηματοδότηση αλλά και στην ενίσχυση των πραγματικών μισθών, δίχως όμως να υπάρχει αντίκρισμα στην παραγωγικότητα. Αυτές οι οικονομικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν κατά τα 30 τελευταία χρόνια οδήγησαν τη χώρα πολύ κοντά στη χρεοκοπία.

Η ανάγκη εξυγίανσης οδήγησε τη χώρα στην ένταξή της σε τριμερή μηχανισμό οικονομικής στήριξης, αποτελούμενο από τρεις βασικούς θεσμούς, την λεγόμενη «Τρόικα», δηλαδή από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, και την υπογραφή του πρώτου, από τα συνολικά τρία, μνημονίου τον Μάιο του 2010, ώστε να καλυφθεί η δανειακή ανάγκη της χώρας και να αποφευχθεί ο κίνδυνος της χρεωκοπίας. Ως προϋπόθεση για τη χορήγηση οικονομικής βοήθειας η Ελλάδα τέθηκε σε μια σειρά μέτρων με «σκληρούς» όρους και με υψηλά επιτόκια που απαιτούσαν μια απότομη, άμεση μείωση των δημόσιων δαπανών και είχαν άμεσα αντίκτυπο στην ζωή των πολιτών της σε σημείο τέτοιο, ώστε να γίνεται λόγος για παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Ήδη από το 2010 ο ελληνικός πληθυσμός έχει υποστεί μια σειρά μέτρων λιτότητας τα οποία έχουν συμφωνηθεί μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και της «Τρόικας», ωστόσο επειδή τα μέτρα που τέθηκαν από την Τρόικα δεν είχαν τα επιζητούμενα

---

<sup>453</sup> Η κρίση της ελληνικής οικονομίας χαρακτηρίζεται ως σύνθετη τόσο ως προς τις αιτίες της όσο και ως προς τις διαστάσεις και τις εκδηλώσεις της. Ως προς τις αιτίες της, είναι αποτέλεσμα ενδογενών αιτιών, οι οποίες όμως συνδυάζονται με αιτίες που ανάγονται στην κρίση της Ε.Ε. και τη διεθνή κρίση. Η κρίση λοιπόν που αντιμετωπίζει η ελληνική οικονομία συνδέεται κυρίως με τα χρόνια προβλήματα και ανισορροπίες που έχουν συσσωρευτεί και, δευτερευόντως μόνο, είναι αποτέλεσμα των επιπτώσεων της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης. Όσον αφορά στις διαστάσεις της, η κρίση άρχισε ως χρηματοπιστωτική, πολύ σύντομα όμως επεκτάθηκε στην πραγματική οικονομία, επηρεάζοντας αρνητικά τα δημόσια έσοδα, το Δημόσιο Χρέος και τα δημόσια οικονομικά. Εκείνο που παρατηρείται διεθνώς είναι ότι μετά από τη διάσωση των τραπεζών με δημόσιους πόρους, οι φτωχότερες τάξεις είναι εκείνες οι οποίες καλούνται να πληρώσουν το λογαριασμό. Με τον τρόπο αυτό, ό,τι άρχισε ως μια χρηματοπιστωτική κρίση καταλήγει σε μια κρίση του κοινωνικού κράτους, και της κοινωνίας.



αποτελέσματα, οι δανειστές όριζαν ολοένα και πιο επιζήμια προγράμματα μακροοικονομικής προσαρμογής για την χώρα, στοχεύοντας στη μείωση του ελλείμματός της. Οι προβλέψεις όμως, για το μέλλον της χώρας δεν ήταν οι αναμενόμενες<sup>454</sup>, γιατί η σειρά μέτρων που υπογράφηκαν ως Μνημόνια είχαν τα αντίθετα αποτελέσματα, καθώς το χρέος δεν μειώθηκε αλλά αυξήθηκε και η χώρα έτσι μπήκε σε ένα φαύλο κύκλο συνεχούς δανεισμού και νέων μέτρων λιτότητας. Τα μέτρα λιτότητας που επιβλήθηκαν από τους δανειστές και οι δεσμεύσεις της χώρας για την λήψη της χρηματοοικονομικής βοήθειας είχαν ως αποτέλεσμα την παρέμβαση στην κοινωνική πολιτική και την ακύρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μέσω της περικοπής των κοινωνικών δαπανών<sup>455</sup>, ιδιαίτερα όσο αφορά το συνταξιοδοτικό σύστημα και την υγεία, αλλά και την απορρύθμιση της αγοράς εργασίας. Έτσι παρατηρεί κανείς πως ενόψει της κρίσης οι δανειστές παρεμβαίνουν στην εθνική κοινωνική πολιτική για την διασφάλιση της οικονομικής βοήθειας των κρατών που έχουν ανάγκη. Οι μεταρρυθμίσεις στην κοινωνική πολιτική συνεπάγονται την μείωση στις χρηματικές παροχές, την αύξηση της ανεργίας, της φτωχοποίησης του πληθυσμού και της συρρίκνωσης της κοινωνικής προστασίας<sup>456</sup>. Η εφαρμογή των μέτρων λιτότητας οδήγησε στην υπονόμευση και παραβίαση των ανθρωπίνων και συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων, αλλά και ευρωπαϊκών και διεθνών κανόνων ανθρωπίνων δικαιωμάτων<sup>457</sup>.

---

<sup>454</sup> Το Μάιο 2010 συμφωνήθηκε και ψηφίσθηκε στο ελληνικό κοινοβούλιο το πρώτο μνημόνιο. Στόχος ήταν τα επόμενα τρία χρόνια η χώρα να είχε ξεπεράσει την κρίση και να είχε μπει σε αναπτυξιακή τροχιά με τα οικονομικά δεδομένα να επανέλθουν στην περίοδο προ της κρίσης και συγκεκριμένα το 2009.

<sup>455</sup> Ο συνολικός περιορισμός της δαπάνης για την ασφάλιση, περίθαλψη και κοινωνική προστασία των ετών 2011-2015, υπολογίζεται στο 15%.

<sup>456</sup> Κατά την περίοδο της κρίσης πραγματοποιήθηκαν μειώσεις του προσωπικού στον δημόσιο τομέα κατά 20%, περικοπές στους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων, αναδιάρθρωση και ιδιωτικοποιήσεις στις δημόσιες υπηρεσίες. Διευκολύνθηκαν οι ατομικές και ομαδικές απολύσεις, ενώ μειώθηκε και ο χρόνος προειδοποίησης απόλυσης και η αποζημίωση. Στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης υλοποιήθηκαν περικοπές στις συντάξεις, περιορισμοί στις πρόωρες συνταξιοδοτήσεις και αυξήσεις στα ηλικιακά όρια συνταξιοδότησης. Η βασική σύνταξη έφτασε στα 360€ ανά μήνα. Όσον αφορά τον τομέα της υγείας το ιατρικό προσωπικό μειώθηκε κατά 20% μέσα σε δύο χρόνια και εισήχθησαν νοσήλια για την νοσοκομειακή είσοδο και τα φάρμακα, ενώ αυξήθηκε ο χρόνος αναμονής στα νοσοκομεία. Επιβλήθηκε επίσης, η αύξηση της χρήσης γενόσημων φαρμάκων. Στην παιδεία συντελέστηκαν περικοπές στο διδακτικό προσωπικό, αύξηση των ωρών διδασκαλίας του διδακτικού προσωπικού, αύξηση των μαθητών ανά τάξη, μείωση των σχολικών μονάδων και περικοπές στα έξοδα μεταφοράς.

<sup>457</sup> Όπως την αρχή της ισότητας και την ειδικότερη έκφραση αυτής, ήτοι την συνεισφορά των πολιτών στα δημόσια βάρη ανάλογα με τις δυνάμεις τους, τα δικαιώματα σε ισότιμη πρόσβαση στην παιδεία, στην ιδιοκτησία, στην υγεία, το δικαίωμα στην εργασία και στην κοινωνική ασφάλιση, τη



Η Ελλάδα ως μέλος διεθνών οργανισμών έχει δεσμευτεί, επικυρώνοντας διεθνείς νομικές πράξεις, να σέβεται και να προστατεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα, τόσο εντός όσο και εκτός της επικράτειάς της. Η εθνική νομοθεσία ή άλλοι κανονισμοί οφείλουν να παρέχουν πρόσβαση στις βασικές δημόσιες υπηρεσίες και να δημιουργούν συνθήκες πρόσφορες για την πρακτική προστασία και υλοποίηση των δικαιωμάτων. Τα κράτη μέλη, όπως και η Ελλάδα, που υπέγραψαν Μνημόνια Συνεννόησης υπέστησαν πιέσεις από την Τρόικα για να υιοθετήσουν μέτρα τα οποία θα υλοποιούσαν τους δημοσιονομικούς της στόχους σε σύντομο χρονικό διάστημα, με αποτέλεσμα οι όροι για την παροχή βοήθειας να παραβιάζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα. Επειδή λοιπόν η σύνταξη των όρων της βοήθειας γίνεται από εμπειρογνώμονες (Ε.Κ.Τ, Δ.Ν.Τ<sup>458</sup>) και δίνει στους όρους πολιτικό περιεχόμενο παραμερίζεται η κοινωνική πλευρά τους, κάνοντας επιτακτική την ανάγκη αξιολόγησης των όρων με βάση το ευρωπαϊκό δίκαιο και διεθνές δίκαιο.

Είναι ανάγκη λοιπόν να διεξαχθεί έρευνα σχετικά με τις συνέπειες των μέτρων λιτότητας πριν την εφαρμογή των μνημονίων, προκειμένου να εξαλειφθούν τα μέτρα που αντιτίθενται σε συνταγματικές διατάξεις, σε κυρωθείσες με νόμο διεθνείς συμβάσεις και στο δίκαιο της Ε.Ε. και να προνοηθούν καταστάσεις που τα προγράμματα προκαλούν ανισότητες και διακρίσεις<sup>459</sup>.

Τα εθνικά δικαστήρια δεν θεωρούν ότι όλοι οι όροι για την χορήγηση οικονομικής βοήθειας παραβιάζουν τα κοινωνικά δικαιώματα, ωστόσο δεν μπορούν να κρίνουν πάντα εάν τα μέτρα λιτότητας συμβαδίζουν με διεθνείς ή περιφερειακές συμβάσεις, είτε γιατί το δικαστήριο δεν έχει τις απαραίτητες οικονομικές γνώσεις, είτε γιατί οι προσφυγές δεν αποδεικνύουν την σύνδεση μεταξύ τους (μέτρων λιτότητας και ευρωπαϊκού Δικαίου). Το τελευταίο αποδεικνύεται και από το γεγονός, πως τα

---

συνδικαλιστική ελευθερία, την αρχή της αναλογικότητας, την αρχή της κοινωνικής αλληλεγγύης καθώς και την αρχή της προστατευόμενης εμπιστοσύνης.

<sup>458</sup> Το Δ.Ν.Τ ως εξειδικευμένος οργανισμός του ΟΗΕ, οφείλει να παρακολουθεί τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις αρχές για όλους. Ωστόσο ο ρόλος του ήταν δευτερεύον καθώς η συμμετοχή του στις συμφωνίες περιορίζονταν σε ένα μικρό ποσοστό των πακέτων διάσωσης. Ακόμα τα άρθρα του Καταστατικού του Δ.Ν.Τ δεν δίνουν ιδιαίτερη σημασία στα ανθρώπινα δικαιώματα. Ωστόσο οι διεθνείς κανόνες δικαίου εμπλέκονται στον καθορισμό των καθηκόντων του οργανισμού. Ελληνική Ένωση για τα δικαιώματα του ανθρώπου, Υποβαθμίζοντας τα δικαιώματα: Το κόστος της λιτότητας στην Ελλάδα, 2016, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.hlhr.gr/wp-content/uploads/2016/12/kostos-litotitas-stin-ellada.pdf>, σελ.87-89.

<sup>459</sup> Ο.π., σελ.76-79.

δικαστήρια φαίνεται να κρίνουν τις υποθέσεις για την αντισυνταγματικότητα και την παραβίαση των δικαιωμάτων βάσει προσφυγών σε γενικές αρχές, όπως παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας. Ο νομοθέτης είναι εκείνος που πρέπει να παραθέτει στοιχεία τα οποία να δικαιολογούν και να αιτιολογούν τις νομοθετικές επιλογές και να εξακριβώνεται με αυτόν τον τρόπο η αναλογικότητα, αναγκαιότητα των μέτρων, για την επίτευξη του επιδιωκόμενου στόχου, της δημοσίας ωφελείας.

Επιπλέον και η ίδια η Ευρωπαϊκή Ένωση, εκτός από μια οικονομική ένωση, προάγει και προστατεύει τα θεμελιώδη δικαιώματα. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και η Ε.Κ.Τ θα έπρεπε να αξιολογούν και οι ίδιες την συμβατότητα των όρων των πακέτων διάσωσης με τις νομικές υποχρεώσεις που απορρέουν από τις Συνθήκες της Ε.Ε και το Ευρωπαϊκό Δίκαιο, ώστε να εξασφαλίζεται το «κοινωνικό κεκτημένο» και η τήρηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Θα πρέπει να εγγυώνται την διασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ακόμα και αν δρουν στα πλαίσια της Τρόικας, εφόσον, δεσμεύονται από τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (άρθρο 51)<sup>460</sup>.

Η σημερινή εποχή αποτελεί αναμφίβολα μια δύσκολη περίοδο για το κοινωνικό κράτος και για την διάσωση του στην Ελλάδα και την Ευρώπη. Το κράτος πρόνοιας οφείλει να παρέχει στους πολίτες του τα θεμελιώδη κοινωνικά τους δικαιώματα όπως το δικαίωμα της αξιοπρέπειας, το δικαίωμα της πρόσβασης σε παροχές υγείας, το δικαίωμα επαγγελματικής αποκατάστασης και το δικαίωμα κοινωνικής ασφάλισης.

Στην Ευρώπη τα κοινωνικά δικαιώματα αποτελούν θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών σύμφωνα με τις Συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, των νομοθεσιών των ευρωπαϊκών Δικαστηρίων καθώς και των αποφάσεων της Επιτροπής κοινωνικών δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης. Επιπλέον, σε παγκόσμιο επίπεδο θεωρούνται θεμελιώδη δικαιώματα από το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα<sup>461</sup>.

---

<sup>460</sup> Οι διατάξεις του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων απευθύνονται στα όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης, όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης. Έτσι τα όργανα αυτά οφείλουν να σέβονται και να προάγουν την εφαρμογή τους, σύμφωνα με τις αντίστοιχες αρμοδιότητες τους. Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: European Parliament, Charter of Fundamental Rights of the European Union, [http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text\\_en.pdf](http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf).

<sup>461</sup> Αυτά τα δύο σύμφωνα εφαρμόστηκαν αρχικά το 1976 και καθορίζουν πολλά δικαιώματα τα οποία περιέχονται στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΟΗΕ.

Οι στόχοι της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι η εξασφάλιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών, της επαγγελματικής αποκατάστασης, της κοινωνικής προστασίας και της κοινωνικής συνοχής, τα οποία βρίσκονται σε άμεση σύνδεση με τους οικονομικούς της στόχους<sup>462</sup>. Οι φορείς άσκησης της ευρωπαϊκής οικονομικής, δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής όμως επιβάλλουν την εφαρμογή προγραμμάτων δημοσιονομικής πειθαρχίας, τα οποία περιλαμβάνουν την αύξηση των φόρων, μείωση των εισοδημάτων και συντάξεων προκειμένου χωρίς οικονομική ανάπτυξη, οι προϋπολογισμοί των χωρών να μετατραπούν από ελλειμματικοί σε πλεονασματικοί. Ωστόσο, όπως είδαμε, οι μειώσεις αυτές σε μισθούς και συντάξεις με την ακόλουθη ύφεση και παραγωγική και οικονομική στασιμότητα και την επιδείνωση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών προκαλεί συρρίκνωση των εργασιακών, εισοδηματικών και κοινωνικών δικαιωμάτων<sup>463</sup>.

Συνεπώς τα κοινωνικά δικαιώματα τόσο στην Ελλάδα όσο και στις υπόλοιπες χώρες που χτυπήθηκαν από την κρίση φαίνεται να έχουν, εκ του αποτελέσματος, καταπατηθεί από τον συνδυασμό της οικονομικής ύφεσης και των μέτρων της πολιτικής της λιτότητας. Είναι πλέον ξεκάθαρη, μέσω της κρίσης, η αδιαιρετότητα και η αλληλουχία που διέπει αφενός τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, αφετέρου τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα, αποδεικνύοντας με αυτό τον τρόπο πως η προσβολή του ενός αναπόφευκτα βλάπτει το άλλο, με τον κίνδυνο ότι αυτό μπορεί, τελικά, να οδηγήσει σε μια συνολική και ολοκληρωτική κατάρρευση του οικοδομήματος των δικαιωμάτων. Αν και ενδεχομένως η σχέση ανάμεσα στις παραβιάσεις των δικαιωμάτων και στην οικονομική κρίση (και, πιο συγκεκριμένα, ανάμεσα στις παραβιάσεις και σε ορισμένα μέτρα και πολιτικές που εφαρμόστηκαν για να αντιμετωπίσουν την κρίση), φαίνεται λιγότερο άμεση, όταν εξετάζουμε τα ανθρώπινα δικαιώματα, το σημερινό πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον το οποίο έχει δημιουργηθεί από αυτές τις πολιτικές, έχει δημιουργήσει σαφώς τις κατάλληλες συνθήκες για να λάβουν χώρα αυτές οι παραβιάσεις. Επιπλέον, σε ορισμένες

---

Επιπροσθέτως, σε περιόδους οικονομικής κρίσης και ύφεσης το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα υποστηρίζει πως όλα τα κράτη είναι υποχρεωμένα να διασφαλίζουν τα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών και να τους παρέχουν βοήθεια όπως την συμμετοχή τους σε κάποια προγράμματα με λιγότερο κόστος.

<sup>462</sup> Κτιστάκη Σ., Η εφαρμογή της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου από το Συμβούλιο της Επικρατείας, Σάκκουλας, 2012.

<sup>463</sup> Ρομπόλη Σ., Οικονομική κρίση και κοινωνικό κράτος, 2012, σελ.59-61.

περιπτώσεις, οι περιορισμοί στα δικαιώματα και τις ελευθερίες ήταν άμεση απόρροια της έμπρακτης εφαρμογής της λιτότητας<sup>464</sup>.

Οι υποστηρικτές της πολιτικής της λιτότητας εμφανίζονται να υποστηρίζουν ότι οι οπισθοχωρήσεις στα ζητήματα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελούν ένα αναγκαίο κακό που έπρεπε να υποστούν οι Έλληνες για τους λόγους δημοσίου συμφέροντος και της διάσωσης της οικονομίας. Επιπλέον, τα μέτρα λιτότητας παρουσιάστηκαν ως το μοναδικό μέσο εξυπηρέτησης του δημοσίου συμφέροντος και ως επώδυνη αλλά προσωρινή λύση σε μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Οι δυσμενείς συνέπειές τους θεωρήθηκαν, συνεπώς, ως μια αναπόφευκτη αλλά αποδεκτή παράπλευρη απώλεια<sup>465</sup>.

Η ανάγκη ανασυγκρότησης της οικονομίας και η επίκληση λόγων δημοσίου συμφέροντος στα μέτρα που λαμβάνονται, δεν θα έπρεπε όμως επουδενί να σημαίνει ότι θα πρέπει να υπονομευθούν οι θεμελιώδεις αρχές του Συντάγματος ή οι υποχρεώσεις που απορρέουν από τις διεθνείς συμβάσεις. Συνεπώς κατ' εμέ κρίνεται αναγκαίος ο δικαστικός έλεγχος των μέτρων οικονομικής πολιτικής, τόσο από τα εθνικά δικαστήρια όσο και από τα ευρωπαϊκά, ώστε τα μέτρα λιτότητας να μην παραβούν τα συνταγματικά δικαιώματα και αποδομήσουν το κοινωνικό κράτος. Ακόμα και όταν τα κράτη μέλη δεσμεύονται από διεθνείς δανειστές, καθώς οι κεκτημένες εγγυήσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων, δεν γίνεται να παραμερίζονται ή να περιορίζονται. Έτσι η κάλυψη του δημόσιου ελλείμματος δεν πρέπει να αναιρεί την προστασία των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στο εθνικό Σύνταγμα και τις διεθνείς συνθήκες.

Άλλωστε η έννοια της βιωσιμότητας, όπως ορίζεται από τη δεύτερη Αρχή του Ψηφίσματος του ΟΗΕ έχει ως εξής:

*«Βιωσιμότητα σημαίνει ότι το σχέδιο αναδιάρθρωσης του δημοσίου χρέους θα ολοκληρώνεται έγκαιρα και με αποτελεσματικό τρόπο, ώστε να οδηγεί σε μια σταθερή κατάσταση χρέους του κράτους-οφειλέτη, διατηρώντας τα δικαιώματα των πιστωτών, και ταυτόχρονα θα συμβάλλει στη διαρκή και χωρίς αποκλεισμούς οικονομική και βιώσιμη ανάπτυξη, ελαχιστοποιώντας το οικονομικό και κοινωνικό κόστος, εξασφαλίζοντας τη*

---

<sup>464</sup> Ελληνική Ένωση για τα δικαιώματα του ανθρώπου, Υποβαθμίζοντας τα δικαιώματα: Το κόστος της λιτότητας στην Ελλάδα, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.fidh.org/IMG/pdf/report\\_greece\\_human\\_rights\\_in\\_greek.pdf](https://www.fidh.org/IMG/pdf/report_greece_human_rights_in_greek.pdf).

<sup>465</sup> Ο.π.

*σταθερότητα του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος και το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων».*

Η Ε.Ε. φαίνεται λοιπόν να εγκαταλείπει τους στόχους και τις αξίες της<sup>466</sup>, δίνοντας προτεραιότητα στους δημοσιονομικούς στόχους σε βάρος των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των κοινωνικών αξιών<sup>467</sup>.

Τα προβλήματα στην οικονομία της Ελλάδας, τα οποία ήλθαν στην επιφάνεια εξαιτίας της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, ανέδειξαν μεταξύ άλλων και το βαθύτερο πρόβλημα της Ε.Ε., πως αποτελεί δηλαδή μια ομάδα χωρών που χρησιμοποιούν απλώς το ίδιο νόμισμα έχοντας να διανύσουν ακόμη πολύ δρόμο ώστε να αποτελέσουν μια πολιτική ένωση. Συνεπώς θα μπορούσαμε εύλογα να υποστηρίξουμε πως η κρίση που πλήττει την Ευρώπη ήδη από το 2008-09, δεν είναι μόνο χρηματοπιστωτική και οικονομική, αλλά αποτελεί εξίσου μια κρίση κοινωνική, θεσμική, πολιτική και ανθρωπιστική.

Ωστόσο μεγάλο ερωτηματικό παραμένει αν και πότε η Ελλάδα θα εξασφαλίσει ένα ανάλογο μέλλον με αυτό των άλλων πρώην μνημονιακών χωρών της ευρωζώνης, ενώ η επιστροφή στην ομαλότητα φαίνεται να απέχει ακόμα κατά πολύ. Το μόνο βέβαιο είναι πως επιστροφή στην προ κρίσης εποχή, τουλάχιστον με τους όρους εκείνης της εποχής, δεν πρόκειται να υπάρξει. Η ουσιαστική χρεοκοπία της χώρας και η είσοδος της στα μνημόνια σήμανε και το τέλος μιας ολόκληρης εποχής. Και αυτό δεν είχε να κάνει μόνο με την επίπλαστη ευημερία της μεταπολιτευτικής περιόδου, αλλά και με όσα οικοδομήθηκαν μαζί της σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο και η έξοδος από τα μνημόνια σημαίνει, ταυτόχρονα, την είσοδο της χώρας σε μια νέα εποχή. Το πώς θα είναι αυτή η νέα εποχή και πώς θα έχουν διαμορφωθεί οι σταθερές και οι μεταβλητές της σε μερικά χρόνια, κανένας δεν είναι σε θέση να το πει σήμερα, καθώς δεν είναι λίγοι αλλά ούτε και μόνο εσωτερικοί οι παράγοντες που θα τη διαμορφώσουν.

---

<sup>466</sup> Οι θεσμοί της Ε.Ε και τα Κράτη Μέλη δεσμεύονται από τη Συνθήκη της Ε.Ε, η οποία καθιστά τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα θεμελιακές αξίες της Ε.Ε. Οι κοινωνικοί στόχοι (κοινωνική ένταξη, κοινωνική προστασία και δικαιοσύνη, κοινωνική προστασία) συνδέονται με τους οικονομικούς στόχους και αποτελούν καθοριστικό παράγοντα για την υλοποίηση των οικονομικών στόχων.

<sup>467</sup> In.gr, ΕΕΔΑ: Η λιτότητα υποβαθμίζει τα ανθρώπινα δικαιώματα, 28 Ιουλίου 2015, βλ. Σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://news.in.gr/economy/article/?aid=1500015622>.



## Βιβλιογραφία

- Blyth, Mark. *Λιτότητα : Η ιστορία μιας επικίνδυνης ιδέας*. Αθήνα : Pandora Books, 2014
- Brown, Gordon. *Πέρα από το κραχ : Ξεπερνώντας την πρώτη κρίση της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα : Πεδίο, 2010
- European Commission (2009), «*Economic and Financial Affairs: Economic crisis in Europe: Causes, consequences and responses*». European Economy, Brussels. σελ.1-87, Tab. Graph. Bibliogr
- Dijsselbloem, Jeroen. *Η κρίση του ευρώ : Η ιστορία εκ των έσω σε Ευρώπη, Ελλάδα και Κύπρο*. Αθήνα : Εκδόσεις Κέρκυρα - Economia Publishing, 2018
- Krugman, Paul R. *Η κρίση του 2008 : Και η επιστροφή των οικονομικών της ύφεσης*. Μετάφραση Αριάδνη Αλαβάνου. Αθήνα : Εκδόσεις Καστανιώτη, 2009
- Hitchens, Christopher. *Τα δικαιώματα του ανθρώπου : Το θεμέλιο των δημοκρατικών ελευθεριών*. Μετάφραση Άννα Πλατάκη. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα, 2009
- Fischer - Lescano, Andreas. *Ανθρώπινα δικαιώματα σε καιρούς λιτότητας*. Μετάφραση Ματίνα Παπαδάκη. Αθήνα : Ποταμός, 2014
- Αλιβιζάτος, Νίκος Κ., *Ποια δημοκρατία για την Ελλάδα μετά την κρίση; : Για την αποκατάσταση των λέξεων και του νοήματός τους*. Αθήνα : Πόλις, 2013.
- Ανδρουλάκης Β.Π., *Μνημόνιο και Κοινωνικά Δικαιώματα*. Ανάρτηση σε Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης, Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: constitutionalism.gr.

- Αντωνίου, Θεοδώρα Δ. *Ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου ως αρχή και δικαίωμα στο Σύνταγμα του 1975 : Συγχρόνως μια συμβολή στη δογματική των ατομικών δικαιωμάτων και στην ερμηνεία του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος του 1975*. Αθήνα : Σάκκουλας Αντ. Ν., 2010
- Άρνου, Παναγιώτα. *Παγκοσμιοποίηση, νεοφιλελευθερισμός και κρίση : Επιδράσεις στο δημοκρατικό κεκτημένο*. Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση, 2017
- Βαλαβάνη, Νάντια. *Τρίτο μνημόνιο: Η ανατροπή μιας ανατροπής : Συλλογικά τεκμήρια μιας συλλογικής διάψευσης*. Αθήνα : Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη, 2016
- Βασιλείου, Ιωάννης. *Οικονομική κρίση : Απασχόληση και κοινωνικές υποθέσεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Προτάσεις και δράσεις για την καταπολέμηση της ανεργίας*. Αθήνα : Historical Quest, 2017
- Βαρβαρέσος, Κυριάκος. *Έκθεσις επί του οικονομικού προβλήματος της Ελλάδος*. Επιμέλεια Αθανάσιος Λυκογιάννης. Αθήνα : Σαββάλας, 2002
- Βαρουφάκης, Γιάνης. *Η γένεση της μνημονιακής Ελλάδας : Ένα χρονικό της κρίσης*. Αθήνα : Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός, 2014
- Βαρουφάκης, Γιάνης. *Παγκόσμιος μινώταυρος : Οι πραγματικές αιτίες της οικονομικής κρίσης*. Μετάφραση Γιάνης Βαρουφάκης, Άγγελος Φιλιππάτος. Αθήνα : Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη, 2012
- Βενιέρης, Δημήτρης. *Ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική και κοινωνικά δικαιώματα : Το τέλος των ύμνων*. Αθήνα : Τόπος, 2013
- Βενιέρης, Δημήτρης. *Κοινωνική πολιτική : Έννοιες και σχέσεις*. Αθήνα : Τόπος, 2015
- Βενιζέλος, Ευάγγελος. *Μαθήματα συνταγματικού δικαίου : Αναθεωρημένη έκδοση*. Αθήνα : Σάκκουλας Αντ. Ν., 2008
- Βενιζέλος, Ευάγγελος. *Μύθοι και αλήθειες για το δημόσιο χρέος 2012-2017*. Θεσσαλονίκη : Επίκεντρο, 2017



- Βενιζέλος, Ευάγγελος. *Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων : Κριτική προσέγγιση των τάσεων της νομολογίας*. Θεσσαλονίκη : Παρατηρητής, 1990
- Βλαχόπουλος, Σπύρος. *Θεμελιώδη δικαιώματα*. Επιμέλεια Σπύρος Βλαχόπουλος. Αθήνα : Νομική Βιβλιοθήκη, 2016
- Γεραπετρίτης Γ., *Ο έλεγχος των οικονομικών επιλογών από τον δικαστή: Προβολές του New Deal*. Ανάρτηση σε Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης, Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: constitutionalism.gr.
- Γιαννίτσης, Τάσος. *Ανισότητες, φτώχεια, οικονομικές ανατροπές στα χρόνια της κρίσης*. Αθήνα : Πόλις, 2016
- Γιαννίτσης, Τάσος. *Η Ελλάδα στην κρίση*. Αθήνα : Πόλις, 2013
- Γιαννίτσης, Τάσος. *Το ασφαλιστικό και η κρίση*. Αθήνα : Πόλις, 2016
- Δαγτόγλου, Πρόδρομος Δ. *Ατομικά δικαιώματα : Συνταγματικό δίκαιο: ενημερωμένη έκδοση*. - 4η έκδ. - Αθήνα : Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., 2012
- Δουζίνας, Κώστας Ε. *Το τέλος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*. Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση, 2006
- Δουζίνας, Κώστας Ε. *Αντίσταση και φιλοσοφία στην κρίση : Πολιτική, ηθική και Στάση Σύνταγμα*. Αθήνα : Αλεξάνδρεια, 2011
- Ιωακειμίδης, Παναγιώτης Κ. *Κρίση, Ευρώπη και αριστερά : Η φύση και η επίλυση της κρίσης, ο ΣΥΡΙΖΑ στην Ευρώπη, ευρωπαϊκή αριστερά και σοσιαλδημοκρατία*. Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση, 2016
- Καϊδατζή, Ακρ. *‘Μεγάλη πολιτική’ και ασθενής δικαστικός έλεγχος. Συνταγματικά ζητήματα και ζητήματα συνταγματικότητας στο ‘Μνημόνιο’*. Αναρτήθηκε σε Όμιλος Αριστόβουλου Μάνεσης, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: constitutionalism.gr
- Καραβοκύρης, Γιώργος. *Το σύνταγμα και η κρίση [e-book]*. Αθήνα : Κριτική, 2015.

- Κατρούγκαλος, Γιώργος Σ., *Memoranda sunt Servanda? Η συνταγματικότητα του νόμου 3845/2010 και του μνημονίου για τα μέτρα εφαρμογής των συμφωνιών με ΔΝΤ, ΕΕ και ΕΚΤ*. Αναρτήθηκε σε Όμιλος Αριστόβουλου Μάνεση, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: constitutionalism.gr
- Κατρούγκαλος, Γιώργος Σ. *Θεσμοί κοινωνικής πολιτικής και προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων σε διεθνείς και εθνικό επίπεδο*. Αθήνα : Νομική Βιβλιοθήκη, 2009
- Κατρούγκαλος, Γιώργος Σ. *Τα κοινωνικά δικαιώματα*. Αθήνα : Σάκκουλας Αντ. Ν., 2006
- Κοντιάδης, Ξενοφών Ι. *Η ανθεκτικότητα του Συντάγματος : Συνταγματική αλλαγή, δικαιώματα και κυριαρχία σε συνθήκες κρίσης*. Αθήνα : Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., 2016
- Κοντιάδης, Ξενοφών Ι. *Πολιτική φαρμάκου στην Ελλάδα σε συνθήκες οικονομικής κρίσης : Νομικές και οικονομικές ενστάσεις*. Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση, 2017
- Κουρουνδης, Χ. *Το μνημόνιο ως έκφανση συνταγματικής αλλοίωσης*. Αναρτήθηκε σε Όμιλος Αριστόβουλου Μάνεση, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: constitutionalism.gr
- Κωνσταντοπούλου, Χριστιάνα Κ. *Αφηγήσεις της κρίσης : Μύθοι και πραγματικότητες της σύγχρονης κοινωνίας*. Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση, 2017
- Λυκογιάννης, Αθανάσιος. *Από κρίση σε κρίση : Σκιαγράφηση των αιτίων της ελληνικής κρίσης χρέους*. Αθήνα : Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2017
- Μανιτάκης, Αντ. *Τα συνταγματικά ζητήματα του Μνημονίου ενόψει μοιρασμένης κρατικής κυριαρχίας και επιτηρούμενης δημοσιονομικής πολιτικής*. Αναρτήθηκε σε Όμιλος Αριστόβουλου Μάνεση, βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: constitutionalism.gr

- Μαντζούφας, Παναγιώτης Γ. *Οικονομική κρίση και σύνταγμα*. Αθήνα : Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., 2014
- Μαργαρίτης, Κωνσταντίνος. *Η προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ε.Ε. και η συνθήκη της Λισαβόνας*. Αθήνα : Νομική Βιβλιοθήκη, 2016
- Ματσαγγάνης, Μάνος. *Η κοινωνική πολιτική σε δύσκολους καιρούς : Οικονομική κρίση, δημοσιονομική λιτότητα και κοινωνική προστασία*. Αθήνα : Κριτική, 2013
- Μελάς, Κώστας Ι. *Μικρά μαθήματα για την ελληνική οικονομία : Ιδιομορφίες. Ο δρόμος προς το μνημόνιο. Η ύβρις και η νέμεσις*. Αθήνα : Εκδόσεις Πατάκη, 2013
- Μισσιρά, Βασιλική. *Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ευρώπη : ΕΣΔΑ και ΕΕ σε αναζήτηση ισορροπίας*. Αθήνα : Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2013
- Μπήτρος, Γεώργιος Κ. *Δημιουργική κρίση σε δημοκρατία και οικονομία : Με παράδειγμα τη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση, 2011
- Νάσκου - Περράκη, Παρούλα. *Κώδικας διεθνών πράξεων προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου : Παγκόσμιο και περιφερειακό επίπεδο*. Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 2012
- Νάσκου - Περράκη, Παρούλα. *Μηχανισμοί προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου : διεθνείς πράξεις, θεωρία και πρακτική*. Αθήνα : Σάκκουλας Αντ. Ν., 2009
- Παπουλάκος, Θεόδωρος. *Τα δικαιώματα του ανθρώπου και η δημοκρατία*. Αθήνα : Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη, 2013
- Παραράς, Πέτρος Ι. *Σύνταγμα και ευρωπαϊκή σύμβαση δικαιωμάτων του ανθρώπου : Διεθνή κείμενα για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου: Βιβλιογραφία, νομολογία, παρατηρήσεις*. Αθήνα : Σάκκουλας Αντ. Ν., 2001

- Παυλόπουλος, Προκόπης Β., *Το δημόσιο δίκαιο στον αστερισμό της οικονομικής κρίσης : Ο οικονομικός "Λαβύρινθος", ο νεοφιλελεύθερος "Μινώταυρος" και ο θεσμικός "Θησέας"*. Αθήνα : Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη, 2013
- Περράκης, Στέλιος Ε. *Διαστάσεις της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου : Ηνωμένα έθνη, περιφερειακά συστήματα*. Αθήνα : Σάκκουλας Αντ. Ν., 2009
- Περράκης, Στέλιος Ε. *Διαστάσεις της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου : Προς ένα Jus Universalis*. Αθήνα : Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2013
- Ρομπόλης, Σάββας. *Οικονομική κρίση και κοινωνικό κράτος*. Θεσσαλονίκη : Επίκεντρο, 2013
- Ρούκουνας, Εμμανουήλ. *Δημόσιο διεθνές δίκαιο*. Αθήνα : Νομική Βιβλιοθήκη, 2015
- Ρούκουνας, Εμμανουήλ. *Διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*. Αθήνα : Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1995
- Σακελλαρόπουλος, Σπύρος. *Κρίση και κοινωνική διαστρωμάτωση στην Ελλάδα του 21ου αιώνα*. Αθήνα : Τόπος, 2014
- Σατλάνης, Χρήστος Ν. *Εισαγωγή στο δίκαιο της διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων : Απάνθισμα κανόνων δικαίου της διεθνούς έννομης τάξης για τα θεμελιώδη ή ανθρωπίνια δικαιώματα - συγκριτική θεώρηση της ελληνικής έννομης τάξης*. Αθήνα : Σάκκουλας Αντ. Ν., 2003
- Συλλογικό έργο: Βύρων Θεοδωρόπουλος, Παύλος Αποστολίδης, Ιωάννης - Αλέξιος Ζέπος και άλλοι. *Από την ένταξη στην κρίση : Ελλάδα και Ευρωπαϊκή Ένωση: 1981-2011*. Επιμέλεια Σωτήρης Ντάλης. Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση, 2012
- Συλλογικό έργο: Ulrich Beck, Hauke Brunkhorst, Christiah Calliess και άλλοι. *Δημοκρατία ή καπιταλισμός : Η Ευρώπη σε κρίση*.

Μετάφραση Γιώργος Ριτζούλης και επιμέλεια Ρούλα Γκόλιου. Θεσσαλονίκη : Επίκεντρο, 2014.

- Συλλογικό έργο: Elmar Altvater, Peter Bofinger, Jürgen Habermas και άλλοι. *Δημοκρατία ή καπιταλισμός : Η Ευρώπη σε κρίση*. Μετάφραση Γιώργος Ριτζούλης και επιμέλεια Ρούλα Γκόλιου. Θεσσαλονίκη : Επίκεντρο, 2015.
- Συλλογικό έργο: Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, Ευάγγελος Βενιζέλος, Προκόπης Παυλόπουλος και άλλοι. *Δημοκρατία, Σύνταγμα, Ευρώπη στην εποχή της κρίσης : Μελέτες στη μνήμη του Δημήτρη Θ. Τσάτσου*. Επιμέλεια Ξενοφών Ι. Κοντιάδης, Φίλιππος Κ. Σπυρόπουλος, Κωνσταντίνος Τσουκαλάς. Αθήνα : Σαββάλας, 2012.
- Συλλογικό έργο: Χαρά Κούκη, Ρουμπίνη Γρώπα, Άννα Τριανταφυλλίδου και άλλοι. *Ελληνική κρίση και ευρωπαϊκή νεωτερικότητα*. Επιμέλεια Άννα Τριανταφυλλίδου, Ρουμπίνη Γρώπα, Χαρά Κούκη. Αθήνα : Κριτική, 2013
- Συλλογικό έργο: Ευγενία Π. Μπιτσάνη, Κωνσταντίνος Μαυρέας, Δημήτρης Π. Σωτηρόπουλος, Θεόδωρος Ν. Τσέκος. *Θεσμοί και πολιτικές τον καιρό της κρίσης : Διοίκηση, κοινωνία, υγεία και οι επιπτώσεις της κρίσης*. Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση, 2018
- Συλλογικό έργο: Γεωργία Καπλάνογλου, Στέλλα Λαδή, Δημήτρης Κατσίκας και άλλοι. *Κατανοώντας την ελληνική κρίση : Απαντήσεις σε καίρια ερωτήματα για το κράτος, την οικονομία και την Ευρώπη*. Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση, 2017
- Συλλογικό έργο: Γιώργος Κατρούγκαλος, Ξενοφών Ι. Κοντιάδης, Χρήστος Γ. Ντουχάνης και άλλοι. *Κοινωνικά δικαιώματα και κρίση του κράτους πρόνοιας*. Επιμέλεια Γιώργος Σωτηρέλης, Χρήστος Τσαϊτουρίδης . Αθήνα: Σαββάλας, 2007
- Στέλλα Ζαμπαρλούκου, Μαρία Κούση. *Κοινωνικές όψεις της κρίσης στην Ελλάδα*. Αθήνα : Πεδίο, 2014

- Συλλογικό έργο: Ben Fine, Jan Toporowski, Richard Wolff και άλλοι. *Οικονομική κρίση και Ελλάδα*. Επιμέλεια Ανδριάννα Βλάχου, Νίκος Θεοχαράκης, Δημήτρης Μυλωνάκης. Αθήνα : Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός, 2011.
- Συλλογικό έργο: Κώστας Αζαριάδης, Δημήτρης Βαγιανός, Νίκος Βέττας και άλλοι. *Πέρα από τη λιτότητα : Για μια νέα δυναμική στην ελληνική οικονομία*. Ηράκλειο Κρήτης : Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017.
- Συλλογικό έργο: Νίκος Δεμερτζής, Νικόλαος Γ. Γεωργαράκης. *Το πολιτικό πορτραίτο της Ελλάδας : Κρίση και η αποδόμηση του πολιτικού*. Αθήνα : Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2015.
- Συμεωνίδου - Καστανίδου, Ελισάβετ. *Κατάχρηση εξουσίας και ανθρώπινα δικαιώματα*. Αθήνα : Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., 2013
- Τομπάζος, Σταύρος. *Παγκόσμια κρίση (2007-2017) και σχήματα αναπαραγωγής του κεφαλαίου*. Αθήνα : Τόπος, 2018
- Τράπεζα της Ελλάδος. *Το χρονικό της μεγάλης κρίσης. Η τράπεζα της Ελλάδος 2008-2013. Δημόσιες παρεμβάσεις και θεσμικές δράσεις για τη διαφύλαξη της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας και την υπέρβαση της κρίσης*. Τράπεζα της Ελλάδος. Κέντρο Πολιτισμού, Έρευνας και Τεκμηρίωσης, Αθήνα.
- Χατζής, Αριστείδης. *Επιχειρήματα ελευθερίας : Για τα δικαιώματα, την κοινωνία, την οικονομία / Αριστείδης Χατζής*. - 1η έκδ. - Αθήνα : Εκδόσεις Παπαδόπουλος, 2017
- Φωτόπουλος, Τάκης. *Το χρονικό της καταστροφής 2010-2015 : Από τα μνημόνια των συστημικών ΠΑΣΟΚ/ΝΔ στο "αριστερό" μνημόνιο του ΣΥΡΙΖΑ / Τάκης Φωτόπουλος*. - Αθήνα : Γόρδιος, 2015
- Χρυσόγονος, Κώστας Χ. *Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα / Κώστας Χρυσόγονος*. - 1η έκδ. - Αθήνα : Νομική Βιβλιοθήκη, 2006

- Χρυσόγονος, Κώστας Χ. *Συνταγματικό δίκαιο* / Κώστας Χ. Χρυσόγονος. - Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., 2003
- Χρυσόγονος Κ. / Καϊδατζής Α., «Γνωμοδότηση για την συνταγματικότητα του σχεδίου νόμου *Εγκριση Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016*», Αναρτήθηκε σε [dikastis.blogspot.gr](http://dikastis.blogspot.gr), 2012
- Χρυσόγονος, Κώστας Χ. *Η καταστράγγιση του συντάγματος στην εποχή των μνημονίων* / Κώστας Χ. Χρυσόγονος. - 1η έκδ. - Αθήνα : Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη, 2013